

Izdavači Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži

Za izdavače Nikola Skledar
Adinda Dulčić

Recenzenti Mirjana Ule
Srđan Vrcan
Josip Županov

© 2002. Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
© 2002. Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 316.346-053.6(497.5)(082)
316.66-053.6(497.5)(082)

MLADI uoči trećeg milenija / urednici Vlasta Ilišin i Furio Radin. -
Zagreb : Institut za društvena istraživanja : Državni zavod za zaštitu
obitelji, materinstva i mladeži, 2002. - (Biblioteka Znanost i društvo ; 2)

Bibliografija iza svakog poglavlja.

ISBN 953-6218-11-9 (Institut). - ISBN 953- 6815-10-9 (Zavod)

1. Ilišin, Vlasta 2. Radin, Furio
I. Mladež -- Hrvatska -- Socijalna integracija
II. Mladež -- Hrvatska -- Vrijednosni sustavi

420212005

*Realizaciju istraživanja i tiskanje knjige financirali su
Ministarstvo znanosti i tehnologije RH
i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.*

UREDNICI
Vlasta Ilišin i Furio Radin

MLADI UOČI TREĆEG MILENIJA

Furio Radin
Vlasta Ilišin
Branislava Baranović
Helena Štimac Radin
Dinka Marinović Jerolimov

INSTITUT ZA DRUŠTVENA ISTRAŽIVANJA U ZAGREBU
DRŽAVNI ZAVOD ZA ZAŠTITU OBITELJI, MATERINSTVA I MLADEŽI
Zagreb, 2002.

*Posvećeno Jadranki Goji,
prerano preminuloj kolegici, članici
našega istraživačkog tima i prijateljici
koja ostaje u našim sjećanjima.*

SADRŽAJ

<i>Josip Županov</i> PREGOVOR	9
<i>Vlasta Ilišin, Furio Radin</i> DRUŠTVENI KONTEKST I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA.....	13
1. Mladi u tranziciji	13
2. Metodologija istraživanja	19
Literatura	25
<i>Vlasta Ilišin</i> MLADOST, ODRASLOST I BUDUĆNOST	27
1. Uvodne napomene	27
2. Granice mladosti i kriteriji odrastanja	29
3. Mladocentrična i odraslocentrična orijentacija	35
4. Percepcija budućnosti	40
5. Zaključne napomene	43
Literatura	45
<i>Furio Radin</i> VRIJEDNOSNE HIJERARHIJE I STRUKTURE	47
1. Uvodne napomene	47
2. Frekvencijska analiza	48
3. Strukture vrijednosti	52
4. Testiranje razlika	62
5. Još o vrijednostima	71
6. Zaključak	74
Literatura	77
<i>Dinka Marinović Jerolimov</i> RELIGIOZNOST, NERELIGIOZNOST I NEKE VRIJEDNOSTI MLADIH.....	79
1. Uvod	79
2. Rezultati istraživanja	82
2.1. Konfesionalna i religijska samoidentifikacija	82
2.2. Oblici religijske socijalizacije	88
2.3. Vjerovanja i religijska praksa.....	93
2.4. Posljedična dimenzija religioznosti – neki aspekti.....	106
3. Zaključak	120
Literatura	122

Branislava Baranović

MLADI U HRVATSKOJ – IZMEĐU NACIONALNOG IDENTITETA I EUROPSKE INTEGRACIJE	125
1. Uvodna razmatranja: tranzicijski i integracijski procesi u Europi	125
2. Odnos prema vlastitoj naciji	130
3. Odnos prema uključivanju Hrvatske u europske integracijske procese	138
4. Socijalna distanca prema narodima Europe	149
5. Zaključak	151
Literatura	154

Vlasta Ilišin

MLADI I POLITIKA	155
1. Uvodna razmatranja.....	155
2. Stranačke preferencije	157
3. Percepcija društvene stvarnosti.....	162
4. Političke vrijednosti i stavovi	174
5. Politički potencijal i participacija	187
6. Zaključna rasprava.....	197
Literatura	201

Branislava Baranović

ŠTO MLADI MISLE O OBRAZOVANJU?	203
1. Uvod	203
2. Odnos mladih prema obrazovanju	206
3. Zaključak	216
Literatura	218

Helena Štimac Radin

RADNE VRIJEDNOSTI MLADIH	219
1. Uvodna napomena	219
2. Hijerarhija vrednota	221
3. Neki sociodemografski aspekti vrednovanja rada	225
4. Vrijednosne orijentacije prema radu	227
5. Zaključak	228
Literatura	229

Helena Štimac Radin

RIZICI NEZAPOSLENOSTI	231
1. Uvodna napomena	231
2. Kretanje i struktura nezaposlenosti.....	232
3. Nezaposlenost je najveći društveni problem	236
4. Profil nezaposlenih	241
5. Spremnost za prostornu i profesionalnu mobilnost	244
6. Sociopsihološke posljedice nezaposlenosti	249

7. Kako smanjiti nezaposlenost?.....	251
8. Zaključak	254
Literatura	256
<i>Helena Štimac Radin</i>	
CRNA BOJA POSLA	259
1. Uvodna napomena	259
2. Obilježja participacije u radu na crno	260
3. Umjesto zaključka	266
Literatura	267
<i>Vlasta Ilišin</i>	
INTERESI I SLOBODNO VRIJEME MLADIH	269
1. Uvod: problem i pristup.....	269
2. Deklarirani interesi	272
3. Slobodno vrijeme.....	281
3.1. Aktivnosti u slobodnom vremenu	281
3.2. Neki aspekti slobodnog vremena	290
3.3. Korištenje psihoaktivnih supstancija.....	293
4. Zaključna razmatranja	298
Literatura	301
REKAPITULACIJA REZULTATA I ZAVRŠNA RAZMATRANJA	303
SUMMARY	313
PRILOG – Upitnik.....	325

PREDGOVOR

Molim čitatelja da pokuša zamisliti kako bi izgledao sociološki atlas ili barem mapa današnje Hrvatske, ako bi ju tko napravio. Meni se čini da bi bila slična mapi Antarktika. Mislim na to da se taj kontinent predočava kao velika bijela ploha ispod koje je skriven pravi reljef kopna. Hrvatska ne bi odgovarala baš kompaktnoj bijeloj plohi nego više velikim bijelim mrljama, pa bi njezin reljef bio tek djelomično vidljiv. Što bi značile te mrlje? One bi bile društveni fenomeni o kojima nemamo nikakvih znanstvenih empirijskih podataka ili ih imamo vrlo malo. Drugim riječima, tamo gdje nije bilo sustavnih socioloških istraživanja suočili bi se s bjelinom.

Istina, i mapa socijalističke Hrvatske također bi imala podosta bijelih mrlja, ali zbog drugih razloga. U tadašnjoj Hrvatskoj insuficijencija empirijskih istraživanja dobrim je dijelom bila uvjetovana samocenzurom znanstvenika. U proteklih deset godina, međutim, glavni je razlog tome financijska suša koja je, na određeni način, ipak uvjetovana ratom. Naime, rat je unio neke nove elemente na listu nacionalnih prioriteta – naprimjer, troškove za nabavku oružja ili izdavanje sredstava za zbrinjavanje prognanika i izbjeglica. A znanost, isto kao i u socijalističkoj Hrvatskoj, nije imala visoko mjesto na toj listi. Dodavanjem novih ciljeva na postojeću listu, znanost je potisnuta na još nižu razinu skale nacionalnih prioriteta. Otuda financiranje istraživačkih projekata postaje vrlo upitno.

No, u socijalističkoj Hrvatskoj (kao i u većem dijelu tadašnje Jugoslavije) omladinska je problematika bila prilično dobro pokrivena empirijskim istraživanjima. Kako to objasniti? Je li možda tadašnji politički režim bio liberalniji prema takvim istraživanjima? Ma koliko to danas zvučalo čudno, logično je pretpostaviti da je režim u tom pogledu stvarno bio liberalniji. Kada je riječ o mladima na djelu su bili isti čimbenici kao i u Zapadnoj Europi i Americi, a koji su prepoznati kao faktor modernizacije. Uostalom, autori ove monografije s pravom su naglasili da je pojava omladine kao zasebne društvene grupe direktni rezultat modernizacije društva. U tradicionalnom se društvu omladina kao posebna društvena grupa ni ne može formirati, jer je uključivanje pojedinca u sferu rada počinjalo vrlo rano (još u ranom djetinjstvu), a taj je proces polako i nevidljivo tekao do adolescentske dobi. Stvar je u tome što tada nije bilo dugogodišnjeg školovanja kao što je to slučaj danas kada uključenost u obrazovni proces može trajati čak do tridesetih godina života. Dugo školovanje odvaja omladinu od svijeta rada i ona se na neki način izdvaja iz društva u zasebne subkulturne skupine. Važan dio tih subkultura je suvremena glazba kao okosnica tzv. pop-kulture koja se pak nalazi negdje između tradicionalne folklorističke

kulture i visoke kulture kako je definira humanistička inteligencija. Naravno, pop-kultura je, u najširem smislu riječi, amalgamirana s potrošačkim društvom, masovnim medijima i estradom. Uvoz pop-kulture, a i nekih elemenata konzumerizma, u socijalističkom je razdoblju bio dopušten jer politička elita nije smatrala da bi to moglo ugroziti njezin politički monopol. Stoga su istraživači omladine imali znatno više slobode u istraživanju negoli njihovi kolege na nekim drugim područjima. Osim toga, empirijski podaci o političkim stavovima mladih prema političko-institucionalnom sustavu još su početkom osamdesetih godina pokazivali da su ti stavovi vrlo pozitivni. Tako sam se i sam poslužio tim nalazima da bih dokazao da “velika koalicija” između politokracije i radničke klase, kao osnova društvene stabilnosti, usprkos ekonomskoj krizi još nije bila ozbiljno narušena.

Dakako, u razvoju istraživanja mladih ne možemo zanemariti još jedan faktor, a to je velika agilnost tadašnjih istraživača koji su pripadali mlađoj ili mlađoj srednjoj generaciji hrvatskih znanstvenika. Toj generaciji pripadali su i autori ove knjige. Može se reći da je bila stvorena određena tradicija empirijskih istraživanja omladine te da se ta tradicija nakon ratnog razdoblja sada obnavlja.

Ovdje moram primijetiti da je šteta što jedno ovakvo istraživanje nije provedeno u razdoblju između 1992. i 1995. godine. Naime, tada bi se moglo izravno utvrditi promjene koje su se u tom ratnom razdoblju vjerojatno dogodile. Prije svega, proces odrastanja koji je uvijek veoma zanimljiv fenomen, posebno je zanimljiv u ratno doba, kada se odrastanje zbiva na prvoj crti bojišnice. To bismo mogli uzeti kao neki eksperiment – doduše ne laboratorijski niti terenski (*field experiment*) – koji bi se mogao tretirati kao neka vrsta prirodnog eksperimenta. Nadalje, tu se moglo promatrati i stanovito odstupanje od utjecaja modernizma na stavove i ponašanja mladih, odnosno stanovita retradicionilizacija i desekularizacija. Da navedem samo jedan detalj: prvi dobrovoljci iz gradova krenuli su u rat s kunicom oko vrata, što je inače neuobičajeno čak i za ruralna naselja u Hrvatskoj. Naime, kunicom su se pri molitvi služile žene, a vrlo rijetko muškarci. Međutim, nemamo nikakvih empirijskih podataka o tom elementu retradicionilizacije. Što je najgore, ono što je propušteno u tim ratnim godinama ne može se više nadoknaditi. Svaki pokušaj da se retrospektivnom anketom rekonstruira to razdoblje bio bi metodološki krajnje nepouzdan. Autori ove knjige očito su toga svjesni.

Pa zašto istraživači nisu ranije pokrenuli ovaj istraživački projekt? Jednostavno zato što nisu mogli osigurati ni minimalna financijska sredstva. Međutim, tri godine poslije Daytona uspjelo im je osigurati potrebna sredstva, i oni su tada proveli istraživanje u kojem su replicirana mnoga pitanja iz ankete provedene 1986. godine. Time je dobivena longitudinalna studija koja nam kazuje što se u stavovima i ponašanjima omladine promijenilo u jednom duljem

razdoblju. Ali nije se mogla potpuno rekonstruirati dinamika tih promjena, jer nije posebno ispitano ratno razdoblje.

Očito je da danas faktor modernizacije djeluje i dalje bez obzira na to što se događalo u vrijeme rata. Međutim, tu se javlja još jedna dimenzija: pop-kultura je u zapadnim zemljama bila samo jedna faseta djelovanja modernizma. Drugu fasetu činila je pobuna protiv establišmenta, koja se osobito izrazila 1968. godine i političke akcije protiv rata (u prvom redu onog u Vijetnamu), protiv neokolonijalizma i politike prema tzv. trećem svijetu. Ali pri kraju tog razdoblja došlo je i do neke reintegracije tadašnjih omladinskih (osobito studentskih) vođa. Oni koji su uspješno završili studij postigli su uspjehe u karijeri i na financijskim tržištima te se pretvorili u jupije. A neki su napravili i uspješnu političku karijeru i postali stupovima reda i poretka. Dovoljno je spomenuti samo dva imena: Javier Solana i Joscha Fisher. I, dakako, time stanovito "oporbeno" djelovanje mladih na Zapadu nije prestalo, ali, čini se da je nakon sloma socijalističke utopije takav angažman ipak znatno realističiji nego prije pada berlinskog zida. Tako se nameće još jedno pitanje: hoće li demokratizacija u Hrvatskoj otvoriti put za politički angažman mladeži, ne toliko u okviru samih stranaka, već u smislu udruga civilnog društva? Anketni podaci iz 1999. godine govore o priličnoj averziji omladine prema politici. Ostaje da se vidi.

Osim modernizma, kao važan faktor promjena u stavovima i ponašanju omladine bio je rat. Da li taj faktor još djeluje? Vjerojatno ne, ali postoje njegovi ožiljci koji se izražavaju u PTS-u i porastu broja samoubojstava branitelja. Pored toga, u neposrednom poslijeratnom razdoblju, koje je počelo s Daytonom i još traje, postoje i neki drugi činitelji koji su na neki način povezani s ratom. Tu bih mogao navesti određenu "dekonstrukciju" diskursa i demitologizaciju Domovinskog rata. Da li to jednako tangira mlade kao i starije sudionike u ratu? Ima li to veze s PTS-om i porastom broja samoubojstava? Na to pitanje je teško odgovoriti jer nam nedostaju studije iz ratnog razdoblja.

Postoji još jedna moguća vrsta reakcije na sva ta turbulentna vremena, a to je težnja za emigracijom, a i stvarna emigracija. Drugim riječima, bijeg od postojeće situacije. A emigriranje je uvijek selektivno: odlaze u prvom redu oni koji su bolje obrazovani, koji poznaju strane jezike i kulturu, koji su prilagodljiviji životu u modernom društvu i koji imaju "petlju" (u smislu poduzetničkih sposobnosti i sklonosti). S obzirom na jako smanjenje stope nataliteta, bijeg takvih mladih ljudi u inozemstvo postaje čak i ozbiljan demografski problem.

Početak devetog desetljeća prošloga stoljeća pojavio se na hrvatskoj sceni jedan novi faktor koji će još dugo djelovati na stavove i ponašanja omladine. To je tranzicija. Tranzicija sama po sebi stvara velike probleme za mladu generaciju čak i tamo gdje je taj proces tekao uspješnije negoli u Hrvatskoj. Naime, treba voditi računa da je prijelaz u kapitalizam danas daleko složenija

stvar nego što bi to bilo prije pola stoljeća. Danas, u doba globalizacije, došlo je – zbog mnogo razloga, o kojima ovdje ne mogu opširnije govoriti – do bitnih promjena u relaciji rada i kapitala. Ukratko, riječ je o tome da kapital više ne mora brinuti o reprodukciji radne snage, a što se odrazilo na tržište rada. Opća je tendencija da se danas smanjuje broj radnih mjesta na kojima ljudi rade puno radno vrijeme, što je nekada bilo pravilo. Sve više se povećava tzv. fleksibilna zaposlenost (rad na određeno vrijeme, rad sa skraćenim radnim vremenom, rad za nekog subkontraktora koji velikim poduzećima iznajmljuje vlastite proizvodne kapacitete i usluge, a svoje radnike plaća kada potpiše ugovor s tim poduzećem i slično), ili, kako se to tehnički kaže, nova se radna mjesta u prvom redu otvaraju na sekundarnom, a manje na primarnom tržištu rada. U nas se to izražava tako da ugovor o djelu sve češće zamjenjuje ugovor o radu. To najviše pogađa mlade ljude koji po svršetku školovanja traže posao. Naravno, to vrijedi i za druge tranzicijske zemlje: i tamo su mladi ljudi ozbiljno pogođeni tj. njihov se društveni položaj pogoršao. Ali, kako se ističe u ovoj knjizi, u Hrvatskoj se to zbilo u većoj mjeri nego u zemljama u kojima je tranzicija bila uspješnija – npr. u Mađarskoj, Češkoj, Poljskoj i Sloveniji. Naime, pored problema koji su normalno povezani s tranzicijom u suvremeni kapitalizam, u Hrvatskoj je tranzicija započela u najnepovoljnijem trenutku, što je dovelo do dobro poznatih posljedica. Zbog toga je Hrvatska izrazito zaostala u procesu tranzicije: mi se ponovo nalazimo na samom početku tog procesa. Ovaj problem je dotaknut u knjizi, ali još uvijek nam nedostaju komparativne studije s drugim, uspješnijim tranzicijskim zemljama. To je svakako tema budućih istraživanja koja će, nadajmo se, uslijediti narednih godina.

No, u međuvremenu ne treba podcijeniti ovu komparativnu studiju, u kojoj su obrađeni bitni aspekti omladinske problematike pri koncu osamdesetih i na kraju devedesetih godina dvadesetog stoljeća u Hrvatskoj. Pritom treba naglasiti da posebna vrijednost ovog istraživanja proizlazi iz činjenice da je to jedino istraživanje provedeno nakon 1990. godine kojim se obuhvaćaju svi glavni segmenti mladih na teritoriju cijele Republike Hrvatske. Vjerujem da takvo istraživanje nagoviješta uspješnu obnovu tradicije empirijskog istraživanja mlade generacije, a koja je stvorena u posljednje dvije dekade socijalističkog razdoblja.

Josip Županov

**Vlasta Ilišin
Furio Radin**

DRUŠTVENI KONTEKST I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Ova knjiga je integralni izvještaj empirijskog istraživanja *Vrijednosni sustav mladih i društvene promjene u Hrvatskoj* što ga je koncem devedesetih godina minulog stoljeća realizirala skupina istraživača Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu.* U knjigu su inkorporirani i nalazi istraživanja *Položaj, svijest i ponašanje mlade generacije Hrvatske*, kojeg su također realizirali istraživači Instituta sredinom osamdesetih godina. Naglasak je stavljen na recentne rezultate koji se, gdje god je to moguće, promatraju iz komparativne perspektive.

Istraživanje vrijednosnih sustava i nekih oblika ponašanja mladih, mladeži, omladine ili mlade generacije u Hrvatskoj, koncipirano je i strukturirano u više tematskih cjelina. Kako su posebni problemi i ciljevi istraživanja elaborirani u svakoj pojedinoj istraživačkoj dionici, odnosno poglavlju, ovdje ćemo se koncentrirati na pristup fenomenu mladih i značajke njihova položaja u tranzicijskom društvu, te na opće ciljeve i metodologiju istraživanja.

1. Mladi u tranziciji

Mladost kao razdoblje u životu svakog pojedinca predmet je rasprava još od antičkih vremena, no mladi se kao društvena grupa konstituiraju tek u industrijskom dobu kojeg je, između ostaloga, obilježio porast potrebe za kvalificiranom radnom snagom i omasovljenje obrazovanja. Tradicija, pak, znanstvenog proučavanja mladih duga je stotinjak godina, pri čemu se veliki zamah bilježi od druge polovice dvadesetoga stoljeća. U tom su razdoblju polučena temeljna teorijska i empirijska saznanja o ovom segmentu populacije, a na ovom mjestu istaknut ćemo samo neke dimenzije relevantne za razumijevanje našeg pristupa mladima.¹

* Istraživanje je provela skupina istraživača u sastavu: Furio Radin (voditelj), Branislava Baranović, Jadranka Goja, Vlasta Ilišin i Helena Štimac Radin.

¹ Više o fenomenu mladih i mladosti pogledati u studijama: Eisenstadt, 1964; Erikson, 1965; Friedenberg, 1965; Mays, 1965; Musgrove, 1965; Parsons, 1965; Novosel, 1968; Mannheim, 1972; Manning; Truzzi, 1972; Gillis, 1974; Rosenmayr, 1979; Brake, 1984; Milić, 1987; Obradović, 1987; Ule, 1987; Turner, 1989. i Ilišin, 1999.

U sociologiji se mlade promatra kao posebnu društvenu grupu koju, uz neke zajedničke karakteristike, obilježava unutarnja socijalna raslojenost sukladna diferenciranosti društva kojeg su integralni dio. Ono što je zajedničko mladima kao društvenoj grupi jest pripadnost određenoj dobnoj skupini (s tendencijom podizanja dobne granice kojom se određuje omladinski status), kao i specifične pripisane značajke i njima odgovarajuća društvena uloga, posljedica čega je nedovoljna integracija mladih u ukupan društveni život i njihov nepovoljniji društveni status u odnosu na starije. Dapače, moglo bi se konstatirati da su mladi jedan od najvulnerabilnijih segmenata populacije u suvremenom društvu, jer se nalaze u specifičnom prijelaznom statusu: više nisu zaštićeni kao djeca, a još ne uživaju sve mogućnosti i pogodnosti koje su dostupne odraslima. Unutar, pak, mladih uočavaju se dvije dobne podskupine koje imaju različit pravni status – oni do 18 godina, koji još uživaju svu zaštitu i beneficije koje društvo daje djeci, i oni koji su stekli punoljetnost nakon čega se suočavaju sa svim odgovornostima i pravima odraslih. Tako mladi, ukratko rečeno, “iz jednog ugla još izgledaju kao djeca; iz drugog oni su već odrasli. Faktički, oni su oboje – i nijedno” (UNICEF, 2000).

Prelazak u tzv. svijet odraslih sve je složeniji, jer institucionalizirano obrazovanje traje sve dulje, suvremene tehnološke promjene traže sve fleksibilniju i kvalificiraniju radnu snagu, a gospodarska kretanja ciklički uzrokuju porast nezaposlenosti koja, prije svega, pogađa mlade. Rezultat toga je usporeni ulazak u tzv. svijet rada i općenito sporije socioekonomsko osamostaljivanje zbog čega se mlade prisilno zadržava u ovisnom položaju. Sukladno otežanom uključivanju u profesionalni rad zbiva se i prolongiranje zasnivanja vlastite obitelji, kao i minimalno uključivanje mladih u druge javne sfere, prije svega politiku. Otuda se događa da, iako su mladima nakon stjecanja punoljetnosti načelno priznata sva građanska prava i premda su neki od njih već preuzeli neke trajne društvene uloge, oni bivaju potiskivani od mjesta odlučivanja. Društvo spram njih demonstrira paternalistički i posesivni odnos, prema kojem je prirodno da se mladi pripremaju za zrelo doba i pritom zabavljaju, ali da se ne upliću u važne društvene poslove. Na taj način, probleme koji tište mlade u javnost posreduju stariji koji za njih istodobno donose i odluke, a da pritom sami mladi uglavnom nemaju realne mogućnosti utjecaja ne te procese.

Istraživanjima je već ustanovljeno da mladi na takvu situaciju reagiraju na različite načine: od relativno neproblematičnog prilagođavanja danom društvu, preko povlačenja u zasebne subkulturne obrasce življenja, do otvorenog bunta i /ili manifestiranja različitih oblika devijantnog ponašanja. No, neovisno o kojem je tipu reakcije riječ, nedvojbeno je da se najveći broj mladih u manjoj ili većoj mjeri distancira od svijeta odraslih, što dodatno utječe na tempo i kvalitetu procesa njihova društvenog integriranja. Ta tendencija potvrđuje već poznatu konstataciju da mlade treba i izučavati i tretirati kao integralni dio društva. To

praktički znači da su mladi značajni, kako zbog svojih budućih, tako i zbog svojih sadašnjih potencijala, te da trebaju imati mjesto u društvu koje im pripada po njihovim stvarnim, a ne pripisanim značajkama.

Dosadašnja istraživanja također su pokazala da su mladi izrazito senzibiliziran segment populacije na kojem se najranije mogu detektirati promjene koje se zbivaju u danom društvu. Naime, načelna je pretpostavka da su mladi, jer kod njih proces socijalizacije još nije dovršen u mjeri u kojoj se to može reći za starije, više izloženi utjecajima iz društvene okoline. Stoga se proučavanjem mladih istodobno dobiva uvid u postojeće procese i odnose u danom društvu, ali otkrivaju i trendovi koji anticipiraju vjerojatna buduća kretanja. Pritom se treba podsjetiti da su sva suvremena društva zainteresirana za svoju mladu generaciju kao onu koja će nastaviti zacrtani društveni razvoj, ali i kao onu koja će donijeti promjene nužne za društveno prilagođavanje sve dinamičnijem svijetu. Stoga su istraživanja mladih važna kao indikator strukturnih obilježja određenoga društva i mogućih promjena na tom planu. Zbog svega rečenoga ta su istraživanja osobito potrebna u tzv. tranzicijskim društvima u kojima se promjene zbivaju (ili bi se trebale zbivati) ubrzanim tempom.

Kada se govori o mladima u tranzicijskom društvu treba imati na umu da su oni u dodatno nepovoljnijoj situaciji nego što su njihovi vršnjaci iz razvijenih zemalja ili pređašnje generacije mladih iz današnjih tranzicijskih društava. I za njih, kao i za mlade iz stabilnih demokratskih zemalja, važi konstatacija da predstavljaju nezamjenjivi ekonomski, politički i društveni resurs, ali oni pritom još prolaze i kroz jedinstveno povijesno razdoblje i društvenu transformaciju. To znači da je odrastanje mladih u tranzicijskim društvima karakterizirano dvostrukom tranzicijom ili prijelaznošću: s jedne strane, oni prolaze kroz univerzalno razdoblje sazrijevanja i pripremanja za preuzimanje trajnih društvenih uloga, a s druge strane, taj se proces zbiva u društvu koje i samo prelazi iz jednog društvenog ustrojstva u drugo.

Današnja mlada generacija u tranzicijskom zemljama ne može i ne želi naslijediti društvenu ostavštinu svojih roditelja i nužno je upućena na radikalne društvene promjene. Njihova socijalizacija odvija se u uvjetima kada su institucije, procesi i društvene norme koje su olakšavale prelazak u svijet odraslih oslabljene, onesposobljene ili su u procesu temeljite preobrazbe. Utoliko su mladi u tranzicijskim društvima izvrgnuti rizicima koji su bili nepoznati generaciji njihovih roditelja, a što otežava njihovu ulogu pionira u procesu poželjne društvene transformacije. No, u isto vrijeme ti su mladi prepoznati kao “prirodni pobjednici tranzicije” (UNICEF, 2000), jer ekonomske i političke promjene nude nove mogućnosti, a mladi su ona društvena grupa koja je osobito prijemljiva za nove ideje i uvjete. Sažeto rečeno, tranzicijski procesi mladima otvaraju nove i veće perspektive i ujedno ih izlažu novim i većim rizicima.

Analiza problema mladih iz 27 tranzicijskih zemalja (UNICEF, 2000) detektirala je temeljni raskorak između stavova i sposobnosti mladih, s jedne strane, i njihovih stvarnih postignuća, s druge. Konkretno, pokazuje se da mladi u tranzicijskim zemljama više podržavaju tržišne i demokratske reforme nego stariji, ali manje sudjeluju u političkim procesima; zainteresirani su za društveni i politički život svojih zemalja, ali se spram funkcioniranja novih demokratskih institucija odnose kritički i sa skepsom; izloženi su većim zdravstvenim rizicima nego ranije, a imaju nedostatan pristup relevantnim informacijama i službama; iskazuju znatnu toleranciju prema različitim oblicima nezakonitog ponašanja i češće su u sukobu sa zakonom nego prijašnje generacije mladih; pridaju veću važnost obrazovanju nego ranije, ali rjeđe završavaju više stupnjeve obrazovanja; prihvaćaju vrijednosti obitelji, ali više odgađaju ili izbjegavaju zasnivanje vlastite obitelji nego prethodne generacije; pokazuju visok stupanj fleksibilnosti i prihvaćanja novih ekonomskih strategija, ali stopa nezaposlenosti među mladima je i nadalje barem dvostruko veća nego među starijima. Promatrajući ove nalaze integralno, može se reći da se na nizu područja svakodnevnoga života položaj mladih u tranzicijskim društvima nije poboljšao u odnosu na starije, a da se u usporedbi s mladima iz razdoblja prije tranzicije još i pogoršao.

Dakako, mladi u tranzicijskim društvima dijele niz sličnih značajki i iskustava i s mladima iz razvijenih demokratskih zemalja. Prije svega, to znači da se i mladima u tranzicijskim društvima otvaraju veće šanse i mogućnosti za socijalnu promociju i integraciju, kao i da se susreću sa sličnim problemima i rizicima odrastanja. Tako već spomenuta analiza ukazuje na sličnosti i razlike između mladih u tranzicijskim i razvijenim zemljama pri čemu je prva skupina u primjetno nepovoljnijem položaju. Primjerice, mladi u tranzicijskim društvima u manjem broju završavaju više stupnjeve obrazovanja uz tendenciju smanjivanja obrazovnih postignuća onih koji su lošijeg socijalnog porijekla; stopa maloljetničkih trudnoća je veća; podjednako koriste psihoaktivne supstance kao i njihovi zapadni vršnjaci, ali sebe rjeđe opisuju kao zdrave i sretne; manje dolaze u sukob sa zakonom, ali vjerojatnost da će biti strože kažnjeni je veća; pogađa ih veća stopa nezaposlenosti; raskorak u zaradama između mladih i starijih je čak nešto manji nego u razvijenim zemljama, ali su primanja općenito znatno niža; izloženi su eksploataciji od strane poslodavaca na tzv. crnom tržištu i u okviru narasle sive ekonomije; uglavnom manje participiraju u političkom i društvenom životu svojih zemalja nego mladi u razvijenim zemljama. Ovdje je nabrojan dio postojećih razlika između mladih u razvijenim i tranzicijskim zemljama, a vjerojatno je da bi neke druge analize detektirale još razlika koje u navedenoj studiji nisu bile predmetom razmatranja.

Ono što se čini nedvojbenim jest da su promjenom institucionalno-političkih okvira i ekonomskih pretpostavki mladima u tranzicijskim društvima otvorene nove i drukčije perspektive. No, nove mogućnosti zasad su uglavnom

načelne naravi, dok je svakodnevni život te mladeži teži nego njihovih vršnjaka u razvijenim zemljama, kao i generacija mladih iz predtranzicijskog razdoblja. Prevladavanje postojećih problema dodatno otežava unikatnost sociopovijesnih okolnosti transformacije totalitarnih i razmjerno monolitnih društava u demokratska i socijalno stratificirana društva za što nema povijesno provjerenih recepta koji bi jamčili povoljan ishod.

Dosadašnje tranzicijsko iskustvo pokazalo je da većinu tranzicijskih zemalja muče slični problemi, ali da u njihovu rješavanju primjenjuju različite modele, pa su i (ne)uspjesi različiti. Hrvatska se po nizu parametara – unatoč znatnim komparativnim prednostima što ih je imala u odnosu na većinu drugih socijalističkih zemalja na početku tranzicijskih procesa – ubraja u manje uspješne tranzicijske zemlje, pa je utoliko logično pretpostaviti da se i hrvatska mladež nalazi u relativno nepovoljnijem položaju. Gledajući u globalu, mladi Hrvatske dijele iskustvo i probleme zajedničke njihovim vršnjacima u ostalim tranzicijskim zemljama, ali prolaze i kroz teškoće koje su tim vršnjacima nepoznate. Konkretno, u iskustvo naše mladeži inkorporirano je i odrastanje u ratnom okruženju. Štoviše, dobar dio današnje mlade generacije bio je, za vrijeme rata, u dječjoj dobi u kojoj sve ekstremne situacije i doživljaji ostavljaju vrlo duboke tragove. To je izuzetno važna činjenica, jer rat – posebice kada se vodi na vlastitu teritoriju – uzrokuje mnogostruke štete koje osjećaju svi pripadnici zajednice, a osobito oni koji su i inače socijalno ranjiviji. Mladi i djeca neupitno spadaju u socijalno osjetljive segmente populacije i zato je opravdano pretpostaviti da se današnji naraštaj mladih u Hrvatskoj suočava s brojnijim i dubljim problemima nego njihovi vršnjaci u tranzicijskim zemljama koje su bile pošteđene ratnih sukoba. To je svakako jedan od ključnih razloga zašto je nužan znanstveni uvid u stanje svijesti, obrasce ponašanja i probleme današnjeg naraštaja mladih u Hrvatskoj.

Osim toga, radikalna transformacija društvenog poretka i kod nas u prvi plan dovodi upravo mlade koji trebaju biti jedan od glavnih nositelja nužnih društvenih promjena. Akcent se stavlja na mlade iz dva osnovna razloga: s jedne strane, oni su razmjerno velika društvena grupa koja je ujedno i najmanje opterećena ideologijama prošlosti, a s druge strane mladi su potencijalno najkreativniji dio populacije zbog svoje vitalnosti, fleksibilnosti i obrazovnih postignuća. Kombinacija tih elemenata čini da se mlade imenuje kao društvenu grupu najprijevljiviju za društvene promjene koje su neizbježna sastavnica demokratske transformacije i konsolidacije hrvatskog društva.

Analitički uvid u stanje svijesti omladine Hrvatske otežan je saznanjem da suvremeno hrvatsko društvo obilježava svojevrsna anomija i to u većoj mjeri nego druga tranzicijska društva (Županov, 1995; Ilišin, 1999). Naime, napuštene su vrijednosti socijalističkog poretka, dok oko svih liberalno-demokratskih

vrijednosti još nije uspostavljen općedruštveni konsenzus. Stoga je upitno koliko su građani Hrvatske, a među njima i mladi, uopće interiorizirali koje se vrijednosti smatraju društveno poželjnim. Razloge tome prije svega treba tražiti u činjenici da se prelazak iz socijalističkog društva (obilježenog ideološko-političkim monopolom, netržišnom privredom i težnjom socijalnoj uravnilovki) u demokratsko i kapitalističko društvo odvijao u specifičnim okolnostima. Te okolnosti, tj. uspostava samostalne nacionalne države uz četverogodišnji rat, u bitnom su odredile značajke novoga društvenog poretka kao i vrstu i dinamiku društvenih promjena. Pritom je nemalu ulogu igrao i proces retradicionalizacije kojim se uspostavljao odmak od socijalističke ideologije i prakse, a što je umnogome otežalo ostvarivanje liberalno-demokratskih načela. Desetogodišnje razdoblje tranzicije pokazalo se, dakle, tegobnijim nego što je to većina građana ranih devedesetih godina očekivala. U Hrvatskoj je, kao i u drugim tranzicijskim zemljama, na djelu bio tzv. institucionalni optimizam (Kasapović, 1993) u skladu s kojim su građani očekivali da će se institucionalno-političkom transformacijom gotovo automatski dogoditi i druge poželjne promjene. Međutim, iskustvo je vrlo brzo pokazalo da za, primjerice, promjene na gospodarskom planu, uz zatečene resurse, treba imati političke volje, znanja i vremena, kao i da je vjera u nesebičnu pomoć razvijenih zemalja prilično neutemeljena. Posljedice toga, između ostaloga, ogledale su se u relativno brzom razočaranju građana i u vlastita politička vodstva, i u politiku razvijenih zemalja, i u retorički protežirane vrijednosti liberalne demokracije. Zbog specifičnih okolnosti u Hrvatskoj ti su procesi bili još drastičniji: demokratizacija društva zbila se u vrlo ograničenom opsegu, promjena vlasničke strukture, umjesto gospodarskim zamahom rezultirala je stečajevima i masovnim gubitkom radnih mjesta, a važnost integriranja u europsko okruženje je izrazito relativizirana. Najširim slojevima stanovništva opao je životni standard, pa se i zanos izazvan državnim osamostaljenjem, nacionalnom afirmacijom i dokidanjem političkog totalitarizma, postupno pretvorio u rezignaciju i nezadovoljstvo. U takvom društvenom okruženju čini se da su poruke koje svojim riječima i djelima odašilju javne osobe i institucije proturječne, a da oficijelno promovirana načela liberalne demokracije u znatnoj mjeri odstupaju od svakodnevne prakse. Postojeća konfuzna situacija utječe da se kod mladih – koji nisu samo najprijemljiviji na nove utjecaje, nego su i najsenzibilniji seizmograf raskoraka između proklamiranoga i stvarnoga – formiraju podjednako konfuzni vrijednosni sustavi koji u većoj ili manjoj mjeri utječu i na njihovo ponašanje. Zato nam uvid u vrijednosti i obrasce ponašanja mladih mogu pomoći i u boljem razumijevanju hrvatskog društva danas.

Na koncu, saznanja o suvremenoj hrvatskoj mladeži potrebna su i radi uvida u to koliko ona po svojim vrijednostima, stavovima i obrascima ponašanja korespondira s mladima u razvijenom europskom okruženju u kojega se Hrvatska teži integrirati.

2. Metodologija istraživanja

Predmet, ciljevi i hipoteze istraživanja

Predmet ovog istraživanja jesu vrijednosni sustavi i neki oblici ponašanja mladih u kontekstu društvenih promjena u tranzicijskoj Hrvatskoj. Pritom se, najkraće rečeno, vrijednosti promatraju kao “mnijenja o tome što je poželjno ili nepoželjno, što je dobro ili loše” (Krech, Crutchfield, Ballachey, 1970), odnosno kao “relevantni elementi realnosti koji diktiraju ponašanje” (Vaccarini, 1987).

Postavljena su tri osnovna cilja istraživanja:

1. ustanoviti, opisati i interpretirati vrijednosne sustave i neke oblike ponašanja suvremene hrvatske mladeži;
2. ustanoviti, opisati i interpretirati povezanost vrijednosnih sustava i oblika ponašanja sa sociodemografskim obilježjima mladih;
3. ustanoviti, opisati i interpretirati promjene u vrijednosnim sustavima i oblicima ponašanja mladih koje su nastale od sredine osamdesetih do konca devedesetih godina.

U skladu s predmetom i osnovnim ciljevima istraživanja, postavljene su dvije opće hipoteze:

1. recentne promjene hrvatskog društva utječu na promjene u vrijednosnim sustavima i oblicima ponašanja mladih, pri čemu snaga promjena nije ista za sve ispitivane dimenzije i segmente mladih;
2. različita sociodemografska obilježja na različite načine i u različitoj mjeri diskriminiraju mlade u pogledu vrijednosti i oblika ponašanja.

Instrument

Instrument je konstruiran kao upitnik s pitanjima poglavito zatvorenoga tipa koja su uobličena kao nominalne i intervalne skale. Upitnik sadrži više setova varijabli koje se mogu razvrstati u tri osnovne skupine:

1. sociodemografske varijable (spol, dob, socioprofesionalni status, provenijencija, rezidencijalni status, regionalna pripadnost, stupanj obrazovanja ispitanika i njihovih roditelja, nacionalna pripadnost ispitanika i njihovih roditelja, zanimanje roditelja, bračni i stambeni status, konfesionalna pripadnost);
2. varijable za ispitivanje vrijednosti (individualne, društvene, obrazovne, radne, obiteljske, nacionalne, religijske i političke vrijednosti, te odnos prema mladosti i budućnosti);
3. varijable za ispitivanje nekih oblika ponašanja (radni angažman, članstvo i aktivnost u udrugama i političkim strankama, religijska praksa, aktivnosti u

slobodnom vremenu, korištenje psihofizičkih stimulansa, seksualno ponašanje, obiteljska komunikacija, korištenje novih tehnologija).

Uz ove varijable upitnik je sadržavao i separat konstruiran samo za nezaposlenu mladež kojim su ispitivani njezini problemi i iskustva u traženju zaposlenja.

Kako bi se omogućila valjana komparabilnost dobivenih rezultata, preko polovine navedenih varijabli identične su onima koje su primijenjene u ispitivanju mladih Hrvatske 1986. godine. Preostale varijable su ili sadržajno adaptirane na nove društvene okolnosti, ili su potpuno nove (zbog uvođenja novih dionica istraživanja). No i među njima je najveći broj onih koje omogućuju usporedbu s nekim drugim istraživanjima u nas i u svijetu.

Primjena upitnika bila je individualna i odvijala se u domu ispitanika. Svaki je ispitanik odgovarao samostalno nakon prethodno dobivenih uputa od strane anketara. Ispunjavanje upitnika u prosjeku je trajalo nešto dulje od sat vremena. Unatoč obimnom instrumentu, ostvarena je dobra suradnja ispitanika, jer se udio onih koji su izbjegavali odgovor kreće ispod 5%. Motivacija ispitanika osobito je bila potaknuta činjenicom da su upravo oni, mladi, i njihova mišljenja i problemi, predmet istraživačkog interesa.

Uzorak

Uzorak domaćinstava iz kojih su birani ispitanici konstruiran je kao dvoetafni probabilistički uzorak. Republika Hrvatska podijeljena je na 21 regiju (županiju). Svaka regija ima svoje geo-demografske i ekonomske specifičnosti koje je čine različitom od ostalih regija. Te regije obuhvaćaju mikroregije Hrvatske dobivene multivarijatnom klasifikacijom općina (Rimac, Rihtar, Oliveira-Roca, 1992). Broj ispitanika unutar svake pojedine regije određen je proporcionalno veličini regije. Lokacije anketiranja unutar pojedine regije izabrane su slučajnim izborom bez povrata, unutar kojeg je vjerojatnost izbora lokacije anketiranja bila proporcionalna broju stanovnika na toj lokaciji. Izbor domaćinstava na lokaciji anketiranja izvršen je slučajnim izborom s liste svih adresa u tom mjestu (lokaciji) anketiranja ili sustavnim izborom domaćinstava u slučaju da popis svih domaćinstava na lokaciji anketiranja nije bio dostupan ili se može pretpostaviti da nije ažuran. Uz osnovni popis, anketari su dobili i dopunske adrese, birane na jednak način. Njima su zamjenjivali osnovne adrese u slučaju nepristajanja ispitanika na razgovor, nepostojanja adrese ili nekog drugog razloga ometanja u realizaciji ankete.

Anketirana je po jedna osoba iz domaćinstva u dobi između 15 i 29 godina. Izbor ispitanika u domaćinstvu vršen je metodom Trolahla i Cartera (1964). Planirana veličina uzorka u Republici Hrvatskoj iznosila je 2000 ispitanika.

Naknadnim ponderiranjem uravnoteženi su udjeli pojedinih regija u skupnim parametrima i tako su ispravljene disproporcije nastale terenskim uvjetima koji nisu mogli biti pod kontrolom istraživača. Pored regionalne zastupljenosti, izvršene su i manje korekcije realiziranog uzorka u pogledu dobnih segmenata nastale zbog njihove nejednake dostupnosti doseg anketara.*

Na opisani je način početkom 1999. godine anketirano ukupno 2002 ispitanika. Nakon ponderiranja uzorak je reduciran na 1700 ispitanika. Anketiranje je provedeno u ukupno 70 općina u svih 20 županija i gradu Zagrebu. Na taj način su ispitivanjem obuhvaćeni mladi iz sva četiri makroregionalna centra (Osijek, Rijeka i Split kao veliki gradovi, te Zagreb), 23 manja grada i 76 seoskih naselja.

Ostvareni uzorak dobro pokriva teritorij Hrvatske, ali i različite socioprofesionalne i dobne podskupine mladih.² U tablici 1 skupno prikazujemo podatke koji pokazuju kakva je sociodemografska struktura realiziranog uzorka mladih. Pritom navodimo samo ona obilježja ispitanika koja se u svim ili pojedinim istraživačkim dionicama koriste kao tzv. nezavisne varijable, a neke od njih u sažetom obliku priređenom za korištenje u daljnjim statističkim obradama.³

Dobivena struktura uzorka zahtijeva nekoliko objašnjenja kako bi se olakšalo praćenje interpretacija rezultata koje slijede u narednim poglavljima.

Prvo valja pojasniti zašto se u analizama ne koriste neki standardni sociodemografski pokazatelji kao što su provenijencija (mjesto rođenja i odrastanja), nacionalna pripadnost ispitanika i stupanj obrazovanja majke. Obilježje provenijencije izostavljeno je, jer su mjesto rođenja i mjesto stanovanja u velikoj mjeri povezani ($C=.673$). To ne iznenađuje, jer je riječ o mladima među kojima se gotovo polovina još školuje, a petina traži posao, što upućuje na to da većina još nije mijenjala stalno mjesto boravka. Značajnije i trajnije migracije mladih mogu se očekivati tek pri traženju zaposlenja, no zasad većina njih živi tamo gdje su i rođeni. Usto, iz dosadašnjih istraživanja dobro je poznato da je utjecaj ruralno-urbanog obilježja istosmjernan kada su u pitanju provenijencija i rezidencijalni status. Stupanj obrazovanja majke u analizi se ne koristi iz istog razloga – preciznije, obrazovanost majki ispitanika u velikoj je mjeri sukladna stupnju obrazovanja njihovih očeva ($C=.682$) i djeluje u istom smjeru, pa je radi preglednosti i ta analiza izostavljena.

* Uzorak je konstruirao i opisao Ivan Rimac iz Instituta društvenih znanosti “Ivo Pilar” iz Zagreba.

² Uzorak mladih iz 1999. godine strukturiran je sukladno uzorku mladih iz 1986. godine (1250 ispitanika). Na taj je način, uz korištenje identičnih varijabli u primijenjenom upitniku, osigurana valjana usporedivost dobivenih rezultata.

³ Originalni oblik varijabli i distribucije odgovora navedene su u Upitniku u Prilogu.

Tablica 1: Struktura uzorka mladih Hrvatske

Sociodemografska obilježja	%
<i>Regionalna pripadnost</i>	
Sjeverna Hrvatska	20,7
Središnja Hrvatska	10,7
Istra i Primorje	10,9
Istočna Hrvatska	20,4
Dalmacija	20,2
Zagreb	17,1
<i>Socioprofesionalni status</i>	
Zaposleni	35,5
Nezaposleni	19,7
Učenici	23,2
Studenti	21,6
<i>Spol</i>	
Žene	49,7
Muškarci	50,3
<i>Dob</i>	
15 – 19 godina	33,5
20 – 24 godine	33,3
25 – 29 godina	33,2
<i>Mjesto stanovanja (rezidencijalni status, tip naselja, domicil)</i>	
Selo	46,3
Mali grad	23,3
Veliki grad	13,6
Zagreb	16,8
<i>Stupanj obrazovanja oca (školska sprema)</i>	
(Ne)završena osnovna škola	15,8
Škola za KV/VKV radnike	38,9
Srednja škola	17,7
Viša škola	11,8
Fakultet i više	15,8
<i>Stupanj obrazovanja ispitanika (školska sprema)</i>	
(Ne)završena osnovna škola	28,1
Industrijska/zanatska škola	19,1
Srednja škola	42,4
Viša škola, fakultet i više	10,5

Nastavak tablice 1

Sociodemografska obilježja	%
<i>Bračni status</i>	
Neoženjeni/neudane	80,5
Oženjeni/udane	19,5
<i>Stranačka preferencija</i>	
HDZ	13,4
HSLŠ	12,5
HSP	5,4
HSS	7,2
LS	5,4
SDP	22,2
Neodlučni	16,3
Nezadovoljni	17,6
<i>Religioznost (religijska samoidentifikacija)</i>	
Religiozni	66,6
Neodlučni	19,8
Nereligiozni	13,6

Što se tiče nacionalne pripadnosti ispitanika, razlozi izostavljanja tog obilježja iz analize drukčije su prirode. Naime, 95,8% naših ispitanika deklariralo je hrvatsku nacionalnost, a među preostalim 4,2% nalazi se šest različitih nacionalnosti (od kojih nijedna grupacija ne premašuje 1%) i skupina nacionalno neopredijeljenih ispitanika.⁴ Tako proporcionalno mala i vrlo raznorodna skupina koja se može svesti samo u jednu zajedničku kategoriju “ostalih” ne dopušta primjenu standardnih statističkih analiza.

Drugo što treba objasniti jest način sažimanja nekih korištenih varijabli. Tako je obilježje regionalne pripadnosti rezultat grupiranja 21 uže regije (županije) u šest širih regija. Grad Zagreb zadržan je kao zasebna regija (područje), a preostalih pet širih regija komponirane su na sljedeći način: Sjeverna Hrvatska (Zagrebačka, Krapinsko-zagorska, Varaždinska, Međimurska, Koprivničko-križevačka i Bjelovarsko-bilogorska županija), Središnja Hrvatska (Sisačkomoslavačka, Karlovačka i Ličko-senjska županija), Istra i Primorje (Istarska i

⁴ U pogledu nacionalne strukture stanovništva Hrvatske, u proteklih petnaestak godina zbile su se velike promjene, i to u smjeru uspostave nacionalno homogenog društva (o čemu svjedoče i podaci iz Popisa stanovništva 2001. godine). Utoliko se i naš recentni uzorak mladih po nacionalnoj pripadnosti znatno razlikuje od uzorka mladih iz 1986. godine, u kojem je bilo 68,5% Hrvata, 10,7% Srba, 16,3% Jugoslavena i 3,6% ostalih (Radin, 1988:18).

Primorsko-goranska županija), Istočna Hrvatska (Virovitičko-podravska, Požeško-slavonska, Brodsko-posavska, Osječko-baranjska i Vukovarsko-srijemska županija) i Dalmacija (Zadarska, Šibensko-kninska, Splitsko-dalmatinska i Dubrovačko-neretvanska županija). Pokazatelj socioprofesionalnog statusa sveden je na četiri kontingenta mladih, jer je među anketiranim bilo samo 1,4% poljoprivrednika koji su u konačnici pridruženi zaposlenoj mladeži.⁵ Dob ispitanika je sažeta u tri dobne podskupine konstruirane na osnovi njihove godine rođenja pri čemu svaka podskupina obuhvaća pet godišta. Konkretno, najmlađa kohorta su oni u dobi od 15 do 19 godina (rođeni između 1984. i 1980. godine), srednja su oni u dobi od 20 do 24 godine (rođeni između 1979. i 1975. godine), a najstarija skupina oni u dobi od 25 do 29 godina (rođeni između 1974. i 1970. godine). Stupanj obrazovanja oca i samih ispitanika se tek unekoliko razlikuju od originalnog oblika korištenih varijabli i obavljena su samo najnužnija sažimanja. Obilježje bračnog statusa reducirano je na dvije kategorije: neoženjeni/neudane (oni koji nisu u braku ili su razvedeni odnosno udovci) i oženjeni/udane (ispitanici koji su u braku ili žive u izvanbračnoj zajednici). Stranačke preferencije izvedene su iz originalnih podataka na način da se u analizi koriste samo one stranke koje su imale više od 5% pristaša. Napokon, religioznost je komponirana tako da se kao religiozni promatraju tzv. uvjereni i običajni vjernici, kao neodlučni oni koji dvoje o postojanju Boga ili su ravnodušni spram religije, a kao nereligiozni oni koji su se tako deklarirali.

Treća skupina pojašnjenja vezanih uz strukturu uzorka mladih tiče se međusobne povezanosti obilježja koja se koriste kao nezavisne varijable. Mladi su specifičan segment populacije i to se osobito očitava iz međuovisnosti njihove dobi, stupnja obrazovanja i socioprofesionalnog statusa. Pritom treba naglasiti da su povezanosti među tim obilježjima snažne, ali ipak nisu tolike da bi se promatrani pokazatelji mogli međusobno supstituirati. Preciznije, usporedbe dobi i socioprofesionalnog statusa mladih ($C=.654$) te dobi i stupnja obrazovanja ispitanika ($C=.572$) jasno pokazuju da su gotovo svi učenici (tj. srednjoškolci) u dobi do 19 godina (98,7%), većina studenata u dobi između 20 i 24 godine (65,2%), većina zaposlenih u najstarijoj kohorti (65,4%), dok se nezaposleni nalaze u sve tri dobne kategorije (20,2% među najmlađima i po cca 40% u ostale dvije dobne podskupine). Istodobno, među najmlađim ispitanicima nalazi se 82,4% onih koji su završili samo osnovnu školu, dok se 75,3% fakultetski obrazovanih ispitanika ujedno nalazi u najstarijoj dobnoj podskupini. No,

⁵ U uzorku mladih iz 1986. godine bilo je 13,0% poljoprivrednika i tada su oni analizirani kao zaseban socioprofesionalni kontingent. No, promjene su nastale i u drugim socioprofesionalnim skupinama mladih, jer je u ranijem uzorku bilo manje i studenata (11,3%) i nezaposlene mladeži (11,3%), a nešto više zaposlenih (41,0%), dok je udio učenika ostao isti (Radin, 1988:17).

posebno je izražena povezanost stupnja obrazovanja i socioprofesionalnog statusa ispitanika ($C=.701$) pri čemu se oni bez ikakvih kvalifikacija mahom nalaze među učenicima (80,2%), a oni s akademskim obrazovanjem među zaposlenima (74,3%) i nezaposlenima (25,6%). Gledajući ove nalaze integralno može se reći da se na jednom polu nalaze najmlađi ispitanici koji su dominantno učenici i najnižeg obrazovanja, a na drugom polu najstariji omladinci koji su većinom zaposleni i unutar kojih se nalazi većina od onih ispitanika koji su fakultetski obrazovani. Ukratko rečeno, s porastom dobi linearno raste stupanj obrazovanja i zaposlenost mladih. Dakako, osim navedenih ključnih međuovisnosti sociodemografskih obilježja mladih utvrđene su i povezanosti koje su već standardne u sociološkim istraživanjima. Utoliko je dostatno tek spomenuti kako su i u našem uzorku registrirane tendencije da je obrazovanost mladih pozitivno korelirana sa stupnjem obrazovanja njihovih roditelja kao i urbaniziranošću mjesta stanovanja, te da se broj sklopljenih brakova povećava sa životnom dobi mladih.

Obrada podataka

Obrada podataka obavljena je za $N = 1700$ ispitanika.

Nakon što su varijable priređene za statističku obradu izvršene su sljedeće analize i postupci:

1. univarijatna analiza — određivanje frekvencija i postotaka odgovora;
2. bivarijatne analize — izračunavanje značajnosti razlika upotrebom χ^2 testa, odnosno rezultirajućih povezanosti izračunavanjem koeficijenta kontingencije;
— izračunavanje značajnosti razlika primjenom analize varijance;
3. multivarijatni postupci — hijerarhijske faktorske analize pod komponentnim modelom, do broja utvrđenog Kaiser-Guttmanovim kriterijem, varimax rotacija;
— multidimenzionalno skaliranje.

Kao što je već rečeno, obavljene su i komparacije na razini postotaka odgovora dobivenih u ispitivanjima 1986. i 1999. godine.

Literatura

- Brake, M. (1984): *Sociologija mladinske kulture in mladinskih subkultur*. Ljubljana: KRT.
- Eisenstadt, S. N. (1964): *From Generation to Generation*. New York: Free Press of Glencoe.

- Erikson, E. – ed. (1965): *The Challenge of Youth*. New York: Anchor Books.
- Friedenberg, E. Z. (1965): *Coming to Age in America*. New York: Random House.
- Gillis, J. R. (1974): *Youth and History*. New York, London: Academic Press.
- Ilišin, V. (1999): *Mladi na margini društva i politike*. Zagreb: Alinea.
- Kasapović, M. (1993): Transition and Neoinstitutionalism: the Example of Croatia. *Croatian Political Science Review* 30(2):71-80.
- Krech, D.; Crutchfield, R. S.; Ballachey, E. L. (1970): *Individuo e societa: Manuale di psicologia sociale*. Firenze: Giunti-Barbera.
- Mannheim, K. (1972): The problem of generation, in: Mannheim, K.: *Essays on the Sociology of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Manning, P. T.; Truzzi, M. – eds. (1972): *Youth and Sociology*. New Jersey: Prentice Hall.
- Mays, J. B. (1965): *The Young Pretenders*. New York: Schocken Books.
- Milić, A. (1987): *Zagonetka omladine*. Beograd, Zagreb: CIDID/IDIS.
- Musgrove, F. (1965): *Youth and the Social Order*. Bloomington, London: Indiana University Press.
- Novosel, P. (1968): Omladina u suvremenom svijetu. *Sociologija* 10(1):7-25.
- Obradović, V. (1987): *Društveni položaj omladine*. Beograd, Zagreb: CIDID/IDIS.
- Parsons, T. (1965): Youth in the Context of American Society, in: T. Parsons: *Social Structure and Personality*. London: Free Press of Glencoe/Collier Macmillan.
- Radin, F. – prir. (1988): *Fragmenti omladine*. Zagreb: RK SSOH/IDIS.
- Rimac, I.; Rihtar, S.; Oliveira-Roca, M. (1992): Multivariate Classification of the County Districts (Communes) in Croatia as Possible Method for Regionalizing the Republic. *Društvena istraživanja* 1(1):87-100.
- Rosenmayr, L. (1979): Youth and Society. *Current Sociology* 27(2/3):7-128.
- Troldahl, C. V.; Carter, R. E. (1964): Random Selection of Respondents within Households in Phone Surveys. *Journal of Marketing Research* 1:71-76.
- Turner, B. S. (1989): Ageing, status politics and sociological theory. *The British Journal of Sociology*. 40(4):588-606.
- Ule, M. (1987): *Mladina in ideologija*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- UNICEF (2000): Young People in Changing Societies. *Regional Monitoring Reports*, No. 7. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.
- Vaccarini, I. (1987): *Dizionario di sociologia*. Milano: Edizioni paoline.
- Županov, J. (1995). *Poslije potopa*. Zagreb: Globus.

Vlasta Ilišin

MLADOST, ODRASLOST I BUDUĆNOST

1. Uvodne napomene

Mladost je etapa u životu pojedinca koja se u suvremenom društvu smješta između djetinjstva i odraslosti (zrelosti) i to s tendencijom stalnog produljivanja tog razdoblja. Osnova za definiranje mladosti jest životna dob, no na tu se biološku odrednicu nužno vežu socijalne konotacije. Nesumnjivo je, naime, da je poimanje životne dobi i dobnih grupa povijesno i kulturalno određeno, pri čemu “dob vrlo jasno indicira konflikt između pripisanog i postignutog statusa u rangiranju pojedinca” (Turner, 1989:597). U suvremenom društvu mladost se prepoznaje kao razdoblje tzv. novicijata (Novosel, 1968), što znači da se mladima priznaje psihofizička, ali ne i socijalna zrelost. Radi se o tome da mladi, i nakon što iziđu iz doba adolescencije i postanu tzv. mladi odrasli (*young adulthood*) koji su već zauzeli određene položaje u društvu, “još ne uživaju potpuni status odraslih s pristupom svim obiteljskim, profesionalnim i političkim pravima koja su im dana” (Rosenmayr, 1979:18). Dakle, riječ je o diskrepanciji između normativno priznatih i realno ostvarenih prava, a što proizlazi iz poimanja mladosti kao primarno prijelaznog statusa. Premda se funkcionalistička stajališta o mladosti kao pripremnom razdoblju za ulazak u svijet odraslih (npr. Eisenstadt, 1964; Parsons, 1965) ne mogu potpuno osporiti, valja imati na umu i prigovore koji se upućuju takvom shvaćanju mladosti. Kao prvo, ako je mladost samo prolazna faza, tada bi društvo moglo zanemariti funkcionalne probleme do kojih dolazi u procesu integracije mladih, jer će oni to “ionako prerasti” (Berger, 1972), kao što i inzistiranje na mladosti kao “preludiju za zreli život” zanemaruje da su mladi dostatno kompetentni za donošenje važnih životnih odluka (Clausen, 1991). No, bez obzira na to kako definiramo pojmove mladost i mladi, ostaje činjenica utjecajnosti shvaćanja mladosti kao prijelaznog stadija iz djetinjstva u odraslost, zbog čega mladi, premda im se priznaje psihofizička zrelost, nisu dovoljno integrirani u društveni život zajednice.

Veća ili manja isključenost, odnosno distanciranost mladih od svijeta odraslih, zbog utjecaja trenda produljivanja mladosti u individualnoj biografiji postaje sve dulje razdoblje. Zadržavanje u omladinskom statusu može biti tegobno za pojedinca, ali mu može i konvenirati iz niza razloga. Neosporno je da mladost u socijalnom smislu traje ovisno o razvijenosti društva i društveno-

ekonomskog položaja određenih društvenih grupa. Naime, dok početak mladosti uglavnom nije upitan, jer ga označava izlazak iz djetinjstva (14-15 godina), okončanje mladosti i ulazak u zrelost (odraslost) izrazito varira, zbog čega se ta granica rasteže od srednjih dvadesetih godina života do 30., pa i 35. godine. Već je poznata tendencija da siromašnija društva i niži društveni slojevi teže što ranijem profesionalnom osposobljavanju mladih te njihovom uključivanju u rad, dok razvijenija društva i viši društveni slojevi stimuliraju što dulje obrazovanje mladih, a što se onda reflektira na odgađanje njihova ulaska u svijet rada (Ule, 1985; Rimac, 1988). Ovdje se zapravo radi o dva različita obrasca odrastanja – *sinkroniziranom* i *nesinkroniziranom* – koji su povezani s dvije različite koncepcije mladosti: odraslocentričnom i mladocentričnom. *Odraslocentrična orijentacija* obilježena je nastojanjem mladih da što prije postanu odrasli na način da preuzmu trajne društvene uloge koje pripadaju odraslima, pri čemu prolaze obrazac odrastanja kojeg karakterizira “vremenska sinkronizacija i sadržajna koordinacija postizanja ekonomske nezavisnosti, stalnog zaposlenja i osnivanja porodice” (Ule, 1985:102), a što je blisko tradicionalnom tipu mladosti. *Mladocentrična orijentacija* određena je, pak, željom mladih da što dulje ostanu u omladinskom statusu, pri čemu svjesno odgađaju ili odbijaju preuzimanje nekih trajnih socijalnih uloga.

U suvremenom društvu kriteriji postizanja zrelosti pretrpjeli su značajne promjene, radi čega je i tradicionalna matrica odrastanja sve upitnija. Sinkronizirani obrazac odrastanja dovodi se u pitanje već i samom konstatacijom da nema valjanih socioloških objašnjenja zašto se određena životna dob smatra prikladnijom za poduzimanje određenih važnih koraka od neke druge životne dobi (Marini Mooney, 1984), ali znatno više obrascima ponašanja mladih u posljednja tri-četiri desetljeća. Istraživanjima je već ustanovljeno nekoliko tendencija: brak je izgubio na važnosti kao ritual prelaska u odraslost, pri čemu raste broj izvanbračnih zajednica kao sve duljeg pokusnog roka za sklapanje braka, a na važnosti je dobilo roditeljstvo te osiguranje vlastitog stambenog prostora (Musgrove i Middleton, 1981; Waite, Haggstrom i Kanouse, 1986; Kiernan i Eldrige, 1987; McLanahan i Adams, 1989). Dakle, nedvojbeno je da je u suvremenom društvu tradicionalni obrazac odrastanja pretrpio značajne transformacije u smjeru nesinkroniziranog obrasca, koji u krajnjoj konzekvenciji vodi promjeni oblika ponašanja i diskontinuitetu u posredovanju nekih društvenih normi s generacije na generaciju.

U raspravi o mladosti kao fenomenu valja naglasiti još jednu tendenciju: granica između mladosti i odraslosti u nekim se elementima gubi. Naime, radi se o tome da je “hegemonijalni dio društva posvojio koncepte mladeži i mladosti”, tako da su značajke koje se u pravilu povezuju s mladošću (kao što su sloboda, kreativnost, samoozbiljenje, fleksibilnost, otvorenost, pa čak i mladenački izgled) “danas posvuda postale prisilno mjerilo” (Terkessidis, 1998:1921).

Tendencija juvenilizacije i mit o mladosti problematizirani su već ranih šezdesetih godina, jer je primijećeno da većina odraslih cijeni mladost zbog niza poželjnih značajki (vitalnost, poduzetnost, neiskvarenost), ali ne i mlade ljude (Naegele, 1965) te da je u suvremenom društvu stvoren novi uzor zrelog čovjeka kao uvijek mladog (Moren, 1979). Suvremena kretanja u svim sferama – od profesionalnog rada do modnih trendova – indiciraju, dakle, da niz karakteristika koje se pripisuju mladima postaju poželjne, ako ne i obvezne, za zrelu populaciju. Zahtjevi da se izgleda mladoliko i bude tome primjereno energičan, efikasan, motiviran, vitalan, fleksibilan i sl., pojavljuju se kao svojevrsni “teror mladošću”, čija posljedica ipak nije porast društvenog ugleda mladih. Dapače, od značajki za koje se drži da su mladima imanentne, stariji su na stanovit način preuzeli samo poželjne karakteristike, dok su one nepoželjne (neodgovornost, nekompetentnost, nepouzdanost, površnost itd.) ostavljene kao inherentne mladosti. Otuda ne čudi ni dominantan paternalistički odnos društva spram mladih, koji ipak sve manje pristaju na takav tretman.

Cilj analize odnosa mladih spram mladosti i budućnosti jest ustanoviti distribuciju, hijerarhiju i strukturiranost promatranih pojava, utjecaj sociodemografskih obilježja mladih na odnos prema mladosti i budućnosti te promjene koje su se zbile u ispitivanom području.

Pritom polazimo od dvije *hipoteze*. Prva je da među mladima Hrvatske egzistira mladocentrični i odraslocentrični koncept mladosti, a koji su snažno povezani sa sociodemografskim i sociostrukturnim obilježjima mladih. Druga je pretpostavka da je tijekom kasnih osamdesetih i devedesetih godina među mladima došlo do porasta mladocentrične orijentacije.

Odnos spram mladosti ispitan je u razmjerno reduciranom obliku: postavljeno je pet pitanja kojima je priključen i upit o percepciji osobne i društvene budućnosti. Na taj je način osiguran tek elementarni uvid u poimanje mladosti među današnjom hrvatskom mladeži. Za detektiranje utjecaja socijalnih obilježja mladih na odnos spram mladosti korišteno je osam tzv. nezavisnih varijabli: spol, dob, socioprofesionalni status, obrazovanje ispitanika i njegova oca, regionalna pripadnost i bračni status. Interpretiraju se samo one razlike koje su statistički značajne na razini .0001 i manje.

2. Granice mladosti i kriteriji odrastanja

U sociologiji mladeži nema jedinstvenog stava do koje životne dobi pojedinac pripada skupini mladih, a najčešće se koriste granice do 25, 30 ili 35 godina. U ovom istraživanju postavljena je granica do 30. godine, no zanimalo nas je kako mladi određuju tu granicu.

U njihovim odgovorima pojavljivala se dob od samo 20, pa sve do 40 godina, no kao prosječna dob do koje se nekoga može smatrati pripadnikom skupine mladih izračunato je 28,6 godina. Indikativno je da je ta granica sredinom osamdesetih godina bila postavljena na 27,3 godine, iz čega slijedi da je u međuvremenu i u svijesti mladih došlo do pomaka koji svjedoči o trendu produljenja mladosti.¹ Dakako, unutar mladih postoje razlike u određivanju trajanja mladosti, pri čemu je uočljivo da nižoj dobnoj granici mladosti (cca 26 godina) najviše teže najmlađi i najniže obrazovani ispitanici, a višoj dobnoj granici (cca 30-31 godina) najstariji i najobrazovaniji omladinci. Iz ovih se nalaza razaznaje da na percepciju trajanja mladosti utječe činjenica je li pojedinac tek ušao u skupinu mladih ili se već približava kraju tog razdoblja. Slično najnižoj dobi i razini obrazovanja, na percepciju trajanja mladosti utječu i ruralni domicil, niže obrazovanje oca i život izvan braka. Nasuprot tome, slično najvišoj dobi i višoj razini obrazovanja djeluju urbani domicil, više socijalno porijeklo i život u bračnoj zajednici.

Kriteriji odrastanja, najkraće rečeno, označavaju put od djetinjstva do odraslosti (Ule, 1995:69). Ispitujemo ih na dva načina: pomoću biografskog iskustva (biografskih fiksnih točaka) i pomoću ljestvice procjene važnosti određenih događaja koji pokazuju da je pojedinac postao odrasla osoba. Već je naznačeno da u suvremenom društvu dolazi do pomaka u etapama sazrijevanja, čime se narušava sinkronizirani tok odrastanja, a podaci koje smo dobili u ovom istraživanju sugeriraju da se to zbiva i u Hrvatskoj.

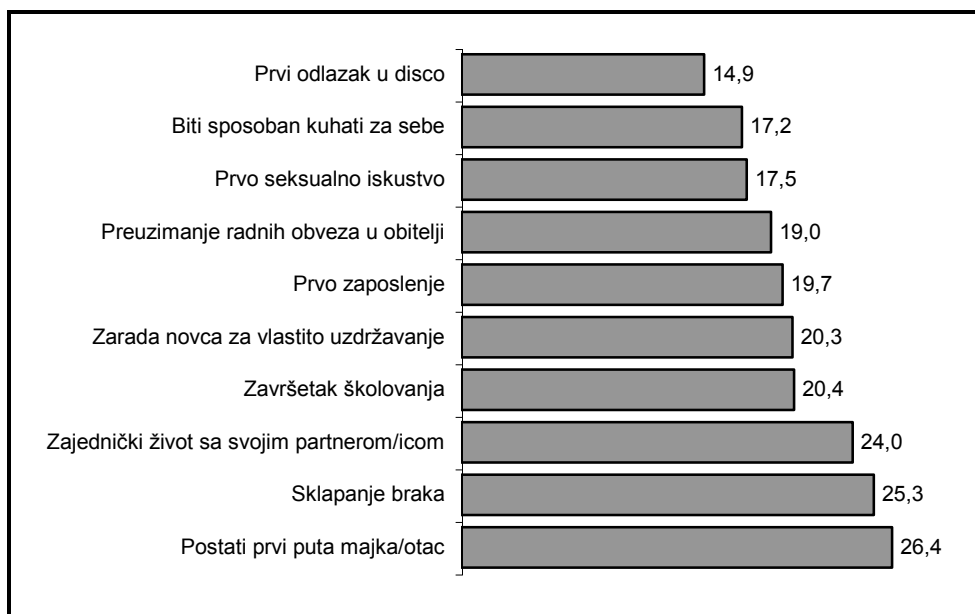
U grafikonu 1 hijerarhijski je prikazano 10 ispitanih biografskih točaka i prosječne godine života kada su ispitanici nešto učinili, ili smatraju da će učiniti. Iz navedenih podataka je vidljivo da odrastanje započinje u domeni zabave (odlazak u disco)² i intime (seksualna iskustva), a preko socioekonomskog

¹ Zanimljivo je da u istraživanju stavova političara spram mladih stariji stranački čelnici kao gornju granicu mladosti najčešće određuju 27 godina, a čelnici stranačkih podmladaka 29. godinu života (Ilišin, 1999:213). Čini se, dakle, da mladi političari o trajanju mladosti imaju stavove sukladne generaciji koju u političkom i društvenom životu predstavljaju.

² Podatak da je prosječna dob za prvi odlazak u disco 14,9 godina, što znači da je barem dvije trećine mladih od onih 85% koji ponekad ili često idu u disco, to učinilo prije svoje 16. godine, korisno je saznanje u svjetlu jedne odredbe *Obiteljskog zakona* iz 1998. godine. Članak 94., naime, mlađima od 16 godina zabranjuje noćne izlaske (između 11 sati navečer i 5 sati ujutro) bez pratnje roditelja ili druge odrasle osobe, a poznato je da disco-klubovi počinju raditi tek u kasnim noćnim satima. Očito je da ta regula nije samo anakrona (jer se noć puritanski svodi na poligon za nedolična ponašanja), nego i unaprijed osuđena na masovno kršenje, što znači da je riječ o praznoj i lošoj odredbi.

osamostaljivanja završava zasnivanjem vlastite obitelji.³ U tom smislu čini se da su kriteriji odrastanja vrlo jasni: mladi se prvo u okrilju obitelji u kojoj odrastaju nastoje izboriti za određenu autonomiju u pogledu zabave i socijalnih kontakata, zatim slijedi završetak školovanja i zapošljavanje, a tek nekoliko godina potom zasnivanje vlastite obitelji. Ti trendovi sugeriraju da suvremena mladež želi produžiti razdoblje od stjecanja socioekonomske neovisnosti do zasnivanja vlastite obitelji – drugim riječima, želi preuzeti tek dio trajnih životnih uloga, dok druge nastoji odgoditi. U tom je kontekstu zanimljiva i tendencija produženog življenja u izvanbračnoj zajednici, što sugerira da mladi sve veću važnost pridaju pokusnom zajedničkom životu.

Grafikon 1: Prosječna dob kada su ispitanici nešto učinili ili smatraju da će učiniti

Kriterije odrastanja provjerili smo i na drugi način, zahtijevajući od ispitanika da procijene koliko su određeni događaji važni kao pokazatelji da se nekoga može smatrati odraslim. U tablici 1 prikazane su prosječne vrijednosti (“najvažnije”=3; “važno”=2; “nevažno”=1) i postoci odgovora na stupnju “najvažniji” za 1986. i 1999. godinu.

³ Identične etape u sazrijevanju ustanovljene su i među slovenskim učenicima (Ule, 1995:70) i studentima (Nastran Ule, 1996:77), s tim da studenti teže da većinu iskustava pomaknu za nekoliko godina kasnije nego učenici.

Tablica 1: Komparativni prikaz važnosti pokazatelja odraslosti

Pokazatelji odraslosti	1986.		1999.	
	Najvažnije (%)	a.s.	Najvažnije (%)	a.s.
Ekonomska nezavisnost	27,7	1,98	50,9	2,43
Stalno radno mjesto/zaposlenje	28,9	1,91	33,4	2,23
Postati roditelj	–	–	31,2	2,06
Slobodno raspolaganje svojim slobodnim vremenom	44,0	1,71	22,3	1,86
Izlazak iz puberteta i spolno sazrijevanje	9,3	1,53	10,2	1,75
Ženidba ili udaja	35,8	1,81	12,3	1,69

Usporedba podataka iz sredine osamdesetih i konca devedesetih godina pokazuje da je porasla važnost vodećih pokazatelja (kriterija) odraslosti: ekonomske samostalnosti i stalnog zaposlenja. Već je prije petnaestak godina konstatirano da “opada značaj bioloških (izlazak iz puberteta) i tradicionalnih inicijacijskih kriterija (npr. brak), dok najvažniji kriterij postaje ekonomska samostalnost” (Ule, 1985:106), a novi podaci pokazuju da se ta tendencija učvršćuje. Dapače, razdvajanjem braka i roditeljstva kao kriterija uočava se drastično opadanje važnosti braka kao pokazatelja odraslosti, a na njegovo ranije mjesto dolazi roditeljstvo.⁴ To je sukladno trendovima zabilježenim u svijetu i ukazuje na rast težnje mladih k nesinkroniziranom obrascu odrastanja. Čini se da suvremena mladež razmjerno lako i rano uspijeva ignorirati socijalne tabue i ublažiti socijalnu roditeljsku kontrolu te dobiti pristanak za sklapanje braka, no pritom ostaje svjesna da se o stvarnoj samostalnosti može govoriti tek s osiguranjem ekonomske neovisnosti. Treba pretpostaviti da je važnost potonjeg kriterija u Hrvatskoj dodatno osnažena utjecajem aktualnih socioekonomskih prilika, čija je značajka enorman porast nezaposlenosti koja prije svega pogađa mlade, a njihovu težnju za socioekonomskim osamostaljivanjem čini dalekim i teško ostvarivim ciljem. Utoliko ekonomska neovisnost nužno dobiva na važnosti.

Zanimalo nas je kako se promatrani kriteriji strukturiraju i o kojim obilježjima mladih ovisi optiranje za određene pokazatelje. Stoga su podaci podvrgnuti postupku faktorske analize (tablica 2) i analize varijance (tablica 3).

⁴ Sredinom osamdesetih godina nije korišten pokazatelj “postati roditelj”, zbog čega se može pretpostaviti da su ispitanici tada brak percipirali šire, tj. kao zasnivanje vlastite obitelji, što automatski uključuje i stvaranje potomstva. No, vjerojatno je da je i mimo toga došlo do opadanja važnosti braka, što je tendencija poznata i u svijetu. Sve je, naime, započelo ranih šezdesetih godina, kada je pravu zabrinutost izazvao nagli porast maloljetničkih brakova (Musgrove, 1965), a kada je ta “moda” jenjala, ostale su znakovite posljedice: brak je izgubio na važnosti kao kriterij odraslosti, a istodobno se granica životne dobi u kojoj se sklapa brak počela pomicati naviše.

Tablica 2: Tipovi kriterija odraslosti

Faktori	Kriteriji
Faktor I (25,5% zaj. varijance) <i>Zasnivanje vlastite obitelji</i>	.866 Postati roditelj .866 Ženidba ili udaja
Faktor II (20,9% zaj. varijance) <i>Socioekonomsko osamostaljivanje</i>	.820 Ekonomska nezavisnost .746 Stalno radno mjesto/zaposlenje
Faktor III (20,5% zaj. varijance) <i>Psihofizičko sazrijevanje</i>	.810 Izlazak iz puberteta i spolno sazrijevanje .746 Slobodno raspolaganje svojim slobodnim vremenom

Faktorska analiza proizvela je ukupno tri faktora prvoga reda (66,9% ukupne varijance) u kojima su kriteriji odraslosti vrlo jasno i logično grupirani.

Prvi je faktor nazvan *zasnivanje vlastite obitelji*, što proizlazi iz činjenice da ga konstituiraju brak i stvaranje potomstva kao pokazatelji odraslosti. Ovdje je riječ o tradicionalnim kriterijima odraslosti, i kada se pogleda pojedinačna prihvaćenost tih kriterija (tablica 1), očito je da je važnije roditeljstvo nego brak kao institucija. U pogledu prihvaćanja tog tipa kriterija ispitanici su razmjerno nesuglasni – naime, te kriterije više vrednuje zaposlena mladež (nasuprot studentima), oni čiji su očevi bez kvalifikacija (za razliku od ispitanika s akademski obrazovanim očevima), oni koji žive na selu (nasuprot stanovnicima malih gradova i Zagreba) te oni koji su religiozni (nasuprot nereligioznima). Ustanovljene razlike potvrđuju pretpostavke da zasnivanje vlastite obitelji valja promatrati kao tradicionalne kriterije odraslosti, jer im veću važnost pridaju mladi koji su socijalizirani i žive u tradicionalističkom okruženju. Zanimljiva je razlika između zaposlenih i studenata, jer ukazuje i na različite utjecaje životnih ciklusa (toka života). Zaposlena mladež je već preuzela jednu trajnu životnu ulogu, i sljedeći važan korak je zasnivanje vlastite obitelji, dok su studenti još u procesu obrazovanja, pa su im i zasnivanje radnog odnosa i zasnivanje obitelji koraci koji tek slijede u neodređenoj budućnosti.

Drugi je faktor imenovan kao *socioekonomsko osamostaljivanje*, jer ga tvore pokazatelji koji znače trajnije osiguranje materijalnih uvjeta vlastite egzistencije. Distribucija odgovora o vrednovanju tih kriterija već je pokazala da se radi o najprihvaćenijem tipu kriterija odraslosti, a analiza varijance pokazuje da su mladi prilično suglasni u isticanju važnosti socioekonomskog osamostaljivanja. Jedine razlike dobivene su u pogledu obrazovanja oca, odnosno samih ispitanika: socioekonomsko osamostaljivanje osobito je važno visokoobrazovanoj mladeži, a znatno manje mladima s osnovnom školom čiji otac također nema kvalifikacija. Očito je da obrazovno postignuće mladih stimulira aspiracije za socioekonomskim osamostaljivanjem, što je tim razumljivije ako se pretpostavi da fakultetski obrazovani ispitanici već razmjerno dobro (u odnosu na ostale)

zarađuju ili se barem tome nadaju. S druge strane, mladi niže razine obrazovanja čiji su očevi također ispodprosječno obrazovani vjerojatno dolaze iz drugačijeg miljea kojega karakteriziraju razmjerno slabija ekonomska moć i nužnost da se težnja punoj socioekonomskoj neovisnosti suzbije, jer je ionako teško ostvariva.

Tablica 3: Statistički značajne razlike u zastupanju tipova kriterija odraslosti

Sociodemografska obilježja	Zasnivanje vlastite obitelji	Socio-ekonomsko osamostaljivanje
<i>Socioprofesionalni status</i>	<i>F-omjer=8,99</i>	
Zaposleni	+	
Nezaposleni	0	
Učenici	0	
Studenti	-	
<i>Obrazovanje oca</i>	<i>F-omjer=5,60</i>	<i>F-omjer=5,44</i>
OŠ i manje	+	-
KV/VKV	0	0
Srednja škola	0	0
VŠS	0	0
VŠS i više	-	0
<i>Obrazovanje ispitanika</i>		<i>F-omjer=8,49</i>
OŠ i manje		-
Ind./zanatska škola		0
Srednja škola		0
VŠS, VŠS i više		+
<i>Mjesto stanovanja</i>	<i>F-omjer=6,98</i>	
Selo	+	
Mali grad	-	
Veliki grad	0	
Zagreb	-	
<i>Religioznost</i>	<i>F-omjer=7,67</i>	
Religiozni	+	
Neodlučni	0	
Nereligiozni	-	
<i>Bračni status</i>	<i>F-omjer=48,93</i>	
Neoženjeni	-	
Oženjeni	+	

Legenda: - ispod zajedničkog prosjeka; 0 u zajedničkom prosjeku; + iznad zajedničkog prosjeka

Treći je faktor arbitrarno nazvan *psihofizičko sazrijevanje*, jer je u njegovoj osnovi biološko sazrijevanje, a dopunjava ga zahtjev za autonomnim raspolaganjem slobodnim vremenom. Podaci su pokazali da oba ta pokazatelja mladi ne smatraju osobito važnim, a što upućuje na to da se radi o događajima koji se zbivaju ranije od ostalih spomenutih, te da mladi iz iskustva znaju da ispunjavanjem tih uvjeta nisu stekli status odraslih. U suvremenom društvu već je uočen trend ranijeg otklanjanja mehanizama socijalne kontrole roditelja, a to se najbolje može očitati preko načina korištenja slobodnog vremena. Suvremena se mladež izborila za znatnu autonomiju u svom slobodnom vremenu, koje funkcionira kao oaza u koju roditelji minimalno interveniraju, ali mladi su svjesni toga da je to samo dio njihova svakodnevnog života koji ne mijenja njihov ukupan društveni status. Indikativno je da nikakve statističke značajne razlike među različitim skupinama mladih nisu registrirane, što znači da su mladi izrazito homogeni u svom viđenju psihofizičkog sazrijevanja kao razmjerno minornog kriterija odraslosti.⁵

Pogledamo li dobivene rezultate integralno, može se konstatirati da su tradicionalni kriteriji odraslosti u stanovitoj defenzivi i da se uočavaju tendencije prihvaćanja nesinkroniziranog obrasca odrastanja uz permanentno podizanje granice životne dobi kada nastupa prijelaz iz mladosti u odraslost.

3. Mladocentrična i odraslocentrična orijentacija

Prethodni podaci omogućili su uvid u to kako mladi percipiraju trajanje mladosti, kako teku etape sazrijevanja i kako sami vrednuju postojeće kriterije odraslosti. Dobiveni su indikatori odmaka od sinkroniziranog modela odrastanja, a kako je taj obrazac povezan s odraslocentričnim konceptom mladosti, nastojali smo provjeriti da li se i u pogledu koncepata mladosti zbivaju istovjetne promjene. U tablici 4 prikazani su podaci za 1986. i 1999. godinu koji govore o tome kako se mladi odnose spram mladosti i odraslosti.

Usporedba podataka pokazuje da je unazad desetljeća i pol došlo do vrlo blagog porasta mladocentrične orijentacije među mladima Hrvatske. Ona sada jest većinska u suvremenoj generaciji mladih, no ipak se može reći da je hrvatska mladež podijeljena između mladocentričnog i odraslocentričnog koncepta mladosti, a što se razlikuje od stavova mladih u razvijenijim društvima.⁶ Iz ovih

⁵ Sredinom sedamdesetih godina M. Mihovilović (1978:62) ustanovio je da su noćni izlasci mladih bili najčešći razlog sukoba između roditelja i djece. Može se spekulirati da je u proteklih tridesetak godina došlo do nekih promjena na tom planu. Naime, roditelji su silom prilika postali permissivniji, nevoljko se mireći s tim da disco-klubovi počinju raditi u sate kada bi oni najradije da su im se djeca već vratila doma. Na osnovi toga što slobodno raspolaganje svojom dokolicom mladi ne smatraju važnim pokazateljem odraslosti može se pretpostaviti da oko izlazaka (pa i noćnih) više nema toliko sukoba, kao i to da se oni vjerojatno pomiču u sve raniju dob.

⁶ Dostatno je pogledati kakva je situacija s mladima u Sloveniji kao neosporno razvijenoj tranzicijskoj zemlji. Naime, već od sredine osamdesetih godina oko dvije trećine mladih Slovenaca izražava sklonost mladocentričnom konceptu (Ule, 1987:73). Kada su

se tendencija može izvesti nekoliko hipoteza. Prvo, proces modernizacije među mladima Hrvatske odvija se razmjerno usporenim tempom, što sugerira da je patrijarhalna tradicija još prilično snažna. Drugo, podijeljenost mladih između odraslocentrične i mladocentrične orijentacije destimulira osvještavanje, artikuliranje i zastupanje generacijskih interesa kao specifičnih interesa. I treće, vrlo prisutna odraslocentrična orijentacija u znatnoj mjeri amortizira mogućnosti pojavljivanja značajnijeg sukoba generacija u kojem bi se mladi pojavili s revandikacijama spram starijih.

Tablica 4: Komparativni prikaz mladocentrične i odraslocentrične orijentacije (%)

Kako se ispitanici osjećaju?	1986.	1999.
Ne osjećaju se drukčijima od odraslih.	43,7	41,9
Osjećaju se drukčijima od odraslih, ali bi htjeli što prije postati kao oni.	5,9	4,3
Osjećaju se drukčijima od odraslih i žele ostati takvi još neko vrijeme.	25,8	29,7
Osjećaju se drukčijima od odraslih i žele što dulje takvi ostati.	23,7	24,1

Dakako, unutar takve polarizacije hrvatske mladeži na mladocentrično i odraslocentrično orijentirane postoje zamjetne razlike s obzirom na niz kontroliranih obilježja ispitanika. O kakvoj je diferenciranosti riječ pokazuju integralno prikazani podaci u tablici 5.

Ovi podaci pokazuju da dominantnu ulogu igraju situacijske okolnosti koje reflektiraju utjecaj životnog ciklusa ili toka života. Konkretno, hoće li mladi težiti odraslocentričnoj ili mladocentričnoj mladosti ponajviše ovisi o njihovoj životnoj dobi te bračnom i socioprofesionalnom statusu. U drugom planu je utjecaj socijalizacijskog procesa posredovan utjecajem regionalne pripadnosti te obrazovne razine ispitanika odnosno njihovih očeva. Kada se dobivene tendencije promatraju skupno, ocrta se prilično očekivana diferencijacija: odraslocentričnosti više teže najstariji omladinci, oni koji su u braku, zaposleni i nezaposleni te ispitanici koji su završili školu za neko radničko zanimanje i čiji su očevi bez kvalifikacija, dok mladocentričnosti osobito teže najmlađi ispitanici koji su još u procesu obrazovanja (učenici i studenti) i koji nisu u braku, kao i oni koji su potomci akademski obrazovanih očeva te žive u Istri i Primorju. Očito je da se odraslocentrični koncept prihvaća sukladno preuzimanju trajnih životnih uloga i približavanju izlaska iz mladenačke dobi, kao i socijalnom mijenjanju u kojem mladi odrastaju a koji potiče brže osposobljavanje za samostalno privređivanje. Za razliku od njih, mladocentrično orijentirana mladež još je razmjerno daleko od socioekonomskog osamostaljivanja i integriranja u svijet odraslih, a dolazi iz takvog obiteljskog miljea koji stimulira produženu mladost. Zanimljivo je da je izostao očekivani utjecaj rezidencijalnog statusa, što upućuje na to da je odnos urbane i ruralne mladeži spram mladosti podjednak, a može se i spekulirati da je potiranje potencijalnih razlika pridonijela retradicionalizacija hrvatskog društva tijekom devedesetih godina.

u pitanju samo učenici i studenti, udio mladocentrično orijentiranih penje se do četiri petine ostajući na toj razini i sredinom devedesetih godina (Nastran Ule, 1996:76).

Tablica 5: Odraslocentrična i mladocentrična orijentacija s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika (%)

Sociodemografska obilježja	Odraslocentrična orijentacija	Mladocentrična orijentacija
<i>Dob</i>	$\chi^2=92,03$	
15-19 godina	35,1	64,9
20-24 godine	42,2	57,8
25-29 godina	61,9	38,1
<i>Socioprofesionalni status</i>	$\chi^2=73,63$	
Zaposleni	57,3	42,7
Nezaposleni	54,0	46,0
Učenici	34,7	65,3
Studenti	35,1	64,9
<i>Obrazovanje oca</i>	$\chi^2=29,26$	
OŠ i manje	58,1	41,9
KV/VKV	44,3	55,7
Srednja škola	49,8	50,2
VŠS	46,2	53,8
VSS i više	35,7	64,3
<i>Obrazovanje ispitanika</i>	$\chi^2=21,96$	
OŠ i manje	40,8	59,2
Ind./zanatska škola	53,4	46,6
Srednja škola	44,1	55,9
VŠS, VSS i više	42,7	57,3
<i>Regionalna pripadnost</i>	$\chi^2=28,22$	
Sjeverna Hrvatska	50,3	49,7
Središnja Hrvatska	45,1	54,9
Istra i Primorje	27,8	72,2
Istočna Hrvatska	47,2	52,8
Dalmacija	50,1	49,9
Zagreb	47,7	52,3
<i>Bračni status</i>	$\chi^2=86,94$	
Neoženjeni	40,8	59,2
Oženjeni	70,3	29,7
UKUPNO	46,2	53,8

Pokazalo se, dakle, da su mladi Hrvatske zapravo ambivalentni u svom odnosu spram mladosti i odraslosti kada su u pitanju njihove težnje da (ne) produže vlastitu mladost. No, odnos spram mladosti promatrali smo i preko

tvrdnji o mladima, kako bismo doznali na koje pripisane im karakteristike mladi (ne) pristaju i kako percipiraju odnos društva spram vlastite generacije. U tablici 6 prikazani su rezultati za 1986. i 1999. godinu: prosječne vrijednosti (na četverostupanjskoj ljestvici: od “potpuno se slažem”=4 do “uopće se ne slažem”=1) i postoci slaganja s tvrdnjama o mladima.

Tablica 6: Komparativni prikaz slaganja s tvrdnjama o mladima

Tvrdnje o mladima	1986.		1999.	
	Potpuno ili djel. slaganje (%)	a.s.	Potpuno ili djel. slaganje (%)	a.s.
Najveća vrijednost mladih je u tome što nisu robovi navika i šablona pa mogu stvarati i razvijati nove odnose.	88,0	3,24	94,0	3,56
Samo mladi ljudi mogu izvući naše društvo iz teškoća u koje su ih uvukli stariji.	60,4	2,71	75,1	3,00
Najgore je kada mladež samo oponaša starije i ponaša se isto onako kao i stariji.	67,0	2,86	70,3	2,90
Najvažnija stvar za mlade je da su poslušni svojim roditeljima u kući, nastavnicima u školi i rukovodiocima na radnom mjestu.	60,8	2,69	70,4	2,80
Društvo se može održati i razvijati samo ako mladež u cijelosti poštuje ono što su stvorile starije generacije.	72,0	2,88	56,7	2,60
Mladima treba omogućiti da se rasonode i zabavljaju te uče, rade i zarađuju, ali da se ne miješaju mnogo u odlučivanje o društvenim pitanjima.	34,9	2,22	40,3	2,28

Najviše upada u oči stupanj prihvaćenosti promatranih tvrdnji o mladima 1999. godine – općenito su prihvaćenije prosudbe koje ističu neke poželjne karakteristike mladih i naglašavaju njihove razlike u odnosu na starije, dok su manje prihvaćene tvrdnje koje promoviraju paternalistički stav spram mladih i inzistiraju na nužnosti društvenog kontinuiteta. U tom je kontekstu intrigantna razmjerno visoka prihvaćenost tvrdnje da je za mlade najvažnije da budu poslušni, a što ukazuje na raširen autoritarni sindrom među ispitanicima. Usporede li se recentni podaci s onima iz osamdesetih godina, vidljivo je da je poraslo slaganje s većinom prezentiranih tvrdnji, a osobito s tvrdnjom da su mladi nositelji inovativnog potencijala. Istodobno, opalo je prihvaćanje tvrdnje o važnosti poštivanja tradicije, što upućuje na mogući društveni (točnije, generacijski) diskontinuitet u suvremenoj Hrvatskoj. To bi bilo i logično ukoliko se složimo sa stajalištem onih sociologa koji smatraju da je suvremeno hrvatsko društvo nakon napuštanja vladajućih vrijednosti iz socijalističkog razdoblja obilježeno društvenom anomijom, jer se još nisu uspostavile nove vrijednosti za koje bi bio postignut širi društveni konsenzus. Otuda se može očekivati da mladi zapravo

danas ne znaju što je to što su stvorile starije generacije, a što bi oni svakako trebali preuzeti i dalje razvijati.

Faktorska analiza korištenih tvrdnji (tablica 7) pokazala je da se one strukturiraju u dvije vrlo prepoznatljive latentne dimenzije (ukupne varijance od 43,3%), a analiza varijance proizvela je zanimljivu polarizaciju.

Tablica 7: Modeli odnosa spram mladih

Faktori	Tvrdnje
Faktor I (23,3% zaj. varijance) <i>Prihvatanje paternalizma</i>	.706 Najvažnija stvar za mlade je da su poslušni svojim roditeljima u kući, nastavnicima u školi i rukovodiocima na radnom mjestu. .702 Društvo se može održati i razvijati samo ako mladež u cijelosti poštuje ono što su stvorile starije generacije. .621 Mladima treba omogućiti da se rasonode i zabavljaju te uče, rade i zarađuju, ali da se ne miješaju mnogo u odlučivanje o društvenim pitanjima.
Faktor II (20,0% zaj. varijance) <i>Inovativni potencijal mladih</i>	.695 Samo mladi ljudi mogu izvući naše društvo iz teškoća u koje su ih uvukli stariji. .666 Najveća vrijednost mladih je u tome što nisu robovi navika i šablona pa mogu stvarati i razvijati nove odnose. .495 Najgore je kada mladež samo oponaša starije i ponaša se isto onako kao i stariji.

Prvi ekstrahirani faktor nazvan je *prihvatanje paternalizma*, jer ga konstituiraju stavovi koji nedvojbeno svjedoče o pristajanju na paternalistički odnos društva spram mladih. Taj paternalistički odnos uključuje nužnost poštivanja starijih i nadređenih te društvene tradicije, kao i tutorsku izolaciju mladih od društvenih poslova: društvo im treba osigurati zadovoljavajuće egzistencijalne uvjete, a, zauzvrat, mladi se neće miješati u odlučivanje niti postavljati zahtjeve koji bi remetili ustaljeni društveni red. U osnovi ovakvog paternalističkog modela stoji zapravo težnja za društvenim kontinuitetom, čemu je inherentna podozrivost spram mladih kao mogućeg remetilačkog i nekontrolabilnog društvenog segmenta. U potkontekstu ovog modela vjerojatno stoji i prihvatanje svih onih predrasuda o socijalnoj nezrelosti mladih. Analiza varijance pokazala je da takav tip poimanja mladih u velikoj mjeri ovisi o socijalnim obilježjima ispitanika – praktički o svima koja su u istraživanju korištena osim spolne pripadnosti i bračnog statusa. Najveći utjecaj registriran je kod stupnja obrazovanja ispitanika (F-omjer=45,52) – paternalizam natprosječno prihvaćaju mladi s osnovnom školom i školom za neko radničko zanimanje, a najmanje visokoobrazovani ispitanici. U istom smjeru djeluje i stupanj obrazovanja oca (F-omjer=26,01), tako da se razlikuju potomci niže i fakultetski obrazovanih očeva. Paternalistički odnos natprosječno prihvaćaju i mladi sa sela (F-omjer=33,26) nasuprot mladima iz velikih gradova. Učenici (F-omjer=26,38)

i najmlađi ispitanici (F-omjer=16,34) također natprosječno pristaju na paternalizam, dok suprotno njima misle studenti i ispitanici između 20. i 24. godine života. Regionalne su razlike znakovite (F-omjer=10,66): na jednom su polu ispitanici iz Sjeverne, Srednje i Istočne Hrvatske kao pobornici paternalističkog odnosa spram mladih, a na drugom ispitanici iz Istre i Primorja, Zagreba i Dalmacije, koji značajno manje prihvaćaju te stavove. Na koncu, nereligiozni ispitanici (F-omjer=19,27) ispodprosječno prihvaćaju paternalistički odnos spram mladih. Gledajući dobivene rezultate zajedno, valja konstatirati da paternalistički odnos društva spram vlastite generacije više prihvaća sociokulturno manje kompetentna mladež – konkretno, mladi koji su socijalizirani u nižim društvenim slojevima i u ruralnoj okolini, koji su nižeg obrazovanja i koji su faktički još u adolescentskoj fazi sazrijevanja. Čini se da, osim osjećaja osobne društvene nezrelosti, značajnu ulogu imaju uvjeti socijalizacije koji ne stimuliraju razvoj samosvijesti mladih niti im nude mnogo mogućnosti za realizaciju alternativnog modela odrastanja. Ta skupina mladih praktički je interiorizirala stav svoje okoline o poželjnosti što bržeg sazrijevanja i uključivanja u svijet odraslih.

Drugi dobiveni faktor također je prilično jednoznačan te imenovan kao *inovativni potencijal mladih*. Stavovi koji konstituiraju tu latentnu dimenziju odreda ističu pozitivne karakteristike mladih, od kojih je osnovna upravo inovativni potencijal, jer su mladi viđeni kao fleksibilni i neopterećeni navikama, prošlošću i sličnim utjecajima. Uz to, ovi stavovi inzistiraju na razlikama između mladih i starijih u korist mladih. Zanimljivo je da kod prihvaćanja inovativnog potencijala mladih nije ustanovljena nijedna statistički značajna razlika s obzirom na osam korištenih sociodemografskih obilježja. Iz toga slijedi da je svijest mladih o vlastitoj inovativnosti opće raširena među mladom generacijom, bez obzira na njihova eventualna specifična socijalizacijska iskustva, aktualni status i slično. Poveže li se ovaj nalaz s prethodnim uvidom u socijalne značajke mladih koji prihvaćaju paternalizam, proizlazi da takav stav spram mladih u dijelu mlade populacije egzistira u podjednakoj mjeri i paralelno s isticanjem inovativnog potencijala mladih. Zato ne čudi da je naglašavanje inovativnog potencijala mladih raširenije nego prihvaćanje paternalizma, i može se očekivati da će usporedo s razvojem društva među samim mladima slabiti i prihvaćanje paternalističkog odnosa društva spram mladih.

4. Percepcija budućnosti

Odnos mladih prema budućnosti važan je indikator, kako njihova odnosa spram vlastite mladosti, tako i prema perspektivama koje im društvo nudi. Polazna je pretpostavka da je svim ljudima nada u (bolju) budućnost potrebna, a

to naročito važi za mlade, čija je sadašnjost najvećim dijelom priprema za budućnost. Mlade se, naime, nastoji stimulirati za učenje i trud u sadašnjosti obećanjem adekvatne nagrade u budućnosti, baš kao što se njihove revandikacije i nezadovoljstva otklanjaju uz objašnjenja da će im u budućnosti biti dostupno sve ono što im danas nije. U hrvatskom se društvu već barem dva desetljeća – otkako je bivše socijalističko društvo upalo u krizu koja se devedesetih prometnula u rat i devastaciju zatečenih gospodarskih resursa – sa svakim novim naraštajem mladih problematizira i nedostatak perspektive, vidljivo povezan sa stalnom visokom stopom nezaposlenosti mladih. Dapače, time su kontinuirano objašnjavaju pojave devijantnog ponašanja nekih segmenata mladih, kao i njihova letargija i nezainteresiranost za društveni angažman.

Dakle, oni koji se bave mladima skloni su njihovu budućnost promatrati kao vrlo neizvjesnu. Postavlja se ipak pitanje kako sami mladi percipiraju budućnost – kako osobnu, tako i društvenu. Podaci u tablici 8 pokazuju zanimljivu situaciju.

Tablica 8: Komparativni prikaz percepcije osobne i društvene budućnosti (%)

Kakva će biti budućnost?	Osobna budućnost		Budućnost društva	
	1986.	1999.	1986.	1999.
Mnogo bolja od sadašnjosti	41,7	39,7	22,1	18,1
Nešto bolja od sadašnjosti	35,0	39,9	31,8	35,1
Ista kao i sadašnjost	15,5	13,6	20,4	21,6
Nešto gora od sadašnjosti	4,3	4,0	14,4	14,5
Mnogo gora od sadašnjosti	3,5	2,8	11,3	10,7

Najvažniji nalaz je da su i individualni i kolektivni optimizam i pesimizam mladih ostali na istoj razini unatoč izrazito turbulentnim okolnostima kroz koje je hrvatsko društvo prošlo od sredine osamdesetih do konca devedesetih godina.⁷ Ljudska nada pokazuje se rezistentnom, osobito u mladima, i to ponajprije kada je u pitanju individualna budućnost. Naime, zanimljivost prezentiranih podataka je

⁷ Dodatno je zanimljivo da je krajem osamdesetih godina došlo do porasta pesimizma i na osobnom (25%) i na društvenom planu (37%), što se tada objašnjavalo zaoštavanjem gospodarske i političke krize u bivšoj Jugoslaviji (Jilek, 1990:264). Ovako naknadno možemo reći da je tadašnja mladež na neki način predosjetila teška vremena koja su nastupala, no današnja generacija mladih, koja je koncem osamdesetih godina proživljavala doba djetinjstva, ponovo je na razini optimizma generacija mladih iz sredine osamdesetih godina dvadesetog stoljeća.

i stalnost veće razine optimizma u pogledu osobne sudbine (oko četiri petine ispitanika) nego u pogledu kolektivne sudbine (nešto više od polovice ispitanika). Dakako, odmah se može postaviti pitanje utemeljenja takve percepcije koja inklinira promatranju individue kao izolirane jedinice neosjetljive na društvene utjecaje. Tomu zacijelo pridonosi nedovoljna integriranost mladih u društvo (zbog čega im je teško procijeniti koliko nepovoljne društvene okolnosti mogu otežati individualna nastojanja) i njihovo nezadovoljstvo vlastitom sadašnjošću (zbog čega se svaka budućnost nužno čini obećavajućom). No, s druge strane radi se i o specifičnoj samosvijesti mladih koje se uči da njihov napredak ovisi o vlastitom zalaganju, te djelomice i o uzdanju u sreću i u dovoljno dugo vrijeme koje je još pred njima (pa utoliko teorijski pruža više šansi za boljitak). Sve u svemu, krajem devedesetih godina velika većina mladih očekuje da će njihova individualna budućnost biti barem malo ili čak puno bolja od sadašnjosti, dok istodobno isti optimizam spram kolektivne sudbine iskazuje tek nešto više od polovine mladih. S druge, pak, strane, manje od desetine mladih pribojava se za vlastitu budućnost, a što se tiče društvene budućnosti, četvrtina iskazuje manju ili veću dozu pesimizma.⁸

Kako su pesimizam i optimizam dobrim dijelom i društveno uvjetovani, pretpostavili smo da se mladi međusobno razlikuju s obzirom na svoja različita obilježja. No, pokazalo se da društveni pesimizam i optimizam nisu povezani ni s jednom promatranom značajkom mladih, što znači da percepcija društvene budućnosti ne ovisi o analiziranim socijalnim obilježjima i okolnostima. Ovaj nalaz podupire pretpostavke da mladi doživljavaju društvo kao nešto izvanjsko i da je ta neintegriranost opće raširena pojava među njima bez obzira na različita socijalna iskustva. Otuda proizlazi hipoteza da percepcija budućnosti društva ovisi o nekim drugim socijalnim okolnostima koje nismo razmatrali, kao i o specifičnim osobinama ličnosti, kojima se ovdje također nismo bavili.

Kada je u pitanju percepcija osobne budućnosti, situacija je ipak drugačija – dobiveni su uglavnom očekivani rezultati (tablica 9).

⁸ Usporede li se ovi rezultati s onima iz Slovenije, nailazimo na intrigantnu činjenicu da je slovenska omladina trajno pesimističnije raspoložena od hrvatske. Ta je razlika naročito vidljiva u odnosu na društvenu budućnost (Ule, 1985:112 i 1996:64; Jilek, 1990:264). Kako je Slovenija bila i ostala razvijenija od Hrvatske, očito je da na percepciju budućnosti ne utječu samo socioekonomske prilike, već i neki drugi čimbenici, kao što su kulturološke ili političke specifičnosti danog društva.

Tablica 9: Percepcija osobne budućnosti s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika (%)

Sociodemografska obilježja	Osobna budućnost		
	Gora	Ista	Bolja
<i>Dob</i>	$\chi^2=21,58$		
15-19 godina	5,8	10,1	84,1
20-24 godine	6,1	13,7	80,2
25-29 godina	9,2	17,1	73,7
<i>Socioprofesionalni status</i>	$\chi^2=30,56$		
Zaposleni	7,3	17,6	75,1
Nezaposleni	10,4	15,0	74,6
Učenici	5,7	9,1	85,2
Studenti	4,3	10,9	84,8
<i>Bračni status</i>	$\chi^2=27,38$		
Neoženjeni	4,9	13,0	82,1
Oženjeni	13,3	16,1	70,6
UKUPNO	6,8	13,6	79,6

U percepciji osobne budućnosti mladi nisu osobito diferencirani, no utvrđene razlike su znakovite. Kao što se vidi, nešto su pesimističniji nezaposleni i zaposleni te oni koji su u braku, a pesimizam blago raste i s dobi. Uznemirujuće je to što se pesimizam širi upravo u onim skupinama koje su već stupile u svijet odraslih (zaposlenje, zasnivanje obitelji). Radi se o mladima čija je ranije sanjana budućnost već započela, i nije se pokazala tako ružičastom kako je izgledala iz školskih klupa. U suočavanju sa stvarnošću svakodnevnog preživljavanja njihov optimizam polako kopni, no još je uvijek dominantan. Kako smo vidjeli da se mladi previše ne uzdaju u prosperitet društva, moguće je da nadu u bolju osobnu budućnost crpe iz jednostavne biološke činjenice da je pred njima još uvijek veći dio života, odnosno da faktor vremena radi za njih. A povežu li se ovi nalazi s prethodnima, proizlazi da je nada u budućnost prvenstveno psihološki determinirana, a tek u ograničenoj mjeri i socijalno uvjetovana.

5. Zaključne napomene

Odnos mladih spram mladosti, odraslosti i budućnosti upotpunjava sliku hrvatske mladeži danas, a osobito u usporedbi s generacijom mladih prije petnaestak godina. Osnovni nalaz jest da je hrvatska mladež polarizirana na one koji zastupaju mladocentrični koncept, te one kojima je bliži odraslocentrični koncept mladosti. Budući da je težnja mladocentričnosti povezana s razinom razvijenosti društva, može se ustvrditi da je hrvatsko društvo još u znatnoj mjeri

obilježeno tradicionalističkim shvaćanjima – unutar kojih je naročito izražena patrijarhalnost i paternalistički odnos spram mladih – i da znatnija modernizacija u tom pogledu tek slijedi. Proteklo desetljeće i pol nije obilježeno značajnim promjenama – registriran je vrlo blag pomak prema mladocentričnoj orijentaciji, koji tek naznačuje mogućnost pojave drugačijih generacija mladih. Može se očekivati da će sa stabilizacijom i razvojem hrvatskog društva sve veći broj mladih težiti mladocentričnoj orijentaciji, a na to ukazuje stanoviti porast broja onih koji žele dulje ostati mladi i različiti od starijih, onih koji socioekonomsku neovisnost drže glavnim kriterijem odraslosti i onih koji više prepoznaju i ističu prednosti fleksibilnosti i inovativnoga potencijala mladih, te trend pomicanja granice mladosti prema tridesetim godinama života.

U svom odnosu spram mladosti i odraslosti mladi su razmjerno homogeni, no neke razlike postoje i indikativne su. U tom segmentu mlade međusobno najviše diferencira socijalno porijeklo (mladocentričnost raste s obrazovanjem oca) te socioprofesionalni status (studenti pokazuju tendenciju prema mladocentričnom konceptu). Dob, obrazovanje ispitanika, mjesto stanovanja, regionalna pripadnost i religiozna samoidentifikacija utječu sporadično i u prepoznatljivom smjeru: mladocentričnosti teže oni mladi, urbanog domicila, nastanjeni u razvijenijim regijama, prosječno obrazovaniji, oni koji nisu u braku te nereligiozni – dok odraslocentričnost preferiraju mladi na izmaku omladinske dobi, ruralnog rezidencijalnog statusa, stanovnici nerazvijenih regija, niže obrazovani, oni koji su u braku i oni koji se smatraju religioznima. Iz skupa navedenih obilježja razvidno je da presudan utjecaj imaju elementi tradicionalizma, koji su još vrlo prisutni i, kao takvi, utječu na poimanje mladosti i unutar današnje generacije mladih. Zanimljiv je podatak da obilježje spola nimalo ne utječe na odnos mladih spram mladosti i odraslosti, što ukazuje na činjenicu da mlade žene i muškarci na podjednak način doživljavaju mladost i da težnja odgađanju ili bržem ulasku u svijet odraslih nije povezana s još postojećim različitim obrascima socijalizacije spolova. Stoga bismo mogli reći da je u suvremenoj generaciji mladih oslabio pritisak da se muškarac što prije socioekonomski osamostali, a žena što ranije sklopi brak i postane majka. No, moguće je da mladi danas uspješnije odolijevaju tim pritiscima, pri čemu im “pomažu” nestimulativne društvene okolnosti (prije svega nezaposlenost).

Percepcija osobne i društvene budućnosti mladih postojana je – nakon porasta pesimizma koncem osamdesetih, pesimizam i optimizam danas su na istoj razini kao i sredinom osamdesetih godina. Također je postojana i diskrepancija između viđenja individualne i kolektivne budućnosti: društvena se budućnost u pravilu percipira nepovoljnijom od osobne budućnosti. Takav trend upućuje na stanovito neuvažavanje realiteta, što se kod mladih dade objasniti činjenicom da ih prava integracija u društvo tek očekuje, pa je i njihovo razumijevanje povezanosti osobne i društvene sudbine nužno nedostatno. No od

takvog pouzdanja u vlastite snage nije imuna ni zrelija populacija – tek s približavanjem starosti ljudi postaju skloniji pesimističnije gledati na vlastitu budućnost (jer im se bliži biološki kraj) nego na budućnost društva. Umjereni optimizam u pogledu budućnosti društva ravnomjerno je raspoređen između svih promatranih podskupina mladih, dok na osobnu (bolju) budućnost nešto suzdržanije od ostalih mladih gledaju najstariji, nezaposleni i zaposleni te oni koji su u braku. Vidljivo je kako pesimizam raste paralelno s preuzimanjem nekih trajnih životnih uloga, što implicira da integracija u svijet odraslih kod dijela mladih ne polučuje one pogodnosti kojima su se nadali. Znači li to da se mlade socijalizira na pogrešan način usadujući im idealiziranu sliku budućnosti, ili su aktualne prilike toliko nepovoljne da nužno otežavaju željenu integraciju – otvoreno je pitanje. Iskustvo sugerira da zacijelo oba faktora igraju značajnu ulogu.

Literatura

- Berger, B. M. (1972): On the Youthfulness of Youth Culture, in: Manning, P.; Truzzi, M. (eds.): *Youth and Sociology*. New Jersey: Prentice Hall, Inc.
- Clausen, J. S. (1991): Adolescent Competence and the Shaping of the Life Course. *American Journal of Sociology* 96(4):805-842.
- Eisenstadt, S. N. (1964): *From Generation to Generation*. New York: Free Press of Glencoe.
- Ilišin, V. (1999): *Mladi na margini društva i politike*. Zagreb: Alinea.
- Jilek, M. (1990): Omladina između nade i predviđanja, u: Mihailović, S. (ur.): *Deca krize*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Kiernan, K.; Eldridge, S. (1987): Age of marriage: inter and intra cohort variation. *The British Journal of Sociology* 38(1):44-65.
- Marini Mooney, M. (1984): Age and Sequencing Norms in the Transition to Adulthood. *Social Forces* 63(1):229-224.
- McLanahan, S.; Adams, J. (1989): The Effects of Children on Adults' Psychological Well-Being. *The British Journal of Sociology* 46(4):559-574.
- Mihovilović, M. (1978): *Konflikti generacija*. Zagreb: CDD.
- Moren, E. (1979): *Duh vremena (I, II)*. Beograd: BIGZ.
- Musgrove, F. (1965): *Youth and Social Order*. Bloomingtons & London: Indiana University Press.
- Musgrove, F.; Middleton, R. (1981): Rites of passage as the meaning of age in three contrasted social groups: professional footballers, teachers and Methodist ministers. *The British Journal of Sociology* 32(1):39-55.

- Naegele, K. (1965): Youth and Society: Some Observations, in: Erikson, E. (ed.): *The challenge of Youth*. New York: Anchor Books.
- Nastran Ule, M. i sur. (1996): *Predah za študentsko mladino*. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za mladino.
- Novosel, P. (1968): Omladina u suvremenom svijetu. *Sociologija* 10(1):7-25.
- Obiteljski zakon (1998): *Narodne novine* br. 162, 22. prosinca 1998.
- Parsons, T. (1965): *Social Structure and Personality*. London: Free Press of Glencoe-Colier Macmillan.
- Rimac, I. (1988): Odnos mladih prema mladosti i odraslosti, u: Radin, F. (prir.): *Fragmenti omladine*. Zagreb, RK SSOH / IDIS.
- Rosenmayr, L. (1979): Youth and Society. *Current Sociology* 27(2-3):7-128.
- Terkessidis, M. (1998): I ja sam fundamentalist (intervju). *Arkzin* 1, god. VII., str. 1916-1922.
- Ule, M. (1985): Odnos omladine prema mladosti, odraslosti i budućnosti, u: Vrcan, S. i drugi: *Položaj, svest i ponašanje mlade generacije Jugoslavije*. Beograd-Zagreb: CIDID / IDIS.
- Ule, M. (1987): *Mladina in ideologija*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Ule, M.; Miheljak, V. (1995): *Pri(e)hodnost mladine*. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za mladino.
- Waite, L. J.; Haggstrom, G.; Kanouse, D. E. (1986): The Effects of Parenthood on the Carrer Orientation and Job Characteristics of Young Adults. *Social Forces* 65(1):43-73.

Furio Radin

VRIJEDNOSNE HIJERARHIJE I STRUKTURE

1. Uvodne napomene

U ovom poglavlju ograničit ćemo se na analizu onih vrijednosnih hijerarhija i struktura koje se mogu usporediti na osnovi rezultata istraživanja iz 1986. i 1999. godine. Drugim riječima, komparirat ćemo rezultate dobivene primjenom jednostavne baterije od 11 vrijednosti koje smo u identičnom obliku koristili u razmaku od gotovo petnaest godina na reprezentativnim uzorcima mladih iz cijele Hrvatske.

Ne postoji jednoznačnost u definiciji vrijednosti, što stvara određene poteškoće u njihovoj interpretaciji. Svi se, međutim, slažu da su to kategorije koje uključuju pozitivnost i stabilnost, kojima pojedinci ili grupe teže i koje se sporo mijenjaju tijekom života pojedinca ili smjene generacija. Ilustracije radi, istraživanja javnoga mnijenja ne bi imala smisla ako bi mjerila vrijednosti, jer bi pokazivala premale varijacije u kratkim razdobljima između dva prikupljanja podataka; zbog toga ona mjere stavove i mišljenja o konkretnim problemima, koja su pod neposrednim utjecajem promjena društvenih okolnosti.

Vrijednosti se od mišljenja i stavova razlikuju upravo zbog njihove slabije ovisnosti o društvenim promjenama, ali i od uvjerenja i interesa, prije svega radi njihovog aspirativnog karaktera. Vrijednost, naime, nije samo važnost koja se pridaje određenim aspektima života, nego i cilj kojemu se teži, što znači da vrijednosti, u izvjesnoj mjeri, predstavljaju i nešto "čega nema", odnosno nešto čega su pojedinci i grupe u određenoj mjeri lišeni.

Jasno je da se (širi) aspirativni i (uži) vrijednosni aspekti vrednota isprepliću i stvaraju ozbiljne poteškoće u interpretaciji rezultata, te da u tom postupku ne možemo biti nikada sigurni koju težinu dati projektu (namjeri da se nešto stekne), osobnim frustracijama (činjenici da nečega nema) ili iskustvu (zadovoljstvo činjenicom da se ipak nešto posjeduje) u vrednovanju nečega što definiramo kao materijalni položaj, vlast ili pak privatnost.

Ozbiljne i često nepremostive probleme stvara i način kako operacionalizirati vrijednost, kako ju izraziti riječima na način da označava upravo to što se želi ispitati, te da bude jednoznačna za sve ispitanike.

Davne 1986. godine opredijelili smo se za jednostavne rečenice koje su, po našoj namjeri, trebale dovoljno precizno odražavati ono što Rokeach (1973) definira kao “kogniciju poželjnoga”, a Calegari i Massimini (1976) “stabilnim ili barem trajnim uvjerenjem koje se odnosi na jedan stil života ili na jedan životni cilj koji već po sebi predstavlja koncepciju poželjnosti”.

Definicija vrijednosti ima doista mnogo (npr. English & English, 1958; Shils, 1966; Westin, 1967; Madge, 1969; Krech, Crutchfield i Ballachey, 1970; Bahrtdt, 1973; Rot i Havelka, 1973; Tullio Altan, 1975; Petković, 1977; Tacchino, 1983; Donati, 1987; Vaccarini, 1987). Među poznatije teorije vrednota spada sigurno ona koju je postavio Maslow (1968), i koja se temelji na potrebama, čije postupno zadovoljavanje ostavlja prostor za elaboraciju novih ciljeva. Teorija se, zapravo, zasniva na sukcesivnom zadovoljavanju potreba, od fundamentalnih prema višim, odnosno na uspostavljanje sve viših i stabilnijih, ali i kompleksnijih psiholoških ravnoteža.

Na kraju, možemo ustvrditi da definicije vrijednosti sadrže implicitno ili eksplicitno pet zajedničkih elemenata. Neke, kao *poželjnost*, *pozitivnost* i *stabilnost* već smo spomenuli. Posljednje dvije su *selekcija* (jer je pojedinac prisiljen praviti razliku u vrednovanju ciljeva koji mu stoje na raspolaganju) i *sustavnost* (jer vrijednosti predstavljaju elemente širih sustava koji imaju hijerarhijski karakter). Upravo te dvije posljednje karakteristike bitne su za analizu vrijednosnih hijerarhija i vrijednosnih struktura koje slijede.

2. Frekvencijska analiza

Nakon tako složenih definicija, tvrdnje koje su sačinjavale našu bateriju za ispitivanje vrijednosti mlade generacije, izgledat će više kao pokušaj da se nešto tako komplicirano mjeri nego kao znanstveno utemeljene ljestvice. Činjenica je, međutim da su one već sredinom osamdesetih godina na svim uzorcima (sve republike i pokrajine bivše Jugoslavije) pokazale dobre mjerne karakteristike (Radin, 1985 i 1988), što se ponovilo i u nekim sukcesivnim primjenama (npr. Radin, 2001, te u istraživanjima koje je M. Ule sa suradnicima provela u Sloveniji tijekom devedesetih godina).

Tvrdnje su bile sljedeće:

- Dobar materijalni položaj (više novca, stan)
- Ugledan društveni položaj
- Postati poznat u svom zanimanju ili struci po rezultatima svoga rada
- Doći na rukovodeći položaj
- Iskazivati svoju nacionalnu pripadnost i biti vjeran nacionalnoj tradiciji

- Potvrditi se u radu političkih stranaka i institucija
- Razonoditi se i zabavljati po volji
- Biti svoj gospodar i baviti se samo onime što se želi
- Postati poznat u sportu, glazbi i zabavi
- Živjeti mirno u krugu obitelji i prijatelja
- Živjeti u skladu s učenjem svoje vjere

Identificirali smo ih sa sljedećim vrijednostima:

- MATERIJALNI POLOŽAJ
- DRUŠTVENI POLOŽAJ
- PROFESIONALNI USPJEH
- VLAST
- NACIONALNOST
- POLITIČKO POTVRĐIVANJE
- DOKOLIČARENJE
- SAMOSVOJNOST
- MEDIJSKI USPJEH
- PRIVATNOST
- VJERA

Stupanj slaganja sa svakom od ovih tvrdnji, ispitanici su izražavali na ljestvici Likertovog tipa od četiri stupnja, verbalizirana kao: “vrlo poželjno” (4); “uglavnom poželjno” (3); “uglavnom nepoželjno” (2) i “potpuno nepoželjno” (1).

Tablica 1 pokazuje razlike u rangovima vrijednosti dobivenih u razmaku od gotovo decenije i pol na jednako reprezentativnim uzorcima mladih Hrvatske od 15 do 29 godina. Rezultati prikazani u tablici 1 odnose se na najpozitivniji stupanj ljestvice (“vrlo poželjno”), jer smatramo da on najbolje i “najčišće” odražava definiciju vrijednosti). Isti su podaci prikazani i grafički (grafikon 1).

Prvi podatak koji izaziva pažnju je da su svi ispitanici životni ciljevi, osim političkog potvrđivanja, 1999. godine bili poželjniji nego prije trinaest godina. Najveće razlike su one koje se odnose na materijalni položaj, danas najzastupljeniju vrijednost kod mladih, koji je smatran vrlo poželjnim ciljem od čak 59,1% ispitanika, za razliku od 36,0%, koliko je taj podatak iznosio 1986. godine. Značaj privatnosti je koncem devedesetih za 3% veći od sredine osamdesetih godina, i ova vrijednost, koja zapravo označava važnost obitelji u našem društvu, danas zauzima drugo mjesto u rangu pojava i životnih okolnosti koje su važne suvremenoj omladini.

Tablica 1: Komparativni prikaz rangova vrijednosti (%)

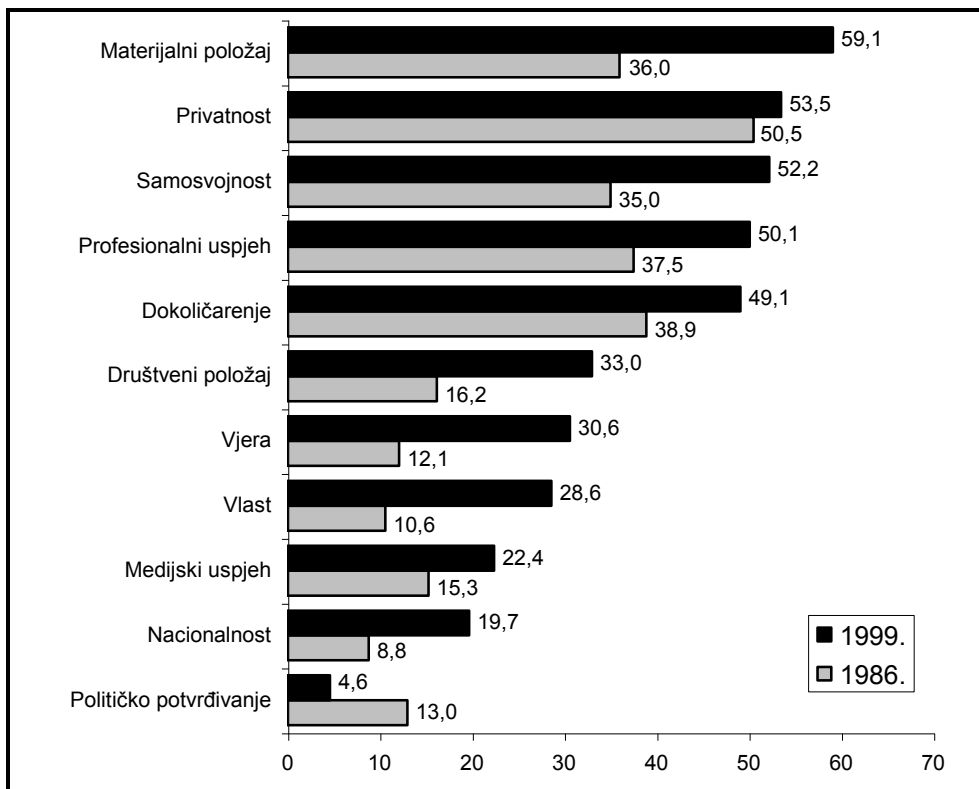
Vrijednosti	1986.	Vrijednosti	1999.
Privatnost	50,5	Materijalni položaj	59,1
Dokoličarenje	38,9	Privatnost	53,5
Profesionalni uspjeh	37,5	Samosvojnost	52,2
Materijalni položaj	36,0	Profesionalni uspjeh	50,1
Samosvojnost	35,0	Dokoličarenje	49,1
Društveni položaj	16,2	Društveni položaj	33,0
Medijski uspjeh	15,3	Vjera	30,6
Političko potvrđivanje	13,0	Vlast	28,6
Vjera	12,1	Medijski uspjeh	22,4
Vlast	10,6	Nacionalnost	19,7
Nacionalnost	8,8	Političko potvrđivanje	4,6

Samosvojnost, odnosno mogućnost da pojedinac “bude sam sebi gospodar” i “da se bavi samo onim što želi”, danas visoko vrednuje 52,2% mladih, odnosno jedna trećina više nego 1986. (35,0%), profesionalni uspjeh 50,1% (naspram prijašnjih 37,5%) i dokoličarenje 49,1% (38,9%).

Sve te vrijednosti, koje su danas “vrlo poželjne” za oko polovinu mladih, spadaju u sferu privatnosti i individualne afirmacije, a bile su najzastupljenije i 1986. godine, ali ne toliko izraženo. Registrirani rast tih vrijednosti, posebno onih vezanih uz materijalni položaj, pripisujemo činiteljima vezanim uz konstantnu ekonomsku krizu u hrvatskom društvu s kojom se mladi pojedinac socijalizirao i koja je rezultat sve ograničenijih ekonomskih resursa i sve suženijih životnih perspektiva. U takvom društvenom kontekstu, mladi se pojedinac sve više oslanja na institucije i vrijednosti koje smatra čvršćim, kao što su obitelj, novac i rad, ali i na one okolnosti koje mu, makar prividno i virtualno, omogućuju psihološki izlaz iz takve situacije, a to su dokoličarenje i samosvojnost. Nije suvišno napomenuti i to da su ova dva posljednja cilja i inače više vezana za mladost nego za ostale životne dobi.

Iza takve grupe vrijednosti koje čine osnovnu jezgru vrednota kod većine mladih, spada druga skupina ciljeva koje se drže vrlo poželjnim u rasponu od jedne trećine do jedne četvrtine ispitanika. Ovdje ubrajamo vrednote kao što su društveni položaj (33,0%, dvostruko više od 1986., kada je iznosio 16,2%), vjera (30,6%, nasuprot 12,1%), vlast (28,6% nasuprot 10,6%) i medijski uspjeh (22,4% u odnosu na 15,3% u 1986. godini).

Grafikon 1: Usporedba rangova vrijednosti 1986. i 1999. godine (%)

Nacionalnost drži vrlo poželjnim ciljem oko petine ispitanika (a 1986. njih 8,8%), dok je političko potvrđivanje ne samo uvjerljivo posljednja vrijednost (kao svugdje u Europi), već jedina koja je i dalje u trendu opadanja (od 13,0% 1986. do 4,6% 1999. godine).

Nužna napomena ove prve frekvencijske analize jest da ona ne ilustrira sve odgovore iz ponuđene baterije pitanja, već samo one označene kao “potpuno prihvaćanje”, što je, po našem mišljenju, prerogativa vrijednosti (jednostavnije, vrijednošću smatramo samo nešto što je “jako važno”). Ako bi “potpunom” pribrojali i “relativno prihvaćanje”, onda bi se značaj materijalnog položaja odnosio na gotovo cijelu generaciju (98%), nacionalnost na dvije trećine (64%) i političko potvrđivanje na jednu četvrtinu (24%).

3. Strukture vrijednosti

Strukture vrijednosti pokušali smo odrediti na osnovi dviju statistički multivarijantnih procedura: faktorskom analizom i multidimenzionalnim skaliranjem.

Faktorska analiza, na osnovi korelacija svake varijable sa svim ostalima, proizvodi konstante koje predstavljaju temeljne odnose, krenuvši od kojih se može objasniti struktura povezanosti manifestnih varijabli (Fulgosi, 1979). Faktorska analiza pokazuje, stoga, svojevrsnu strukturu korelacija.

I ovdje ćemo usporediti rezultate dobivene 1986. i 1999. godine.

Faktorska analiza na podacima iz 1986. ukazivala je na četiri komponente koje su zajedno tumačile 58,5% ukupne varijance. Faktorska analiza provedena na rezultatima iz posljednjeg istraživanja proizvela je također četiri latentne vrijednosne dimenzije koje tumače 62,4% ukupne varijance.

Sljedeće dvije tablice pokazuju matricu zasićenja pojedinim faktorima, na osnovi analize provedene pod komponentnim modelom, do broja određenog Kaiser-Guttmanovim kriterijem. U oba slučaja, ekstrahirane su glavne komponente, koje su onda transformirane u varimax pozicije.

Tablica 2: Faktorska struktura vrijednosti 1986. godine

Vrijednosti	Faktori			
	1	2	3	4
Vlast	.771			
Društveni položaj	.753			
Profesionalni uspjeh	.650			
Materijalni položaj	.489	.363		
Medijski uspjeh	.491			
Samosvojnost		.810		
Dokoličarenje		.798		
Nacionalnost			.834	
Vjera			.811	
Privatnost				.882
Političko potvrđivanje	.510			.429

Prvi faktor u oba slučaja kao dobro zasićene vrijednosti sadrži materijalni položaj, vlast, društveni položaj i profesionalni uspjeh. Iako su u posljednjem istraživanju nestale iz ovog prvog i najšireg faktora varijable medijskog uspjeha i političkog potvrđivanja (koje čine zasebnu strukturu), slobodno ga možemo i sada zvati faktorom *samorealizacije pojedinca*.

Drugi faktor iz 1986. poklapa se u velikoj mjeri s četvrtim faktorom iz 1999. godine. On kao dobro saturirane vrijednosti sadrži samosvojnost i dokoličarenje, koje su u prvom istraživanju bile (slabo) zasićene materijalnim položajem, a u drugom (također slabo) povezane s medijskim uspjehom. Radi se, dakle, o komponenti koju ćemo i sada nazvati latentnom dimenzijom *samosvojnosti i dokoličarenja*, koja je više od ostalih odraz mladenačke dobi ispitane populacije.

Treću smo dimenziju 1986. godine nazvali faktorom tradicionalnih vrednota, jer je nacionalnost i vjeru sadržavao kao vrlo dobro zasićene varijable. Zanimljivo je da se u posljednjem istraživanju (u II. faktoru), ove dvije vrednote snažno vezuju uz privatnost i tako tvore jedan vrlo snažan faktor *konzervativnih vrijednosti*, koji u svom središtu ima obitelj kao mjesto primarne socijalizacije i stvaranja nacionalnog i vjerskog identiteta pojedinca.

Tablica 3: Faktorska struktura vrijednosti 1999. godine

Vrijednosti	Faktori			
	1	2	3	4
Društveni položaj	.791			
Materijalni položaj	.757			
Vlast	.674		.393	
Profesionalni uspjeh	.560		.337	
Vjera		.823		
Privatnost		.754		
Nacionalnost		.608	.352	
Medijski uspjeh			.752	.314
Političko potvrđivanje			.670	
Samosvojnost				.812
Dokoličarenje				.803

U istraživanju iz 1986. godine, privatnost se, s druge strane, vezivala uz politiku, što je na neki način ukazivalo na činjenicu da je to još bilo vrijeme kada je sfera politike, posebno ona disidentska (za koju se u narednim godinama pokazalo da je zapravo bila dominantna) bila vezana uz uži krug obitelji, prijatelja i poznanika. Za razliku od tada, sada se (kao što je to zorno vidljivo iz III. faktora istraživanja iz 1999. godine), političko potvrđivanje snažno vezuje uz medijski uspjeh, a donekle i uz vlast, profesionalni uspjeh i nacionalnost. Drugim riječima, ovaj faktor nedvosmisleno ukazuje na činjenicu da je politika izišla iz privatnosti, postala u potpunosti dio sfere javnosti, te da je u jakoj interakciji sa svijetom masovnih komunikacija. Nije suvišno primijetiti da je u ovom faktoru politika donekle povezana i s vlašću i nacionalnošću (što se

svakako očekivalo), ali i s profesionalnim uspjehom, što ukazuje na činjenicu da se u nas politika i vlast percipiraju kao privilegirani kanal za dostignuća iz sfere rada, a to je karakteristika društava ograničenih ekonomskih resursa. Radi se, dakle, bez sumnje o faktoru *političkog potvrđivanja*.

Obradu rezultata metodom multidimenzionalnog skaliranja namjeravamo provoditi na samim faktorima, i to zajedno za vrijednosti i vrijednosne orijentacije, jer smatramo vrlo interesantnim vidjeti relacije između dobivenih struktura vrijednosti i faktora koji se dobiju primjenom ljestvica individualizma, kolektivismu i tradicionalizma.

Strukture vrijednosti već predstavljaju neku vrstu vrijednosnih orijentacija, koje su izvedene eksplorativno, što drugim riječima znači da im ne prethodi nikakva hipoteza ili teorija. Drugi način da se analiziraju vrijednosne orijentacije je primjena već strukturiranih i definiranih baterija stavova, u kojima svaka tvrdnja mjeri neki konkretni aspekt ispitane orijentacije. Inače, i vrijednosne orijentacije se mogu različito definirati, ali one uvijek podrazumijevaju “opće principe ponašanja i djelovanja u vezi s određenim ciljevima čijem se ostvarenju teži” (Rot i Havelka, 1973).

Mi smo, kao i 1986. godine, primijenili ljestvice individualizma i kolektivismu, te tradicionalizma, jer smatramo da su one mogle, te da mogu i danas predstavljati valjani okvir unutar kojega se mogu dobro tumačiti vrijednosne orijentacije hrvatske mlade populacije.

Individualizam je shvaćen kao pogled ili nazor na život i svijet koji naglašava ulogu i prioritet pojedinca naspram zajednice i društva.

Kolektivismu podrazumijeva orijentaciju koja naglašava vrijednost kolektivnih interesa i potreba superponiranim individualnim.

Tradicionalizam je dimenzija duha usmjerena podržavanju predaje i osporavanju promjena.

Varijable 1, 2, 3, 5, 8 i 10 iz tablice 4 čine bateriju koja mjeri kolektivismu, tvrdnje 4, 6, 7, 9, 11 i 12 individualizam, te 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20 i 21 tradicionalizam. Na sve tvrdnje ispitanici su odgovarali pomoću ljestvice od četiri stupnja (“potpuno” i “uglavnom” se slažem, te “uopće” i “uglavnom” se ne slažem). Osim postotaka odgovora za svaki stupanj ljestvice, tablica pokazuje i centralnu vrijednost, odnosno aritmetičku sredinu (a.s.), i to kako za recentno tako i za istraživanje iz 1986. godine (u zagradi).

Već i površna inspekcija podataka, odnosno frekvencijska analiza odgovora na pojedinim tvrdnjama, pokazuje da mladi, danas više nego 1986. godine zastupaju individualističku vrijednosnu orijentaciju a manje kolektivističku, dok je situacija kod tradicionalizma kompleksnija za interpretaciju, ali o tome ćemo raspravljati kada će biti riječi o razlikama koje proizvode vrijednosne orijentacije.

Tablica 4: Komparativni prikaz slaganja s tvrdnjama na ljestvici individualizma, kolektivizma i tradicionalizma (postoci i skalarni prosjeci)

Tvrdnje	4	3	2	1	a.s.
	Potpuno se slažem	Uglavnom se slažem	Uglavnom se ne slažem	Uopće se ne slažem	
1. Pojedinaac postiže bolje rezultate ako radi i uči u suradnji s grupom prijatelja i kolega.	28,9	50,3	14,3	6,5	3,02 (3,25)
2. Treba nastojati što više stvari podijeliti s prijateljima i kolegama.	26,0	56,6	14,7	2,7	3,06 (3,12)
3. Bolje je da čovjek svoje važnije odluke donese nakon detaljnog savjetovanja s prijateljima i kolegama.	22,3	50,1	22,4	5,1	2,90 (2,91)
4. U zemljama gdje svatko gleda svoj posao živi se bolje i slobodnije.	21,3	35,2	31,7	11,7	2,69 (2,36)
5. Bez obzira kakav posao radiš najvažnije je da nisi sam i da se dobro slažeš i surađuješ s ljudima oko sebe.	53,0	38,9	6,7	1,4	3,45 (3,45)
6. Čovječanstvo napreduje na osnovi rada i požrtvovnosti izuzetnih pojedinaca a ne narodnih masa.	18,1	35,6	32,0	14,3	2,58 (2,06)
7. Kako je "čovjek čovjeku vuk" treba se prije svega brinuti o sebi i braniti svoje interese.	21,1	39,2	29,2	10,4	2,71 (2,32)
8. Pojedinaac mora ako je to potrebno žrtvovati osobne interese za dobrobit kolektiva.	11,3	43,9	33,9	10,8	2,56 (2,72)
9. Individualna i privatna inicijativa uvijek omogućava bolje rezultate od kolektivnog zajedničkog rada.	9,5	35,8	45,6	9,1	2,46 (2,35)
10. Kolektivni uspjesi vredniji su za pojedinca od individualnih zato što radost postignutoga može dijeliti s drugima.	18,4	45,8	26,8	9,0	2,73 (2,79)
11. Zašto da cijeli život izdvajam dio plaće za zdravstvo ili obrazovanje? Neka se moj rad dobro novčano vrednuje a o rješavanju eventualnih problema pobrinut ću se sam/a.	12,5	22,3	37,6	27,6	2,20 (1,89)
12. Kolektivno odlučivanje znači smrt individualne slobode.	11,4	26,5	44,3	17,8	2,31 (1,93)

Nastavak tablice 4

Tvrdnje	4	3	2	1	a.s.
	Potpuno se slažem	Uglavnom se slažem	Uglavnom se ne slažem	Uopće se ne slažem	
13. Žena treba u brak ući nevinna jer se stoljećima težilo tome i jer je to garancija da će svu svoju ljubav posvetiti suprugu.	6,9	12,0	21,5	59,7	1,66 (1,83)
14. Stvaranje čvrste i skladne obitelji treba biti osnovni cilj života i rada pojedinca.	36,2	40,9	16,0	6,9	3,06 (3,13)
15. Mudrost naših predaka u mnogome je premašivala današnji način mišljenja.	14,9	35,9	36,1	13,1	2,53 (2,41)
16. Djecu treba odgajati u duhu poslušnosti. Većina ljudi koji skreću s pravog puta nisu u djetinjstvu naučili što je red i disciplina.	26,2	39,0	23,9	10,9	2,81 (2,95)
17. Poslije svake promjene u društvu stvari postaju gore nego što su bile.	12,4	27,0	45,9	14,8	2,37 (2,24)
18. Spreman/a sam u svakom trenutku braniti čast moje obitelji makar i silom.	47,9	36,7	12,7	2,6	3,30 (3,18)
19. Većina poslova u domaćinstvu po svojoj prirodi više odgovara ženama.	19,1	36,1	28,5	16,3	2,58 (2,79)
20. Ljubav prema Bogu temelj je i začetak svih ostalih oblika ljubavi.	31,8	34,3	20,0	13,9	2,84 (2,01)
21. Pobačaj (abortus) je sramotan čin koji bi trebalo zakonom zabraniti.	18,5	17,3	27,2	36,9	2,18 (2,11)

Tablica 5 odnosi se na faktorsku analizu 21 varijable koje ukupno čine tri analizirane baterije. I u ovom slučaju koristili smo model glavnih komponenti, s razlikom da je postupak bio konfirmativni, što znači da smo ispitali strukturu koja se dobije ako se analiza vrši unaprijed određujući broj faktora na tri (koliko je i orijentacija koje se ispitivalo).

Osim za dvije varijable (17 i 5), koje su nedovoljno saturirane (.300 je donja granica koju uzimamo u obzir), ostale tvrdnje se dobro poklapaju s pretpostavljenim vrijednosnim orijentacijama. Uz napomenu da je ukupna tumačena varijanca ipak dosta mala (35,4%), našu hipotezu smatramo potvrđenom, jer je prvi dobiveni faktor *tradicionalizam*, drugi *kolektivizam* i treći *individualizam*. Budući da su takve latentne dimenzije međusobno ortogonalne, s njima možemo dalje neovisno operirati.

Tablica 5: Faktori vrijednosnih orijentacija 1999. godine

Tvrdnje	Faktori		
	1	2	3
1		.670	
2		.732	
3		.678	
4			.397
5		.285	
6			.550
7			.553
8		.507	
9			.634
10		.584	
11			.574
12			.582
13	.611		
14	.609		
15	.388		
16	.648		
17	.271		.386
18	.472		
19	.505		
20	.675		
21	.683		

Jedan od načina njihovog tumačenja je multidimenzionalno skaliranje, kojim se na osnovi odgovora ispitanika može rekonstruirati semantički prostor. Takva se procedura temelji na računu udaljenosti odgovora koje ispitanici daju na sveukupno postavljena pitanja. Pozicioniranje varijabli u tako strukturiranom prostoru omogućuje bolje sagledavanje njihovih međusobnih odnosa. Rezultati se obično ilustriraju grafički, i tako dobivena mapa može se interpretirati u terminima odnosa koji stoje u osnovi semantičkog prostora u kojem ispitanici lociraju vrijednosti.

Mi smo takav postupak primijenili na faktore, i to zajedno na četiri dobivene latentne strukture vrijednosti, te na tri faktora dobivena primjenom ljestvica vrijednosnih orijentacija.

Preciznije, multidimenzionalno skaliranje primijenjeno je na faktore:

- samorealizacije
- samosvojnosti i dokoličarenja
- konzervativnih vrijednosti
- političkog potvrđivanja
- kolektivizma
- individualizma
- tradicionalizma

Sve su te latentne strukture međusobno neovisne, i sve se mogu smatrati vrijednosnim orijentacijama zbog širine njihova sadržaja. Grafikon 2 pokazuje mapu vrijednosnih orijentacija mladih dobivenu multidimenzionalnim skaliranjem.

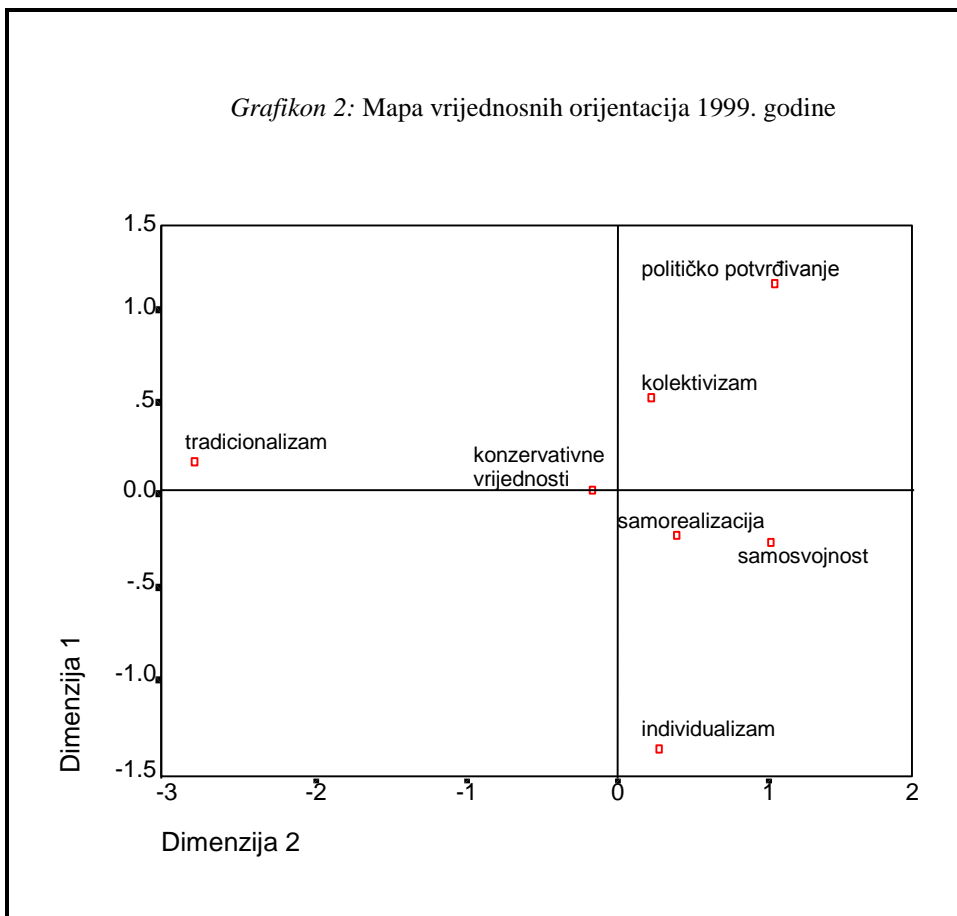
Dimenzija 1 (okomita) zapravo je os koja ilustrira odnos između vrijednosti okrenutih prema pojedincu i onih okrenutih prema zajednici, te na jednoj stranu imamo vrijednosti individualizma, a na drugoj, politike i kolektivizma.

Dimenzija 2 (vodoravna) izražava odnos između vrijednosti tradicije i moderniteta, te je na jednoj strani tradicionalizam a na drugoj samosvojnost i samorealizacija.

Realnost je, međutim, kompleksnija od teorijskih pretpostavki, koje reducirajući stvarnost na dvije dimenzije zapravo čine nasilnu rekonstrukciju društvene zbilje. Mapa to jasno pokazuje, jer se jedino tradicionalizam te, u manjoj mjeri, individualizam i političko potvrđivanje nalaze na ekstremima osi, dok se ostale vrijednosne strukture svrstavaju više ili manje u prostoru koji se proteže od centra u (blagom) smjeru moderniteta. Tu su ujedno i najzastupljenije vrijednosti: konzervativne (obitelj, nacija i vjera), samorealizacije (materijalnog položaja, vlasti, društvenog položaja i profesionalnog uspjeha) te samosvojnosti i dokoličarenja.

Političko potvrđivanje svrstano je na antipodu individualizmu, što pokazuje koliko je hrvatsko društvo još daleko od ideja liberalne demokracije. Između politike i sklopa konzervativnih vrijednosti, nalazi se kolektivizam, što ukazuje na smjer shvaćanja politike hrvatske omladine danas. S druge strane, nije suviše još jednom spomenuti da je politika vrlo slabo zastupljena kod mladih, te da se može opravdano pretpostaviti da većina njih ima posve nestrukturiran odnos prema politici, odnosno da se o njima može reći tek to da su *daleko* od politike.

Grafikon 2: Mapa vrijednosnih orijentacija 1999. godine

Radi usporedbe, primijenili smo isti postupak i za vrijednosne orijentacije iz 1986. godine. Konfirmativna faktorska analiza (na tri faktora) ljestvica tradicionalizma, individualizma i kolektivizma dala je također zadovoljavajuće rezultate, odnosno dobivena tri faktora (koja tumače 37,7% ukupne varijance) pokazala su strukturu koja je dovoljno dobro odražavala onu pretpostavljenu primijenjenim ljestvicama. Prikazujemo je u tablici 6.

Prvi faktor je *individualizam*, drugi *tradicionalizam* i treći *kolektivizam*. U postupku multidimenzionalnog skaliranja, osim ta tri faktora, stavili smo i četiri dimenzije dobivene faktorizacijom vrijednosti: *privatnost*, *samorealizacija*, *samosvojnost* te *nacija i vjera*.

Tablica 6: Faktorska struktura vrijednosnih orijentacija 1986. godine

Tvrdnje	Faktori		
	1	2	3
1			.662
2			.679
3			.664
4	.574		
5			.479
6	.593		
7	.580		
8			.498
9	.671		
10			.542
11	.654		
12	.601		
13	.274	.587	
14		.530	
15	.402	.288	
16		.618	
17	.415	.363	
18		.537	
19		.524	
20	.283	.578	
21		.638	

U grafikonu 3 prikazana je mapa dobivena multidimenzionalnim skaliranjem.

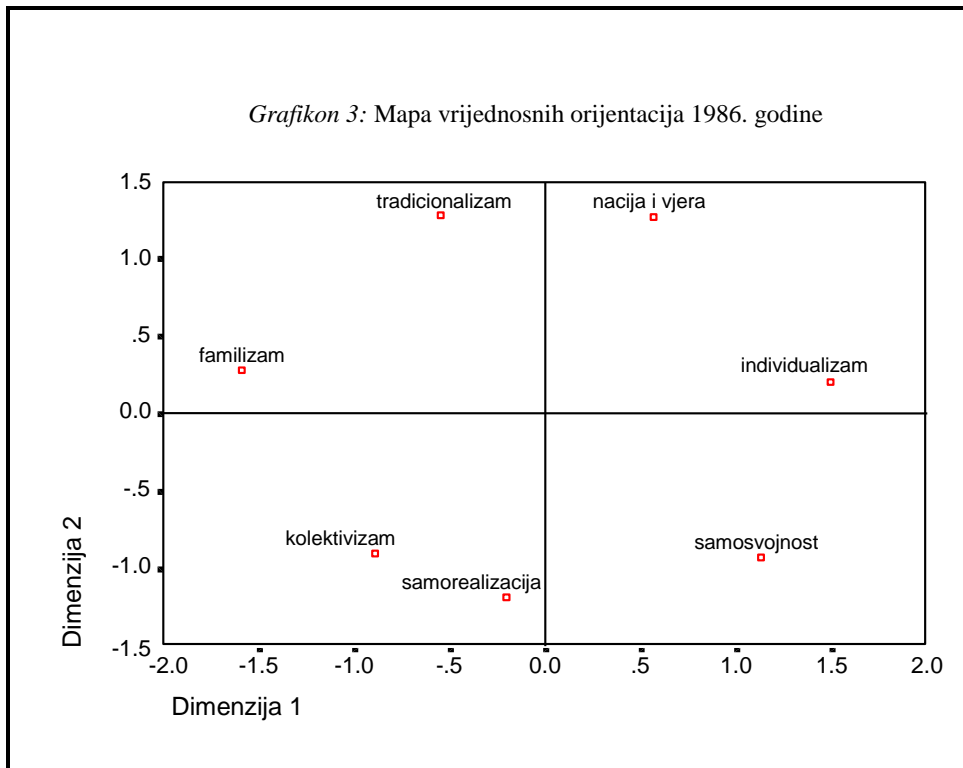
Dimenzija 1 (vodoravna) suprotstavlja vrijednosti pojedinca vrijednostima života u krugu obitelji i prijatelja (familizam ili privatnost).

Dimenzija 2 (okomita) suprotstavlja tradicionalizam modernizmu.

Vidimo da je tradicionalizam vrlo blizak naciji i vjeri, te je gotovo antipod samorealizaciji. Mladi su tada svoj materijalni, društveni i profesionalni položaj, odnosno zauzimanje pozicije vlasti, vidjeli kao nešto blizu nazorima kolektivizma, što je bilo u skladu s dominantnom ideologijom onoga vremena.

S druge strane, individualizam se suprotstavljao familizmu, a ne kolektivizmu, što se može objasniti željom mladog pojedinca da se emancipira od obitelji. To je, s druge strane, danas sve manje prisutna pojava radi materijalnih problema vezanih uz takav čin, ali i zbog činjenice da se omladinski status produžava,

što je povezano s trajanjem procesa obrazovanja i s mnogim drugim faktorima, uključujući i pomanjkanje perspektive, opet radi materijalne oskudice.

Činjenica je, dakle, da se između 1986. i 1999. godine promijenio ne samo intenzitet zastupanja, već i struktura vrijednosti mladih u Hrvatskoj, a što smo pokazali multivarijantnim statističkim postupcima, kao što su faktorska analiza i multidimenzionalno skaliranje.

Ovdje ćemo dodati još samo usporedbu rezultata (aritmetičkih sredina i standardnih devijacija) ljestvica: *tradicionalizam*, *kolektivizam* i *individualizam* za 1986. i 1999. godinu (tablice 7 i 8).

Tablica 7: Kolektivizam, individualizam i tradicionalizam 1986. godine

	Kolektivizam	Individualizam	Tradicionalizam
N	1243	1243	1241
a.s	18,24	12,92	25,89
s.d.	2,81	3,55	5,14

Tablica 8: Kolektivizam, individualizam i tradicionalizam 1999. godine

	Kolektivizam	Individualizam	Tradicionalizam
N	1687	1658	1653
a.s	17,69	14,91	25,91
s.d.	2,93	3,16	5,26

Kolektivizam je danas značajno niži nego 1986. godine, individualizam viši, dok se stupanj tradicionalizma nije bitno promijenio. Drugim riječima, mladi u Hrvatskoj su danas skloniji individualnim vrijednostima nego kolektivnim, ali u pogledu tradicionalizma nisu se desili bitni pomaci.

4. Testiranje razlika

Svi do sada analizirani rezultati odnosili su se na ispitanu populaciju u cjelini. Mladi se, međutim, obično razlikuju u svojim vrijednosnim orijentacijama na osnovi dobi, spola, obrazovanja i drugih sociodemografskih obilježja. Sljedeća analiza pokazuje u kojoj mjeri je to doista tako.

Provjeru statističke značajnosti razlika izvršili smo za najreprezentativnije vrijednosti svakog dobivenog faktora, te za tri ljestvice vrijednosnih orijentacija.

Za vrijednosti, koristit ćemo postupak koji se zasniva na hi-kvadrat testu, i raspravljati o razlikama koje su značajne na razini od .01 i niže.

Za ljestvice vrijednosnih orijentacija testirat ćemo značajnost razlika među aritmetičkim sredinama, dakle analizu varijance (odnosno t-test tamo gdje su samo dvije kategorije).

Sociodemografske varijable koje ćemo testirati su sljedeće: spol, dob, socioprofesionalni status, stupanj obrazovanje ispitanika, rezidencijalni status i regionalna pripadnost.

Faktor samorealizacije sadržava u sebi materijalni i društveni položaj kao najbolje saturirane vrijednosti, faktor konzervativnih vrijednosti privatnost i nacionalnost, faktor samosvojnosti i dokoličarenja istoimene vrijednosti i, na kraju, faktor političkog potvrđivanja vrijednosti politike i medijskog uspjeha.

Zastupanje materijalnog položaja razlikuje se na osnovi obrazovanja, rezidencijalnog statusa i regionalne pripadnosti, time što tu vrijednost gradska mladež prihvaća značajno više od prosjeka (68,5%), obrazovaniji ispitanici (sa srednjom školom 64,8% i s višim i visokim obrazovanjem 67,0%), te oni iz Zagreba (70,0%).

Zastupanje društvenog položaja razlikuje se u pogledu dobi (najmlađa skupina, od 15 do 19 godina prihvaća tu vrijednost u 36,8% slučajeva, najstarija u 28,4%), te socioprofionalnog statusa (učenici s 36,2% i studenti s 35,2% blago su, ali statistički značajno, iznadprosječni) što ukazuje na činjenicu da mlađi ispitanici cijene društveni položaj više od pripadnika starije omladinske dobi.

Kao primjer, tabelarno ćemo prikazati odnos između obrazovanja i vrijednosti materijalnog položaja (tablica 9), te između dobi i vrijednosti društvenog položaja (tablica 10).

Tablica 9: Zastupanje vrijednosti materijalnog položaja i obrazovanje ispitanika (%)

Vrijednost		Obrazovanje ispitanika				UKUPNO
		OŠ i manje	Ind./zanat. škola	Sred. škola	VŠS, VSS i više	
Materijalni položaj	1	1,7	1,3	0,3	0,0	0,8
	2	1,7	2,5	1,0	0,0	1,4
	3	41,6	46,3	34,0	33,0	38,3
	4	55,1	50,0	64,8	67,0	59,5

Tablica 10: Zastupanje vrijednosti društvenog položaja i dob ispitanika (%)

Vrijednost		Dob			UKUPNO
		15-19	20-24	25-29	
Društveni položaj	1	1,9	1,4	4,8	0,8
	2	7,4	7,5	10,2	1,4
	3	53,8	56,5	56,6	38,3
	4	36,8	34,6	28,4	59,5

Privatnost, odnosno familizam, zbog važnosti obitelji u tvrdnji koja reprezentira tu vrijednost, homogeno je zastupljena u gotovo svim osnovnim segmentima mlade populacije. Iznimka je regionalna pripadnost, koja proizvodi statistički značajne, mada ne i snažne razlike. Prikazujemo ih u tablici 11.

Pod stupnjem odgovora 4 primjećujemo iznadprosječno zastupanje privatnosti u Sjevernoj i Istočnoj Hrvatskoj, te ispodprosječno u Istri i Primorju te u Zagrebu. Takve razlike u zastupanju familizma možemo pripisati stupnju konzervativnosti, koji je u Zagrebu, Primorju i Istri sigurno u prosjeku niži nego u nekim drugim dijelovima Hrvatske.

Tablica 11: Zastupanje vrijednosti privatnosti i regionalna pripadnost ispitanika (%)

Vrijednost		Regionalna pripadnost						UKUPNO
		Sjeverna Hrvatska	Sred. Hrvatska	Istra i Primorje	Istočna Hrvatska	Dalmacija	Zagreb	
Privatnost	1	1,2	1,1	1,6	0,9	2,1	3,4	1,7
	2	7,6	6,6	6,5	5,0	6,5	11,7	7,3
	3	31,5	39,8	43,5	36,8	39,0	35,4	37,0
	4	59,8	52,5	48,4	57,3	52,5	49,5	54,0

Za razliku od privatnosti, nacionalnost proizvodi razlike u pogledu svih primijenjenih sociodemografskih varijabli, osim socioprofesionalnog statusa. Muškarci podržavaju nacionalnost više od žena (24,0% nasuprot 15,7%), mladi od 20 do 24 godina manje od mlađe i starije skupine (16,4% nasuprot 21,1% kod obje ekstremne dobne skupine), obrazovaniji manje od onih s nižom školskom spremom (10,6% nasuprot 25,0% kod ispitanika s osnovnom školom i manje), gradska omladina (15,0%) manje od seoske (23,7%), te Zagrepčani (15,1%) i Istrani, odnosno Primorci (16,1%) manje od svih ostalih regija. Tablica 12 prikazuje zastupanje vrijednosti nacionalnosti u osnovnim omladinskim obrazovnim segmentima.

Tablica 12: Zastupanje vrijednosti nacionalnosti i obrazovanje ispitanika (%)

Vrijednost		Obrazovanje ispitanika				UKUPNO
		OŠ i manje	Ind./zanat. škola	Sred. škola	VŠS, VSS i više	
Nacionalnost	1	10	9,7	13,4	15,1	11,9
	2	20,8	21,3	25,4	29,1	23,7
	3	44,3	42,8	45,4	45,3	44,6
	4	25,0	26,3	15,8	10,6	19,8

Kada su u pitanju dvije vrijednosti koje najbolje reprezentiraju faktor samosvojnosti i dokoličarenja ustanovljene su samo dvije statistički značajne razlike, i to obje kod dokoličarenja. Tu vrijednost muškarci zastupaju više od žena (53,7% nasuprot 45,3%) i starija skupina više od mlađe, kao što to prikazuje tablica 13.

Tablica 13: Zastupanje vrijednosti dokoličarenja i dob ispitanika (%)

Vrijednost		Dob			UKUPNO
		15-19	20-24	25-29	
Dokoličarenje	1	0,7	0,5	2,3	1,2
	2	7,3	4,3	8,2	6,6
	3	36,9	43,6	47,7	42,7
	4	55,1	51,5	41,8	49,5

Vrijednosti koje najbolje reprezentiraju faktor političkog potvrđivanja (sama vrijednost politike i medijski uspjeh), napokon, proizvode najveći broj statistički značajnih razlika. Politika je, kao što smo već naglasili, najslabije vrednovana životna okolnost, tako da su razlike značajne ali, u apsolutnim iznosima, ipak male. Tablica 14 pokazuje razlike na osnovi dobi.

Tablica 14: Zastupanje vrijednosti političkog potvrđivanja i dob ispitanika (%)

Vrijednost		Dob			UKUPNO
		15-19	20-24	25-29	
Političko potvrđivanje	1	27,5	36,1	40,5	34,7
	2	43,8	41,3	37,7	40,9
	3	23,4	17,9	17,9	19,7
	4	5,3	4,8	3,9	4,7

Najmlađi ispitanici vrednuju političko potvrđivanje više od onih između 20 i 24 godine, a posebice više od onih iz najstarije omladinske skupine. Naravno, radi se o skromnih 5,3% nasuprot 3,9%, ali ipak razlika je značajna na razini od .001. Takvo opredjeljenje uputnije je pripisati postadolescentnoj dobi, u kojoj su mladi osjetljiviji prema zbivanjima iz društvene okoline, nego nekom novom trendu u politizaciji omladine, koju, barem za sada, ne primjećujemo u dovoljnoj mjeri.

Nezaposleni ispitanici su senzibilniji prema politici nego ostale analizirane skupine, što je shvatljivo iz puke činjenice da rješavanje njihovih problema neposredno ovisi od društvenih tokova. Njih 6,6% apsolutno zastupa političko potvrđivanje kao vrijednost.

Tu vrijednost najmanje zastupaju srednje obrazovani ispitanici (3,6%), a najviše mladi s najvišim i najnižim stupnjem obrazovanja (5,6% i 5,7%), što je u prvom slučaju vjerojatno vezano više uz dob nego uz stupanj obrazovanja, a u drugom uz poznatu činjenicu da je jedan segment obrazovanih ispitanika ne samo informiraniji od ostalih skupina, već i iz kognitivnih razloga motiviraniji da prati politiku.

Mladi sa sela i iz malih gradova više cijene politiku od urbane omladine, koja je očito skeptičnija prema tom aspektu društvenog života (tablica 15).

Tablica 15: Zastupanje vrijednosti političkog potvrđivanja i rezidencijalni status ispitanika (%)

Vrijednost		Rezidencijalni status			UKUPNO
		Selo	Mali grad	Veliki grad	
Političko potvrđivanje	1	30,9	34,8	40,2	34,6
	2	41,1	39,1	42,4	41,0
	3	22,8	21,1	14,1	19,7
	4	5,3	5,1	3,3	4,6

U ovom slučaju, regionalna pripadnost proizvodi najviše statistički značajnih razlika (tablica 16).

Tablica 16: Zastupanje vrijednosti političkog potvrđivanja i regionalna pripadnost ispitanika (%)

Vrijednost		Regionalna pripadnost					UKUPNO	
		Sjev. Hrv.	Sred. Hrv.	Istra i Prim.	Istočna Hrv.	Dalmacija Zagreb		
Političko potvrđivanje	1	30,1	35,2	45,2	31,6	31,3	40,5	34,6
	2	40,9	39,6	37,6	40,4	43,0	42,2	40,9
	3	23,2	20,3	15,6	25,1	18,4	13,5	19,8
	4	5,8	4,9	1,6	2,9	7,3	3,8	4,6

Na stupnju odgovora koji najbolje reprezentira vrijednost 4 (odnosno “potpuno se slažem”), mladi iz Istre i Primorja, te Istočne Slavonije pokazuju najniže, a ispitanici iz Dalmacije najviše rezultate.

Medijski uspjeh je vrijednost koja najviše karakterizira muške ispitanike (26,5% nasuprot 18,7% kod žena), najmlađe ispitanike (37,6% nasuprot 17,0% kod najstarije skupine), učenike (34,3%, dok je prosjek 22,6%), te one s najnižim stupnjem obrazovanja (32,1%), što je u skladu s činjenicom da upravo najmlađi ispitanici, dakle oni koji su najviše socijalizirani u svijetu kojim dominiraju mediji, žele medijski uspjeh.

Na kraju, i ovdje se mladi razlikuju ovisno o sredini u kojoj žive. U ovom slučaju, rezidencijalni status detektiran na osnovi urbano-ruralnog kontinuuma nije povezan s privilegiranjem medijskog uspjeha, ali regionalna pripadnost jest.

Mladi iz Središnje Hrvatske iznadprosječno zastupaju tu vrijednost (29,7%), oni iz Dalmacije relativno ispodprosječno (17,3%).

Izračunali smo i značajnosti razlika za ljestvice vrijednosnih orijentacija tradicionalizma, kolektivizma i individualizma, i to primjenom analize varijance. Koristili smo model Anova-one way, pomoću kojeg se može testirati značajnost razlika aritmetičkih sredina jedne varijable za više skupina ispitanika istodobno. U tu svrhu koristili smo sumarne rezultate za svaku ljestvicu, a testirali smo značajnost razlika s obzirom na spol, dob, stupanj obrazovanja, rezidencijalni status, socioprofesionalni status i regionalnu pripadnost ispitanika.

Sljedeće dvije tablice (17 i 18) pokazuju razlike na osnovi spola i njihovu statističku značajnost.

Tablica 17: Razlike u zastupanju vrijednosnih orijentacija na osnovi spola ispitanika

Vrijednosne orijentacije	Spol	N	a.s.	s.d.
Kolektivizam	Žene	839	17,61	2,75
	Muškarci	847	17,78	3,10
	UKUPNO	1687	17,69	2,93
Individualizam	Žene	821	14,756	2,96
	Muškarci	838	15,06	3,34
	UKUPNO	1658	14,91	3,16
Tradicionalizam	Žene	821	25,41	5,06
	Muškarci	832	26,41	5,39
	UKUPNO	1653	25,91	5,25

Tablica 18: Spol – značajnost razlika

Vrijednosne orijentacije	F	Sig.
Kolektivizam	1,42	.233
Individualizam	4,15	.042
Tradicionalizam	14,98	.000

Spol proizvodi statistički značajne razlike samo u pogledu tradicionalizma, time što mladići pokazuju veći stupanj tradicionalizma od djevojaka. Iako je ta razlika zapravo mala (1 bod), ona je statistički značajna na razini većoj od 99,9% sigurnosti, odnosno manjoj od 0,01% sumnje.

Tablice 19 i 20 ilustriraju razlike na osnovi dobi, te njihovu značajnost, dok tablice 21 i 22 prikazuju razlike na osnovi rezidencijalnog statusa izraženog u terminima ruralno-urbanog kontinuuma.

Tablica 19: Razlike u zastupanju vrijednosnih orijentacija na osnovi dobi ispitanika

Vrijednosne orijentacije	Dob	N	a.s.	s.d.
Kolektivizam	15-19	565	18,15	2,80
	20-24	559	17,62	2,80
	25-29	563	17,31	3,12
	UKUPNO	1687	17,69	2,93
Individualizam	15-19	552	14,73	3,08
	20-24	555	14,86	3,06
	25-29	551	15,13	3,33
	UKUPNO	1658	14,91	3,16
Tradicionalizam	15-19	552	26,61	5,24
	20-24	548	25,42	5,11
	25-29	554	25,70	5,35
	UKUPNO	1653	25,91	5,25

Tablica 20: Dob – značajnost razlika

Vrijednosne orijentacije	F	Sig.
Kolektivizam	11,80	.000
Individualizam	2,21	.111
Tradicionalizam	7,82	.000

Tablica 21: Razlike u zastupanju vrijednosnih orijentacija na osnovi rezidencijalnog statusa ispitanika

Vrijednosne orijentacije	Mjesto stanovanja	N	a.s.	s.d.
Kolektivizam	Selo	779	17,99	2,97
	Mali grad	394	17,65	2,58
	Veliki grad	513	17,28	3,08
	UKUPNO	1687	17,69	2,93
Individualizam	Selo	762	14,98	3,23
	Mali grad	387	14,69	3,03
	Veliki grad	510	14,97	3,16
	UKUPNO	1658	14,91	3,16
Tradicionalizam	Selo	759	27,30	5,05
	Mali grad	385	25,36	5,16
	Veliki grad	510	24,26	5,08
	UKUPNO	1653	25,91	5,25

Tablica 22: Rezidencijalni status – značajnost razlika

Vrijednosne orijentacije	F	Sig.
Kolektivizam	9,42	.000
Individualizam	1,19	.306
Tradicionalizam	57,52	.000

Kao što se vidi iz tablice 19, najmlađi ispitanici, odnosno skupina između 15 i 19 godina, značajno su veći kolektivisti i tradicionalisti, što je u skladu sa svim pokazateljima koji ukazuju na veći konzervativizam najmlađe generacije.

Istodobno, tablica 21 pokazuje da seoska omladina manifestira nešto veći stupanj kolektivizma od urbane, ali prave razlike se opet pokazuju kod tradicionalizma, gdje mladi sa sela ne samo statistički značajno, već i snažno pokazuju svoj specifični odnos prema tradiciji.

Tablice 23 i 24 pokazuju razlike na osnovi stupnja obrazovanja ispitanika.

Tablica 23: Razlike u zastupanju vrijednosnih orijentacija na osnovi obrazovanja ispitanika

Vrijednosne orijentacije	Obraz. ispitanika	N	a.s.	s.d.
Kolektivizam	OŠ i manje	475	18,23	2,90
	Ind./zanatska škola	321	17,99	2,80
	Srednja škola	713	17,39	2,90
	VŠS, VSS i više	178	16,93	3,07
	UKUPNO	1687	17,69	2,93
Individualizam	OŠ i manje	460	15,00	3,16
	Ind./zanatska škola	317	15,43	3,25
	Srednja škola	705	14,74	3,14
	VŠS, VSS i više	177	14,38	2,96
	UKUPNO	1658	14,91	3,16
Tradicionalizam	OŠ i manje	466	27,13	5,16
	Ind./zanatska škola	312	27,79	4,95
	Srednja škola	702	24,89	4,99
	VŠS, VSS i više	174	23,40	5,13
	UKUPNO	1653	25,91	5,25

Tablica 24: Obrazovanje ispitanika – značajnost razlika

Vrijednosne orijentacije	F	Sig.
Kolektivizam	13,23	.000
Individualizam	5,30	.001
Tradicionalizam	47,39	.000

Sve razlike su statistički značajne, ali opet kolektivizam i, daleko više, tradicionalizam, u osnovi su pravih podjela, u smjeru većeg tradicionalizma i kolektivizma kod niže obrazovanih ispitanika.

Samo ćemo napomenuti da su i sve razlike na osnovi socioprofesionalnog statusa značajne, ali su male, uz iznimku onih koje se odnose na tradicionalizam, zbog slabije vezanosti studenata uz tradiciju.

Nešto slično možemo tvrditi i nakon testiranja utjecaja regionalne pripadnosti (tablice 25 i 26).

Tablica 25: Razlike u zastupanju vrijednosnih orijentacija na osnovi regionalne pripadnosti ispitanika

Vrijednosne orijentacije	Reg. pripadnost	N	a.s.	s.d.
Kolektivizam	Sjev. Hrvatska	350	18,11	2,85
	Sred. Hrvatska	181	17,49	3,04
	Istra i Primorje	185	17,56	2,59
	Ist. Hrvatska	346	18,01	2,68
	Dalmacija	335	17,28	3,14
	Zagreb	291	17,52	3,13
	UKUPNO	1687	17,69	2,93
Individualizam	Sjev. Hrvatska	343	15,11	2,26
	Sred. Hrvatska	176	14,90	2,98
	Istra i Primorje	182	14,59	3,01
	Ist. Hrvatska	339	14,89	3,21
	Dalmacija	329	14,98	3,14
	Zagreb	289	14,81	3,24
	UKUPNO	1658	14,91	3,16
Tradicionalizam	Sjev. Hrvatska	340	26,84	5,02
	Sred. Hrvatska	176	26,61	5,01
	Istra i Primorje	184	23,78	5,31
	Ist. Hrvatska	335	27,69	4,76
	Dalmacija	329	26,37	4,95
	Zagreb	289	23,77	5,37
	UKUPNO	1653	25,91	5,25

Tablica 26: Regionalna pripadnost – značajnost razlika

Vrijednosne orijentacije	F	Sig.
Kolektivizam	4,04	.001
Individualizam	0,72	.611
Tradicionalizam	28,24	.000

Ljestvica individualizma proizvodi homogene rezultate u svim hrvatskim makro-regijama, kolektivizam je nešto veći u Sjevernoj Hrvatskoj i Istočnoj Slavoniji, dok jake razlike proizvodi tradicionalizam, koji je u Istri i Primorju i u Zagrebu daleko niži nego u ostalim hrvatskim sredinama.

5. Još o vrijednostima

Na početku ovog poglavlja, rekli smo da ćemo analizirati samo one vrednote koje možemo usporediti s 1986. godinom. Iznimku čini jedna baterija, primijenjena samo 1999. godine, koja sadrži veći broj vrijednosti od one upravo tumačene, i koju ćemo ukratko ilustrirati (tablica 27).

Ljubav, prijateljstvo, slobode i prava pojedinca, obitelj, poštenje i znanje, vrijednosti su koje su prihvaćene od više od dvije trećine mladih. Snalažljivost, rad i udoban život, ciljevi su koje zastupa više od polovice mladih. Zabava i razonoda, vjera, individualna poduzetnost, red i novac predstavljaju vrijednosti za više od jedne trećine mladih. Napokon, samopotvrđivanje, nacija i moć od velike su važnosti za svakog četvrtog ispitanika, a politika, posljednja u nizu, za svakog dvadesetog.

Najzastupljeniji sklop vrijednosti je onaj koji afirmira ljudske afekte, ljudska prava i slobode, ali i obitelj, znanje i poštenje. Radi se sigurno o individualnim vrijednostima, ali, s obzirom na obitelj, riječ je i o familizmu i vrijednostima privatnosti.

Zanimljivo je da se među najmanje zastupljenim vrijednostima nalaze nacija i moć, vjerojatno zato što individualne vrijednosti imaju prvenstvo pred društvenim, te politička angažiranost, čija je slaba zastupljenost jedna od konstanti u svim europskim istraživanjima mladih, koji se na takav način karakteriziraju kao izrazito apolitični, naravno u odnosu na tradicionalno poimanje politike.

Tablica 27: Rang-ljestvica vrijednosti mladih 1999. godine (%)

Vrijednosti	Vrlo velika važnost
Ljubav	82,7
Prijateljstvo	78,8
Slobode i prava pojedinca	75,5
Obitelj	74,0
Poštenje	73,2
Znanje	70,7
Snalažljivost	65,4
Rad	64,9
Udoban život	50,9
Zabava i razonoda	47,3
Vjera	44,6
Individualna poduzetnost	44,4
Red	40,5
Novac	39,8
Samopotvrđivanje	24,9
Nacija	23,9
Moć	23,6
Politička angažiranost	4,1

Faktorska analiza ovih vrijednosti proizvela je pet latentnih dimenzija (faktora) koji zajedno tumače 55,1% ukupne varijance (tablica 28).

Prvi faktor ima, kao najzasićenije, vrijednosti novca, udobnog života i moći te, nešto manje, dokolice i snalažljivosti. Nazvali smo ga faktorom *materijalističkih vrijednosti*.

Druga dimenzija definira se varijablama poduzetnosti, slobode i prava pojedinca, samopotvrđivanja, ali i snalažljivosti, dokolice i znanja. Radi se o faktoru *liberalnih vrijednosti*.

Treći faktor određen je vrijednostima rada, reda, znanja, obitelji i, slabije, poštenja, a negativno je saturiran sa samopotvrđivanjem. Nazvali smo ga faktorom *autoritarnih vrijednosti*.

Četvrti je faktor ljubavi i prijateljstva te, manje, obitelji, dokolice i poštenja. Nazvat ćemo ga faktorom *afektivnih vrijednosti i privatnosti*. Taj faktor inače sadržava najzastupljenije vrednote u ispitanoj populaciji.

Peti faktor uključuje, kao dobro saturirane, vrijednosti vjere, nacije i političkih aktivnosti. Radi se o faktoru *konzervativnih vrijednosti*, čija po-

vezanost s politikom, ukazuje na specifičnu ideologiju, po svemu sudeći, desno orijentiranu.

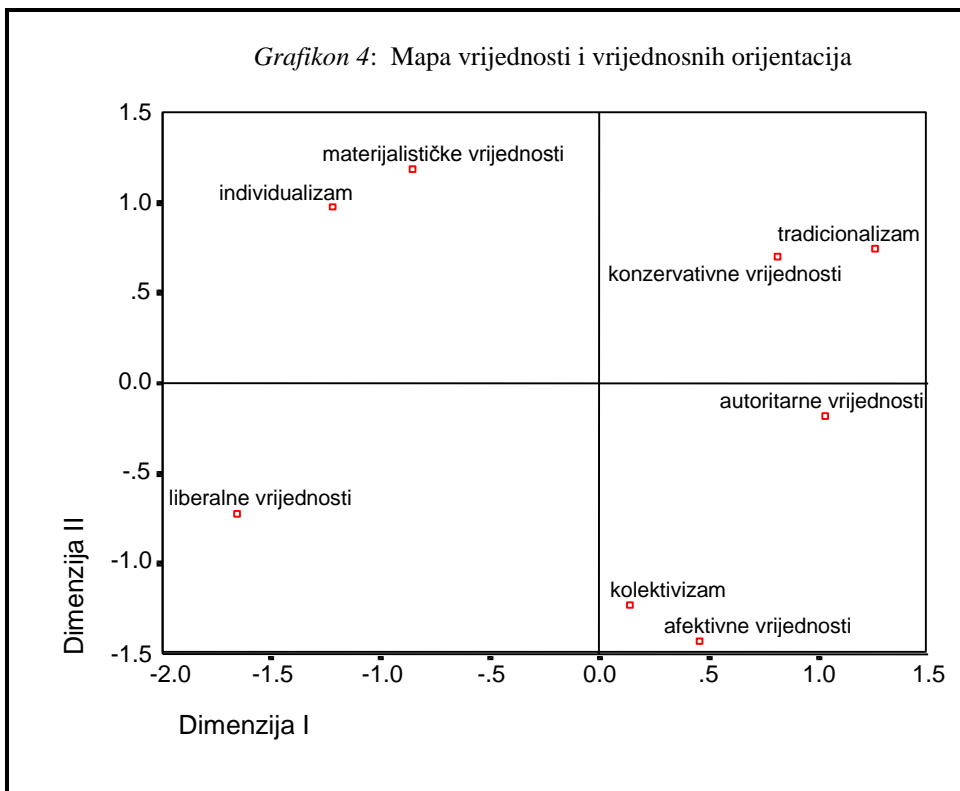
Tablica 28: Faktori vrijednosti mladih

Vrijednosti	Faktori				
	1	2	3	4	5
Rad	.755				
Znanje		.330	.560		
Obitelj			.543	.475	
Prijateljstvo				.659	
Red			.652		
Moć	.636				
Novac	.808				
Udoban život	.776				
Vjera					.648
Ljubav				.716	
Nacija					.759
Politička angažiranost					.655
Zabava i razonoda	.417	.330	-.324	.439	
Samopotvrđivanje		.623			
Poštenje			.394	.448	
Snalažljivost	.385	.491			
Individualna poduzetnost		.777			
Slobode i prava pojedinca		.644			

Evo, na kraju, još jedna mapa vrijednosti i vrijednosnih orijentacija nacrtana metodom multidimenzionalnog skaliranja (grafikon 4). Osim pet dobivenih faktora, slično kao i za ostale mape, koristili smo i faktore individualizma, kolektivizma i tradicionalizma.

Dimenzija I predstavlja kontinuum između osi liberalnih i autoritarnih vrijednosti, a dimenzija II između kolektivnih i individualnih vrijednosti.

Interesantne su, međutim, one vrijednosne strukture koje se nalaze između tako definiranih dimenzija. Možemo ustanoviti da se blizu ekstrema osi kolektivizma, ali u smjeru autoritarnih vrednota, nalaze vrijednosti afektivnosti i privatnosti (ljubav, prijateljstvo i obitelj), te da se individualizam i materijalne vrijednosti zapravo svrstavaju između ekstrema osi individualnih i liberalnih vrijednosti. Suprotno tome, između individualnih i autoritarnih vrijednosti, nalaze se tradicionalizam i konzervativne vrijednosti.

Mape, dakle, dobro ilustriraju dva osnovna svjetonazora, dovoljno široka da tumače veći dio onoga što bismo mogli nazvati “vrijednosnim prostorom” današnje omladine. Prvi je *okrenutost pojedincu* i njegova je struktura prikazana u lijevoj polovici mape, a sačinjavaju ga sklopovi liberalnih i materijalističkih vrijednosti te individualizma.

Drugi je svjetonazor *okrenutost društvenoj sredini*, a njegova je struktura prikazana na desnoj polovici mape i sačinjavaju ga sklopovi konzervativnih vrijednosti, tradicionalizma i kolektivizma, te autoritarnih vrijednosti. Zanimljivo je da se na toj strani mape nalaze i vrijednosti afektivnosti i privatnosti, koje označavaju odnose s najužom sredinom i koje su očito bliže autoritarnim nego liberalnim vrijednostima.

6. Zaključak

Kada smo, davne 1986. godine proveli prvo ispitivanje vrijednosti omladine Hrvatske, najstariji ispitanici iz novog istraživanja imali su 16 godina, a najmlađi su bili tek rođeni. Sama ta činjenica bila bi dovoljna da se pokaže

koliki je vremenski razmak između ta dva prikupljanja podataka. Ono što se, međutim, dogodilo u tih trinaest godina, čini vjerojatnijom hipotezu da je, sociopsihološki gledano, vrijeme između ta dva datuma daleko veće.

Sjetimo se, naši ispitanici iz 1986. živjeli su u Jugoslaviji, u jednostranačkom političkom sustavu koji se zvao samoupravni socijalizam, u ekonomskoj krizi zbog koje je novac devalvirao gotovo svakodnevno, uz jaku omladinsku nezaposlenost, sa suženim perspektivama, ali i s osiguranim egzistencijalnim minimumom, sigurnim radnim mjestom (za one koji su ga imali), dobrom zdravstvenom zaštitom i solidnim obrazovnim sustavom, čije su se ideološke komponente rapidno smanjivale. Bilo je to vrijeme u kojem se o Europi govorilo samo kao o mjestu gdje će se putovati ili gdje će se ići živjeti, a ne kao o asocijaciji s kojom se treba integrirati i kao o antipodu Balkanu.

Javno se govorilo samo o jednom nacionalizmu, onom albansko-srpskom, mada je kolektivno pamćenje upućivalo i na sve druge nacionalne netrpeljivosti, za koje se znalo da su latentne. Većina mladih nije predviđala raspad Jugoslavije, dapače, broj onih koji su se deklarirali kao Jugoslaveni rastao je, ali je također sigurno da je malo tko tada znao tko je Milošević. Gazimestan se još nije bio desio, i još se nije bilo počelo odmotavati ono klupko i onaj slijed događaja koji su na kraju pokazali da je zapravo raspad federacije bilo daleko najbezbolnije i najpravednije rješenje. O načinu kako se raspala, i o ratu koji je pratio disoluciju, rasprava bi bila sigurno drugačija.

Mladi su, zapravo, politiku gledali s distancom, nije ih zanimala, doživljavali su je refleksno, i od nje su bili odvojeni. Željeli su se emancipirati, a to im nije bilo omogućeno, jer je vladala progresivna kriza gospodarstva, željeli su neku perspektivu, ali nitko im nije mogao dati neku projekciju o tome kako će se živjeti sljedećih pet ili deset godina.

Socijalizacija provedena u duhu koji je ograničavao individualne slobode s ograničenim perspektivama za mlade i uz ekonomsku sigurnost na doista minimalnom nivou, dovela je mlade – pogotovo onda kada bi se uspoređivali s europskom omladinom (što su gotovo bez iznimke i činili) – do frustracije i zatvaranja u sferu privatnosti u kojoj su se osjećali zaštićeni i sigurni, jer je okolni svijet pokazivao sve veći nemar ne samo za razvoj, nego i za socijalnu sigurnost pojedinca.

Pisali smo tada, da su mladi privilegirali privatnost i individualnu afirmaciju, dok su istodobno vrlo nisko vrednovali ciljeve koje su pretpostavljali politički i društveni angažman, te da se pojedinac nastojao realizirati u prostoru zacrtanim institucijama primarne socijalizacije, i to prije svega u obitelji i u krugu intimnih prijatelja. Istodobno su se prema institucijama sekundarne socijalizacije (rad, škola, društveno i političko djelovanje) mladi odnosili instrumentalno ili “tržišno”, to jest cijenili su ih u mjeri u kojoj su od njih imali

koristi. Takva smo ponašanja tumačili nemogućnošću pojedinca da u onom društvenom trenutku artikulira opcije svoje budućnosti, ali i defanzivnim mehanizmom kojim, u objektivnoj ekonomskoj i kulturnoj deprivaciji, nastoji sačuvati integritet ličnosti.

Od tada do 1999. godine dogodile su se mnoge stvari: Hrvatska je postala samostalna država, desila su se ratna razaranja i strahote koje su ih pratile, velike nade i velika razočarenja, posebice u sferama politike i ekonomije. Naime, sustav je postao višestranački a gospodarstvo tržišno, no mnoge su zloupotrebe osiromašile zemlju, privatizacija se pretvorila u pljačku, totalitarna politika i neke dvojbene vojne operacije te kršenje ljudskih prava zatvorili su nam vrata europskih i zapadnih institucija.

Zapravo te 1999. godine, građani su, uključivši i mlade, očekivali društvene promjene, čiji učinak nije predmet ovog istraživanja, jer tadašnja omladina nije još mogla ništa znati o uspjesima i, još više, o neuspjesima vlade koja je formirana 2000. godine. Te, pretposljednje godine, dvadesetoga stoljeća, dakle, mnogo toga se u hrvatskom društvu bilo promijenilo u odnosu na 1986. godinu. Svijet je također na globalnom planu bio mnogo drugačiji. Svi smo se, a posebice mladi, osjećali bliže Europi, ali i nadalje bez sigurne budućnosti i definiranih perspektiva te, iznad svega, u ekonomskoj oskudici i s jasnom percepcijom da jedan sloj stanovništva živi u pretjeranom i nezasluzenom blagostanju.

Hijerarhije i strukture vrijednosti mladih pratile su te osnovne društvene promjene na način da se sve, što je bilo rezultat sužavanja životnih resursa i perspektiva, u rezultatima našeg istraživanja pokazalo kao još izraženije zastupanje vrijednosti privatnosti i individualne afirmacije, s jasnom porukom da mladi svoju budućnost sve više vide kao cilj koji se može postići isključivo oslanjajući se na svoje vlastite snage i na podršku obitelji i bližnjih, uz veliko nepovjerenje prema institucijama društva, posebno onim političkim.

Zbog toga su najveće razlike između istraživanja iz 1986. i 1999. godine one koje se odnose na materijalni položaj i na samosvojnost, zatim na profesionalni uspjeh, a veliki uspon pokazuju i vrijednosti vezane uz tradiciju, posebno nacionalnost i vjeru. Zanimljivo je da snažno raste i vrijednost vlasti, vjerojatno shvaćena kao jedna od realnih mogućnosti da se poboljša materijalni i društveni položaj pojedinca.

Zapravo, sve ponuđene vrijednosti su, koncem devedesetih, zastupljenije nego sredinom osamdesetih godina, što je ujedno i pokazatelj velikog emotivnog značenja koje one imaju za mladog pojedinca, možda i zbog toga što se njihova realizacija čini tako dalekom.

Iznimka je političko potvrđivanje, koje je još manje zastupljeno nego 1986. godine. Taj trend je u skladu sa sve većim distanciranjem mladih (i ne samo njih) iz cijele Europe od politike (Cavalli & De Lillo, 1993 i 1997; Buzzi & Cavalli, 1999) koje će vjerojatno u budućnosti rezultirati sasvim novim odnosima prema društvenoj zbilji i uređivanju društvenih odnosa.

Na kraju, strukture vrijednosti, faktorski izražene i grafički prikazane metodom multidimenzionalnog skaliranja, ukazuju na promjene u promatranih trinaest godina, ali i na smjer njihovog potencijalnog razvoja u skoroj budućnosti. Samo će daljnja istraživanja, međutim, pokazati imaju li takvi podaci prediktivnu vrijednost ili su tek izraz velikog nezadovoljstva koji prožima svijet mladih i odražava se na njihove vrijednosne orijentacije.

Literatura

- Bahrtdt, H. P. (1973): *Lineamenti di sociologia della città*. Padova: Marsilio.
- Buzzi, C. & Cavalli, A. (1999): *Essere giovani oggi*. Milano: IARD.
- Cavalli, A. & De Lillo, A. (1993) : *Giovani Anni '90*. Bologna: Il Mulino
- Cavalli, A. & De Lillo, A. (1997): *Giovani verso il 2000*. Bologna: Il Mulino.
- Calegari, P.; Massimini, F. (1976): *Introduzione alla teoria dei valori*. Milano: ISEDI.
- Donati, P. (1987): Privato, u: *Dizionario di sociologia*. Milano: Edizioni Paoline.
- English, H., English, A. (1958): *A Comprehensive Dictionary of Psychological and Psychoanalytical Terms*. New York: Longmans, Green and C.
- Fulgosi, A. (1979): *Faktorska analiza*, Zagreb: Školska knjiga.
- Krech, D.; Crutchfield, R. S.; Ballachey, E. L. (1970): *Individuo e società: Manuale di psicologia sociale*. Firenze: Giunti-Barbera.
- Madge, J. (1969): *Privacy and Social Interaction*, in: *Social Science Information*, No. 4.
- Maslow, A. H. (1968): *Toward a Psychology of Being*. New York: Van Nostrand.
- Nastran Ule, M. i drugi (1996): *Predah za študentsko mladino*. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za mladino.
- Petković, S. (1977): *Vrijednosne orijentacije prema društvenim promjenama*. Zagreb: IDIS.

- Radin, F. (1985): Vrijednosti jugoslavenske omladine, u: Vrcan, S. i drugi: *Položaj, svest i ponašanje mlade generacije Jugoslavije*. Beograd/Zagreb: CIDID/IDIS.
- Radin, F. (1988): *Fragments omladine*. Zagreb: RK SSOH / IDIS.
- Radin, F. (2001): *I giovani della Comunità Nazionale Italiana*. Zagreb: Garmond.
- Rokeach, N. (1973): *The Nature of Human Values*. New York: Free Press.
- Rot, N.; Havelka, N. (1973): *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Shils, E. (1966): Privacy. Its Contitution and Vicissitudes, in: *Law and contemporary Problems*, No. 2.
- Tacchino, M. (1983): Il sistema di valori, u: Grupa autora: *Tra i giovani*. Roma: Editori Riuniti.
- Tullio Altan, C. (1975): *Manuale di antropologia culturale*. Milano: Bompiani.
- Ule, M.; Miheljak, V. (1995): *Pri(e)hodnost mladine*. Ljubljana: DZS.
- Vaccarini, I. (1987): Valore, u: *Dizionario di sociologia*. Milano: Edizioni Paoline.
- Westin, A. F. (1967): *Privacy and Freedom*. New York: Atheneum.

Dinka Marinović Jerolimov

RELIGIOZNOST, NERELIGIOZNOST I NEKE VRIJEDNOSTI MLADIH

1. Uvod

U sociologijskoj perspektivi¹ religijske promjene dovode se u vezu s različitim društvenim promjenama, te podrazumijevaju analizu najšireg sociokulturnog i političkog konteksta i njegove relevantnosti za položaj i ulogu religije, Crkve (Crkava) i vjernika u društvu. U tranzicijskom razdoblju, većina postkomunističkih društava središnje i istočne Europe (unatoč mnogim razlikama), dijeli neka zajednička obilježja religijskih promjena. To je, prije svega, pojava revitalizacije religije i religioznosti, zatim porast broja novih religijskih pokreta, povezanost religijskog i nacionalnog, povezanost religije i politike, težnje Crkava da zauzmu pozicije koje su imale u pretkomunističkom razdoblju i slično (Borowik, 1997 i 1999).

S obzirom na povezanost religije i politike, neki autori upozoravaju i na procese koje su prepoznali kao dvostruki trend širih razmjera ne samo u postkomunističkim, tranzicijskim društvima, nego i u zapadnim društvima – proces politizacije religije i religijskog i religizacije politike i političkog (Robertson, 1989), odnosno političke instrumentalizacije religijskoga koja se očituje u sklonosti da se religijsko iskoristi u svrhu političke legitimacije ili upravljanja političkom klijentelom, te religijskoj instrumentalizaciji političkoga (Michel, 1999). Upravo je uloga religije u urušavanju komunističkoga društvenog sustava u zemljama središnje i istočne Europe dijelom onih promjena koje su dale poticaj toj teorijskoj reorijentaciji, kao i promjene u nizu zapadnih modernih društava u kojima je nastupio obrat od strategije *aggiornamenta*

¹ Religija i religioznost su višedimenzionalni, kompleksni fenomeni koji imaju svoje različite aspekte i razine – individualnu, grupnu, institucionalnu i širu društvenu – povijesne mijene svojih oblika, dimenzija, funkcija, značenja itd. i nije ih moguće istraživati samo u okviru jedne znanosti, a osobito ne samo jednom metodom. Sociologijski pristup je u tom smislu samo jedan od mogućih pristupa istraživanju religije i religioznosti (uz povijesni, filozofski, psihologijski, teologijski, antropologijski), koji zahvaća njihovu povezanost s društvenim, iako se ovi fenomeni, dakako, u tome ne iscrpljuju.

katoličanstva i dijaloga s kulturom moderniteta, prema strategiji njegove reevangelizacije (Vrcan, 1999).

Kada je u pitanju Katolička crkva, upozorava se i na proces koji su zapadna društva mnogo prije iskusila, a to je konfrontacija s modernitetom i pluralizmom. Taj je proces u postkomunističkim društvima bio odgođen zbog (različitih stupnjeva) represije prema religiji, Crkvi i religioznim ljudima, te zbog opozicijske prirode religije i Crkve u tim uvjetima (Hornsby-Smith, 1997). Navedene pojave, procese i tendencije može se prepoznati i kao elemente religijskih promjena i u Hrvatskoj.

Prema nekim autorima revitalizacija religije u Hrvatskoj nije išla istim putem kao u zapadnim zemljama, kao razmah svojevrsne *religije a la carte*, već daleko više u okviru retradicionalizacije, retotalizacije i rekolektivizacije odluka, te u znaku povratka vjeri predaka i svojevrsnog ukorjenjivanja (Vrcan, 1999). Na tom je tragu i pretpostavka koju je iznio katolički teolog Bono Zvonimir Šagi, koji današnju religioznost označava kao pučko katoličanstvo, koje će svakako imati više utjecaja nego svjesna vjera i njena etička snaga, a to pučko katoličanstvo definira kao habituelno uvjerenje ljudi jednog podneblja (jednog naroda ili njegova dijela) da su spontano privrženi katoličkim načelima, a ova su pak često samo oznaka nacionalnog identiteta (Šagi, 1995:85).

Na temelju ovih uvida može se reći da je povezanost religijskih i društvenih promjena u Hrvatskoj moguće promatrati u kontekstu barem sljedećih procesa: otvorenosti vodećih društvenih i političkih struktura prema religiji i Crkvi u tranzicijsko-transformacijskim uvjetima (i kroz institucionalna rješenja), djelovanja Crkava (osobito Katoličke crkve) u predratnim, ratnim i poratnim uvjetima, te prateće nacionalne i religijske homogenizacije.

Uočeni proces porasta religioznosti potvrdili su i rezultati iz više različitih istraživanja u Hrvatskoj (Črpić, Kušar, 1998; Marinović Jerolimov, 1999, 2000 i 2000a; Goja, 2000; Zrinščak, Črpić, Kušar, 2000). To se podjednako odnosi i na odraslu populaciju i na mladež. Utvrđeni obrazac povećanja religioznosti s porastom dobi postoji i dalje, no razlike između dobnih grupa značajno su manje. One se više mogu "otčitati" unutar religioznosti, negoli između religioznosti i nereligioznosti. Sagledavanje dinamike religijskog fenomena u duljem vremenskom razdoblju i u dva različita društvena i politička konteksta (temeljem analize rezultata longitudinalnih istraživanja na području zagrebačke regije i Hrvatske), jasno pokazuje da mladi u devedesetima iskazuju znatno veću religioznost nego li u sklopu bivšeg sustava. Prema rezultatima komparativne analize podataka iz istraživanja mladeži 1986. i ovog iz 1999. godine, povećalo se konfesionalno izjašnjavanje, religijska samoidentifikacija, prihvaćanje crkvenih vjerovanja i religijska praksa (Goja, 2000).

U ovom radu se utvrđeni porast religioznosti mladih u pojedinim dimenzijama proširuje dodatnim analizama iz istraživanja provedenog 1999. godine o: a) rasprostranjenosti pojedinih dimenzija religioznosti (konfesionalnoj i religijskoj samoidentifikaciji, oblicima religijske socijalizacije, religijskim vjerovanjima i praksi) među religioznim, manje religioznim i nereligioznim ispitanicima; b) razlikama koje među tim grupama postoje s obzirom na neke sociodemografske korelate religioznosti i nereligioznosti; te c) nekim vrijednosnim aspektima, s kojima se putem odnosa stavova ispitanika i stavova Crkve o pojedinim pitanjima vezanim uz ponašanje u sekularnim područjima života prati posljedična dimenzija religioznosti. U svim navedenim aspektima, predmet analize bila je u Hrvatskoj najrasprostranjenija tradicionalna crkvena religija i religioznost, odnosno religioznost i nereligioznost u smislu pripadanja i nepripadanja nekoj određenoj, ustanovljenoj religiji i religijskoj tradiciji kao sustavu ideja, vjerovanja, vrijednosti i prakse.

Napomene o indikatorima

Za utvrđivanje religioznosti i nereligioznosti korišteni su uobičajeni indikatori: konfesionalna pripadnost roditelja, konfesionalna i religijska samoidentifikacija ispitanika, prihvaćanje temeljnih religijskih vjerovanja i sudjelovanje u religijskoj praksi.

Konfesionalna identifikacija određivala se kao pripadnost katoličanstvu, pravoslavlju, islamu ili ostalim vjeroispovijestima, odnosno izražavalo se nepripadanje niti jednoj vjeroispovijesti.

Za religijsku samoidentifikaciju poslužila je skala od šest stupnjeva, od uvjerenih vjernika koji prihvaćaju sve što njihova vjera uči, do onih koji nisu religiozni i protivnici su religije. Ta je skala omogućila razlikovanje unutar religioznosti, unutar nereligioznosti, te identifikaciju između ta dva tipa odnosa prema religiji:

1. uvjereni/a sam vjernik/ca i prihvaćam sve što moja vjera uči (33,1%)
2. religiozan/na sam, premda ne prihvaćam sve što moja vjera uči (33,3%)
3. dosta razmišljam o tome, ali nisam na čistu vjerujem li ili ne (13,9%)
4. prema religiji sam ravnodušan/na (5,8%)
5. nisam religiozan/na, iako nemam ništa protiv religije (12,2%)
6. nisam religiozan/na i protivnik/ca sam religije (1,4%)

S obzirom na navedenu distribuciju odgovora u pojedinim kategorijama (osobito radi statističke obrade), kategorije 3 i 4, te 5 i 6 su sažete, te se u tekstu koristi skala od četiri stupnja (1. uvjereni vjernici, 2. religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči, 3. nesigurni i ravnodušni, 4. nereligiozni i protivnici religije). Prve dvije kategorije nisu sažete, kako bi omogućile razli-

kovanje unutar najbrojnije skupine religioznih ispitanika. Postojanje tih razlika je utvrđeno, kako iz podataka socioreligijskih, tako i iz drugih istraživanja.

Ispitanici su se izjašnjavali i o stupnju prihvatanja temeljnih crkvenih vjerovanja (vjeri u Boga, u život poslije smrti, postojanju raja i pakla, uskrsnuću svih ljudi, božanskom porijeklu čovjeka i svijeta, te Bogu kao izvoru moralnih propisa i dužnosti) i nekih izvancrkvenih vjerovanja (postojanju neke više sile – nečeg izvan ovoga svijeta, postojanju sudbine, te vjerovanju da su se dogodila neka ukazanja i čuda).

Kao indikatori religijske socijalizacije poslužila su pitanja o vjerskom odgoju u obitelji i pohađanju vjeronauka. Ispitanici su iskazivali i svoju ne/spremnost da šalju svoju djecu na vjeronauk, a također i motive (religijske ili izvanreligijske) iz kojih to čine ili bi činili.

Kao indikator aktualne religijske prakse poslužilo je pitanje o učestalosti odlaska u crkvu na misu. Također je ispitivano i mišljenje o tome zašto ljudi kod nas danas idu više u crkvu nego ranije.

Ispitivana je i povezanost religijske samoidentifikacije i prakse sa sljedećim sociodemografskim varijablama: spolom, dobi, mjestom stanovanja, regionalnom pripadnošću, socioprofesionalnim statusom, te stupnjem obrazovanja ispitanika i njegova oca.

Na kraju je ispitivana uloga religije u životu mladih, utjecaj Crkve na njihovo mišljenje, te sukladnost stavova ispitanika sa stavovima Crkve o nekim značajnim pitanjima s područja seksualnosti (seksualnim odnosima prije braka, sredstvima za kontracepciju, homoseksualnosti i pobačaju) te izvanbračnog i bračnog života (životu u izvanbračnoj zajednici, rađanju izvanbračne djece i razvodu braka).

2. Rezultati istraživanja

2.1. Konfesionalna i religijska samoidentifikacija

Konfesionalna samoidentifikacija, kao temeljni indikator tradicionalne religioznosti, pokazuje nam je li neka (određena) religija uopće prisutna na identifikacijskoj razini pojedinaca. Ona je u tom smislu tek prva orijentacija, koja tek uz različite druge indikatore upućuje na sadržaj i opseg njihove religioznosti, odnosno na prisutnost ili odsutnost njenih pojedinih dimenzija. Poznata je visoka razina konfesionalne identifikacije odrasle populacije u

Hrvatskoj.² U ovom istraživanju je među mladima Hrvatske 1999. godine utvrđeno 91% konfesionalno identificiranih ispitanika, što u odnosu na istraživanje iz 1986. godine ukazuje na porast od oko 20%.³ Komparativni podaci o pripadnosti pojedinim konfesijama mogu se vidjeti u tablici 1.

Tablica 1: Konfesionalna samoidentifikacija mladih 1986. i 1999. godine (%)

Konfesionalna samoidentifikacija	1986.	1999.
Katolička	63,6	88,6
Pravoslavna	9,3	1,2
Islamska	0,9	1,0
Ostalo	0,0	1,0
Niti jedna	26,2	8,2

Porast konfesionalnog izjašnjavanja odvijao se u smjeru izrazitog povećanja broja katolika (za 26%). Smanjenje udjela pravoslavnih vjerojatno se većim dijelom može tumačiti smanjenjem postotka stanovništva srpske nacionalnosti koje je tijekom rata napustilo Hrvatsku. Stoga su se kretanja samo prividno odvijala na međukonfesionalnoj razini. Porast konfesionalnog izjašnjavanja najvećim dijelom išao je na račun smanjenja postotka ispitanika bez konfesionalne pripadnosti: s 26% u 1986. na 8% u 1999. godini. Rasprostranjenost konfesionalne identifikacije mladih u Hrvatskoj ukazuje na gotovo potpuno monokonfesionalnu situaciju – 88% katolika i svega 3% ispitanika koji pripadaju ostalim konfesijama.

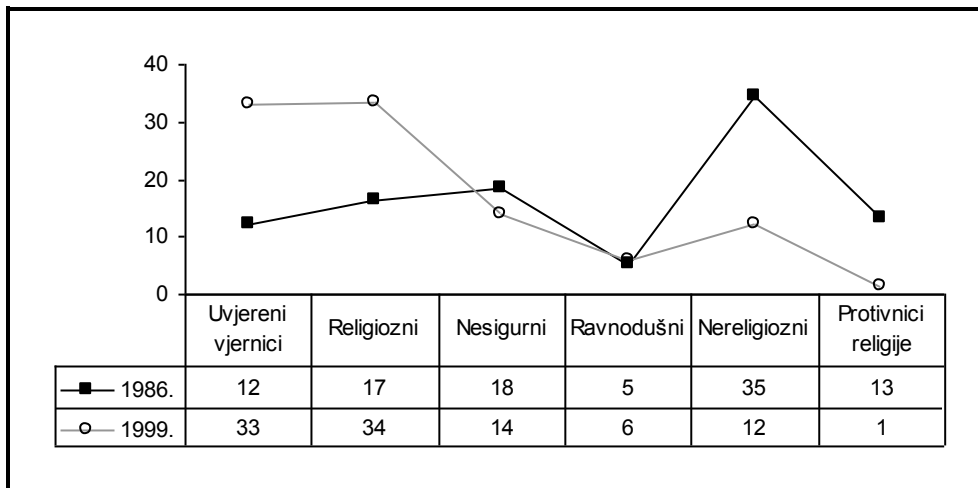
Sljedeći indikator na identifikacijskoj razini pokazuje kako su se mladi identificirali na kontinuumu religioznost-nereligioznost, odnosno na spomenutoj skali od uvjerenog vjernika do protivnika religije. Utvrđeno je da se religioznost među mladima povećala za gotovo 40% u odnosu na 1986. godinu, te je u prve dvije kategorije na skali religijske samoidentifikacije u 1999. godini zabilježeno oko 66% ispitanika. Od toga se u grupi uvjerenih vjernika broj gotovo udvostručio, a u grupi religioznih koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči i više

² Prema rezultatima komparativne analize podataka iz 1972., 1982. i 1999. godine u zagrebačkoj regiji zabilježeno je 94%, 85% i 96% konfesionalno identificiranih ispitanika, izrazito dominantno i većinski katolika (Marinović Jerolimov, 2000 a). U istraživanju “Vjera i moral u Hrvatskoj” iz 1998. godine utvrđeno je 90% katolika (Črpić, Kušar, 1998:514).

³ Istraživanje iz 1986. godine pokazalo je da su tada mladi iz Hrvatske i Sloveniji bili najreligiozniji dio mlade populacije tadašnje Jugoslavije, odnosno da se o njihovoj religioznosti moglo govoriti i u kontekstu konfesionalnih i regionalnih razlika (Marinović, 1988).

nego udvostručio. Ovaj porast se odvijao najvećim dijelom kroz smanjenje udjela nereligioznih ispitanika, s 47% na 14% (Goja, 2000:149). Podaci o tome mogu se vidjeti u grafikonu 1.

Grafikon 1: Religijska samoidentifikacija mladih u Hrvatskoj 1986. i 1999. godine (%)

Prema tome, kretanja na skali religijske samoidentifikacije išla su od dominantne nereligioznosti u 1986. godini ka dominantnoj i većinskoj religioznosti u 1999. godini.

Sociodemografska obilježja religioznih i nereligioznih ispitanika

Utvrđeni izraziti porast religioznosti među mladima zanimljiv je i u kontekstu spolnih, dobnih, ambijetalnih, obrazovnih itd. razlika. Naime, povezanost religioznosti, nereligioznosti i različitih sociokulturnih i demografskih obilježja ispitanika evidentirana je u brojnim socioreligijskim istraživanjima u svijetu i u nas. Tko su u strukturno-kulturnom smislu nositelji spomenutih religijskih promjena? Da li se izmijenio postojeći obrazac utjecaja pojedinih obilježja u odnosu na prethodno razdoblje? Podaci iz ukrštanja s različitim sociodemografskim obilježjima pokazuje domet utjecaja pojedinih obilježja s obzirom na religijsku samoidentifikaciju i praksu. Ovdje su pojedina obilježja promatrana u odnosu na religijsku samoidentifikaciju i učestalost religijske prakse (odlaska u crkvu na misu), kako bi se utvrdile eventualne razlike između “nominalnih” i “praktičkih” vjernika. Ukrštanja su izvršena sa spolom, dobi, stupnjem obrazovanja ispitanika i njegova oca, mjestom stanovanja, socio-profesionalnim statusom, te regionalnom pripadnošću. Ukrštanje religijske

Religioznost, nereligioznost i neke vrijednosti mladih

samoidentifikacije i pojedinih obilježja, za koja je utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika, pokazano je u tablici 2.

Tablica 2: Religijska samoidentifikacija i sociodemografska obilježja ispitanika (%)

Sociodemografska obilježja	Religijska samoidentifikacija			
	Uvjereni vjernici	Religiozni	Nesigurni i ravnodušni	Nereligiozni i protivnici religije
<i>Reg. pripadnost</i>	$\chi^2=114,96; df=15; p=.000; C=.25$			
Istočna Hrvatska	43,7	34,9	15,0	6,5
Dalmacija	34,0	37,5	20,2	8,2
Sjeverna Hrvatska	38,7	29,9	21,1	10,3
Središnja Hrvatska	29,5	35,0	19,1	16,4
Zagreb	25,3	33,2	21,6	19,9
Istra i Primorje	18,8	28,0	22,6	30,6
<i>Obrazovanje oca</i>	$\chi^2=90,86; df=12; p=.000; C=.23$			
OŠ i manje	48,7	28,9	15,2	7,2
KV/VKV	36,8	34,4	18,7	10,1
Srednja škola	29,2	31,5	24,1	15,3
VŠS	26,0	37,2	19,4	17,3
VSS i više	18,6	36,0	21,2	24,2
<i>Obraz. ispitanika</i>	$\chi^2=73,52; df=9; p=.000; C=.20$			
Osnovna škola	42,1	25,9	21,3	10,7
Ind./zanatska škola	43,3	28,0	18,4	10,3
Srednja škola	25,9	39,3	18,5	16,3
VŠS, VSS i više	21,1	39,4	22,8	16,7
<i>Mjesto stanovanja</i>	$\chi^2=57,76; df=9; p=.000; C=.18$			
Selo	41,0	30,9	18,0	10,0
Mali grad	31,1	34,6	19,2	15,2
Veliki grad	19,9	40,3	22,9	16,9
Zagreb	25,3	32,6	23,2	18,9
<i>Socioprof. status</i>	$\chi^2=54,52; df=15; p=.000; C=.18$			
Zaposleni	33,7	33,6	19,1	13,6
Nezaposleni	38,3	30,7	19,0	12,0
Učenici	41,2	26,2	21,1	11,5
Studenti	19,4	43,2	20,2	17,2
UKUPNO	33,3	33,4	19,8	13,6

S obzirom na spol i dob nisu utvrđene statistički značajne razlike u vezi s religijskom samoidentifikacijom ispitanika.

Iz tablice 2 može se vidjeti da se o religioznosti i nereligioznosti može govoriti i u kontekstu *regionalnih razlika*. Najreligiozniji dio hrvatske mladeži je iz Istočne Hrvatske, gdje je zabilježeno 79% ukupno religioznih (prve dvije kategorije). Slijede mladi iz Dalmacije (72%), potom iz Sjeverne Hrvatske (69%) i Središnje Hrvatske (65%), dok je najmanje religioznih u Zagrebu (58%) i osobito u Istri i Primorju (47%). Osobito je velika razlika između postotka uvjerenih vjernika u Istočnoj Hrvatskoj (44%) i u Istri i Primorju (19%), te nereligioznih i protivnika religije, samo obrnuto – najviše ih je u Istri i Primorju (31%), a najmanje u Istočnoj Hrvatskoj, svega 6%. Nesigurnih i ravnodušnih također je najmanje u Istočnoj Hrvatskoj (15%), a najviše u Istri i Primorju (23%).

Razlike u religioznosti i nereligioznosti utvrđene su i s obzirom na *stupanj obrazovanja oca*. Religioznost se linearno smanjuje, a nereligioznost linearno povećava kako se povećava stupanj školske spreme ispitanikova oca. Najreligiozniji su ispitanici čiji su očevi bez školske spreme, a najmanje religiozni ispitanici čiji su očevi završili višu školu ili fakultet. I s obzirom na ovaj pokazatelj uočljive su razlike unutar religioznosti. Uvjereni vjernici dominantno su ispitanici čiji su očevi bez školske spreme (49%) i s KV i VKV (37%), dok su religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči dominantno ispitanici čiji su očevi završili srednju školu (32%), te višu školu i fakultet (36%).

S obzirom na *stupanj obrazovanja ispitanika*, situacija je vrlo slična. Najreligiozniji su ispitanici s KV i VKV obrazovanjem, te oni bez školske spreme i to dominantno uvjereni vjernici, a nešto manje religiozni i to dominantno religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči, ispitanici sa srednjom, višom školom i fakultetom, odnosno magisterijem i doktoratom. Religioznost se, dakle, smanjuje, a nereligioznost povećava s porastom stupnja školske spreme ispitanika.

Mjesto stanovanja također nije neutralan pokazatelj s obzirom na kontinuum religioznost-nereligioznost. Religioznost je najveća na selu (72%), a najmanja u velikim gradovima (60%) i Zagrebu (58%). Obrnuto, nereligioznost je najveća u Zagrebu i velikim gradovima (17% i 19%), a najmanja na selu (10%). No, iako statistički značajne, te razlike nisu osobito velike. One se više očituju unutar religioznosti, gdje je na selu utvrđeno 41% uvjerenih vjernika, a u Zagrebu svega 25%. Uvjereni vjernici su dominantna, iako ne i većinska grupacija samo na selu, dok su u ostalim naseljima dominantni religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči.

S obzirom na *socioprofesionalni status*, također su utvrđene male razlike u rasprostranjenosti religioznih i nereligioznih ispitanika. Religiozni (prve dvije kategorije religijske samoidentifikacije) su najviše nezaposleni, zatim jednako učenici i zaposleni (67%), a najmanje studenti (63%). No vidljivija je razlika u kategoriji uvjerenih vjernika: najviše ih je među učenicima (41%), a najmanje među studentima (19%). U nereligioznosti je utvrđena mala razlika od 12% nezaposlenih i učenika te 17% studenata.

Od svih navedenih obilježja, u religioznosti su najveće razlike (između najviše religioznih i najmanje religioznih) utvrđene s obzirom na regionalnu pripadnost (od 32%) i stupanj školske spremne oca (od 20%). Ista obilježja “proizvode” najveće razlike (od najviše nereligioznih do najmanje nereligioznih) i u nereligioznosti – regionalna pripadnost 25%, a stupanj školske spremne oca 14%.

Navedeni podaci potvrđuju “ustaljeni obrazac utjecaja” pojedinih sociodemografskih obilježja ispitanika na rasprostranjenost religioznosti i nereligioznosti, utvrđen u brojnim socioreligijskim istraživanjima i ostalim ne specifično usmjerenim na religijsku problematiku, a u kojima je istraživana varijabla religioznosti. I u grupi mladih, *najreligiozniji* su ispitanici iz Istočne Hrvatske, čiji su očevi a i sami ispitanici bez školske spremne ili s KV i VKV stupnjem obrazovanja, sa sela, te nezaposleni i učenici. *Nereligiozniji* su ispitanici iz Istre i Primorja, čiji su očevi, baš kao i sami ispitanici, s višom školom i fakultetom, iz velikih gradova i Zagreba, te studenti. Te se razlike pokazuju i unutar religioznosti, između uvjerenih vjernika i religioznih koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči, kao i između religioznih i nereligioznih.

No, svakako treba naglasiti da se niti jedna grupa, s obzirom na sva navedena obilježja ne izdvaja kao isključivo religiozna i isključivo nereligiozna. Razlike po pojedinim obilježjima postoje, ali to su razlike u stupnju religioznosti i nereligioznosti.

Iz prijašnjih istraživanja poznato je također da nisu svi konfesionalno identificirani ispitanici ujedno i religiozni, te da su u tom smislu postojale i razlike unutar pojedinih konfesija. Kako su se na (sažetaj) skali religijske samoidentifikacije opredijelili ispitanici različite konfesionalne pripadnosti ili bez konfesionalne pripadnosti, prikazano je u tablici 3.

Tablica 3: Religijska i konfesionalna samoidentifikacija ispitanika (%)

Religijska samoidentifikacija	Konfesionalna samoidentifikacija				
	Katol.	Pravosl.	Islamska	Ostalo	Nijedna
Uvjereni vjernici	97,3	0,2	0,7	1,6	0,2
Religiozni	97,3	0,9	0,9	0,7	0,2
Nesigurni i ravnodušni	82,5	2,7	1,5	0,3	13,0
Nereligiozni i protivnici religije	54,4	2,2	0,9	1,3	41,2
UKUPNO	88,6	1,2	1,0	1,0	8,2

$\chi^2=456,89$; $df=12$; $p=.000$; $C=.46$

Prije svega, vidljivo je da je *dominantna i većinska pripadnost svih ispitanika katoličkoj vjeroispovijesti*. Ona je gotovo stopostotna kod uvjerenih

vjernika i religioznih koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči, na razini oko 80% kod nesigurnih i ravnodušnih i natpolovična (55%) kod nereligioznih i protivnika religije. Pripadnost pravoslavnoj, islamskoj i ostalim vjeroispovijestima je izrazito mala (0-5%), a razlike s obzirom na religijsku samoidentifikaciju su evidentne u beskonfesionalnosti. Dok među uvjerenim vjernicima i religioznima nije bilo ispitanika bez vjeroispovijesti, takvih je među nesigurnima i ravnodušnima bilo 13%. Najviše ispitanika bez konfesionalne pripadnosti bilo je među nereligioznima i protivnicima religije – 41%, no ostalih 59% konfesionalno opredijeljenih govori i o tradicionalnoj podlozi njihove identifikacije, bilo kao obiteljske, bilo kao šire nacionalne i kulturne tradicije.

O tome govore i podaci o *reprodukciji konfesionalnosti u obitelji*, prema podacima iz ukrštanja religijske samoidentifikacije i odgovora na pitanje o konfesionalnoj pripadnosti roditelja. Kod prve dvije grupe (religioznih) ispitanika, ta je reprodukcija gotovo potpuna – iznad 95% očeva i majki uvjerenih vjernika i religioznih su katolici, a svega 2-3% su pripadnici drugih vjeroispovijesti, odnosno 3-4% bez vjeroispovijesti. Kod nesigurnih i ravnodušnih je otprilike ista razina pripadnosti oba roditelja katoličanstvu, uz nešto više konfesionalne pripadnosti ostalim vjeroispovijestima (8% očeva i 7% majki), te nešto manje roditelja bez konfesije (8% i 9%). Nereligiozni i protivnici religije odstupaju od konfesionalne identifikacije roditelja. Dominantno su od roditelja katolika (66% očeva i 71% majki), te 8-10% pripadnika drugih vjeroispovijesti, a svega 25% očeva i 17% majki je bez vjeroispovijesti. Prema tome, i nereligiozni ispitanici dolaze iz većinski (poglavito katolički) konfesionalno identificiranih obitelji.

2.2. Oblici religijske socijalizacije

S obzirom na visoku razinu konfesionalne samoidentifikacije ispitanika i njihovih roditelja svih grupa religijske samoidentifikacije, zanimalo nas je i pitanje religijske socijalizacije u obitelji. Naime, u uključivanju djece u vjersku zajednicu, prenošenju i početnom formiranju njihova vjerskog života, obitelj ima najvažniju ulogu. To se odnosi kako na vjerski odgoj u obitelji i slanje djece na vjeronauk, tako i na obavljanje sakramenata koji su vezani uz rođenje, djetinjstvo i ranu mladost, dakle uz razdoblje primarne socijalizacije u obitelji.⁴ Komparativni podaci za zagrebačku regiju od sedamdesetih do kraja devedesetih godina pokazali su veliku rasprostranjenost upravo ovih oblika religijske prakse koji se odnose na prenošenje tradicionalne religioznosti u obitelji, kao što su

⁴ Iako u religijskom smislu sakramenti imaju dublje značenje, jer se u njima sažimlje sav vjerski život, u socijalno-psihološkom smislu većina sakramenata “pokriva” zapravo obrede prijelaza (rođenje, prelazak iz djetinjstva i mladosti u svijet odraslih, ulazak u bračnu zajednicu, smrt).

krštenje djece, njihov vjerski odgoj u obitelji, vjenčanje u crkvi, slavljenje većih crkvenih blagdana itd. (Bahtijarević, Vrcan, 1975; Marinović Jerolimov, 2000).

U ovom istraživanju, mladima je postavljeno pitanje o vjerskom odgoju u obitelji i o vjeronauku. Na pitanje jesu li u obitelji poučavani u vjeri, ispitanici različite religijske samoidentifikacije odgovorili su kako je prikazano u tablici 4.

Tablica 4: Religijska samoidentifikacija i poučavanje u vjeri u obitelji (%)

Religijska samoidentifikacija	Poučavani u vjeri u obitelji	
	Da	Ne
Uvjereni vjernici	93,8	6,2
Religiozni	87,4	12,6
Nesigurni i ravnodušni	58,4	41,6
Nereligiozni i protivnici religije	34,9	65,1
UKUPNO	76,7	23,3

$\chi^2=414,14$; $df=3$; $p=.000$; $C=.44$

Uvjereni vjernici i religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči, u obitelji su u visokom postotku odgajani u vjeri, iako ovi potonji nešto manje. *Kako opada religijska samoidentifikacija, opada i razina vjerskog odgoja u obitelji.* Međutim, taj su odgoj imali i mladi koji su se identificirali kao nereligiozni. Među njima je 35% u obitelji poučavano u vjeri, što se može povezati kako s visokom razinom konfesionalne identifikacije njihovih roditelja, tako i s navedenom, u drugim istraživanjima utvrđenom, izrazitom ritualno/obrednom orijentacijom rasprostranjenom u općoj populaciji u Hrvatskoj. Ta je orijentacija (karakteristična i za mnoge europske zemlje), i povijesno gledano, poprimila svojevršno kulturno obilježje, te je kod mnogih ljudi često jedino u službi biografskih i obiteljskih događaja (Baloban, Črpić, 2000). To se u određenoj mjeri odnosi i na religiozne ispitanike.

Kako vjerski odgoj nije ograničen samo na obitelj, ispitanici su također odgovorili na pitanja jesu li pohađali (ili pohađaju) vjeronauk, te bi li slali (ili šalju) svoju djecu na vjeronauk. U tablici 5 također se prate odgovori ispitanika različite religijske samoidentifikacije.

Značaj koji se u obitelji pridaje religijskoj socijalizaciji djece u istraživanoj populaciji evidentiran je i prema ovom indikatoru. U visokom postotku uvjereni vjernici i religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči, pohađali su ili pohađaju vjeronauk. No, i tu su uvjereni vjernici bili nešto malo više angažirani. *Pohađanje vjeronauka opada kako opada religijska samoidentifikacija.* Nesigurni i ravnodušni značajno su manje pohađali vjeronauk, iako je to i kod njih

dominantna i većinska praksa. Iako većina nereligioznih nije pohađala vjeronauk, ima 37% onih koji su to prakticirali.

Tablica 5: Religijska samoidentifikacija i pohađanje vjeronauka (%)

Religijska samoidentifikacija	Pohađanje vjeronauka	
	Da	Ne
Uvjereni vjernici	95,2	4,8
Religiozni	88,3	11,7
Nesigurni i ravnodušni	65,1	34,9
Nereligiozni i protivnici religije	37,3	62,7
UKUPNO	79,1	20,9

$\chi^2=397,92$; $df=3$; $p=.000$; $C=.44$

Pokazuju li mladi spremnost za religijsku socijalizaciju svoje djece? Postavljeno im je sljedeće pitanje o tome bi li slali (ili šalju) svoju djecu na vjeronauk, a predloženi odgovori bili su: “Da”, “Ne” i “Ne znam” (tablica 6).

Tablica 6: Religijska samoidentifikacija i slanje djece na vjeronauk (%)

Religijska samoidentifikacija	Slanje djece na vjeronauk		
	Da	Ne	Ne znam
Uvjereni vjernici	94,6	2,0	3,4
Religiozni	79,6	3,9	16,4
Nesigurni i ravnodušni	43,7	15,3	41,0
Nereligiozni i protivnici religije	21,1	37,7	41,2
UKUPNO	69,5	10,1	20,4

$\chi^2=605,990$; $df=6$; $p=.000$; $C=.52$

Religiozni, manje religiozni i nereligiozni ispitanici ovdje se značajno razlikuju. Gotovo svi uvjereni vjernici slali bi ili šalju svoju djecu na vjeronauk. Religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči također to čine ili bi činili u velikom postotku (80%), ali ipak nešto manje od uvjerenih vjernika. Nesigurni i ravnodušni to bi činili znatno manje (44%). Međutim, 21% nereligioznih ispitanika također bi slalo svoju djecu na vjeronauk. Vrlo je velik postotak (41%) nesigurnih, ravnodušnih i nereligioznih ispitanika koji su se opredijelili za odgovor: “Ne znam”. S obzirom na ovo pitanje religiozni ispitanici iskazali su znatno veću homogenost u odgovorima nego nereligiozni. U ovim odgovorima nereligioznih ispitanika također se pretpostavlja utjecaj obiteljske tradicije, ali i postojeće društvene prakse.

Dio odgovora potražili smo i kroz pitanje o najvažnijem razlogu za slanje djece na vjeronauk, iz kojega se moglo vidjeti čine li to, ili bi činili iz pretežno religijskih ili nereligijskih motiva. Ponuđeno je ukupno sedam odgovora (tablica 7).

Tablica 7: Religijska samoidentifikacija i najvažniji razlog za slanje djece na vjeronauk (%)

Religijska samoidentifikacija	Razlog slanja djece na vjeronauk						
	Održanje vjere	Bolji odgoj	Da ne bi bila prepuštena ulici	Zato što i drugi šalju	Nisu o tome razmišljali	Ostalo	Ne bih slao/la
Uvjereni vjernici	74,8	12,4	4,4	0,2	4,0	3,1	1,1
Religiozni	57,3	18,9	4,5	0,4	11,0	4,9	3,0
Nesigurni i ravnodušni	18,9	20,3	5,6	2,8	30,4	7,0	15,0
Nereligiozni i protivnici religije	9,6	10,7	0,6	1,1	23,7	8,5	45,8
UKUPNO	50,9	15,9	4,2	0,8	13,6	5,0	9,4

$\chi^2=664,06$; $df=18$; $p=.000$; $C=.55$

Uvjereni vjernici dominantno i većinski slali bi ili šalju djecu na vjeronauk iz religijskih motiva. No, i među njima je 25% onih kod kojih su najvažniji nereligijski motivi, prvenstveno razlog: “Da bi djeca bila bolje odgojena”.

Kod religioznih koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči, religijska motivacija je zastupljena značajno manje (57%) a nereligijska oko 30% (i kod njih dominira odgovor: “Da bi djeca bila bolje odgojena”). Skupno gledano, njihovi odgovori o slanju i neslanju na vjeronauk poklapaju se s odgovorima na prethodno pitanje iz tablice 6.

Svega 19% nesigurnih i ravnodušnih ispitanika slalo bi djecu na vjeronauk iz religijskih motiva. I kod njih od nereligijskih motiva dominira odgovor: “Da bi djeca bila bolje odgojena”. Najčešće su ipak odgovorili (30%) da nisu o tome razmišljali.

U grupi nereligioznih ispitanika dio bi slao djecu na vjeronauk iz religijskih motiva, međutim ipak bi to više činili iz nereligioznih motiva – i oni uglavnom zbog toga “da bi djeca bila bolje odgojena”, ali i iz nekih “ostalih” razloga. Više nego u prethodnom pitanju, izjavili su da ne bi slali djecu na vjeronauk (46%).

Kako vidimo, kada su im ponuđeni različiti odgovori, manje ih izjavljuje da nisu o tome razmišljali. Među ponuđenim odgovorima, osobito je zanimljivo da ispitanici nisu kao razlog slanja djece na vjeronauk naveli odgovor koji bi ukazivao na to da bi to činili iz konformizma – “zato što i drugi šalju svoju djecu”. Kod dvije grupe religioznih ispitanika nitko nije dao taj odgovor, a kod

ostalnih je zastupljen svega 1-3%. Nesigurni, ravnodušni i nereligiozni ispitanici, koji su najčešće odgovorili da ne znaju bi li slali djecu na vjeronauk ili ne, izjavili su to, prema odgovorima, ponajviše zato jer o tome nisu razmišljali. Zanimljiv je podatak da bi, u sklopu nereligioznih motiva, svi ispitanici najviše slali djecu na vjeronauk “zato da bi bila bolje odgojena”. Takav odgovor jednog dijela nesigurnih, ravnodušnih i nereligioznih ispitanika odslkava i njihovo sagledavanje pozitivne odgojne funkcije vjeronauka.⁵ Iako je vjeronauk uveden u škole, rasprave o tom pitanju u javnosti i dalje traju. Stoga je mladima postavljeno pitanje: “Kako u školi treba predavati religiju?”. Ponuđeni odgovori bili su: kao vjeronauk; kao religijsku kulturu; kao i jedno i drugo; ne treba niti jedno. U tablici 8 prikazani su odgovori ispitanika različite religijske samoidentifikacije.

Tablica 8: Religijska samoidentifikacija i mišljenje o tome kako u školi treba predavati religiju (%)

Religijska samoidentifikacija	Kako u školi treba predavati religiju			
	Kao vjeronauk	Kao religijsku kulturu	Kao jedno i drugo	Niti jedno
Uvjereni vjernici	63,5	13,7	19,6	3,2
Religiozni	37,5	34,9	19,2	8,4
Nesigurni i ravnodušni	25,7	37,7	17,7	18,9
Nereligiozni i protivnici religije	13,5	40,6	10,0	35,8
UKUPNO	40,6	29,2	17,8	12,5

$\chi^2=370,57$; $df=9$; $p=.000$; $C=.42$

Ispitanici različite religijske samoidentifikacije značajno se razlikuju u odgovorima na ovo pitanje. Odgovor da religiju treba predavati kao vjeronauk najzastupljeniji je kod uvjerenih vjernika – dominantno i većinski (63%) opredijelili su se tako, dok ih 34% misli da religiju treba predavati bilo kao religijsku kulturu, bilo kao jedno i drugo. Religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči značajno odstupaju u odgovorima od uvjerenih vjernika. Svega 38% ovih ispitanika izjavilo je da religiju treba predavati kao vjeronauk, dok većina misli da ju treba predavati drugačije, bilo kao religijsku kulturu (35%), bilo kao i jedno i drugo (19%). Kod nesigurnih i ravnodušnih ispitanika dominantan je odgovor da religiju treba predavati kao religijsku kulturu (37%),

⁵ To se može povezati i s visokom razinom povjerenja u Crkvu među građanima Hrvatske, koja je 1998. godine bila izrazito veća nego li npr. povjerenje u Vladu RH, Sabor, sindikate, novine, zakon i sudove itd. što je utvrđeno u istraživanju “Vjera i moral u Hrvatskoj”. Na skali procjene povjerenja u različite institucije, Crkva je bila na prvom mjestu – ispred različitih društvenih organizacija, instancija političkog sustava i međunarodnih organizacija (Baloban, Rimac, 1998).

što misli i najviše nereligioznih ispitanika (41%). Jedino su nereligiozni ispitanici u značajnijem postotku od ostalih (36%) izjavili da u školi ne treba predavati religiju.

Međutim, većina svih ispitanika misli da u nekom obliku religiju u školi treba predavati. Pri tome je vidljivo da značajan dio mladih religiju prepoznaje i kao kulturnu vrijednost kojoj je u tom smislu i mjesto u školi, a tu spada i dio uvjerenih vjernika.

2.3. Vjerovanja i religijska praksa

Dosadašnji podaci pokazuju da je oblike religijske socijalizacije u obitelji i izvan nje imao veliki dio mladih u Hrvatskoj, pa čak i značajan dio onih nereligiozno opredijeljenih, te da su spremni religijski odgajati i svoju djecu. Jesu li osim ovih tradicionalnih oblika religioznosti među mladima prisutni i oblici aktualne religioznosti, pokazuju će podaci o rasprostranjenosti crkvenih (i nekih izvancrkvenih) vjerovanja i religijske prakse.

Prihvatanje vjerovanja

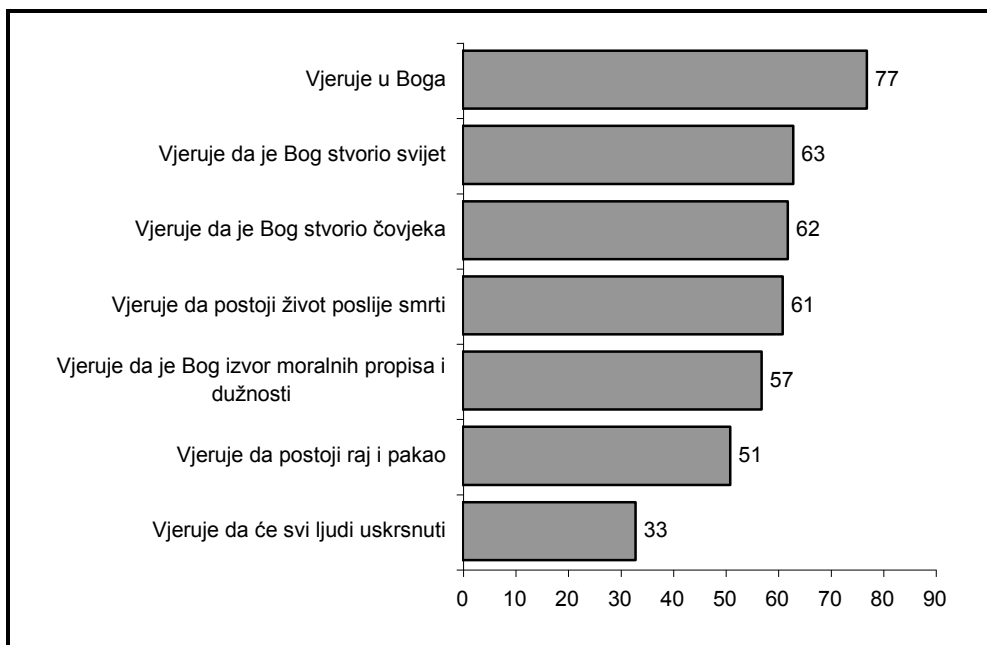
U sklopu različitih dimenzija religioznosti, svakako je najvažnija dimenzija vjerovanja. Za svaku religiju i Crkvu od temeljne je važnosti da vjernici usvoje ona vjerovanja koja čine osnovu dogmatskog sustava te religije. Kada se npr. radi o Katoličkoj crkvi, vjernik je dužan vjerovati u sve “definirane dogme”, osobito one koje su u tzv. hijerarhiji istina po važnosti najznačajnije, a odnose se na ono vječno (o Bogu, Svetom trojstvu, Kristu), odnosno, po važnosti iza njih, u one istine koje se tiču stvari u zemaljskoj Crkvi a kojih više neće biti po završetku svijeta – o sakramentima, papi itd. (Baremičević, 1994:226). Stoga smo nastojali utvrditi koliko su mladi (za koje smo ustanovili da su u visokom postotku imali vjersku pouku u obitelji i pohađali vjeronauk) usvojili pojedina crkvena vjerovanja, te koliko prihvaćaju i neka izvancrkvena. U ovom istraživanju mladi su u totalu crkvena vjerovanja prihvaćali kako je prikazano u grafikonu 2.

Iako istraživanje mladih iz 1986. godine nije sadržavalo pitanja o temeljnim crkvenim i nekim izvancrkvenim vjerovanjima, J. Goja je, za ilustraciju, komparirala podatke o navedenim vjerovanjima za grupu mladih iz istraživanja u Hrvatskoj provedenog 1984. godine⁶ s ovim podacima iz 1999. godine. Rezultati istraživanja iz 1984. godine pokazali su da je tada svega 20% mladih vjerovalo u Boga, 9% u život poslije smrti, 15% u božansko stvaranje

⁶ Podaci su iz istraživanja “Sociokulturni razvoj” koje je proveo Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.

čovjeka i svijeta, a ispod 10% u raj i pakao, te uskrsnuće svih ljudi. Tada su mladi više prihvaćali izvancrkvena vjerovanja o postojanju neke više sile izvan ovog svijeta (37%) i postojanje sudbine (49%), nego li navedena crkvena vjerovanja (Goja, 2000:153). Izraziti porast svih navedenih crkvenih vjerovanja u 1999. godini, u tom kontekstu se iskazuje kao pravi obrat. Među mladima u Hrvatskoj danas je dominantno i većinski, tj. u visokom postotku rasprostranjeno prihvaćanje navedenih crkvenih vjerovanja i u tom se smislu potpuno razlikuju od mladih prije petnaestak godina, među kojima je dominantno i većinski bilo rasprostranjeno nevjerovanje i sumnja.⁷

Grafikon 2: Prihvaćanje crkvenih vjerovanja (%)

Unatoč velikom porastu svih vjerovanja u 1999. godini, zamjetna je i dalje hijerarhija, tj. prisutnost značajnih razlika u razini prihvaćanja temeljnih crkvenih vjerovanja. To je druga uočljiva karakteristika ovih podataka. No, ne i neočekivana. Naime, sva do sada u nas i u svijetu provedena istraživanja dimenzije

⁷ No, pitanje je koliko mladi zaista i poznaju nauk crkve, unatoč visoko deklariranom vjerovanju. Iako o tome u ovom istraživanju nemamo podatke, neki rezultati o dimenziji religijskog znanja iz recentnog istraživanja u zagrebačkoj regiji gdje je razina deklarirane religioznosti bila i veća, pokazali su da velik postotak ispitanika u stvarnosti pokazuje nepoznavanje onoga što prihvaća (Marinović Bobinac, 2000a).

vjerovanja, ukazala su na različiti stupanj prihvaćanja pojedinih temeljnih crkvenih vjerovanja. Ova disolucija dogmatskoga sustava, odnosno privatizacija vjerovanja, karakteristika je i odrasle populacije i mladeži. Je li ona prisutna i u mladih koji su se iskazali kao “uvjereni vjernici koji prihvaćaju sve što njihova vjera uči” i u kojem opsegu, može se vidjeti iz tablice 9.

Tablica 9: Religijska samoidentifikacija i prihvaćanje temeljnih crkvenih vjerovanja (%)

Vjerovanja		Religijska samoidentifikacija				Ukupno
		Uvjereni vjernici	Religiozni	Nesigurni i ravnodušni	Nereligiozni	
Postoji Bog.	V	98,4	93,1	50,6	24,6	77,2
	S	1,2	6,8	41,3	36,4	15,7
	N	0,4	0,2	8,1	39,0	7,1
$\chi^2=870,26; df=6; p=.000; C=.58$						
Bog je stvorio svijet.	V	92,5	72,4	32,2	13,2	63,1
	S	6,1	22,4	46,6	26,4	22,3
	N	1,4	5,2	21,2	60,4	14,6
$\chi^2=816,93; df=6; p=.000; C=.57$						
Bog je stvorio čovjeka.	V	92,7	70,2	30,4	11,8	61,9
	S	5,5	24,2	47,3	27,2	23,0
	N	1,8	5,6	22,3	61,0	15,2
$\chi^2=825,29; df=6; p=.000; C=.57$						
Postoje raj i pakao.	V	83,8	52,8	18,6	10,1	50,5
	S	14,6	38,0	56,6	31,6	33,0
	N	1,6	9,3	24,9	58,3	16,5
$\chi^2=731,90; df=6; p=.000; C=.55$						
Bog je izvor moralnih propisa i dužnosti.	V	81,8	66,2	30,1	13,5	57,1
	S	16,6	27,8	41,3	27,1	26,7
	N	1,6	5,9	28,6	59,4	16,3
$\chi^2=637,18; df=6; p=.000; C=.53$						
Postoji život poslije smrti.	V	81,6	68,3	38,6	29,6	61,5
	S	16,1	29,2	49,4	43,0	30,7
	N	2,3	2,5	12,0	27,4	7,7
$\chi^2=360,46; df=6; p=.000; C=.42$						
Svi će ljudi uskrsnuti.	V	57,5	35,5	8,7	4,0	33,2
	S	32,6	49,0	52,3	27,9	41,4
	N	9,9	15,5	39,0	68,1	25,4
$\chi^2=516,05; df=6; p=.000; C=.49$						

V=vjerujem; S=sumnjam; N=ne vjerujem

Iako i kod “uvjerenih vjernika” postoji hijerarhija prihvaćanja navedenih crkvenih vjerovanja, razina prihvaćanja je vrlo visoka, od 99% onih koji vjeruju u Boga do 82% onih koji vjeruju u život poslije smrti. Jedino je izrazito manje rasprostranjeno vjerovanje u uskrsnuće svih ljudi (57%). Međutim, vidljivo je da se kod “uvjernih vjernika” to smanjenje vjerovanja odvija kroz sumnju, a ne kroz nevjerovanje. Svega 10% ovih ispitanika ne vjeruje u uskrsnuće svih ljudi. Jesu li religiozni (pa i nereligiozni) pri tome mislili na mogućnost uskrsnuća samo vjernika, iz ovog odgovora ne može se zaključiti. Unatoč, dakle, postojanja hijerarhije prihvaćanja navedenih vjerovanja, razlika prihvaćanja kreće se na razini od 1-18% (osim vjerovanja u uskrsnuće svih ljudi).

“Religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči”, zapravo su se točno odredili na skali religijske samoidentifikacije. Osim najviše prihvaćenog vjerovanja u Boga (93%), ostala vjerovanja ovi ispitanici prihvaćaju značajno manje nego li uvjereni vjernici. No, i kod njih je (osim kod vjerovanja u uskrsnuće svih ljudi) prisutno dominantno i većinsko vjerovanje. I kod njih se smanjenje vjerovanja odvija više kroz sumnju nego li nevjerovanje. Jedino u uskrsnuće svih ljudi ova grupa ispitanika češće sumnja (49%) i značajno manje vjeruje (35%) nego u ostala navedena vjerovanja.

“Nesigurni i ravnodušni” ispitanici većinski (51%) vjeruju jedino u Boga. Ostala vjerovanja rasprostranjena su na razini od oko 30%, osim vrlo malo rasprostranjenog vjerovanja u uskrsnuće svih ljudi (9%) i vjerovanja u raj i pakao (19%). Kod njih, zapravo dominira, a negdje je i većinski rasprostranjena sumnja. Za ovu grupu je karakteristična i veća razina nevjerovanja.

Najzanimljiviji su odgovori “nereligioznih” ispitanika. Mladi koji su se tako opredijelili na skali religijske samoidentifikacije, u tom se smislu iskazuju kao nehomogena grupa. Iako je kod njih dominantno, a kod većine pitanja i većinski rasprostranjeno nevjerovanje, značajno je prisutna sumnja, pa čak i vjerovanje. To se osobito odnosi na vjerovanje u opstojnost Boga, što vjeruje 25% i sumnja 36% nereligioznih ispitanika, a također i na vjerovanje u život poslije smrti što vjeruje 30%, a sumnja čak 43% ovih ispitanika. Činjenica da oko 61% nereligiozno opredijeljenih mladih vjeruje i sumnja u postojanje Boga, oko 40% u božansko stvaranje svijeta i čovjeka, te postojanje raja i pakla, a 32% u uskrsnuće svih ljudi, govori kako o njihovoj otvorenosti za nadnaravna objašnjenja, tako i o nesigurnosti u drugačija objašnjenja o postanku čovjeka i svijeta, života i smrti. Dio odgovora zasigurno treba tražiti i u oblicima religijske socijalizacije koju je dio ovih ispitanika imao u obitelji (35%) i kroz vjeronauk (37%).

S druge strane, vidjeli smo i da dio religioznih i manje religioznih ispitanika iskazuje određeni stupanj sumnje i nevjerovanja u nadnaravno porijeklo čovjeka i svijeta, te postojanje zagrobnog života.

Ukrštanje dimenzije vjerovanja i ritualne dimenzije (kroz pitanje o učestalosti odlazaka u crkvu na misu), pokazalo je da i s obzirom na ovaj indikator religioznosti postoji, ista hijerarhija prihvaćanja navedenih crkvenih vjerovanja, iako u različitom opsegu. Prihvaćanje svih crkvenih vjerovanja najveće je kod redovitih praktikanata i ono se linearno smanjuje kako opada učestalost odlazaka u crkvu.

Osim crkvenih vjerovanja, ispitivano je i koliko mladi prihvaćaju neka izvancrkvena vjerovanja. Da postoji neka viša sila (nešto) izvan ovoga svijeta smatra njih 71%, da postoji sudbina misli njih 61%, a da su se dogodila neka ukazanja i čuda drži 57%. Ispitanika Prema ovim podacima vidljivo je da su navedena izvancrkvena vjerovanja također visoko prihvaćena, te da nadmašuju i neka crkvena vjerovanja.

I kod ovih vjerovanja zabilježen je značajan porast, osobito vjerovanja u sudbinu (Goja, 2000). Razlike među ispitanicima različite religijske samoidentifikacije prikazane su u tablici 10.

Tablica 10: Religijska samoidentifikacija i prihvaćanje nekih izvancrkvenih vjerovanja (%)

Vjerovanja		Religijska samoidentifikacija				Ukupno
		Uvjereni vjernici	Religiozni	Nesigurni i ravnodušni	Nereligiozni	
Postoji neka viša sila, nešto izvan ovog svijeta.	V	74,6	80,2	60,8	51,5	70,6
	S	17,3	16,6	29,3	34,1	21,7
	N	8,1	3,2	9,9	14,4	7,7
$\chi^2=92,17; df=6; p=.000; C=.23$						
Postoji sudbina.	V	69,5	61,8	53,9	44,8	60,5
	S	22,8	30,0	33,2	38,7	29,4
	N	7,7	8,2	12,9	16,5	10,1
$\chi^2=53,54; df=6; p=.000; C=.18$						
Dogodila su se ukazanja i čuda.	V	77,1	64,3	35,2	24,4	57,4
	S	17,1	28,3	42,6	42,4	29,3
	N	5,8	7,4	22,2	33,2	13,3
$\chi^2=304,57; df=6; p=.000; C=.39$						

V=vjerujem; S=sumnjam; N=ne vjerujem

U postojanje neke više sile, nečeg izvan ovoga svijeta najviše vjeruju religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči, zatim uvjereni vjernici, slijede nesigurni i ravnodušni, te na kraju nereligiozni i protivnici religije. Ono što je vrlo zanimljivo i upečatljivo je visok postotak vjerovanja u svim grupama religijske samoidentifikacije, pa čak iznad 50% i kod nereligioznih i protivnika

religije. Zajedno s odgovorom: "Sumnjam" to čini preko 90% u prve dvije grupe religioznih ispitanika, te 90% i 85% u druge dvije grupe manje religioznih i nereligioznih. Ovdje se sasvim jasno iskazuje visok stupanj otvorenosti za nadnaravno kod potonje dvije grupe ispitanika, od kojih je značajan dio izjavio da vjeruje i sumnja u postojanje Boga, ali se ovdje vidi da vjeruju i u drugačije oblike nadnaravnog.

Iako je dio religioznih ispitanika vjerojatno postojanje neke više sile izjednačio s poimanjem Boga (što iz ovoga odgovora ne možemo detektirati), moguće je da kod dijela ovih ispitanika postoji i paralelizam ovih vjerovanja.

Visoko je rasprostranjeno i vjerovanje u sudbinu kod svih grupa religijske samoidentifikacije: kod prve dvije grupe religioznih iznad 60%, kod nesigurnih i ravnodušnih iznad 50%, a kod nereligioznih i protivnika religije 45%. No i ovdje je kod svih grupa vrlo mali postotak ispitanika koji ne vjeruju. Dakle, uz vjerovanje i sumnju iznad 90% religioznih i 85% ostalih iskazuje otvorenost za ovaj tip izvancrkvenog vjerovanja.

Nešto su veće razlike kod vjerovanja u ukazanja i čuda. Uvjereni vjernici i religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči također u visokom postotku vjeruju i sumnjaju, i svega 8% ne vjeruju, dok trećina nesigurnih i ravnodušnih, te četvrtina nereligioznih i protivnika religije vjeruje da su se dogodila ukazanja i čuda. Dominantan odgovor manje religioznih i nereligioznih ispitanika je: "Sumnjam". Prema tome, nevjerovanje je i kod njih značajno manje zastupljeno, nego li vjerovanje i sumnja.

Povezanost religijske samoidentifikacije i prihvaćanja izvancrkvenih vjerovanja, (gledano i prema visini koeficijenata kontingencije i veličini h-kvadrata) pokazuje manje razlike između crkvenih i izvancrkvenih vjerovanja među tim grupama. Rezultati (ne samo ovog istraživanja) koji ukazuju na paralelizam postojanja crkvenih i izvancrkvenih vjerovanja na razini pojedinca, otvaraju i, pored ostalih, pitanja o vrsti religioznosti u Hrvatskoj gotovo potpuno katoličke populacije. To se ne odnosi samo na mladež. U tom paralelnom postojanju tradicionalnih crkvenih vjerovanja, pučkih vjerovanja, te nekih samospasenjskih koncepata (npr. vjerovanja u reinkarnaciju) koji su čak suprotni kršćanskim vjerovanjima, neki autori vide početke suvremene sinkretičke individualne religioznosti, odnosno naznake da je u društvu "sve prisutnija jedna neartikulirana spiritualnost, koja može, ali i ne mora biti povezana s religioznošću i ritualnošću" (Baloban, Črpić, 2000:287).

Odnos prema nadnaravnom ispitivao se i kroz ne/prihvaćanje tvrdnje: "Svaki čovjek treba potpuno vjerovati u neku natprirodnu silu čijim se odlukama treba pokoravati bez pogovora", a mladi su iskazivali točnost tvrdnje na skali od 1 do 5, gdje je 1 označavalo najmanju, a 5 najveću točnost (tablica 11).

Tablica 11: Religijska samoidentifikacija i tvrdnja da svaki čovjek treba vjerovati u neku natprirodnu silu (%)

Religijska samoidentifikacija	Stupanj točnosti tvrdnje				
	1	2	3	4	5
Uvjereni vjernici	25,4	18,5	26,9	17,6	11,6
Religiozni	41,4	25,5	23,2	7,2	2,7
Nesigurni i ravnodušni	50,5	17,4	19,2	7,8	5,1
Nereligiozni i protivnici religije	66,5	13,9	12,2	5,7	1,7
UKUPNO	41,4	20,0	22,1	10,5	6,0

$\chi^2=195,03$; $df=12$; $p=.000$; $C=.32$

Ispitanici svih grupa religijske samoidentifikacije značajno više smatraju ovu tvrdnju netočnom (odgovor 1 i 2), nego li točnom (odgovori 4 i 5).

Unatoč tome, mladi različite religijske samoidentifikacije ipak se razlikuju u stupnju (ne)točnosti koji pripisuju ovoj tvrdnji. Kako opada religioznost, tako se linearno povećava postotak ispitanika koji ovu tvrdnju nalaze potpuno netočnom (od 25% uvjerenih vjernika, do 66% nereligioznih i protivnika religije), a smanjuje postotak onih koji je nalaze potpuno točnom (od 11% uvjerenih vjernika do 2% nereligioznih i protivnika religije). Na prvi pogled čini se kontradiktornim visoko prihvaćanje vjerovanja u Boga i neku natprirodnu silu prisutno kod svih grupa religijske samoidentifikacije, a da pritom visok postotak ispitanika ovu tvrdnju smatra netočnom. No, može se pretpostaviti da se kroz ovaj odgovor izražava, s jedne strane stav da je to ipak slobodna odluka svakog pojedinca, a s druge strane možda i negativan odnos prema bespogovornom autoritetu, odnosno “pokoravanju” na koje ova tvrdnja upućuje.

U svakom slučaju, podaci o porastu i visokoj rasprostranjenosti vjerovanja ukazuju na značajne promjene u religioznosti i u ovoj dimenziji. Odnosi li se to u tolikom opsegu i na dimenziju religijske prakse?

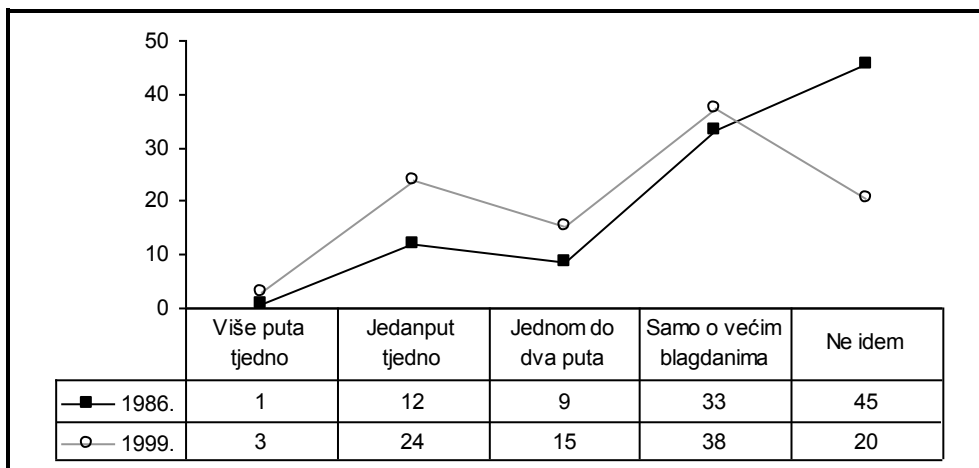
Religijska praksa

U specifičnim, socioreligijskim istraživanjima koristi se kompleksniji sustav varijabli kojima se religijska praksa promatra na individualnoj, užoj grupnoj (obiteljskoj) i široj grupnoj (crkvenoj i izvan crkvenoj) razini. Ovdje je religijska praksa praćena na individualnoj razini i to kroz indikator učestalosti odlazaka u crkvu na misu. Naime, svetkovanje blagdana i nedjeljne mise jedna

je od pet crkvenih zapovjedi. Euharistija je (ili bi trebala biti) po svom sadržaju i smislu centralna za religijski život vjernika i vjerske zajednice.⁸

Na pitanje idu li u crkvu na misu ponuđeni odgovori bili su: više puta tjedno, jednom tjedno, jednom do dva puta mjesečno, samo o većim blagdanima i ne idem. Komparativni podaci za 1986. i 1999. godinu pokazuju značajan porast za 25% u ovoj dimenziji religioznosti (grafikon 3).

Grafikon 3: Odlazak mladih u crkvu na misu (%)

Dok je 1986. godine 55% hrvatske mladeži (češće ili rjeđe) odlazilo u crkvu na misu, 1999. godine ih je bilo 80% koji su to prakticirali. Postotak onih koji nikada ne idu u crkvu se više nego prepolovio – s 45% u 1986. godini na 20% u 1999. godini.

Najviše se povećalo tjedno posjećivanje mise (za 12%), a manje mjesečno (za 6%) i prigodno posjećivanje samo o većim crkvenim blagdanima (za 4%). Mali porast zabilježen je i u posjećivanju više puta tjedno (za 2%). Podaci pokazuju da su mladi ipak dominantno prigodni praktikanti (odlaze u crkvu samo o većim crkvenim blagdanima) dok se tjedno posjećivanje mise u crkvi, što je obveza vjernika, prakticira na razini od svega 24%. U tablici 12 prikazana je učestalost posjećivanja mise različitih grupa religijske samoidentifikacije.

⁸ U teologijskoj perspektivi, kritički se ukazuje i na činjenicu da se ritual ne doživljava sakramentalno, tj. da “nema bitnu, poticajnu i spasenjsku ulogu” već često “kratkotrajni prigodni učinak”, odnosno da postoje dvije kulture ritualnoga koje se ne samo razilaze nego i isključuju: tumačenje kulture obreda od strane službene Crkve i od strane današnjeg čovjeka (Baloban, Črpić, 2000:280).

Tablica 12: Religijska samoidentifikacija i odlazak u crkvu na misu (%)

Religijska samoidentifikacija	Učestalost odlazaka u crkvu na misu				
	Više puta tjedno	Jednom tjedno	1-2 puta mjesečno	Samo o blagdanima	Ne ide u crkvu
Uvjereni vjernici	7,5	46,1	19,2	24,4	2,9
Religiozni	0,2	21,1	22,3	479,0	7,4
Nesigurni i ravnodušni	1,2	6,3	6,0	53,0	33,5
Nereligiozni i protivnici religije	0,9	2,2	0,4	19,7	76,8
UKUPNO	2,9	23,9	15,1	37,7	20,5

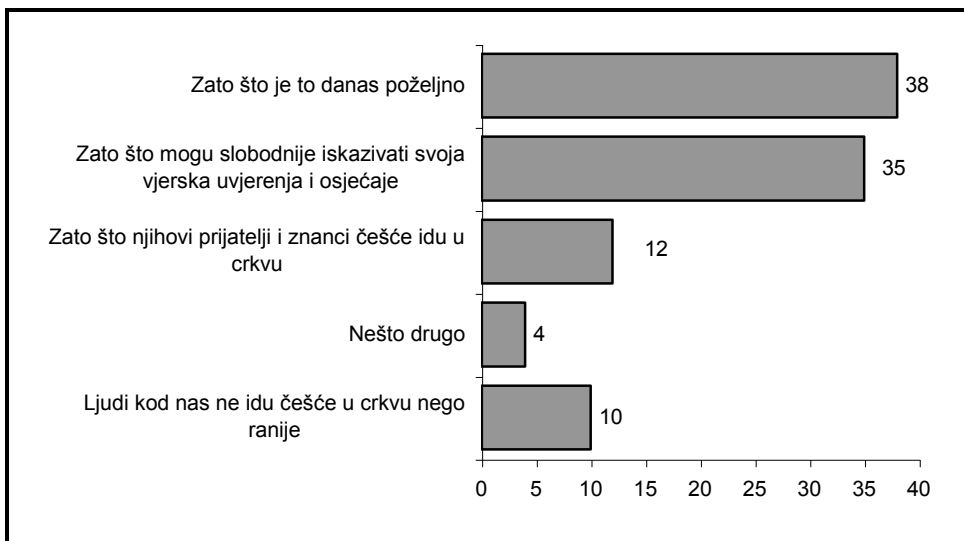
$\chi^2 = 941,44$; $df = 12$; $p = .000$; $C = .60$

Religiozni, manje religiozni i nereligiozni ispitanici značajno se razlikuju u pohađanju crkve. Učestalost pohađanja crkve, razumljivo, opada kako opada religioznost. Uvjereni vjernici dominantno u crkvu idu jednom tjedno, što uz 8% onih koji idu više puta tjedno čini 54% ispitanika. Prema tome, gotovo svaki drugi uvjereni vjernik u crkvu ide rjeđe negoli ih na to njihova Crkva obvezuje. Jedna četvrtina uvjerenih vjernika ide u crkvu prigodno, samo o većim blagdanima. Religiozni ispitanici koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči i u ovoj dimenziji se značajno razlikuju od uvjerenih vjernika. U crkvu dominantno idu na misu samo o većim crkvenim blagdanima (49%), dok redovito jednom tjedno ide svega petina ovih ispitanika, uz 22% onih koji idu jednom do dva puta mjesečno. Nesigurni i ravnodušni ispitanici dominantno i većinski također idu u crkvu samo o većim crkvenim blagdanima (53%), a značajan dio ih u crkvu uopće ne ide (34%). Nereligiozni i protivnici religije većinom ne idu u crkvu (77%), a kada i idu to je prigodno, samo o većim crkvenim blagdanima (20%). I u ovoj dimenziji kod dijela nereligioznih ispitanika zapravo se može vidjeti prisutnost religije kao obiteljske i šire kulturne tradicije. Naime, i prijašnja i recentna socioreligijska istraživanja provedena u Hrvatskoj pokazala su značajnu rasprostranjenost religijskog obilježavanja obreda prijelaza i u nereligioznom dijelu populacije, odnosno potrebu da se na identifikacijskoj razini u značajnom opsegu tradicionalno prepoznaju kao katolici i u obitelji slave veće crkvene blagdane (Bahtijarević, Vrcan, 1975; Črpić, Kušar, 1998; Baloban, Črpić, 2000; Marinović Jerolimov, 2000a).

Povećano manifestiranje religioznosti u obrednoj dimenziji u promijenjenim društvenim uvjetima bilo je vidljivo i izvan znanstvene analize. Stoga je mladima postavljeno i pitanje: “Što misliš, zašto kod nas danas ljudi idu više u

crkvu nego ranije?” Prema predloženim odgovorima u totalu su odgovorili na način prikazan u grafikonu 4.

Grafikon 4: Razlozi povećanog odlaska u crkvu (%)

Prvo što upada u oči je da se oko 90% mladih slaže s tvrdnjom da ljudi danas idu u crkvu više nego ranije i to najviše iz konformizma, a zatim zbog slobode iskazivanja vjerskih uvjerenja i osjećaja. Mladi su očito prepoznali iskazivanje religioznosti kao poželjni konformistički obrazac u društvu, ali isto tako misle i da je religioznost prije bila potiskivana. Razlikuju li se u odgovorima na ovo pitanje s obzirom na kontinuum religioznost-nereligioznost može se vidjeti iz podataka u tablici 13.

Mladi se s obzirom na religijsku samoidentifikaciju razlikuju u odgovorima na ovo pitanje. Naime, uvjereni vjernici najviše misle da ljudi danas više idu u crkvu zbog slobodnijeg iskazivanja vjerskog uvjerenja i osjećaja (54%), ali ih dio (22%) misli da to čine, jer je to danas društveno poželjno. Ostali ispitanici, manje religiozni i nereligiozni dominantno misle da se danas više ide u crkvu iz konformizma, odnosno najviše zato što je to društveno poželjno. To mišljenje se linearno povećava kako opada religioznost. Ukrštanje ovog pitanja s pitanjem o učestalosti posjećivanja crkve pokazalo je da većina redovitih praktikanata misli da ljudi danas idu više u crkvu zbog slobodnijeg iskazivanja vjerskih uvjerenja i osjećaja (56%), a isto tako dominantno misle i oni koji idu u crkvu na misu 1-2 puta mjesečno – 50%. Kao drugi razlog i jedni i drugi navode društvenu poželjnost (20% i 31%). Dominantan razlog za prigodne praktikanate je društvena

poželjnost (43%), a sljedeći sloboda iskazivanja vjerskih uvjerenja i osjećaja (29%). Većina onih koji ne idu u crkvu također misli da ljudi odlaze više u crkvu zbog toga što je to danas društveno poželjno (57%).

Tablica 13: Religijska samoidentifikacija i mišljenje o tome zašto ljudi danas idu u crkvu više nego ranije (%)

Religijska samoidentifikacija	Slobodnije iskazivanje vjerskog uvjerenja	Prijatelji i znanci češće idu	Danas je to poželjno	Ostalo	Ne idu češće u crkvu
Uvjereni vjernici	53,7	9,5	21,7	11,7	3,4
Religiozni	31,6	15,3	41,2	9,4	2,5
Nesigurni i ravnodušni	23,4	14,1	48,5	9,9	4,2
Nereligiozni i protivnici religije	14,5	8,3	57,0	11,0	9,2
UKUPNO	34,9	12,2	38,3	10,5	4,0

$\chi^2=201,00$; $df=12$; $p=.000$; $C=.33$

Kritičnost mladih prema motivima porasta manifestiranja religioznosti u obrednoj dimenziji, koju su iskazali i religiozni i nereligiozni ispitanici, praktikanti i nepraktikanti, pokazuje da mladi osjećaju i prepoznaju “pulsiranje” društvenih zbivanja i formiranje novih poželjnih konformističkih obrazaca.

Sociodemografska obilježja religijskih praktikanata i nepraktikanata

Pogledajmo sada i podatke o povezanosti sociodemografskih obilježja s obzirom na učestalost sudjelovanja u religijskoj praksi (tablica 14).

Za sva navedena obilježja utvrđene su statistički značajne razlike s obzirom na učestalost odlaska u crkvu na misu.

S obzirom na *regionalnu pripadnost*, mladi iz svih regija dominantno u crkvu idu samo o većim crkvenim blagdanima, osim mladih iz Istre i Primorja koji dominantno (40%) ne idu u crkvu i mladih iz Zagreba kojih 35% ide samo o većim blagdanima, a 35% ne ide u crkvu. Učestalije u crkvu idu mladi iz Istočne Hrvatske (55% idu ukupno više puta tjedno, jednom tjedno i jedan do dva puta mjesečno) i Dalmacije (49%). Slijede ispitanici iz Sjeverne Hrvatske (43%), zatim iz Središnje Hrvatske (37%), te Zagreba (30%) i Istre i Primorja, gdje svega 27% mladih u crkvu na misu ide ukupno više puta tjedno, jednom tjedno i jednom do dva puta mjesečno. Odlazak u crkvu na misu jednom tjedno, što je obveza vjernika, najviše prakticiraju mladi iz Istočne Hrvatske (32%), a najmanje mladi iz Istre i Primorja (14%).

Tablica 14: Sociodemografski pokazatelji i učestalost odlazaka u crkvu na misu (%)

Sociodemografski pokazatelji	Učestalost odlazaka u crkvu na misu				
	Više puta tjedno	1 puta tjedno	1-2 puta mjesečno	Samo o većim blagdanima	Ne idem
<i>Reg. pripadnost</i>	$\chi^2=147,69$; $df=20$; $p=.000$; $C=.29$				
Istočna Hrvatska	3,8	31,6	19,0	35,4	10,2
Dalmacija	5,2	28,3	15,5	37,6	13,4
Sjeverna Hrvatska	2,8	25,3	15,1	40,3	16,5
Središnja Hrvatska	0,5	18,6	18,0	44,8	18,0
Zagreb	1,0	16,8	12,2	35,3	34,6
Istra i Primorje	2,7	14,4	10,2	32,6	40,1
<i>Mjesto stanovanja</i>	$\chi^2=101,54$; $df=12$; $p=.000$; $C=.24$				
Selo	4,1	30,4	16,6	35,8	13,1
Mali grad	2,5	19,9	17,4	40,2	19,9
Veliki grad	2,2	17,3	10,0	42,0	28,6
Zagreb	1,1	16,7	12,5	34,9	34,9
<i>Socioprof. status</i>	$\chi^2=91,12$; $df=12$; $p=.000$; $C=.23$				
Učenici	5,1	36,9	14,8	26,7	16,5
Nezaposleni	4,5	21,9	15,3	39,2	19,2
Studenti	1,6	21,1	12,1	37,3	27,8
Zaposleni	1,3	18,2	17,4	43,9	19,2
<i>Obrazovanje oca</i>	$\chi^2=89,17$; $df=16$; $p=.000$; $C=.23$				
OŠ i manje	5,6	33,5	17,7	33,1	10,2
KV/VKV idu	2,9	25,8	15,5	39,3	16,4
Srednja škola	3,1	22,1	12,6	40,5	21,8
VŠS	2,0	19,9	16,8	35,2	26,0
VSS i više	1,1	13,4	12,6	38,3	34,5
<i>Dob</i>	$\chi^2=77,64$; $df=8$; $p=.000$; $C=.21$				
15-9 godina	4,2	33,9	15,8	29,3	16,7
20-24 godine	2,1	21,9	13,5	37,5	25,0
25-29 godina	2,5	15,6	16,3	45,9	19,7
<i>Obraz. ispitanika</i>	$\chi^2=72,24$; $df=12$; $p=.000$; $C=.20$				
OŠ i manje	5,5	33,8	13,9	30,0	16,8
Ind./zanatska škola	1,6	24,6	18,7	38,3	16,8
Srednja škola	2,4	18,7	13,8	40,8	24,3
VŠS, VSS i više	1,1	16,9	17,6	43,5	20,9
<i>Spol</i>	$\chi^2=20,94$; $df=4$; $p=.000$; $C=.11$				
Žene	2,7	27,7	16,8	34,6	18,2
Muškarci	3,2	20,2	13,6	40,4	22,6
UKUPNO	3,0	23,8	15,2	37,6	20,4

I prema ovom indikatoru, s obzirom na *ruralno-urbani* kontinuum, potvrđuje se veća religioznost na selu, negoli u urbanim sredinama. Mladi iz svih sredina dominantno idu u crkvu samo o većim crkvenim blagdanima, jedino mladi iz Zagreba jednako idu samo o većim crkvenim blagdanima i ne idu u crkvu na misu (35%). Češće na misu idu mladi sa sela (od više puta tjedno do jednom, dva puta mjesečno – 51%), a manje iz malih gradova (40%), te osobito iz velikih gradova (29%) i Zagreba (30%). Ta se razlika vidi i u obveznom tjednom posjećivanju crkve, koje je na selu prisutno na razini od 30%, a u velikim gradovima i Zagrebu 17%.

Mladi se u učestalosti posjećivanja crkve razlikuju i s obzirom na *socioprofesionalni status*. Jedino učenici dominantno idu u crkvu na misu jednom tjedno (37%), dok nezaposleni, studenti i najviše zaposleni to dominantno čine samo o većim crkvenim blagdanima. Nepraktikanata je najviše među studentima (28% ih ne ide u crkvu), a najmanje među učenicima (16%). Tjedno u crkvu na misu najmanje idu zaposleni – 18%.

Učestalost posjećivanja crkve smanjuje se kako raste *stupanj obrazovanja oca*. Jednom tjedno u crkvu na misu idu najviše ispitanici čiji su očevi bez školske spreme (33%), a najmanje oni čiji su očevi s višom školom i fakultetom (17%). Nepracticiranje je najveće kod mladih čiji su očevi s višom školom ili fakultetom (30%), a najmanje među ispitanicima čiji su očevi bez školske spreme (10%).

I s porastom *stupnja obrazovanja ispitanika* smanjuje se učestalost posjećivanja crkve. Ispitanici bez školske spreme dominantno idu u crkvu jednom tjedno (34%), dok ostali dominantno idu samo o većim blagdanima. Svega 19% mladih sa srednjom školom i fakultetom ide jednom tjedno na misu, a među njima je i najviše nepraktikanata (24%).

Mladi se u posjećivanju crkve razlikuju i s obzirom na *dob*. Jednom tjedno u crkvu najviše idu najmlađi ispitanici (34%), dok najmanje idu najstariji (16%). Najstariji ispitanici su i veći nepraktikanti.

Iako su razlike s obzirom na *spol* statistički značajne, one su vrlo male. Nešto više žena ide tjedno i mjesečno na misu negoli muškaraca. Među muškarcima je nešto malo više nepraktikanata (23%), nego među ženama (18%).

Prema svim navedenim obilježjima, ako promatramo prve tri kategorije učestalosti odlaska u crkvu na misu (više puta tjedno, jednom tjedno i jednom do dva puta mjesečno) učestaliji su praktikanti ispitanici iz Istočne Hrvatske, sa sela, učenici, čiji su očevi kao i sami ispitanici bez kvalifikacija, te oni iz najmlađe dobne grupe. Svi ostali ispitanici, prema svim navedenim obilježjima češće su “prigodničari” i nepraktikanti.

I prema ovom indikatoru religioznosti utvrđen je isti obrazac povezanosti s pojedinim sociodemografskim obilježjima ispitanika kao i kod religijske samo-identifikacije, s time da u religijskoj praksi neke manje razlike postoje i s obzirom na spol i dob.

Kada se gleda ukupno posjećivanje i neposjećivanje crkve, nakon regionalne pripadnosti najveće razlike postoje s obzirom na mjesto stanovanja i stupanj obrazovanja oca. U tjednom posjećivanju crkve to je socioprofesionalni status, regionalna pripadnost i dob. Prema tome, "odrednice" veće religioznosti i u smislu religijske identifikacije i prakse, prije svega su ambijentalne (što se povezuje s načinom života) i socijalizacijske (vezano uz obrazovnu strukturu roditelja i mlađu životnu dob ispitanika).

2.4. Posljedična dimenzija religioznosti – neki aspekti

Zanimljivo je i pitanje ukazuje li visoka razina deklarirane religioznosti i povećano javno manifestiranje u obrednoj dimenziji i na njeno kvalitativno i sadržajno produbljivanje, a s time u vezi i na veće prožimanje religijskog i svakodnevnog života. Koliko stvarno religioznost ima utjecaja na vrijednosnu strukturu i ponašanje mladih može se vidjeti i iz nekih njihovih stavova, kroz koje promatramo posljedičnu dimenziju religioznosti.

Iako je vrijednosni aspekt u ovom istraživanju zahvaćen u drugim radovima, ovdje se kroz jedan segment, na temelju nekoliko pitanja, nastoji steći uvid u to razlikuju li se mladi različite religijske samoidentifikacije u nekim svojim stavovima od stavova za koje se zalaže i koje zastupa (Katolička) crkva. Posebno, jesu li stavovi religioznih ispitanika sukladni tim stavovima Crkve ili od njih odstupaju. To su pitanja s područja seksualnosti i braka, dakle vezana su uz ponašanja u sekularnim područjima života, kroz što zapravo pratimo posljedičnu dimenziju religioznosti. Posredno se na taj način prate elementi vrijednosnih orijentacija na kontinuumu tradicionalno-moderno, što, može biti podlogom za promišljanje razvojnih tendencija hrvatskog društva, posebno kada su u pitanju mladi.

Naime, teorijske analize i recentna empirijska (sociološka i politološka) istraživanja hrvatske tranzicijske stvarnosti ukazuju na različit stupanj promjena u pojedinim aspektima društvenog i individualnog života: dok su politički sustav, ideološki sustav i ikonografija, institucionalni sustav privređivanja, kao i socijalna struktura doživjeli veće ili potpune promjene, čini se da su promjene u vrijednosnom sustavu (dominantnih društvenih vrijednosti)

manje izražene, a u nekim temeljnim kolektivnim stavovima čini se da uopće nije došlo do promjene. Tu pojedini autori upozoravaju na procese retradicionalizacije na razini stavova građana koji se nalaze na pola puta između tradicionalizma i modernizma; odnosno, podaci o specifičnoj mješavini prevladavajućih orijentacija patrijarhalizma i liberalizma, uz snažan porast etnocentrizma, ukazuju na stanje “liberalističke polumodernizacije” koja je zamijenila komunističku (Županov, 1995 i 1995a; Ilišin, 1999). S druge strane, podaci o vrijednosnim orijentacijama iz istraživanja u Hrvatskoj i zagrebačkoj regiji⁹ pokazali su da religiozni ispitanici (poglavito “uvjereni vjernici”) više prihvaćaju stavove koji oblikuju vrijednosne orijentacije tradicionalizma, patrijarhalizma, autoritarizma i etnocentrizma negoli nereligiozni (Bahtijarević, 1991; Labus, 2000; Marinović Jerolimov, 2000).¹⁰

Religijska samoidentifikacija, značenje i funkcije religije

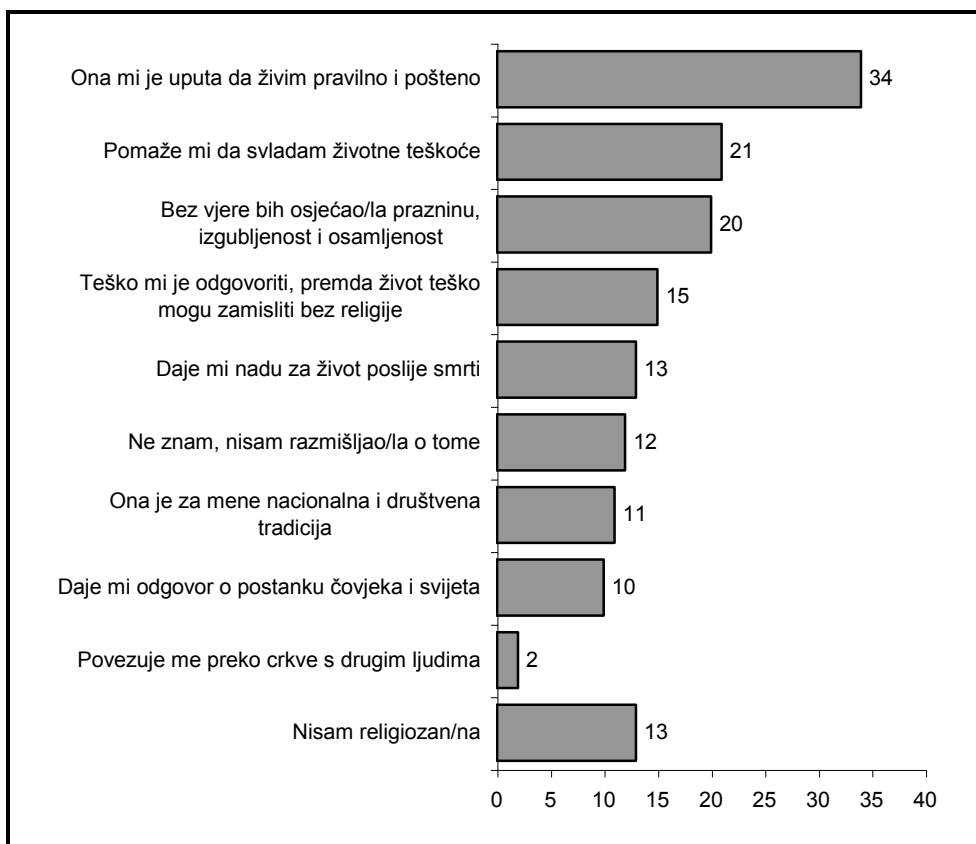
Ukazuju li neki podaci iz ovog istraživanja na pretežno tradicionalnu (vrijednosnu) orijentaciju i među mladima, ovdje će se pratiti kroz razinu (ne)usvajanja nekih religijskih sadržaja, vrijednosti i normi. Što je za mlade religija, koje je njeno značenje, smisao i funkcija u njihovom životu? U tom smislu zanimljivi su njihovi odgovori na pitanje: “Ako si religiozan/na, što ti vjera znači?” Uz mogućnost najviše dva odgovora, izjasnili su se u kako je prikazano u grafikonu 5.

Prema distribuciji najrasprostranjenijih odgovora, religija u životu mladih ima dominantno moralnu i kompenzacijsku funkciju, dok se u kontekstu religijskoga u manjoj mjeri promišljaju neka egzistencijalna pitanja (o postanku čovjeka i svijeta) ili se oslanjaju na njenu eshatologijsku dimenziju (“Daje mi nadu za život poslije smrti.”). Dio mladih (27%) ne može ili ne zna odgovoriti na to pitanje, jer o tome nisu niti razmišljali. Religija za njih u vrlo malom opsegu ima značenje nacionalne i društvene tradicije (11%), a najmanje funkciju integracije (“Povezuje me preko Crkve s drugim ljudima.”).

⁹ Riječ je o istraživanjima “Sociokulturni razvoj” i “Društvena struktura i kvaliteta života u doba tranzicije” provedenim 1989. i 1996. godine, te “Religijske promjene i vrijednosti u hrvatskom društvu” iz 1999. godine.

¹⁰ Iako su religija i religioznost same dio tradicionalnog vrijednosnog sklopa, ovdje valja imati na umu i neke sociostrukturne karakteristike ljudi koje daju podlogu većem prihvaćanju takvih orijentacija (ruralni životni ambijent, regionalna pripadnost, starija životna dob, niži stupanj obrazovanja), a koje su i odrednice veće religioznosti.

Grafikon 5: Značenje vjere za mlade (%)

Ukrštanje tri najrasprostranjenija odgovora s religijskom samoidentifikacijom pokazuje i neke razlike među religioznim ispitanicima u odgovorima na ovo pitanje (tablica 15).

Za svakog drugog uvjerenog vjernika religija je “uputa da živi pravilno i pošteno”, dok je to za 39% religioznih. Vjera im podjednako pomaže da svladaju životne teškoće, a uvjerenim vjernicima nešto malo više osigurava emotivnu potporu. U životu nesigurnih i ravnodušnih ispitanika religija ima sva ta značenja u značajno manjem postotku.

Zanimljivo se ovdje prisjetiti da je početkom osamdesetih, u istraživanju religioznosti u zagrebačkoj regiji na isto pitanje u populaciji također bio najrasprostranjeniji isti odgovor – i tada je za 56% uvjerenih vjernika i 45% religioznih, religija najviše bila “uputa i pomoć da živim pravilno i pošteno” (Bahtijarević, 1985). Iako se to odnosi na cijelu istraživanu populaciju (a ne posebno na mlade), ipak može, kao ilustracija, ukazivati na trajniju dominantnu

funkciju religije u životu religioznih ispitanika, pogotovo što se radi o podacima iz drugog sociokulturnog i političkog konteksta u kojem su položaj i uloga religije, Crkve i religioznih ljudi bili sasvim drugačiji.¹¹

Tablica 15: Religijska samoidentifikacija i značenje vjere u životu (%)

Religijska samoidentifikacija	Značenje vjere		
	Ona je uputa da živim pravilno i pošteno *	Pomaže mi da svladam životne teškoće **	Bez vjere bih osjećao prazninu, izgubljenost i osamljenost ***
Uvjereni vjernici	50,7	26,9	30,6
Religiozni	39,1	25,8	23,7
Nesigurni i ravnodušni	16,4	11,9	7,2
Nereligiozni i protivnici religije	3,9	0,4	0,4
UKUPNO	33,7	20,0	19,6

* $\chi^2=216,93$; $df=3$; $p=.000$; $C=.34$

** $\chi^2=97,62$; $df=3$; $p=.000$; $C=.23$

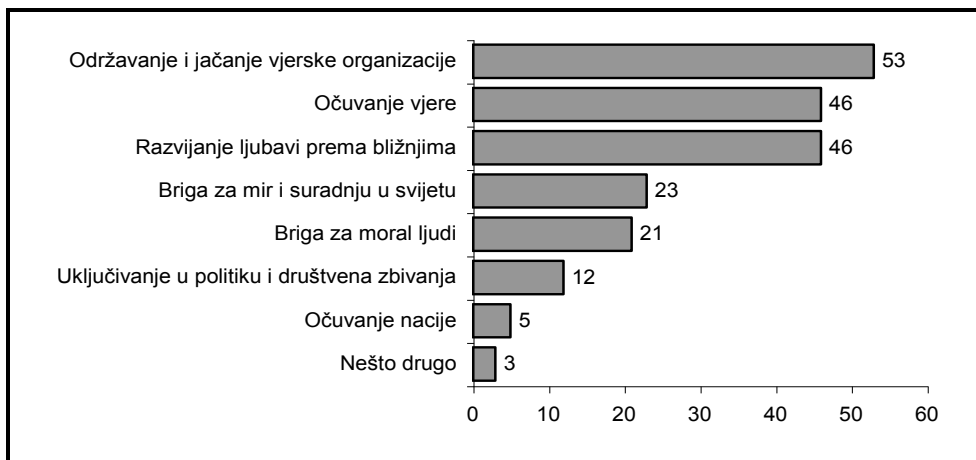
*** $\chi^2=136,253$; $df=3$; $p=.000$; $C=.27$

Osim ove individualne razine mladi su iskazivali i svoju percepciju funkcije religije i Crkve na grupnoj, društvenoj i institucionalnoj razini, gdje se pokazalo da o tome (na razini dominantnih odgovora) imaju podjednake stavove bez obzira na religijsku samoidentifikaciju. Na pitanje: “Što je po tvom mišljenju za tvoju religiju (Crkvu) najvažnije?” – odgovorili su kako se vidi u grafikonu 6.

Prema najzastupljenijim odgovorima, opstanak religije i Crkve kroz jačanje vjerske organizacije, očuvanje vjere i razvijanje ljubavi prema bližnjima, mladi prepoznaju kao njihove najznačajnije funkcije. U znatno manjem je opsegu, po njihovu mišljenju, važno djelovanje Crkve na općeljudskoj razini u brizi za moral ljudi i za mir i suradnju u svijetu. Djelovanju religije i Crkve na društvenoj razini, kroz uključivanje u politiku i društvena zbivanja, mladi pridaju izuzetno malu važnost (12%), a također i zanemarivim nalaze važnost njihove brige za naciju.

¹¹ I istraživanje “Religijske promjene i vrijednosti u hrvatskom društvu”, koje je proveo Institut za društvena istraživanja u Zagrebu 1999. godine u području Zagreba i Zagrebačke županije, pokazalo je da su “u situaciji u kojoj se nakon desetljeća izbivanja Crkve iz javnog života, traže modaliteti odnošenja Crkve i države, Crkve i društva, Crkve i pojedinca, mjesto Crkve u svijetu, u kojoj se i Crkva sama tegobno preispituje, vjernici skloniji iznositi stavove o načinima na koji im religija pomaže u životu, nego o životu Crkve i implikacijama vjere i Crkve na društveni život.” (Marinović Bobinac, 2000:122).

Grafikon 6: Funkcije religije/Crkve (%)

U tri dominantna odgovora, prema kojima je najvažnija uža religijsko-crkvena funkcija religije, uvjereni vjernici i religiozni se minimalno razlikuju. I nereligiozni ispitanici misle da je za religiju i Crkvu najvažnije održavanje i jačanje vjerske organizacije (57%), zatim razvijanje ljubavi prema bližnjima i briga za mir i suradnju u svijetu.

No, utječe li i u kojoj mjeri Crkva na mišljenje mladih? O tome smo im postavili pitanje iz kojega se može vidjeti koje mjesto u tom smislu zauzima Crkva u sklopu različitih mogućih sfera utjecaja (obitelji, prijatelja, škole, knjiga, televizije, filmova, tiska za mlade i interneta).

Tablica 16: Religijska samoidentifikacija i stupanj utjecaja Crkve na mišljenje (%)

Religijska samoidentifikacija	Stupanj utjecaja Crkve			
	Vrlo utječe	Uglavnom utječe	Uglavnom ne utječe	Uopće ne utječe
Uvjereni vjernici	35,7	46,0	15,3	3,0
Religiozni	10,0	42,9	38,3	8,9
Nesigurni i ravnodušni	4,8	21,3	44,1	29,7
Nereligiozni i protivnici religije	4,8	12,2	23,6	59,4
UKUPNO	16,8	35,5	29,8	17,9

$\chi^2=681.76$; $df=9$; $p=.000$; $C=.54$

Domet utjecaja Crkve na mišljenje mladih (što nas osobito zanima u kontekstu sukladnosti s nekim stavovima Crkve koji će biti izneseni) po njihovoj izjavi je – s 52% onih koji su odgovorili da Crkva na njihovo mišljenje “vrlo

utječe” i “uglavnom utječe” – na petom mjestu, iza obitelji, prijatelja, škole i knjiga, ali je veći od utjecaja elektronskih medija i tiska za mlade. Ukrštanje s religijskom samoidentifikacijom pokazuje razlike u odgovorima religioznih, manje religioznih i nereligioznih ispitanika o utjecaju Crkve na njihovo mišljenje (tablica 16).

Percepcija većeg stupnja utjecaja Crkve na mišljenje mladih opada sa smanjenjem njihove religioznosti. Preko 80% uvjerenih vjernika izjavilo je da Crkva utječe na njihovo mišljenje (dominantno uglavnom utječe – 46%). Religiozni se i ovdje značajno razlikuju od uvjerenih vjernika i to osobito u intenzitetu utjecaja (na svega 10% Crkva vrlo utječe). Značajno više na njihovo mišljenje Crkva ne utječe. U nesigurnih i ravnodušnih taj je utjecaj značajno manji. Prema distribuciji ovih odgovora, razina utjecaja Crkve na mišljenje mladih (osobito religioznijih) vrlo je visoka.

Religijska samoidentifikacija i stavovi o seksualnosti i braku

Je li tome tako, vidjet će se iz odgovora na neka konkretna pitanja o seksualnosti i braku (o pobačaju, razvodu braka, seksualnim odnosima prije braka, izvanbračnoj zajednici, rađanju izvanbračne djece, preljubu, kontracepciji i homoseksualnosti) o kojima Crkva ima decidirane stavove (protivi im se ili ih smatra zločinom) iznesene u različitim dokumentima: Kanonskom zakoniku, Dokumentima Drugog vatikanskog koncila, Enciklikama itd. i ti se stavovi razlikuju od sekularnih stavova i postojeće, pa i zakonske prakse. Sva su ta pitanja osjetljiva i intimna, a u nekima mnogi od ispitanika nemaju ni iskustva. Posebno je kompleksno pitanje pobačaja, ne samo kao etičko, moralno, već i pravno i medicinsko pitanje.

O predbračnim seksualnim odnosima, tj. u stavu da “žena u brak treba ući nevina, jer se stoljećima težilo tome i jer je to garancija da će svu svoju ljubav posvetiti suprugu”, ispitanici se u totalu, prema komparativnim podacima za 1986. i 1999. godinu, ne razlikuju u odgovorima na ovo pitanje. Naime, i onda i sada, dvije trećine mladih se s tom tvrdnjom ne slaže i to se većinski uopće ne slaže. Kakve su razlike s obzirom na religijsku samoidentifikaciju pokazuju podaci u tablici 17.

Mladi svih stupnjeva religijske samoidentifikacije dominantno se uopće ne slažu s tvrdnjom da žena u brak treba ući nevina i to se neslaganje linearno povećava kako opada religioznost. Kod svih grupa, osim uvjerenih vjernika, to je i većinski stav. Tako se nereligiozni i protivnici religije sa 78% potpunog neslaganja značajno razlikuju od uvjerenih vjernika s 40% potpunog neslaganja. Iako se i uvjereni vjernici ukupno gledano više s time ne slažu (68%), jasno se izdvajaju od ostalih grupa religijske samoidentifikacije i s najvećim ukupnim slaganjem (32%).

Tablica 17: Religijska samoidentifikacija i stav da žena u brak treba ući nevina (%)

Religijska samoidentifikacija	Uopće se ne slaže	Uglavnom se ne slaže	Uglavnom se slaže	Potpuno se slaže
Uvjereni vjernici	40,4	27,5	20,0	12,0
Religiozni	66,8	20,5	9,3	3,4
Nesigurni i ravnodušni	66,6	19,6	7,2	6,6
Nereligiozni i protivnici religije	78,2	12,2	6,1	3,5
UKUPNO	59,5	21,5	12,0	6,9

$\chi^2=155,91$; $df=9$; $p=.000$; $C=.29$

Religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči s 88% neslaganja značajno odstupaju u ovom stavu od uvjerenih vjernika nego li od manje religioznih i nereligioznih ispitanika.¹²

S obzirom da su mladima u većini seksualni odnosi prije braka prihvatljivi, zanimljivo je pogledati i njihov odnos prema kontracepciji. Na pitanje: “Koje sredstvo za zaštitu i kontracepciju najčešće koristiš ti i/ili tvoj/a partner/ica?” opredjeljivali su se između sljedećih ponuđenih odgovora: “Nemam seksualne odnose”, “Prekinuti snošaj”, “Prezervativ”, “Neko drugo mehaničko sredstvo (spiralna, pjena i sl.)”, “Kontracepcijske pilule”, “Vodimo računa o sigurnim danima i ne koristim nikakvu kontracepciju.” Odgovori su sažeti na one koji nemaju seksualne odnose, one koji ne koriste kontracepciju i one koji koriste bilo koji od navedenih načina zaštite i kontracepcije (tablica 18).

Tablica 18: Religijska samoidentifikacija i korištenje sredstava za kontracepciju (%)

Religijska samoidentifikacija	Nema seksualne odnose	Nešto koristi	Ne koristi
Uvjereni vjernici	31,8	48,0	20,1
Religiozni	22,5	64,9	12,7
Nesigurni i ravnodušni	22,3	64,8	13,0
Nereligiozni i protivnici religije	12,3	76,2	11,5
UKUPNO	24,2	60,8	15,0

$\chi^2= 68,69$; $df=6$; $p= .000$ $C= .20$

Mladi se i u ovom pitanju razlikuju s obzirom na religijsku samoidentifikaciju. Dominantno, a kod svih grupa osim uvjerenih vjernika i većinski, mladi

¹² Na slično pitanje o stupnju prihvatljivosti seksualnih odnosa prije braka dobili smo gotovo identične odgovore. Prema rezultatima istraživanja “Vjera i moral u Hrvatskoj”, u dijelu koji je proveden na studentskoj populaciji 1999. godine, 83% studenata “pretežno opravdava” predbračne spolne odnose (Črpić, Valković, 2000).

koriste neki od navedenih oblika zaštite i kontracepcije. Korištenje se linearno povećava kako opada religioznost ispitanika – od najmanje uvjerenih vjernika koji koriste neko sredstvo (48%), do najviše nereligioznih i protivnika religije (76%). Među uvjerenim vjernicima najviše je ispitanika koji nemaju seksualne odnose (32%), dok je među nereligioznima i protivnicima religije takvih svega 12%. Uvjereni vjernici više od ostalih ne koriste nikakva sredstva za zaštitu i kontracepciju.

Mladi su iskazivali i svoje mišljenje o pobačaju.¹³ Ponuđeni odgovori bili su: “Pobačaj treba potpuno zakonom zabraniti”, “Pobačaj treba zakonom zabraniti osim u medicinski opravdanim slučajevima”, “Pobačaj treba biti zakonom dopušten (legaliziran)” i “Ne znam, nemam određeno mišljenje.” Ukrštanje s religijskom samoidentifikacijom pokazalo je i u ovom pitanju razlike između mladih na kontinuumu religioznost-nereligioznost (tablica 19).

Tablica 19: Religijska samoidentifikacija i mišljenje o pobačaju (%)

Religijska samoidentifikacija	Mišljenje o pobačaju			
	Zabraniti zakonom	Samo kada je medicinski opravdano	Dopustiti zakonom (legalizirati)	Ne znam
Uvjereni vjernici	18,7	44,0	27,4	9,9
Religiozni	5,2	29,0	56,3	9,6
Nesigurni i ravnodušni	6,9	17,4	65,3	10,5
Nereligiozni i protivnici religije	3,0	10,9	78,3	7,8
UKUPNO	9,7	29,2	51,4	9,6

$\chi^2=268,43$; $df=9$; $p=.000$; $C=.37$

Osim uvjerenih vjernika, svi ostali ispitanici dominantno i većinski misle da bi pobačaj trebalo dopustiti zakonom i taj postotak linearno raste kako se smanjuje religioznost. Najviše pristaša ovoga mišljenja je među nereligioznima i protivnicima religije – 78%. Da pobačaj treba zakonom zabraniti najviše misle uvjereni vjernici (63%) i to najčešće da pobačaj treba zabraniti zakonom, osim u medicinski opravdanim slučajevima (44%). Za zakonsku zabranu pobačaja je

¹³ Drugi vatikanski koncil strogo je osudio pobačaj kao užasni zločin, a prema Zakoniku kanonskog prava kazna za sve koji sudjeluju u vršenju pobačaja je automatsko izopćenje (Dokumenti Drugog vatikanskog koncila, pastoralna konstitucija *Gaudium et spes*, 51; Zakonik kanonskog prava, kan. 1398). Papa Pavle VI potvrđuje u enciklici *Humanae vitae* da se taj stav nije promijenio niti je promjenjiv, a Ivan Pavao II označava hotimični pobačaj kao “teški moralni nered, jer sadrži namjerno ubojstvo nedužnog ljudskog bića ... te nikoja prilika, nikoja svrha i nikakav zakon na svijetu neće moći dozvoliti jedan čin koji je u biti nedopustiv, jer je protivan Zakonu Božjem, napisanom u srcu svakog čovjeka, razumom prepoznatljiv i od Crkve proglašen” (*Evangelium vitae*, str. 112).

svega trećina religioznih koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči. Pristajanje uz ovaj stav linearno opada kako opada religioznost.

Zanimljivi su i odgovori mladih na pitanje o homoseksualnosti, koje je ispitivano kroz dva stava. Jedno je pitanje o tome koliko su im (ne)prihvatljiva homoseksualna iskustva. Izjašnjavali su se na skali od 1 – potpuna neprihvatljivost, do 5 – potpuna prihvatljivost (tablica 20).

Tablica 20: Religijska samoidentifikacija i (ne)prihvatljivost homoseksualnih iskustava (%)

Religijska samoidentifikacija	Stupanj prihvatljivosti				
	1	2	3	4	5
Uvjereni vjernici	78,5	6,5	7,9	3,2	3,9
Religiozni	64,3	11,1	11,4	5,4	7,9
Nesigurni i ravnodušni	59,5	12,3	12,6	8,1	7,5
Nereligiozni i protivnici religije	58,1	11,4	10,0	6,1	14,4
UKUPNO	67,2	9,8	10,3	5,3	7,4

$\chi^2=66,92$; $df=12$; $p=.000$; $C=.20$

Većina mladih svih kategorija religijske samoidentifikacije nalazi homoseksualna iskustva potpuno neprihvatljivim. Međutim, i tu među njima postoje značajne razlike. Postotak potpunog neprihvatanja se linearno smanjuje kako opada religioznost – od 79% uvjerenih vjernika koji tako misle, do 58% nereligioznih i protivnika religije. Prihvatljivost se povećava kako opada religioznost. Tako su homoseksualna iskustva potpuno prihvatljiva za svega 4% uvjerenih vjernika, a za 15% nereligioznih i protivnika religije. I u ovom pitanju je prisutna razlika između uvjerenih vjernika i religioznih koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči. Za ove potonje to je nešto manje potpuno neprihvatljivo (64%).

Druga tvrdnja za koju su trebali označiti stupanj točnosti koji joj pridaju jest: “Homoseksualci nisu bolji od kriminalaca i treba ih najoštrije kažnjavati.” U predloženim odgovorima 1 označava najmanju točnost, a 5 najveću točnost (tablica 21).

I u ovom stavu se mladi razlikuju s obzirom na kontinuum religioznost-nereligioznost. Dominantno (a osim uvjerenih vjernika i većinski) svi ovu tvrdnju nalaze netočnom i taj se postotak povećava kako se smanjuje religioznost – od 37% uvjerenih vjernika, do 65% nereligioznih i protivnika religije. Po većem i potpunom stupnju točnosti također se izdvajaju jedino uvjereni vjernici od kojih 19% ovu tvrdnju nalazi potpuno točnom.

Tablica 21: Religijska samoidentifikacija i stav prema homoseksualcima (%)

Religijska samoidentifikacija	Stupanj točnosti tvrdnje				
	1	2	3	4	5
Uvjereni vjernici	37,5	18,1	17,6	8,1	18,8
Religiozni	57,0	17,3	12,5	6,8	6,4
Nesigurni i ravnodušni	59,0	14,7	13,2	4,2	9,0
Nereligiozni i protivnici religije	64,9	13,9	7,8	4,8	8,7
UKUPNO	52,0	16,6	13,7	6,4	11,3

$\chi^2=100,03$; $df=12$; $p=.000$; $C=.24$

Iako su mladima, kao što se vidi iz prethodnog pitanja, osobna homoseksualna iskustva u visokom stupnju neprihvatljiva, u ovom stavu zapravo pokazuju liberalniji načelni stav prema drugima i “drugačijima”. Usporedba odgovora na ovo pitanje iz istraživanja provedenog 1986. godine, pokazuje da su mladi u tom stavu danas liberalniji nego li su to bili prije petnaestak godina.¹⁴

Mladi su odgovarali i na neka pitanja koja se odnose na pojedine aspekte bračnog i izvanbračnog života.

Iz sljedećih tablica mogu se vidjeti njihovi stavovi prema razvodu braka, ljubavnom odnosu s osobom koja je u braku, rađanju izvanbračne djece i izvanbračnoj zajednici. Je li mladima razvod braka prihvatljiv ili ne, te razlikuju li se religiozni i nereligiozni ispitanici i u ovom stavu? Odgovori od 1 do 5 označavali su stupanj (ne)prihvatljivosti, gdje je 1 označavalo potpunu neprihvatljivost, a 5 potpunu prihvatljivost (tablica 22).

Tablica 22: Religijska samoidentifikacija i (ne)prihvatljivost razvoda (%)

Religijska samoidentifikacija	Stupanj prihvatljivosti tvrdnje				
	1	2	3	4	5
Uvjereni vjernici	42,3	15,5	25,2	6,8	10,2
Religiozni	17,3	15,0	32,6	17,1	18,0
Nesigurni i ravnodušni	18,6	8,1	27,9	14,7	30,6
Nereligiozni i protivnici religije	14,0	5,7	24,1	14,9	41,2
UKUPNO	25,4	12,5	28,1	12,9	21,0

$\chi^2=240,61$; $df=12$; $p=.000$; $C=.35$

Uvjereni vjernici se ovdje izdvajaju visokim postotkom onih kojima je razvod potpuno neprihvatljiv (42%), u odnosu na ostale ispitanike koji tako

¹⁴ Tvrdnju da homoseksualci nisu bolji od kriminalaca i da ih treba najoštrije kažnjavati tada je potpuno točnom smatralo 32% uvjernih vjernika i 18% nereligioznih i protivnika religije.

misle (ispod 20%). *Prihvatljivost razvoda linearno se povećava kako se smanjuje religioznost.* Tako je razvod potpuno prihvatljiv za svega 10% uvjerenih vjernika prema 41% nereligioznih i protivnika religije.

Religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči i u ovom stavu se razlikuju od uvjerenih vjernika. Za svega 17% religioznih razvod je potpuno neprihvatljiv. Međutim, na suprotnom polu potpune prihvatljivosti ta razlika nije tako velika i tu su religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči nešto bliže uvjerenim vjericima nego ostalim ispitanicima.

Zapravo, krajnje točke skale pokazuju da je za uvjerenе vjernike razvod više potpuno neprihvatljiv, za religiozne je podjednako potpuno neprihvatljiv i potpuno prihvatljiv, dok je za nesigurne i ravnodušne, te nereligiozne i protivnike religije značajno više potpuno prihvatljiv.

O razvodu braka postavljeno je drugačije pitanje koje pretpostavlja i neka rješenja. Na pitanje: “Što misliš, što braćni partneri trebaju učiniti kada je njihov odnos ozbiljno poremećen?”, ispitanici su se opredjeljivali između sljedećih predloženih odgovora: “Trebaju ostate u braku pod svaku cijenu”, “Trebaju potražiti stručnu pomoć (braćna savjetovaništa, psihoterapije i slično) da bi spasili brak” i “Trebaju se razvesti”. U tablici 23 prikazane su razlike između religioznih i nereligioznih ispitanika.

Tablica 23: Religijska samoidentifikacija i mišljenje o razvodu braka (%)

Religijska samoidentifikacija	Ostati u braku pod svaku cijenu	Potražiti stručnu pomoć	Razvesti se
Uvjereni vjernici	8,7	77,0	14,3
Religiozni	2,5	76,8	20,7
Nesigurni i ravnodušni	3,3	64,4	32,3
Nereligiozni i protivnici religije	4,0	59,5	36,6
UKUPNO	4,9	72,0	23,0

$\chi^2=86,06$; $df=6$; $p=.000$; $C=.22$

Svi ispitanici dominantno i većinski misle da braćni partneri trebaju potražiti stručnu pomoć ako su im odnosi u braku poremećeni. To u jednako visokom postotku misle uvjereni vjernici i religiozni (77%), manje nesigurni i ravnodušni i najmanje nereligiozni i protivnici religije. Nasuprot tome, najviše nereligioznih i protivnika religije (37%) misli da se u tom slučaju treba razvesti, a taj postotak se smanjuje kako raste religioznost. Tako je za razvod svega 14% uvjerenih vjernika. U odgovorima na ovo pitanje uvjereni vjernici i religiozni se značajno ne razlikuju. Svi mladi u izrazito malom postotku misle da u braku treba ostate pod svaku cijenu.

U idućem pitanju (tablica 24) ispitanici su, zapravo, iskazivali svoj stav prema preljubu, odnosno odgovarali u kojem stupnju im je (ne)prihvatljiv "ljubavni odnos s osobom koja je već u braku" (1 – potpuno neprihvatljivo do 5 – potpuno prihvatljivo).

Tablica 24: Religijska samoidentifikacija i ne/prihvatljivost ljubavnog odnosa s osobom koja je već u braku (%)

Religijska samoidentifikacija	Stupanj prihvatljivosti				
	1	2	3	4	5
Uvjereni vjernici	58,1	12,3	15,4	5,5	8,6
Religiozni	38,6	17,9	22,9	9,5	11,3
Nesigurni i ravnodušni	29,9	17,9	29,9	10,4	11,9
Nereligiozni i protivnici religije	28,1	16,0	25,1	9,5	21,2
UKUPNO	41,9	15,8	22,1	8,4	11,9

$\chi^2=117,50$; $df=12$; $p=.000$; $C=.26$

Mladi su i u ovom pitanju iskazali razlike s obzirom na kontinuum religioznost-nereligioznost. *Prihvatljivost ljubavnog odnosa s osobom koja je već u braku linearno se povećava kako se smanjuje religioznost.* Jedino za uvjerenе vjernike ovaj je odnos većinski potpuno neprihvatljiv (58%). Međutim, iako značajno manje nego uvjerenim vjernicima, ostalim ispitanicima je ovaj odnos ipak više potpuno neprihvatljiv nego potpuno prihvatljiv. Ljubavni odnos s osobom koja je već u braku najviše je potpuno prihvatljiv nereligioznim i protivnicima religije (21%).

Na pitanje o (ne)prihvatljivosti rađanja izvanbračne djece, mladi su se izjasnili kako pokazuje tablica 25.

Tablica 25: Religijska samoidentifikacija i (ne)prihvatljivost rađanja izvanbračne djece (%)

Religijska samoidentifikacija	Stupanj prihvatljivosti				
	1	2	3	4	5
Uvjereni vjernici	52,2	15,1	17,7	7,9	7,2
Religiozni	29,6	19,2	22,9	15,4	12,9
Nesigurni i ravnodušni	28,5	13,8	23,4	14,4	19,8
Nereligiozni i protivnici religije	21,3	11,7	22,2	13,9	30,9
UKUPNO	35,7	15,7	21,2	12,5	14,8

$\chi^2=162,16$; $df=12$; $p=.000$; $C=.30$

Uvjereni vjernici i u ovom se pitanju značajno razlikuju od ostalih ispitanika po najvećem postotku onih kojima je to potpuno neprihvatljivo (52%). *Prihvatljivost rađanja izvanbračne djece linearno raste kako opada religioznost.* Nereligioznima i protivnicima religije to je najviše potpuno prihvatljivo (31%). Religioznima koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči to je značajno manje potpuno neprihvatljivo (30%) nego uvjerenim vjernicima.

Po identičnom obrascu iskazuju se i odgovori mladih na pitanje o (ne)prihvatljivosti života u izvanbračnoj zajednici (tablica 26).

Tablica 26: Religijska samoidentifikacija i (ne)prihvatljivost života u izvanbračnoj zajednici (%)

Religijska samoidentifikacija	Stupanj prihvatljivosti				
	1	2	3	4	5
Uvjereni vjernici	46,0	15,1	15,8	9,7	13,5
Religiozni	22,3	14,1	22,9	13,2	27,5
Nesigurni i ravnodušni	20,4	8,4	21,0	14,1	36,0
Nereligiozni i protivnici religije	13,5	5,2	15,7	13,0	52,6
UKUPNO	28,6	12,1	19,2	12,2	28,0

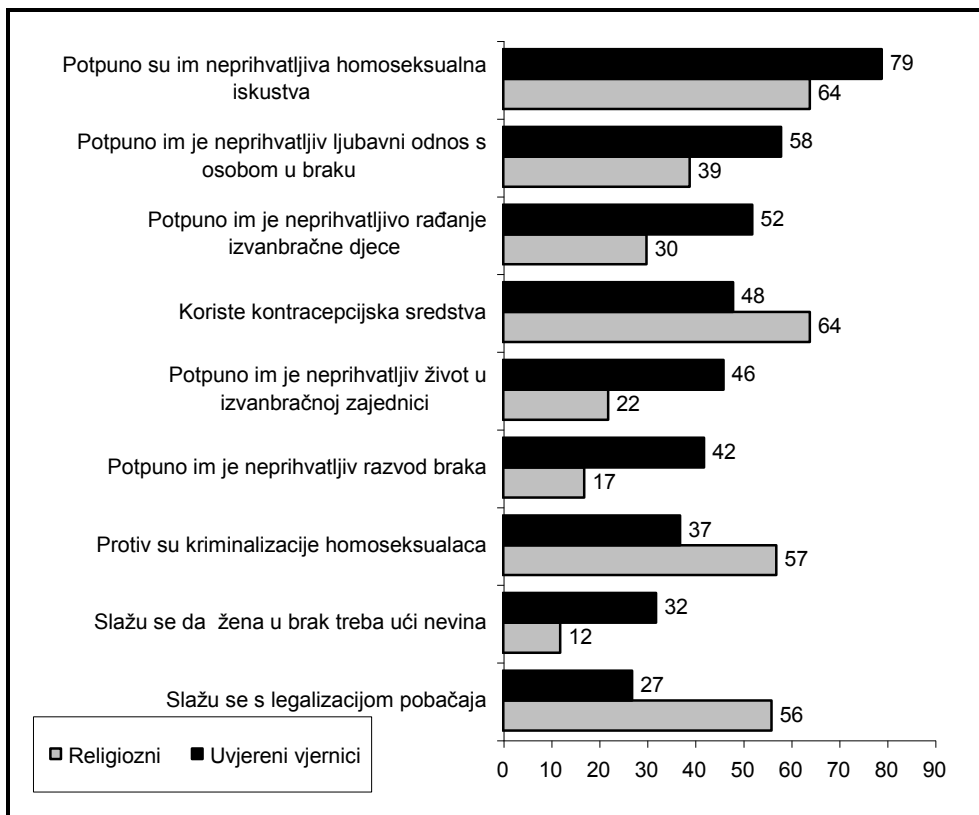
$\chi^2=370,57$; $df=12$; $p=.000$; $C=.42$

To je potpuno neprihvatljivo najviše uvjerenim vjernicima (46%), a najmanje nereligioznim i protivnicima religije (13%). *Prihvatljivost ove tvrdnje linearno se povećava kako se smanjuje religioznost,* te je život u izvanbračnoj zajednici potpuno prihvatljiv za 53% nereligioznih i protivnika religije prema svega 13% uvjerenih vjernika. Svim ispitanicima, osim uvjerenim vjernicima, ova je tvrdnja više potpuno prihvatljiva nego potpuno neprihvatljiva.

Iako je dvije trećine uvjerenih vjernika i svaki drugi religiozan izjavio da Crkva utječe na njihovo mišljenje, podaci o njihovim stavovima spram područja seksualnosti i bračnoga života pokazuju da mladi koji su religiozni odstupaju od stavova Crkve. Za većinu su predbračni odnosi prihvatljivi, u velikom postotku koriste kontracepcijska sredstva, mnogi su za legaliziranje pobačaja, protiv su kažnjavanja homoseksualaca, a prihvatljiv im je razvod braka, ljubavni odnos s osobom koja je u braku, rađanje izvanbračne djece i život u izvanbračnoj zajednici. Prihvatljivost svih ovih stavova raste kako se smanjuje religioznost i u svim navedenim pitanjima nereligiozni ispitanici su liberalniji od ostalih.

No i u ovoj posljedičnoj dimenziji religioznosti utvrđene su značajne razlike između uvjerenih vjernika i religioznih koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči. Pogledajmo skupno te razlike (grafikon 7).

Grafikon 7: Razlike u stavovima uvjerenih vjernika i religioznih ispitanika (%)

Iako su uvjereni vjernici po svim pitanjima bliži crkvenim stavovima nego religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči, i oni od tih stavova u određenoj mjeri odstupaju. Najbliži su crkvenom stavu o zabrani pobačaja (63%) i neprihvatljivosti osobne homoseksualnosti (79%). Međutim, liberalniji su prema homoseksualcima kao “drugima i drugačijima” i manje su skloni njihovoj kriminalizaciji. Kontracepcijska sredstva koristi gotovo svaki drugi uvjereni vjernik. Za oko polovicu uvjerenih vjernika u određenom stupnju raste prihvatljivost razvoda braka, preljuba, života u izvanbračnoj zajednici i rađanja izvanbračne djece. Iako je potpuna prihvatljivost navedenih tvrdnji mala, činjenica da su se u odgovorima ipak “raspršili” uzduž skale govori o stupnjevima prihvatljivosti. To se posebno odnosi na religiozne koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči, kod kojih je to raspršenje još veće. Prema svim navedenim podacima, Crkva ima neki značajniji utjecaj na stavove trećine mlade populacije (to su uvjereni vjernici). Međutim i oni mnoga važna pitanja iz područja religijske koncepcije osobnog i obiteljskog morala problematiziraju, odnosno evidentno su pod utjecajem sekularnih ideja i postojeće društvene prakse.

3. Zaključak

Prema iznesenim podacima o istraživanim dimenzijama religioznosti, mladi danas iskazuju mnogo veću religioznost nego prije petnaestak godina. Iako se na temelju nekoliko parcijalnih indikatora i nekoliko dimenzija te (samo) metodom ankete ne mogu kompleksnije i cjelovito istražiti, i ovi uvidi ukazuju na to da su religija, religioznost i nereligioznost danas na sasvim drugačiji način prisutni u društvu, te da mladi, s obzirom na rasprostranjenost pojedinih dimenzija i funkcija religioznosti ne odstupaju značajno od ostale (“odrasle”) populacije. Dapače, u posljednjih desetak godina (i uvođenjem vjeronauka u škole koji uključuje i obavljanje sakramenta prve pričesti) proces institucionalnog podupiranja religiozne orijentacije značajno je usmjeren upravo na mlade. S druge strane, religija je, osobito u svojim tradicionalnim oblicima i u prijašnjem razdoblju u Hrvatskoj bila široko rasprostranjena, osobito na obiteljskoj razini, a mladi Hrvatske su, uz one iz Slovenije, bili najreligiozniji dio mlade populacije bivše Jugoslavije. Stoga i porast njihove religioznosti u promijenjenim društvenim uvjetima nije neočekivana pojava. Već na samom kraju osamdesetih godina došlo je do porasta religioznosti upravo među mladima koji su do tada bili najnereligiozniji dio populacije u Hrvatskoj, što je bilo i indikatorom nadolazećih religijskih promjena. Ispitivana populacija mladih u ovom istraživanju zapravo je odrastala (dakle provela djetinjstvo, adolescenciju i ranu mladost) u kontekstu rasapa jedne države i sustava, u ratnom i poratnom razdoblju. Turbulentna, tragična, ratom opterećena društvena i politička zbivanja, neujednačen društveni i politički “razvoj”, siromaštvo i konfuzija, sužene perspektive osobito za mlade, obilježja su društva u kojem je ova generacija stasala. U vrijednosnom smislu, osim nacionalno-religijske identifikacije, društvo im nije ponudilo druga koherentna vrijednosna uporišta koja bi ih pripremila za daljnji razvoj demokratskog, pluralističkog, civilnog društva. Unatoč značajno izmijenjenom položaju religije i Crkve (Crkava) u društvu i slobode iskazivanja religioznosti, dapače čak izrazite poželjnosti religijske identifikacije, ne možemo ne zapitati se nije li tako narasla religioznost mladih (a i ostale populacije u Hrvatskoj) velikim dijelom upravo izraz prihvaćanja jedinog “ponuđenog”, tradicionalnog vrijednosnog (nacionalno-religijskog) identifikacijskog obrasca?

Prikazani podaci o istraživanim dimenzijama religioznosti pokazali su u kojem opsegu se odvijao porast u pojedinim istraživanim dimenzijama:

- konfesionalna samoidentifikacija povećala se za 26%;
- religijska samoidentifikacija povećala se za 40%;
- sudjelovanje u religijskoj praksi povećalo se za 25%;

- na veliko povećanje svih istraživanih vjerovanja ukazuju podaci koji nisu striktno komparabilni, pa ih ne možemo na taj način iskazati kao porast, ali upućuju na to da je u toj dimenziji došlo do najvećih promjena.

Unatoč utvrđenom porastu u svim istraživanim dimenzijama, pokazuju se ipak neke razlike u rasprostranjenosti religioznosti na interdimenzionalnoj razini. Među mladima Hrvatske najrasprostranjenija je konfesionalna samo-identifikacija i to pripadnost katoličanstvu (88%), zatim vjerovanje u Boga (77%), religijska samoidentifikacija (66% uvjerenih vjernika i religioznih koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči), a najmanje religijska praksa (propisana obveza tjednog posjećivanja mise u crkvi što prakticira svega 24%).

Mladi su u značajnom opsegu religijski socijalizirani i u obitelji i kroz vjeronauk, a isto tako odgajaju (ili su spremni odgajati) i svoju djecu, motivirani najviše potrebom održanja vjere, ali i pozitivnim odgojnim utjecajem koji prepoznaju u religiji.

Teško je na osnovi ograničenog broja indikatora davati neke uopćene zaključke o religioznosti mladih, no može se naslutiti da kod njih, kao i u odrasloj populaciji, također dominiraju oblici tradicionalne religioznosti, a da su oblici aktualne religioznosti ipak manje razvijeni.

Na temelju uvida u sociodemografske pokazatelje religioznih i nereligioznih, praktikanata i nepraktikanata, vidjeli smo da su odrednice veće religioznosti prije svega ambijentalne i socijalizacijske. Razlike u načinu života između ruralnog i urbanog okruženja, pa u tom smislu i između više tradicionalnog ili više modernog i dalje najviše utječu na veće iskazivanje religioznosti, kao i životna dob (najmlađi, učenici), a to su ispitanici koji su najviše vezani uz obitelj.

Druga razina analize, razina o razlikama između mladih različite religijske samoidentifikacije pokazala je da postoji značajna razlika između grupe uvjerenih vjernika koji prihvaćaju sve što njihova vjera uči (kojih je u populaciji mladih 33%) i religioznih koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči (kojih je također 33%), u svim istraživanim dimenzijama.

Od religijski samoidentificirane populacije mladih Hrvatske, trećinu čine oni koji su prema svim istraživanim indikatorima značajno religiozniji od ostalih. Međutim, i među njima je dimenzija vjerovanja razvijenija od propisane religijske prakse, koju redovito prakticira tek svaki drugi uvjereni vjernik. No i u dimenziji vjerovanja pokazalo se da i ovaj "elitni" dio religiozne populacije ne prihvaća sva crkvena vjerovanja u podjednakom opsegu, tj. da i kod njih postoji disolucija dogmatskog sustava i paralelizam (istodobno prihvaćanje) i nekih izvancrkvenih vjerovanja. To se u mnogo većoj mjeri odnosi na religiozne koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči, ali oni su se uostalom tako i izjasnili. Dakle, drugu trećinu mladih Hrvatske čini ova, po svim indikatorima značajno manje religiozna grupa.

No, kod ostalih (nesigurnih, ravnodušnih, nereligioznih i protivnika religije) različiti elementi tradicionalne religioznosti također su prisutni. Od konfesionalne identifikacije ispitanika i njihovih roditelja i religijske socijalizacije, do prihvaćanja vjerovanja i oblika religijske prakse (najviše prigodno), što jasno govori o prisutnosti religije i Crkve kao obiteljske i šire društvene i nacionalne tradicije, koja se u jednom malom opsegu aktualizira u religijskoj praksi i prenosi na djecu.

Mladi na razini vrijednosti (kao što uostalom paralelno prihvaćaju crkvena i izvanckvena vjerovanja) očito ne doživljavaju nespojivim smatrati se religioznima, a imati stavove suprotne stavovima svoje religije i Crkve u području seksualnosti i morala. Sekularne ideje i vrijednosti usvajaju se i egzistiraju uz religijske vrijednosti, što ukazuje na svojevrsni vrijednosni relativizam, odnosno na istodobnu zastupljenost vrijednosnih orijentacija koje na teorijskoj razini mogu biti sasvim suprotne. Ukazuje li to na stanje "interiorizacije objektivne konfuzije" na što je ukazao F. Radin (1988) istražujući vrijednosne orijentacije mladih iz osamdesetih godina, ili možda na začetke postmoderne eklektičke svijesti, osobito jednog dijela obrazovane, urbane mladeži? Kolikogod "uronjeni" u tradicionalno, polumoderno, konfuzno društvo, pod pretpostavkom veće pluralizacije, demokratizacije i razvoja civilnog društva, pa i globalizacijskih procesa, nadolazit će i drugačije vrijednosti, ali i drugačiji modeli spiritualnosti. Narasla religioznost mladih naći će se (kao uostalom i tradicionalna religija i Crkva) i pred takvim izazovima. Iako se u velikoj mjeri "živi" kao obiteljska i kulturna tradicija, religija dijelu mladih pruža moralni i emotivni oslonac, te očigledno ima različite funkcije u njihovom životu i u smislu spiritualnog traganja, objašnjenja o postanku čovjeka i svijeta, života i smrti. No taj je "prostor" (a što je svojstveno baš mladima) otvoren za drugo i drugačije, što se odnosi i na religiozne i na nereligiozne.

U mjeri u kojoj je religioznost mladih dio obiteljske i šire kulturne i nacionalne tradicije, može se pretpostaviti i stabiliziranje vjerničke strukture mladih. No istodobno bi se ta i takva religioznost mogla naći pred velikim izazovima s kojima su u zapadnim modernim (i postmodernim?) društvima već suočeni.

Literatura

- Bahtijarević, Š. (1985): *Religijska situacija na području zagrebačke regije*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
- Bahtijarević, Š. (1991): Religija i nacija u svakodnevnom životu, u: Lazić, M. (ur.): *Položaj naroda i međunacionalni odnosi u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.

- Bahtijarević, Š.; Vrcan, S. (1975): *Religiozno ponašanje 1*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
- Baloban, J.; Črpić, G. (2000): Određeni aspekti crkvenosti. *Bogoslovska smotra* 70(2):257-290.
- Baremičević, J. (ur.) (1994): *Snagom duha*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Borowik, I. (1997): Institutional and Private Religion in Poland 1990-1994, in: Borowik, I. & Babinski, Gz. (eds.): *New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe*. Krakow: Nomos.
- Borowik, I. (1999): Integracijske i dezintegracijske funkcije religije u procesu transformacije suvremene Srednje i Istočne Europe, u: Grubišić, I.; Zrinščak, S. (ur.): *Religija i integracija*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Črpić, G.; Kušar, S. (1998): Neki aspekti religioznosti u Hrvatskoj. *Bogoslovska smotra* 68(4):513-563.
- Črpić, G.; Valković, M. (2000): Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi. *Bogoslovska smotra* 70(1):1-63.
- Goja, J. (2000): Neki aspekti religioznosti hrvatske mladeži 1986. i 1999. godine. *Politička misao* (1):148-159.
- Hornsby-Smith, M. P. (1997): The Catholic Church in Central and Eastern Europe: the View from Western Europe, in: Borowik, I. & Babinski, Gz. (eds.) *New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe*. Krakow: Nomos.
- Ilišin, V. (1999): *Mladi na margini društva i politike*. Zagreb: Alinea.
- Labus, M. (2000): Vrijednosne orijentacije u hrvatskom društvu. *Sociologija sela* 1/2(147/148), supplement, str. 169-203.
- Marinović Bobinac, A. (2000) Dimenzija religijskog znanja. *Sociologija sela* 1/2(147/148), supplement, str. 81-94.
- Marinović Bobinac, A. (2000a): Posljedična dimenzija religioznosti. *Sociologija sela* 1/2(147/148), supplement, str. 111-124.
- Marinović, D. (1988): Mladi i religija, u: Radin, F. (ur.): *Fragmentsi omladine*. Zagreb: RK SSOH / IDIS.
- Marinović Jerolimov, D. (1999): Religijske promjene u Hrvatskoj od 1989. do 1996. godine, u: Grubišić, I.; Zrinščak, S. (ur.): *Religija i integracija*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Marinović Jerolimov, D. (2000): *Komparativna analiza društvenih obilježja religioznosti i nereligioznosti*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet (disertacija).

- Marinović Jerolimov, D. (2000a): Religijske promjene u tranzicijskim uvjetima u Hrvatskoj: promjene u dimenzijama religijske identifikacije i prakse. *Sociologija sela* 1/2(147/148), supplement, str. 43-80.
- Michel, P. (1990): Politika i religija poslije propasti komunizma, u: Grubišić, I.; Zrinščak, S. (ur.): *Religija i integracija*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Papa Ivan Pavao II. (1987): *Evangelium vitae. Enciklika o vrijednosti i nepovredivosti ljudskog života*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Radin, F. (1988): Hijerarhije i strukture društvenih vrijednosti, u: Radin, F. (ur.): *Fragmenti omladine*. Zagreb: RK SSOH / IDIS.
- Robertson, R. (1989): Globalisation, Politics and Religion, in: Beckford, J.; Luckman, T. (eds.): *The Changing Face of Religion*. London: Sage.
- Šagi, B. Z. (1995): Crkva pred sadašnjim izazovima. *Svesci* (85-86):82-90.
- Vrcan, S. (1999): Novi izazovi za suvremenu sociologiju religije. Politizacija religije i religizacija politike u postkomunizmu. *Revija za sociologiju* (1-2):45-64.
- Zakonik kanonskoga prava* (1996). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Zrinščak, S.; Črpić, G.; Kušar, S. (2000): Vjerovanje i religioznost. *Bogoslovska smotra* 70(2):233-235.
- Županov, J. (1995): *Poslije potopa*. Zagreb: Globus.
- Županov, J. (1995a): Recentna zbivanja na hrvatskom političkom tržištu: konjunktura ili temeljna promjena političkih stavova? *Politička misao* 32(3-4):72-82.

Branislava Baranović

MLADI U HRVATSKOJ – IZMEĐU NACIONALNOG IDENTITETA I EUROPSKE INTEGRACIJE

1. Uvodna razmatranja: tranzicijski i integracijski procesi u Europi

Iste godine (1992.) koju je Jacques Delors odabrao kao rok za ostvarenje ambicioznog programa Jedinstvenog europskog akta (*The Single European Act*), i koja je postala simbol za ukidanje nacionalnih granica u Europi, na području bivše Jugoslavije već se vodio rat za uspostavljanje granica novih nacija-država. Koicidiranje navedenih zbivanja upućuje na oprez prema optimističkoj viziji Europe kao kontinenta u kojem se ukidaju nacionalne granice, jača slobodan protok ljudi, kapitala i roba, odvijaju procesi koji vode razvoju jedinstvenih europskih institucija i europskog identiteta, riječju, zajedničkog društva jednakopravnih žitelja europskog kontinenta. Ma koliko procesi integracije europskih zemalja u jedinstvenu Europu već bili realnost i odlučno programsko opredjeljenje vodećih europskih država i institucija, teško bi bilo obraniti stav o "1992." kao rezonantnom simbolu stvaranja jedinstvene Europe i povijesnoj zastarjelosti ili istrošenosti kategorija kao što su nacija i nacionalno. Mada integracijski procesi danas prelaze europske okvire i vode labavljenju uloge nacionalnih država u suvremenim društvenim procesima, pitanje je koliko se ovo doba može proglasiti postnacionalnim razdobljem, kao što to čine neki autori (npr. Preston, 1999).

Europa je rodno mjesto nacije-države i nacionalizma, podsjeća Brubaker (1999:1) i tim stavom započinje analizu renesanse nacionalnog pitanja u novoj Europi. Giddens (1992:255-293) upozorava na otpornost nacije-države. Kao politička forma ona ne samo da se održala, nego je tijekom 20. stoljeća postala univerzalna, opća politička forma koja se iz Europe proširila na cijeli svijet i postala jedan od ključnih aktera suvremenog života na globalnoj razini. Štoviše, Giddens pokazuje kako se nacija-država u mnogim aspektima pokazala mnogo efikasnijom od prethodnih državnih formi. Treba li podsjećati da su same nacije-države akteri, i konzekventno tome, regulatori i kontrolori integracijskih procesa, pa i kada se radi o njihovoj instrumentalizaciji od strane ekonomskih, političkih ili vojnih elita. Iako zvuči paradoksalno, nacije-države danas jednako uspješno funkcioniraju kada nastupaju u ime nacionalnih ili pak internaci-

onalnih, globalnih i regionalnih interesa. Svjež primjer su sukobi na području bivše Jugoslavije, gdje je intervencija zapadnoeuropskih zemlja i Rusije bila legitimirana sigurnošću regije i Europe, pa i nacionalnim interesima pojedinih zemalja (čak je i daleki SAD ovo područje proglasile svojim nacionalnim interesom).

Poznati su i mnogi drugi događaji u Europi koji su također umanjili snagu “znakova” supranacionalnosti i “stavili u stranu” planiranu transcendenciju nacionalizma i nacije-države: npr. otpor Mاستrihtskom sporazumu, valutna kriza 1992-1993., oživljavanje nacionalizma i ksenofobije pod utjecajem migracija, rekonfiguracija političkog prostora duž nacionalnih linija u Centralnoj i Istočnoj Europi te Euroaziji i sl. (Brubaker, 1999). Mada se radi o trendu širih razmjera, tranzicijski procesi u Europi su oživljavanjem nacionalizma i stvaranjem novih nacija-država povećali vjerodostojnost ove teze. Oživljavanje nacionalističkih strategija rekonfiguracije političkog prostora utemeljenih u nacionalističkom principu: “Jedna nacija, jedna kultura i jedna država”, vodio je etnokulturnom definiranju nacije i države i političkoj instrumentalizaciji etničkog, koja je omogućila uspješnu hegemonizaciju i mobilizaciju naroda na ciljevima osvajanja vlasti od strane novih nacionalnih elita (Hobsbawm, 1992; Brubaker, 1999). Ostvarivanje ideje da nacija-jezgro, a ne stalno nastanjeni građani određenoga državnog teritorija, ima legitimno pravo na vlasništvo nad državom promoviralo je jednostrane, nacionalne identitete na račun složenih i za mnogostrane utjecaje otvorenih identiteta (Brubaker, 1999:20). Ovakve nacionalističke politike¹ su rezultirale ne samo uspostavljanjem i učvršćivanjem nacionalnih granica, nego i međunacionalnim sukobima, etničkim čišćenjima, pomnim čišćenjem kulture od tuđeg i time direktno proturječile konceptima društvenog života koje su postavljali integracijski i globalizacijski procesi. Ovi procesi su u oštroj formi bili izraženi na prostoru bivše Jugoslavije, osobito u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, gdje su završili oružanim sukobima.

Bez obzira kako imenovali i vrednovali te procese, nova, reorganizirana postkomunistička Europa, u Zapadnoj je Europi doživljena kao problem koji je sili na promišljanje vlastitog identiteta i na redefiniranje obrazaca života prema kojima je dotada živjela.²

¹ U kritičkom osvrtu na govor o etničkom i etničkoj paradigmi u suvremenom znanstvenom diskursu S. Vrcan (2000:32-33) naglašava da se sadašnji međunacionalni sukobi ne mogu svesti na etničke sukobe, jer je tu riječ o međunacionalnim sukobima koji su “proizvod nacionalističkih političkih strategija” i koji su “eminentno političke naravi”. Iza njih stoje, kaže dalje Vrcan, “prepoznatljiviji politički akteri i njihove svjesno odabrane političke strategije s njihovim manje više prepoznatljivim ključnim političkim ciljevima i sa svjesno odabranim sredstvima za njihovu realizaciju.”

² Raspravljajući probleme i izazove pred kojima stoji današnja Europa, Silva Mežnarić (1996:128) kaže: “Padom zida, europski Istok i Jug stavili su Europu na najveću kušnju

Europa je još uvijek kontinent nacija i nacionalizama i još uvijek je podijeljena i uzduž nacionalnih linija – vidljivih i nevidljivih. U njezinim istočnim i južnim zemljama nacionalizam je silovito izbio, a u najrazvijenijim zemljama oživio (ksenofobija i rasizam). Ipak, politika zemalja Europske unije i europskih institucija, pokazuje nesklonost prema njihovim ekstremno agresivnim formama (oružani sukobi, etnička čišćenja i sl.), i promiče, barem na deklarativnoj i programskoj razini, vrijednosti koje približavaju europske narode (zajedničke vrijednosti i institucije) i vode ih ka zajedničkom životu. Strategija Europske unije za period od 2000-2005. predviđa širenje integracijskih procesa s ekonomskog na političko područje, širenje Europske unije novim članicama i produblјivanje suradnje s ne-članicama, respekt za nacionalne kulture i identitete, suživot različitih kultura, očuvanje sigurnosti i mira na kontinentu i sl. (Strategic Objectives 2000-2005 “Shaping the New Europe”, Commission of the European Communities, 2000).

Da li i koliko se integracijskim procesima uklanjaju granice i razgraničavanja između nacija, razvijenih i nerazvijenih, europskih i ne-europskih³, što integracijski procesi nose zapadnim, a što istočnim i južnim zemljama Europe, jesu neka od niza pitanja s kojima se susreću i zapadne i postkomunističke zemlje.

Analize upozoravaju da se oživljavanje nacionalističkih strategija i privlačnost etničkog mogu razumjeti i kao obrambena reakcija suvremenih društava na izazove i poteškoće s kojima se susreću u osiguranju društvene integracije i razvoja u doba jačanja globalizacije. (Vrcan, 1999:34-36). Neizvjesnost, nesigurnost, kriza identiteta i ostale teškoće koje nosi globalna ekonomija i integracijski procesi karakteristika su ne samo Europe, nego i današnjeg modernog svijeta općenito. Pogađaju siromašne i manje razvijene zemlje, ali i razvijene, mada u blažoj formi. Ne samo u istočnim, nego i zemljama Europske zajednice osjećaju se znakovi zapadanja u ekonomske poteškoće (usporavanje rasta proizvodnje, povećanje nezaposlenosti, kriza države blagostanja i sl.) i njihove društvene i psihološke posljedice: razočaranje neispunjenim očekivanjima od ujedinjenja u Europsku zajednicu i neizvjesna budućnost.⁴

u njezinoj modernoj povijesti, a to je konačno nalaženje vlastita težišta, granica i identiteta.”

³ Judt u svom tekstu “Europa: Velika iluzija” (1996:141) navodi da “spoznati samo-interes Zapadne Europe danas jest kako se osigurati pred naletom demografskih i gospodarskih prijetnji s istoka i juga.”

⁴ O ekonomskim problemima i njihovim političkim i socijalnim konzekvencama u zemljama Europske unije, vidi opširnije u: T. Judt, 1996:135-143.

Ključno je pri tome pitanje kako će se na te i ostale političke i ekonomske teškoće odgovoriti. Da li političkim mobilizacijama na teritorijalnoj (nacionalnoj) osnovi, zatvaranjem i zaštitom od demografskih i gospodarskih prijetnji s istoka i juga⁵ ili širenjem šansi za razvoj demokratskog identiteta integriranog na nadnacionalnoj razini?⁶ D'Andrea kaže da su šanse za ovakav razvoj povjerene zapadnim društvima. Međutim, analitičari suvremenih društvenih procesa u Europi pokazuju da i ne-zapadna društva (istok i jug Europe) imaju svoje strahove i “demone” kojih se trebaju osloboditi ukoliko žele biti sudionici u procesu integriranja Europe. Prema S. Mežnarić (1996) to su prije svega postkomunistički kolektivizam, naročito nacionalizam i državnost iz 19. stoljeća.

Hrvatska je tranzicijska zemlja. Kao u većini tranzicijskih zemalja, i u njoj su postsocijalistički procesi bili obilježeni izazovima, teškoćama i proturječjima koja su proizlazila iz nacionalističke strategije društvene transformacije u postsocijalističkom periodu i zahtjeva koje su pred društvo postavljali aktualni društveni procesi i razvojni tokovi Europe.

Stvaranje neovisne nacionalne države u kontekstu cijepanja bivše Jugoslavije po nacionalnoj osnovi i oružanog sukoba sa Srbima i Bošnjacima, dodatno su otežavali tranzicijske procese u Hrvatskoj. Za našu analizu je važno da je politički program stvaranja nacionalne države u kojoj Hrvati kao većinski narod čine jezgru, dao veliki politički značaj procesima formiranja hrvatske nacije, nacionalne svijesti i nacionalnog identiteta⁷. Definirana u etničkim kategorijama, hrvatska nacija se izvodila iz kulture hrvatskog naroda. Kultura hrvatskog naroda se pri tome definirala isticanjem njezine samosvojnosti i diferenciranjem od kultura drugih naroda, prije svega onih (Srba i Bošnjaka) koji su živjeli na teritoriju koji je nova politika tretirala kao hrvatski teritorij (Hrvatska i područje Bosne i Hercegovine na kojem su Hrvati činili većinsko stanovništvo), te izmještanjem Hrvatske iz južnoslavenskog (balkanskog) povijesno-kulturnog konteksta i njezino situiranje u zapadno-katolički kulturni krug. Navedenim redefiniranjem vlastitog kulturnog kruga označavala se povijesno-kulturna pripadnost Hrvatske Zapadnoj Europi.

⁵ Judt (1996:135) kaže da je osiguranje “pred naletom demografskih i gospodarskih prijetnji s istoka i juga” danas spoznati samointeres Zapadne Europe.

⁶ Teza o demokratskom identitetu integriranom na nadnacionalnoj osnovi preuzeta je od D'Andrea (prema Vrcan, 1999).

⁷ Na istoj idejnoj osnovi (ideologija etničkog nacionalizma) temeljila se i politika stvaranja novih nacionalnih država Srba, pa i Bošnjaka. Ne ulazeći u detaljniju analizu stvaranja novih nacionalnih država na području bivše Jugoslavije napominjemo da polazimo od stava da su politički programi stvaranja etnički čistih država bili u osnovi oružanih sukoba Srba, Hrvata i Bošnjaka.

Ma koliko se pozivao na vezu i pripadnost Zapadnoj Europi, navedeni koncept nacionalne države i nacije je proturječio vrijednostima koje je Zapadna Europa istakla kao temeljne. Umjesto konstrukcije nacionalnog identiteta koji bi omogućavao otvaranje prema vrijednostima i iskustvima drugih kultura i tradicija, ovakav koncept je više vodio afirmaciji vrijednosti nacionalno-kulturne samosvojnosti, različitosti od drugih, pa i netrpeljivosti prema drugim nacijama, naročito onima s kojima se Hrvatska razgraničavala tijekom stvaranja samostalne države.⁸

Životno iskustvo mladih oblikuje se pod utjecajem sadržaja koji nastaju u okviru vlastitog društva, ali i onih koji nastaju u širim, internacionalnim okvirima. Oni čine objektivnu društvenu stvarnost koja utječe na oblikovanje njihovog odnosa prema vlastitoj naciji i drugim nacijama. Odnos mladih prema vlastitoj naciji značajan je pokazatelj nacionalne svijesti i nacionalnog identiteta mladih i, bez obzira na askriptivnost nacije, može se oblikovati na različite načine i mijenjati s promjenom društvene datosti.⁹ Zato ga je, kako kaže S. Vrcan, važno “uvijek iznova” ispitivati, naročito u kriznim razdobljima i razdobljima obilježenih proturječnim razvojnim tendencijama, kao što su bile devedesete godine u Hrvatskoj i Europi.

Zanimalo nas je kako se u kontekstu spomenutih društvenih procesa u Hrvatskoj i Europi formirao odnos mladih prema vlastitoj naciji, integracijskim procesima u Europi te pojedinačnim europskim nacijama. Da li je npr. populacija mladih, koja je inače sklona otvorenosti i izazovima različitosti, prigrlila zatvaranje u vlastitu naciju ili je bila otvorena za raznolikost internacionalnih sadržaja i susreta s drugim kulturama i tradicijama, koje zahtijevaju integracijski procesi?

Kao socijalna konstrukcija, nacionalni identitet je i promjenjiva kategorija, formira se pod utjecajem danih socijalnih procesa, ali se i mijenja s njihovom promjenom. Pretpostavljamo da su negativna iskustva rata, procesi konstituiranja nove nacionalne države praćeni intenzifikacijom nacionalnog osvjescivanja i nacionalnom homogenizacijom utjecali na porast nacionalne svijesti mladih te da će njihova vezanost s vlastitom nacijom biti veća nego u prethodnom socijalističkom razdoblju.

⁸ O tome npr. svjedoči i analiza udžbenika povijesti i književnosti u osnovnim školama i gimnazijama koju smo proveli na udžbenicima upotrebljivanim devedesetih godina (Baranović, 1999).

⁹ Prema S. Vrcanu (1988:163) se “odnos prema naciji konkretnih pojedinaca može oblikovati na veoma različite načine i sa značajnim sadržajnim varijacijama. To znači da se nacionalno pripadanje može javiti na različite načine kao što se može na različite načine sudjelovati i u artikuliranju društvenog identiteta pojedinaca i pojedinih pokoljenja.”

2. Odnos prema vlastitoj naciji

Da bismo ustanovili odnos mladih prema vlastitoj naciji u postsocijalističkom periodu i razlike u odnosu na socijalističko razdoblje, u istraživanju iz 1999. godine primijenili smo istu skalu stavova koji se odnose na (ne)vezanost mladih za vlastitu naciju kao i u istraživanju iz 1986. godine.

Skala kojom smo ispitivali (ne)vezanost mladih za vlastitu naciju sadržavala je 11 tvrdnji (stavova) koje opisuju odnos mladih prema vlastitoj naciji, odnosno prema pojedinim dimenzijama (aspektima) njihove nacionalne vezanosti. Kao i u istraživanju iz osamdesetih, tvrdnje su smještene na kontinuumu nacionalno-kozmpolitsko i otvorenost-zatvorenost, a njihova prihvaćenost mjerena procjenjivanjem svake pojedine tvrdnje na ljestvici od pet stupnjeva: “potpuno se slažem” (stupanj 5), “uglavnom se slažem”, “niti se slažem niti ne slažem”, “uglavnom se ne slažem” i “uopće se ne slažem” (stupanj 1). Radi komparabilnosti, obrada podataka je također usklađena s obradom podataka dobivenih istraživanjem iz osamdesetih.¹⁰

U tablici 1 prikazani su rezultati za najpozitivniji stupanj skale “potpuno se slažem”, skalarni prosjek i standardna devijacija za svaku pojedinu tvrdnju. Rezultati su rangirani prema veličini i prikazani komparativno (za razdoblje devedesetih i osamdesetih).

Sudeći prema veličini vrijednosti dobivenih podataka, tvrdnje duž rang ljestvice mogu se grupirati u dvije osnovne skupine. Prvu, čiji su postoci i skalarni vrijednosti evidentno veći od ostalih, i nalaze se u prvoj polovici rang ljestvice. Čine je tvrdnje kojima se iskazuje potreba njegovanja ideala vlastite nacije i izražava osjećaj pripadnosti vlastitoj naciji, ali i tvrdnje kojima se relativizira značaj nacionalne pripadnosti i iskazuje otvorenost prema svijetu i utjecaju drugih kultura. To su tvrdnje koje u potpunosti prihvaća jedna trećina i nešto više od trećine mladih (od 33% do 42%). Mada zastupljena s manjim postotkom, ovoj skupini najčešće preferiranih tvrdnji (prva polovina rang ljestvice) također pripada i tvrdnja čiji sadržaj izražava kozmpolitski stav. Skalarni prosjeci su u svim slučajevima veći od tri, a za veći broj tvrdnji bliži su vrijednosti 4, što također ukazuje na pozitivan odnos mladih prema njihovom sadržaju.

¹⁰ Opširnije o instrumentu kao i analizu vezanosti mladih za vlastitu naciju u osamdesetim na koju se u ovom tekstu oslanjamo vidi u: F. Radin, 1988:99-118.

Tablica 1: Komparativni prikaz nacionalne vezanosti mladih

Tvrdnje	1986.			1999.		
	Potpuno slaganje (%)	a.s.	s.d.	Potpuno slaganje (%)	a.s.	s.d.
1. Ja se u istoj mjeri osjećam pripadnikom svoje nacije i općeljudske zajednice.	46,3	4,15	0,98	42,2	3,95	0,97
2. Za svaku naciju je nužno da bude otvorena prema svijetu i utjecaju drugih kultura.	40,5	3,95	1,10	40,6	3,26	1,29
3. Nijedna bitna osobina čovjeka ne proizlazi iz njegove nacionalne pripadnosti.	44,2	4,00	1,08	33,1	4,08	1,00
4. Svaka nacija treba obnavljati i njegovati svoje nacionalne ideale.	26,4	3,66	1,15	32,5	3,73	1,16
5. Čovječanstvo predstavlja jedinu pravu ljudsku zajednicu i stoga je svaka podjela na nacije ili štetna ili besmislena.	33,8	3,76	1,12	21,7	3,40	1,16
6. Svi pripadnici moje nacije trebali bi uvijek i u svakom pogledu više cijeniti vlastitu naciju od drugih.	9,5	2,45	1,33	19,4	3,36	1,20
7. Osjećam se pripadnikom svoje nacije i tom osjećaju dajem prioritet. *	–	–	–	18,6	2,23	1,18
8. Treba voljeti čak i nedostatke svoje nacije.	16,0	3,00	1,34	17,8	2,44	1,25
9. Prema drugim nacijama treba uvijek biti oprezan i suzdržan, čak i kada su ti prijatelji.	6,3	2,27	1,28	7,6	4,10	0,94
10. Nacionalno mješoviti brakovi unaprijed su osuđeni na propast.	3,7	1,90	1,13	4,7	3,19	1,28
11. Otvorenost prema svijetu donosi svakoj naciji više štete nego koristi.	6,6	2,19	1,23	2,7	2,14	1,09

* U istraživanju iz 1986. tvrdnja je opisivala osjećaj pripadnosti Jugoslaviji zbog čega ti podaci nisu komparabilni s podacima za 1999. godinu.

U drugoj polovici ljestvice nalaze se tvrdnje koje izražavaju snažnu vezanost za naciju. Mogu se podijeliti u dvije podskupine. Jednu, čije tvrdnje izražavaju bezrezervno prihvaćanje i nekritički odnos spram vlastite nacije i njezinih pripadnika te tvrdnje koje osjećaju nacionalne pripadnosti daju prioritet i takav odnos prema vlastitoj naciji zahtijevaju i od ostalih sunarodnjaka. S navedenim tvrdnjama u potpunosti se složilo nešto manje od jedne petine ispitanika (18% do 19%). Veličina skalarnih vrijednosti je također niža nego za tvrdnje u prvoj polovici rang ljestvice. Kreće se između skalarne vrijednosti 2 (“uglavnom se ne slažem”) i 3 (“niti se slažem niti se ne slažem”).

Na dnu rang ljestvice, u skupini najmanje preferiranih tvrdnji, nalaze se one koje izražavaju oprez i strah od drugih nacija, i koje promiču stav da otvaranje prema svijetu donosi svakoj naciji više štete nego koristi. Zatvaranje u okvire vlastite nacije i strah od drugih prihvatljivi su za vrlo mali broj mladih (3-8% ispitanika se u potpunosti složilo s takvim tvrdnjama).

Usporedba s podacima iz osamdesetih pokazuje da je i u tom razdoblju na rang ljestvici bio ustanovljen u osnovi isti poredak tvrdnji (hijerarhijska struktura tvrdnji). Naime, i tada su se u skupini najpreferiranih tvrdnji nalazile iste one koje su se pojavile i u istraživanju s konca devedesetih godina. Ista je struktura tvrdnji i u donjem dijelu rang ljestvice. No ono po čemu se rang ljestvica za devedesete razlikuje od rang ljestvice za osamdesete godine jesu veličine postotaka i skalarnih vrijednosti za pojedine tvrdnje. Postoci i skalarne vrijednosti prihvaćenosti tvrdnji koje iskazuju ili imaju kozmopolitsku dimenziju zamjetno su manji koncem devedesetih, nego prije petnaestak godina. I obrnuto, za tvrdnje koje sadrže ili iskazuju snažniju vezanost za vlastitu naciju oni su u odnosu na osamdesete godine evidentno veći. Kako su ove promjene naročito vidljive kada je riječ o tvrdnjama koje izražavaju kozmopolitizam (tvrdnja 3. i 5. u tablici 1) i nacionalnu isključivost (tvrdnja 6., 9. i 10.), proizlazi da su one prije svega zahvatile krajnje stavove na kontinuumu nacionalno – kozmopolitsko.

Mada je kod mladih tijekom devedesetih evidentno opala atraktivnost kozmopolitski konotiranih stavova, a porasla prihvaćenost nacionalno obojenih, pa i onih stavova koji impliciraju glorifikaciju i nekritički odnos prema vlastitoj naciji, ostaje zaključak da prvih pet mjesta na rang ljestvici ipak zauzimaju stavovi koji iskazuju vezanost za vlastitu naciju i osjećaj nacionalne pripadnosti uz istodobno “očuvanje” otvorenosti prema svijetu i utjecaju drugih kultura.¹¹

¹¹ W. Preston (1997) zastupa stav da je svaki identitet (individualni i kolektivni) konstrukcija, da se formira i proizvodi ovisno o danom spletu okolnosti. A. Giddens (1999) upozorava da se danas pojavljuju novi mehanizmi oblikovanja identiteta pojedinca koje proizvode institucije moderne i koje mu daju dinamički karakter, tj. karakter kompleksnog odnosa interakcije između pojedinca i okoline. Proces proizvodnje samo-identiteta, odnos individualnog i kolektivnih identiteta danas je, zbog

Povećana vezanost mladih za vlastitu naciju i nacionalno može se dijelom pripisati utjecaju socijalnog konteksta, kao što su npr. intenzifikacija nacionalne homogenizacije, osjećaj nacionalne ugroženosti zbog rata i sl. No, činjenica da taj porast nije bio radikalna, kao što se, obzirom na izmijenjeni socijalno-politički kontekst, moglo očekivati, pretpostavljamo da se ovdje radi i o ne-kontekstualnim utjecajima, prije svega onima koji proizlaze iz specifičnih karakteristika populacije mladih, kao što je npr. usmjerenost na individualne interese i individualnu samorealizaciju (razonoda, ljubav, prijateljstvo, obrazovanje i sl.) na račun interesa za širu okolinu i naciju.

No, potpuniju sliku o promjenama u nacionalnoj vezanosti mladih dobit ćemo nakon analize unutrašnje strukture (povezanosti) dobivenih odgovora na pojedine tvrdnje i utjecaja sociodemografskih obilježja ispitanika na njihov odnos prema vlastitoj naciji.

Rezultati faktorske analize (tablica 2) pružaju uvid u strukturu međusobne povezanosti prihvaćenih tvrdnji o nacionalnoj (ne)vezanosti. Kako je iz podataka vidljivo, analizom su izlučena tri faktora koji objašnjavaju 55,7% ukupne varijance. Analogno analizi iz osamdesetih godina, dobivene faktore smo tretirali kao obrasce ili modele nacionalne vezanosti, odnosno nacionalne nevezanosti mladih.

Prvi faktor, koji tumači najveći dio ukupne varijance, sadrži u svojoj konfiguraciji pet tvrdnji čiji sadržaj izražava potrebu za njegovanjem vrijednosti vlastite nacije, daje prioritet osjećaju nacionalne pripadnosti, veliča vrijednosti vlastite nacije u odnosu na druge uz istodobno nekritičko prihvaćanje njezinih nedostataka i iskazivanje opreza prema drugim nacijama. Zbog apostrofiranja emocionalne dimenzije nacionalne vezanosti, nekritičkog odnosa prema vlastitoj naciji i njezinog apsolutiziranja nazvali smo ga *nekritička nacionalna identifikacija*.

Drugi faktor je nazvan *etnocentrizam*. Sadrži stavove koji evidentno iskazuju nepovjerenje i oprez prema pripadnicima drugih nacija i otvaranju prema svijetu uz istodobno bezuvjetno favoriziranje vlastite nacije. U konfiguraciji ovog faktora nalazi se i stav koji izražava negativan odnos prema utjecaju drugih kultura.

načina života, razvijene komunikacije i međuovisnosti lokalnih i globalnih utjecaja, kompleksniji i mnogoznačniji, što se očituje i u višeznačnom porijeklu i sadržaju identiteta pojedinaca, pa i kolektivnih identiteta. Ove opće karakteristike kreiranja identiteta pojedinca, koje ukazuju na njegovu promjenjivost i višeznačnost (individualni, generacijski, nacionalni itd.), prepoznaju se i u formiranju identiteta mladih u Hrvatskoj, uključivši i njihov nacionalni identitet.

Tablica 2: Faktorske strukture nacionalne (ne)vezanosti mladih

Faktori	Nacionalna (ne)vezanost
Faktor I (29,2% zaj. varijance) <i>Nekritička nacionalna identifikacija</i>	.776 Svaka nacija treba obnavljati i njegovati svoje nacionalne ideale. .775 Osjećam se pripadnikom svoje nacije i tom osjećaju dajem prioritet. .682 Svi pripadnici moje nacije trebali bi uvijek i u svakom pogledu više cijeniti vlastitu naciju od drugih. .578 Treba voljeti čak i nedostatke svoje nacije. .460 Prema drugim nacijama treba uvijek biti oprezan i suzdržan čak i kada su ti prijatelji.
Faktor II (15,9% zaj. varijance) <i>Etnocentrizam</i>	.779 Otvorenost prema svijetu donosi svakoj naciji više štete nego koristi. .627 Prema drugim nacijama treba uvijek biti oprezan i suzdržan, čak i kada su ti prijatelji. .616 Nacionalno mješoviti brakovi unaprijed su osuđeni na propast. -.571 Za svaku naciju je nužno da bude otvorena prema svijetu i utjecaju drugih kultura. .334 Svi pripadnici moje nacije trebali bi uvijek i u svakom pogledu više cijeniti vlastitu naciju od drugih.
Faktor III (10,6% zaj. varijance) <i>Kozmopolitizam</i>	.757 Čovječanstvo predstavlja jedinu pravu ljudsku zajednicu i stoga je svaka podjela na nacije ili štetna ili besmislena. .728 Nijedna bitna osobina čovjeka ne proizlazi iz njegove nacionalne pripadnosti. .650 Ja se u istoj mjeri osjećam pripadnikom svoje nacije i općeljudske zajednice. .324 Za svaku naciju je nužno da bude otvorena prema svijetu i utjecaju drugih kultura.

Treći faktor je strukturiran od četiri tvrdnje čiji sadržaj izražava pozitivan odnos prema čovječanstvu kao ljudskoj zajednici (jedina prava ljudska zajednica), stav da bitne osobine ljudi ne proizlaze iz njihove nacionalne pripadnosti te osjećaj istodobne pripadnosti vlastitoj naciji i općeljudskoj zajednici. Mada manje saturirana, u konfiguraciji ovog faktora nalazi se i tvrdnja koji zagovara otvaranje svake nacije prema svijetu i drugim kulturama. Uslijed naglašenog pozitivnog odnosa prema općeljudskoj zajednici nazvali smo ga *kozmpolitizam*.

Navedena faktorska struktura pokazuje da u nacionalnoj svijesti mladih koegzistiraju tri osnovna obrasca odnosa prema naciji: nekritička nacionalna identifikacija, etnocentrizam i kozmopolitizam. Njihov sadržaj indicira da je zapravo riječ o obrascima svijesti koji se na kontinuumu nacionalno – kozmopolitsko više približavaju njegovim polovima, nego sredini, što ukazuje na pojavljivanje znakova polarizacije svijesti mladih kada je riječ o odnosu

prema naciji. Na pojavu polarizacije ukazuje i usporedba podataka s rezultatima faktorizacije istih tvrdnji u istraživanju iz 1986. god. Naime, tvrdnje su se tada strukturirale u tri faktora – etnocentrizam, nacionalni realizam i kozmopolitizam, s tim da je etnocentrizam među mladima bio slabije zastupljen od nacionalnog realizma i kozmopolitizma (Radin, 1988:113-116). Tijekom devedesetih godina, učinjen je pomak prema stavovima koji su iskazivali snažniju vezanost za vlastitu naciju (zapravo nacionalni realizam se transformirao u nekritičku nacionalnu identifikaciju). Na takvu promjenu ukazale su ne samo promjene u strukturiranju stavova, nego i porast skalarnih vrijednosti stavova koji su strukturirali upravo ove obrasce nacionalne vezanosti mladih (nekritička nacionalna identifikacija i etnocentrizam). Ipak, podaci o rasprostranjenosti navedenih stavova (tablica 1) ukazuju da oni nisu postali i najrasprostranjeniji stavovi u populaciji mladih. Usprkos zabilježenom porastu oni su i devedesetih godina ostali u donjem dijelu rang ljestvice.

Podaci u tablici 3 pokazuju statistički značajne razlike između osnovnih sociodemografskih kohorti (skupina) mladih u zastupanju navedenih obrazaca (ne)vezanosti za naciju. Analiza pokazuje da najveće razlike među mladima nastaju na faktorima koji iskazuju izraženu vezanost mladih s vlastitom nacijom: nekritička nacionalna identifikacija i etnocentrizam. Kod kozmopolitizma pojavljuju se samo u dva obilježja mladih: religioznost i stranačka preferencija.

Nekritičku nacionalnu identifikaciju (Faktor I) više od ostalih prihvaćaju zaposleni, mladi čiji roditelji imaju niži stupanj obrazovanja (završena osnovna škola) i koji i sami imaju niže obrazovanje (trogodišnja stručna škola, odnosno zanatska ili industrijska škola). Ruralnog su rezidencijalnog statusa i religiozni. Regionalno pripadaju Sjevernoj i Istočnoj Hrvatskoj i preferiraju političke stranke s izraženo nacionalnim političkim programom (HDZ, HSP i u nešto blažoj formi HSS). Suprotno tome, ovaj obrazac nacionalne vezanosti rjeđe prihvaćaju (ispodprosječno) mladi koji imaju viši stupanj obrazovanja (četverogodišnje srednje i fakultetsko obrazovanje) i koji potječu iz obrazovanijih obitelji (otac i majka imaju više i fakultetsko obrazovanje). Rjeđe je prihvaćen i u urbanim sredinama, kod nereligioznih te onih koji preferiraju liberalnu i socijaldemokratsku političku orijentaciju (pristaše Liberalne stranke i Socijalno demokratske partije). Zamjetne su i teritorijalne razlike. Za razliku od Istočne i Sjeverne Hrvatske gdje je nekritička nacionalna identifikacija iznadprosječno prihvaćena, mladi je u Zagrebu i Dalmaciji prihvaćaju ispodprosječno.

Tablica 3: Razlike između mladih u prihvaćanju obrazaca nacionalne (ne)vezanosti

Sociodem. obilježja	Nekritička nacion. identifikacija	Etnocentrizam	Kozmopolitizam
<i>Socioprof. status</i>	<i>F-omjer=16,80</i>	<i>F-omjer=15,38</i>	
Zaposleni	+	0	
Nezaposleni	0	+	
Učenici	0	0	
Studenti	-	-	
<i>Obrazovanje oca</i>	<i>F-omjer=16,96</i>	<i>F-omjer=14,78</i>	
OŠ i manje	+	+	
KV i VKV	0	0	
Srednja škola	0	0	
VŠS	-	-	
VSS i više	-	-	
<i>Obraz. ispitanika</i>	<i>F-omjer=16,99</i>	<i>F-omjer=25,72</i>	
OŠ i manje	+	+	
Ind./zanat. škola	+	+	
Srednja škola	-	-	
VŠS, VSS i više	-	-	
<i>Mjesto stanovanja</i>	<i>F-omjer=9,65</i>	<i>F-omjer=18,50</i>	
Selo	+	+	
Mali grad	0	0	
Veliki grad	-	-	
Zagreb	-	-	
<i>Reg. pripadnost</i>	<i>F-omjer=11,68</i>	<i>F-omjer=9,60</i>	
Sjeverna Hrvatska	+	+	
Središnja Hrvatska	0	0	
Istra i Primorje	-	-	
Istočna Hrvatska	+	+	
Dalmacija	-	0	
Zagreb	-	-	
<i>Religioznost</i>	<i>F-omjer=104,76</i>	<i>F-omjer=19,59</i>	<i>F-omjer=8,54</i>
Religiozni	+	0	0
Neodlučni	-	-	0
Nereligiozni	-	-	+
<i>Stranačka pref.</i>	<i>F-omjer=17,72</i>	<i>F-omjer=10,66</i>	<i>F-omjer=5,69</i>
HDZ	+	+	-
HSS	+	+	0
HSLs	0	0	0
HSP	+	+	-
LS	-	-	0
SDP	-	-	+
Neodlučni	+	0	0
Nezadovoljni	0	0	+

Legenda: – ispod zajedničkog prosjeka; 0 u zajedničkom prosjeku; + iznad zajedničkog prosjeka

Karakteristično je da su u odnosu spram etnocentrizama (Faktor II) ispitanici gotovo na isti način diferencirani kao i u slučaju nekritičke nacionalne identifikacije. Naime, i njega natprosječno prihvaćaju i odbijaju isti dijelovi populacije mladih kao i kod prethodnog faktora. Jedino su religiozni i oni koji se ne mogu opredijeliti ni za jednu od aktualnih političkih stranaka (u tablici kategorija – neodlučni) nešto suzdržaniji, manje skloni etnocentrizmu nego prethodnom obrascu nacionalne vezanosti.

Kozmopolitizam (Faktor III) se značajno razlikuje od navedenih nacionalno orijentiranih faktora. Jasno su izdvojene dvije grupe mladih kao njegovi zagovornici: nereligiozni i oni koji se priklanjaju socijaldemokratskoj političkoj opciji ili pak imaju kritički odnos prema aktualnoj političkoj sceni i ne podržavaju nijednu političku stranku (kategorija – nezadovoljni). Među onima koji ga više nego drugi odbijaju jesu pristaše izrazito nacionalno usmjerenih političkih stranaka: HDZ i HSP, tj. upravo one kategorije mladih koje natprosječno prihvaćaju nekritičku nacionalnu identifikaciju i etnocentrizam.

Zaključno se može reći da je analiza varijance proizvela dva tipa diferenciranja mladih – jedan koji proizvode nacionalno konotirani faktori i drugi, od njih bitno različit, koji proizvodi kozmopolitizam.

Usporedba s podacima iz osamdesetih godina pokazuje da su i devedesetih godina nacionalno konotirane orijentacije mladih pratili niži stupanj obrazovanja, religioznost i ruralni rezidencijalni status. Uz navedena obilježja, u devedesetim se godinama kao kriterij diferencijacije pojavila i preferencija desnih, izraženo nacionalnih, političkih stranaka te teritorijalni kriterij koji je zapravo prostorno iskazivao navedenu političku preferenciju (teritorij gdje spomenuti politički programi imaju najizrazitiju podršku). Kozmopolitizam je i osamdesetih bio vezan s lijevom političkom orijentacijom (iznadprosječno su ga preferirali članovi Saveza komunista). Podaci za devedesete godine potvrdili su ovu vezu. Činjenica da je uz lijevu političku opciju bila vezana i nereligioznost svjedoči jasnoću profilacije ovog faktora. Naime, kako je u Hrvatskoj religioznost tretirana kao konstituens nacionalnog bića hrvatskog naroda, iznadprosječno prihvaćanje kozmopolitizma među nereligioznima logično se vezalo uz lijevi, građanski orijentiran politički program i prihvaćanje kozmopolitski obojenih stavova. Ukratko, riječ je o “olabavljenoj” vezanosti uz vlastitu naciju. Karakteristično je da ni na jednom faktoru (obrascu nacionalne vezanosti) nije bilo statistički značajnih razlika između pojedinih dobnih i spolnih skupina mladih. To ujedno govori da prihvaćenost pojedinih oblika nacionalne (ne)vezanosti nije bila uvjetovana standardnim demografskim obilježjima, kao što su dob i spol, nego socijalnim faktorima – obiteljskim i onim vezanim za širi socijalni milje mladih.

3. Odnos prema uključivanju Hrvatske u europske integracijske procese

Kako mladi oblikuju svoj društveni identitet i pod utjecajem društvenih procesa koji se zbivaju u širem, internacionalnom kontekstu također očekujemo da će na njihov odnos prema vlastitoj naciji utjecati i društvena zbivanja u Europi. Europski sadržaji dopiru do mladih direktno (internet, strani mediji, filmovi, muzika itd.), ali i posredovano (obitelj, škola, domaći mediji i sl.). Slika mladih o Europi oblikuje se pod utjecajem društvenih zbivanja u Hrvatskoj i recepcije Europe u Hrvatskoj. Slika Europe u Hrvatskoj je višeznačna i varira od sinonima za progresivno i civilizacijsko pa do izvora opasnosti i ugroze za novostvorenu hrvatsku državu.

Da bismo barem dijelom ispitali odnos mladih prema Europi, nastojali smo ustanoviti kako se oni odnose prema integracijskim procesima u Europi i kako u tom kontekstu percipiraju Hrvatsku. Odnos mladih prema integracijskim procesima Europe ispitivali smo primjenom tri baterije tvrdnji koje su govorile o poželjnosti i nepoželjnosti uključivanja Hrvatske u europske integracijske procese te pripremljenosti Hrvatske za uključivanje u te procese. Ispitanici su tvrdnje procjenjivali Likertovom skalom od četiri stupnja: “potpuno se slažem” (stupanj 4), “uglavnom se slažem”, “uglavnom se ne slažem” i “uopće se ne slažem” (stupanj 1).

U tablici 4 prikazani su integralni podaci, tj. odgovori ispitanika na tvrdnje za sve tri dimenzije ispitivanog odnosa prema europskim integracijskim procesima (ukupno 21 tvrdnja). Prikazan je postotak odgovora za najviši stupanj slaganja, skalarni prosjeci i standardne devijacije. Podaci su rangirani prema postocima najvišeg stupnja slaganja.

Prvim dijelom ljestvice očito dominiraju odgovori koji izražavaju najviši stupanj suglasnosti (“potpuno se slažem”) ispitanika sa stavom da je uključivanje Hrvatske u europske integracijske procese poželjno. Kao najznačajnije prednosti (prvi i drugi rang) navedeni su ekonomski razlozi: omogućavanje kvalitetnijeg i bržeg gospodarskog razvoja Hrvatske i viši životni standard, što ukazuje da mladi Europu percipiraju prije svega kao ekonomsku zajednicu, kao socijalni kontekst koji omogućava brži ekonomski razvoj i osigurava im bolje materijalne uvjete života. Međutim, u grupi najzastupljenijih odgovora nalaze se i tvrdnje koje se odnose na pitanja demokratizacije društva. Mladi su visoko vrednovali pitanje zaštite ljudskih i manjinskih prava (rang tri), ali i mogućnost demokratizacije hrvatskog društva općenito (rang sedam). Podatak da se s ove dvije tvrdnje u potpunosti složilo preko 40% ispitanika ukazuje da su mladi u Hrvatskoj vrlo senzibilizirani za probleme demokratskog razvoja društva i to onog liberalnog tipa, osjetljivog na zaštitu manjina i ljudskih prava. Mladi od uključivanja Hrvatske u Europu očekuju i osobne, individualne koristi,

prvenstveno bolje mogućnosti zapošljavanja (rang četiri s 47% odgovora) i kvalitetnije obrazovanje (rang pet s 42% odgovora). Iz navedenih odgovora proizlazi da mladi u Hrvatskoj imaju prilično idealiziranu sliku Europe. Oni Europu vide kao mjesto ekonomskog progresa i demokratskih društvenih odnosa te kao mjesto gdje mogu osobno prosperirati.

Tablica 4: Odnos mladih prema uključivanju Hrvatske u europske integracijske procese

Stavovi o uključivanju Hrvatske u Europu	Potpuno slaganje (%)	a.s.	s.d.
1. Omogućuje kvalitetniji i brži gospodarski razvoj u RH.	57,7	3,53	0,60
2. Omogućuje viši životni standard ljudi u RH.	52,2	3,42	0,68
3. Omogućuje bolju zaštitu ljudskih i manjinskih prava.	46,9	3,34	0,72
4. Pruža bolje mogućnosti zapošljavanja.	46,8	3,33	0,73
5. Omogućuje bolje i kvalitetnije obrazovanje.	41,7	3,24	0,76
6. Integriranje otežava nedovoljno demokratizirani društveni i politički sustav RH.	41,4	3,22	0,79
7. Omogućuje bržu demokratizaciju društva u RH.	41,3	3,30	0,69
8. Pruža veće mogućnosti za putovanja i sklapanje prijateljstava.	36,4	3,11	0,84
9. Integriranje otežava nesposobnost vlasti da se prilagodi europskim standardima i zahtjevima.	35,7	3,02	0,92
10. Integriranje otežava nedovoljna gospodarska razvijenost RH.	35,0	3,15	0,77
11. Omogućuje bolje upoznavanje kultura i religija drugih naroda.	29,3	3,00	0,83
12. Omogućuje bolju vojnu zaštitu RH.	25,1	2,83	0,91
13. Integriranje otežava nedovoljno poštivanje ljudskih i manjinskih prava.	24,7	2,77	0,93
14. Integriranje otežava interes nekih vladajućih grupa u zemlji.	21,5	2,71	0,92
15. Integriranje otežavaju prestrogi kriteriji Europske unije.	17,1	2,64	0,87
16. Integriranje otežavaju nepravedno nametnuti uvjeti RH.	15,4	2,52	0,92
17. Čini Hrvatsku ovisnom o razvijenim europskim zemljama (kulturno, politički, gospodarski).	10,3	2,23	0,94
18. Povećava mogućnost gospodar. eksploatacije Hrvatske.	9,3	2,21	0,93
19. Ograničava gospodarski razvoj Hrvatske.	6,0	1,96	0,89
20. Ugrožava nacionalni identitet hrvatskog naroda.	4,8	1,84	0,86
21. Narušava suverenitet hrvatske države.	3,8	1,80	0,83

U sredini rang ljestvice (rang osam do rang četrnaest) pozicionirane su tvrdnje koje govore o nedostacima Hrvatske koji otežavaju proces njezinog uključivanja u europske integracijske procese, te tvrdnje koje govore o sociokulturnim očekivanjima mladih od uključivanja Hrvatske u Europu. Oko 36% mladih (rang osam) očekuje da će im uključivanje u Europu pružiti veće mogućnosti za putovanja i sklapanje prijateljstava, dok 29% njih (rang jedanaest) očekuje bolje upoznavanje kultura i religija drugih naroda.

Navedeno pozicioniranje tvrdnji na rang ljestvici ujedno upućuje da mladi nešto rjeđe percipiraju Europu kao multikulturnu zajednicu, a da više pažnje pridaju ekonomskim i političkim pitanjima. Konzekventno tome i njihova politička i ekonomska očekivanja od uključivanja Hrvatske u Europsku zajednicu su veća od sociokulturnih, uključujući i multikulturalizam.

Ovakva očekivanja mladih mogu biti izraz većeg interesa društva u kojem žive za ekonomske i političke probleme i njihove dominacije u javnom diskursu. No, ona ujedno ukazuju na opterećenost mladih ekonomskim i političkim problemima, što je i razumljivo za društvenu situaciju obilježenu političkim i ekonomskim teškoćama koje nose tranzicijski procesi.

Navedeni stavovi nisu karakteristični samo za mlade u Hrvatskoj. Mada podaci nisu neposredno usporedivi, ipak se može uočiti da se slično izjašnjavaju i mladi u drugim tranzicijskim zemljama, na primjer u Bugarskoj. Mladi Bugarske također percipiraju Europu prije svega kao ekonomsku zajednicu i vide je kao sredstvo rješavanja ekonomskih i socijalnih problema. Komentirajući ovakav odnos mladih Bugara prema Europi, Petar-Emil Mitev¹² kaže da je svijest mladih postala previše ekonomijska, te da se takvo stanje dijelom može pripisati utjecaju medija koji najčešće izvještavaju o ekonomskim aspektima europske integracije (europska monetarna jedinica, europske investicije, europske carinske barijere itd.). No, ovdje se treba prisjetiti da su, kako i dokumenti Europske unije navode (Strategija razvoja Europe od 2000. do 2005.), stvarni tokovi integracije zapadnoeuropskih zemalja do sada ponajprije bili usmjereni na ekonomiju, a tek zatim na područje političkog organiziranja. Prema Strategiji razvoja Europe od 2000. do 2005. godine, značajniji koraci u području političkog integriranja tek predstoje. Mada danas sociokulturni aspekti dobivaju na značaju, ekonomija i politika još uvijek stoje u centru interesa većine europskih zemalja i oblikuju društveni kontekst koji utječe na formiranje društvene svijesti

¹² Riječ je o istraživanju odnosa mladih prema nacionalnom i europskom identitetu koje je provedeno u Bugarskoj 1997. godine na uzorku od 995 ispitanika u dobi od 15 do 28 godina pod voditeljstvom Petera Emila Miteva. O upitniku se diskutiralo na internacionalnom seminaru u čijem radu je sudjelovala i autorica ovog teksta. O istraživanju i njegovim rezultatima vidi opširnije u: Mitev, 1999:7-44.

mladih. S druge strane, pritisnuti ekonomskim teškoćama mladi su u tranzicijskim zemljama, kako pokazuje Mitev, skloni idealiziranju zapadnoeuropskih društava i identificiranju njihovog visokog materijalnog standarda s kvalitetnim načinom života. Rezultati našeg istraživanja indiciraju da je slično i s mladima u Hrvatskoj gdje je veći dio populacije mladih spreman potražiti bolji život izvan Hrvatske u, za njih, perspektivnijim zapadnim zemljama.¹³

Tezu da mladi imaju previše ekonomijsku svijest na određen način potvrđuju i podaci o tome kako Europu vide mladi koji žive u razvijenim, materijalno bogatim zemljama. Usporedna ispitivanja odnosa studenata u Francuskoj i Bugarskoj pokazuju npr. da mladi Francuske čak i češće nego mladi Bugarske vezuju Europu uz ekonomsku integraciju. Češće od Bugara Europa je za mlade Francuze i sinonim za političku zajednicu. Međutim, odnos mladih u Sjedinjenim Američkim Državama prema Europi je drugačiji i od Bugara i od Francuza (Kovatcheva, 1999:45-62). Za razliku od njih, mladi u SAD, percipiraju Europu ponajprije kao političku zajednicu i vrednuju politiku kao najznačajnije pitanje Europe (Braungart & Braungart, prema: Mitev, 1999). Kako su, za njih, kada je riječ o samoj Americi, ekonomska pitanja također na prvom mjestu, za pretpostaviti je da oni Europu ne percipiraju kao područje od kojeg neposredno ovisi rješavanje njihovih egzistencijalnih problema, nego je smještaju i procjenjuju u okviru globalne američke politike, u kojoj Europa ima važnost kao strateški partner. Mada nisu neposredno usporediva, navedena zapažanja indiciraju da je odnos mladih prema široj sredini (drugim zemljama) kontekstualiziran, odnosno društveno posredovan, i da se razlikuje od zemlje do zemlje.

Razlike u stavovima mladih opažaju se i unutar grupe tranzicijskih zemalja. Kada je riječ npr. o mladima u Bugarskoj i Hrvatskoj, indicirana je razlika u odnosu na vrednovanje multikulturalne dimenzije europskih integracijskih procesa i zajednice. I prema analizi Miteva i Kovatcheve mladi u Bugarskoj pridaju velik značaj multikulturalnim sadržajima europske zajednice (prema Kovatchevoj veći nego mladi Francuske). Za razliku od Bugarske, mladi u Hrvatskoj imaju spram Europe veća ekonomska i politička, nego kulturalna očekivanja, uključivši i multikulturalnu dimenziju.

No, na osnovi navedenih podataka još uvijek nije moguće izvlačiti daljnje zaključke koji bi više i preciznije govorili o odnosu mladih u Hrvatskoj prema Europi u komparaciji s mladima u ostalim tranzicijskim i zapadnoeuropskim zemljama. Za takve zaključke potrebne su detaljnije komparativne analize.

¹³ Prema rezultatima našeg istraživanja (dionica o problemu nezaposlenosti mladih) čak dvije trećine ispitanika (61%) izjavilo je da bi išli u inozemstvo, od toga 40% na dulje vrijeme, a 21% zauvijek.

Kada je riječ o mladima u Hrvatskoj, zaključno se može reći da se većina njih odnosi pozitivno prema uključivanju Hrvatske u integracijske procese Europe (visoke postotke prate i visoki skalarni prosjeci, koji pokazuju da se većina odgovora pozicionirala između najviših vrijednosti: 3 i 4, tj. “uglavnom se slažem” i “potpuno se slažem”). Iako mladi imaju velika i društvena i osobna očekivanja od uključivanja Hrvatske u europsku integraciju, podaci ukazuju da su oni istodobno i vrlo kritični prema slabostima Hrvatske i njezinoj nespremnosti da udovolji postavljenim kriterijima ulaska u Europu, naročito u pogledu stupnja njezine demokratiziranosti. Ovakav odnos prema europskim integracijskim procesima i spremnosti Hrvatske za ulazak u europske institucije ukazuje da mladi predstavljaju značajan generacijski potencijal za razvoj društva primjeren europskim standardima.

Navedene zaključke potvrđuje i analiza odgovora za svaku pojedinu dimenziju odnosa mladih prema Europi: očekivana korist za Hrvatsku (tablica 5), negativne posljedice (tablica 6) te okolnosti koje otežavaju uključivanje Hrvatske u europske institucije (tablica 7).

Tablica 5: Zašto je poželjno uključivanje Hrvatske u europske integracijske procese?

Uključivanje Hrvatske u Europu je poželjno jer omogućuje:	Potpuno slaganje (%)	a.s.	s.d.
1. kvalitetniji i brži gospodarski razvoj.	57,7	3,53	0,60
2. viši životni standard ljudi.	52,2	3,42	0,68
3. bolju zaštitu ljudskih i manjinskih prava.	46,9	3,34	0,72
4. pruža bolje mogućnosti zapošljavanja.	46,8	3,33	0,73
5. bolje i kvalitetnije obrazovanje.	41,7	3,24	0,76
6. bržu demokratizaciju društva.	41,3	3,30	0,69
7. bolje mogućnosti za putovanja i sklapanje prijateljstava.	36,4	3,11	0,84
8. bolje upoznavanje kultura i religija drugih naroda.	29,3	3,00	0,83
9. bolju vojnu zaštitu.	25,1	2,83	0,91

Podaci u tablici 5 pokazuju da se, u bateriji tvrdnji koje se odnose na prednosti (koristi) od uključivanja Hrvatske u Europu, na najvišim mjestima također nalaze ekonomski i politički razlozi, a zatim individualni. Jasnije nego u integralnom prikazu podataka (tablica 4) vidi se da mladi u isto vrijeme pridaju manji značaj sociokulturnim aspektima, a najmanji vojnoj zaštiti.

Kada je riječ o negativnim konzekvencijama uključivanja Hrvatske u Europu (tablica 6), pokazuje se da se mladi najčešće boje da će integracijski

procesu učiniti Hrvatsku ovisnom (ekonomski, politički i kulturno) o razvijenim europskim zemljama (rang 1). Pretpostavljamo da ova rezerva proizlazi iz činjenice da je Hrvatska mala zemlja i straha da se stoga neće moći ravnopravno “nositi” s interesima velikih zemalja.

Tablica 6: Zašto nije poželjno uključivanje Hrvatske u europske integracijske procese?

Uključivanje Hrvatske u europske institucije i integracijske procese nije poželjno jer:	Potpuno slaganje (%)	a.s.	s.d.
1. čini Hrvatsku ovisnom o razvijenim europskim zemljama (kulturno, politički, gospodarski).	10,3	2,23	0,94
2. povećava mogućnost gospodarske eksploatacije Hrvatske.	9,3	2,21	0,93
3. ograničava gospodarski razvoj Hrvatske.	6,0	1,96	0,89
4. ugrožava nacionalni identitet hrvatskog naroda.	4,8	1,84	0,86
5. narušava suverenitet hrvatske države.	3,8	1,80	0,83

Podatak da se mladi – unatoč intenzivnim procesima homogenizacije stanovništva na etničkoj osnovi i promoviranju ideje hrvatske državnosti – najmanje plaše za ugroženost nacionalnog identiteta hrvatskog naroda i narušavanje suvereniteta hrvatske države, upućuje da ih više brinu realne, interesne konstelacije i snage, nego one ideološkijske provenijencije.

Tablica 7: Okolnosti koje otežavaju uključivanje Hrvatske u europske integracijske procese

Otežavajuće okolnosti	Potpuno slaganje (%)	a.s.	s.d.
1. Nedovoljno demokratizirani društveni i politički sustav RH.	41,4	3,22	0,79
2. Nedovoljna gospodarska razvijenost RH.	35,0	3,15	0,77
3. Nesposobnost vlasti da se prilagodi europskim standardima i zahtjevima.	35,7	3,02	0,92
4. Nedovoljno poštivanje ljudskih i manjinskih prava u Hrvatskoj.	24,7	2,77	0,93
5. Interes nekih vladajućih grupa u zemlji.	21,5	2,71	0,92
6. Prestrogi kriteriji Europske unije za buduće članice.	17,1	2,64	0,87
7. Nepravedno nametnuti uvjeti Hrvatskoj za uključivanje u europske integracijske procese.	15,4	2,52	0,92

Mišljenje mladih o činiocima koji otežavaju uključivanje Hrvatske u Europu (tablica 7) pokazuju da se odgovornost za otežavanje ovog procesa prije svega traži u vlastitoj sredini, samoj Hrvatskoj. Vrlo je mali postotak onih koji

odgovornost i krivnju za te poteškoće prebacuju na Europu. Štoviše, tvrdnje koje krivnju i otežavajuće okolnosti prebacuju na druge, nalaze se na dnu rang ljestvice. Karakteristično je da su pri tome mladi najkritičniji prema stupnju demokratiziranosti političkog i društvenog sustava (prvi rang). Odmah iza nedovoljne demokratiziranosti društvenog i političkog sustava nalazi se nedovoljna gospodarska razvijenost, koja po poziciji na rang ljestvici predstavlja drugu ključnu poteškoću koja otežava uključivanje Hrvatske u europske integracijske procese. Ovakvo rangiranje otežavajućih okolnosti, potvrđuje da mladi nemaju iluzija kada je riječ o procjeni stanja i stupnja razvijenosti vlastitog društva. Njihov odnos prema razvojnim mogućnostima vlastite zemlje je realističan i socijalno-politički zreo. U tom kontekstu značajan je i nalaz da se ovakav odnos mladih prema Hrvatskoj temelji na vrijednosnom sustavu koji je kompatibilan s europskim.

Podaci u tablici 8 govore o strukturi povezanosti tvrdnji kojima smo “mjerili” odnos mladih prema uključivanju Hrvatske u europske integracijske procese i samim integracijskim procesima.

Faktorizacijom tvrdnji je proizvedeno pet faktora koji zajedno objašnjavaju 60,0% ukupne varijance, što predstavlja dovoljan iznos za metodološki korektno zaključivanje o strukturiranosti analiziranih tvrdnji.

Prvi faktor, koji objašnjava najveći dio ukupne varijance, u svojoj konfiguraciji sadrži pet visoko saturiranih varijabli (u rasponu od .771 do .817). Svih pet varijabli tvrde da uključivanje Hrvatske u europske institucije i integracijske procese nije poželjno (narušava suverenitet hrvatske države, ugrožava nacionalni identitet hrvatskog naroda, čini Hrvatsku ovisnom u ekonomskom, političkom i kulturnom smislu od razvijenih zemalja, povećava mogućnost ekonomske eksploatacije ili pak ograničava ekonomski razvoj Hrvatske). Ono što je zajedničko ili što povezuje sve navedene tvrdnje je nepovjerenje prema Europi i negativan stav prema uključivanju Hrvatske u njezine integracijske procese i institucije. Upravo stoga što u različitim aspektima izražava negativan odnos prema Europi nazvali smo ga *antieuropska orijentacija*.

Drugi faktor sadrži šest dobro saturiranih varijabli koje izražavaju pozitivan stav prema uključivanju Hrvatske u Europu (omogućavanje višeg životnog standarda, kvalitetniji i brži ekonomski razvoj, bržu demokratizaciju društva, bolje mogućnosti zapošljavanja, bolju zaštitu ljudskih i manjinskih prava, te bolje i kvalitetnije obrazovanje). Kako je pozitivan odnos prema Europi zajednička karakteristika svih šest tvrdnji, taj smo faktor nazvali *proeuropska orijentacija*.

Treći faktor u svojoj strukturi sadrži varijable koje govore o okolnostima koje otežavaju uključivanje Hrvatske u europske integracijske procese (nesposobnost vlasti da se prilagodi europskim standardima i zahtjevima, nedovoljno demokratizirani društveni i politički sustav Hrvatske, nedovoljno poštivanje ljudskih i manjinskih prava, nedovoljna ekonomska razvijenost Hrvatske itd.). Budući da sve tvrdnje izražavaju nedostatke koji se odnose na Hrvatsku (ekonomske, političke i sl.) i izražavaju njezinu nepripremljenost za uključivanje u procese europske integracije, taj smo faktor nazvali *nepripremljenost za europsku integraciju*.

Tablica 8: Faktorske strukture odnosa mladih prema uključivanju Hrvatske u europske integracijske procese

Faktori	Stavovi o uključivanju Hrvatske u Europu
Faktor I (15,9 % zaj. varijance) <i>Antieuropska orijentacija</i>	.817 Narušava suverenitet hrvatske države. .800 Ugrožava nacionalni identitet hrvatskog naroda. .795 Čini Hrvatsku ovisnom o europskim zemljama (kulturno, politički, gospodarski). .783 Povećava mogućnost gospodarske eksploatacije Hrvatske. .771 Ograničava gospodarski razvoj Hrvatske.
Faktor II (14,2 % zaj. varijance) <i>Proeuropska orijentacija</i>	.798 Omogućuje viši životni standard ljudi. .793 Omogućuje kvalitetniji i brži gospodarski razvoj. .689 Omogućuje bržu demokratizaciju društva. .614 Omogućuje bolje mogućnosti zapošljavanja. .611 Omogućuje bolju zaštitu ljudskih i manjinskih prava. .482 Omogućuje bolje i kvalitetnije obrazovanje.
Faktor III (11,5 % zaj. varijance) <i>Nepripremljenost za europsku integraciju</i>	.765 Integriranje otežava nesposobnost vlasti da se prilagodi europskim standardima i zahtjevima. .748 Integriranje otežava nedovoljno demokratizirani društveni i politički sustav RH. .714 Integriranje otežava nedovoljno poštivanje ljudskih i manjinskih prava. .626 Integriranje otežava interes nekih vladajućih grupa u zemlji da se Hrvatska ne uključi u europske integracije. .459 Integriranje otežava nedovoljna gospodarska razvijenost Hrvatske.
Faktor IV (10,3% zaj. varijance) <i>Sociokulturne prednosti integracije u Europu</i>	.788 Bolje mogućnosti za putovanja i sklapanja prijateljstva. .746 Bolje poznavanje kultura i religija drugih naroda. .568 Bolje i kvalitetnije obrazovanje. .528 Bolja vojna zaštita.
Faktor V (8,1% zaj. varijance) <i>Nametnute barijere integraciji u Europu</i>	.867 Integriranje otežavaju prestrogi kriteriji Europske unije novim članicama. .854 Integriranje otežavaju nepravedno nametnuti uvjeti RH.

Četvrti faktor je strukturiran od četiri tvrdnje koje upućuju na pozitivan odnos prema uključivanju Hrvatske u Europu. Pri tome dominiraju tvrdnje koje izražavaju individualna očekivanja od pridruživanja Hrvatske europskim institucijama – veće mogućnosti putovanja i sklapanja prijateljstava, bolje poznavanje kultura i religija drugih naroda, kvalitetnije obrazovanje. Mada posredno, i posljednja tvrdnja (očekivanje bolje vojne zaštite) također govori o individualnim očekivanjima pojedinca – očekivanje da će mu europsko integriranje osigurati mir i sigurnost. No, kako u strukturi faktora dominiraju varijable koje se odnose na sociokulturna očekivanja, odnosno sociokulturne prednosti od uključivanja u Europu ovaj smo faktor nazvali *sociokulturne prednosti integracije u Europu*.

I konačno, peti faktor sadrži varijable koje impliciraju negativan odnos prema Europi – kriteriji Europske unije za prijem novih članica su prestrogi, a kada je u pitanju Hrvatska neopravdano joj se nameću takvi kriteriji. Obje tvrdnje iskazuju poruku da se uključivanju novih članica u europske institucije nameću barijere. Stoga smo ovaj faktor nazvali *nametnute barijere integraciji u Europu*.

Odnos mladih prema uključivanju Hrvatske u europske institucije i integracijske procese ujedno je indikator njihovog odnosa i prema Europi i prema Hrvatskoj. Iz faktorske strukture tvrdnji, proizlazi da ovaj odnos nije uniforman, nego diferenciran i višeznačan. U njemu koegzistiraju različiti, čak i međusobno suprotstavljeni obrasci odnošenja mladih prema problemu integracije Hrvatske u Europu i integracije Europe: proeuropski i antieuropski, oni koji ukazuju na kritički odnos mladih prema stanju u Hrvatskoj, ali i oni nekritični, koji krivnju i odgovornost za njezine razvojne zastoje prebacuju na druge, europske institucije. Heterogena struktura odnosa mladih prema Europi upućuje na njihovu izloženost različitim, pa i međusobno suprotstavljenim socijalizacijskim utjecajima koji pridonose oblikovanju i koegzistenciji radikalno drugačijih struktura stavova. No, u navedenoj strukturi odnosa mladih prema uključivanju Hrvatske u Europu i samoj Europi prepoznaju se i oni momenti koji su tipični za generaciju mladih (želja za putovanjima, sklapanjem novih prijateljstava, upoznavanjem drugih i sl.).

Da bismo barem dijelom ustanovili koja su individualna i društvena obilježja ispitanika povezana s navedenom strukturom stavova mladih testirali smo statističku značajnost razlika između standardnih sociodemografskih skupina mladih za svaki od navedenih faktora. Rezultati analize varijance su prezentirani u tablici 9.

Antieuropski orijentiranih mladih (Faktor I) ima više među niže obrazovanim ispitanicima (završena osnovna škola i trogodišnje stručne škole), onima koji su ruralnog domicila i koji preferiraju nacionalne i nacionalističke političke programe. Niže od zajedničkog prosjeka zastupljeni su među mladima s višim stupnjem obrazovanja (četverogodišnje srednje i visoko obrazovanje), mladima izrazitog urbanog rezidencijalnog statusa, nereligioznim i onima koji preferiraju liberalnu (simpatizeri Liberalne stranke) i socijaldemokratsku političku orijentaciju (simpatizeri Socijalne demokratske partije).

Analizom varijance na proeuropskoj orijentaciji (Faktor II) nije proizvedena nijedna statistički značajna razlika između analiziranih sociodemografskih skupina mladih. To ujedno znači da su proeuropci podjednako zastupljeni u svim dijelovima populacije mladih, bez obzira na njihova individualna i društvena obilježja, kao što su npr. dob, spol, obrazovanost, religioznost, rezidencijalni status, socioprofesionalni status, stranačke preferencije i sl. Ovakav nalaz ne iznenađuje, jer je riječ o orijentaciji koja sadrži stavove koji su najzastupljeniji među mladima. Podsjećamo da su postoci odgovora za najviši stupanj suglasnosti (potpuno slaganje) s ovim varijablama iznosili i preko 50%, a ako im se pridodaju i odgovori za stupanj “uglavnom se slažem” postoci iznose čak oko 90%. Atraktivnost proeuropske orijentacije potvrdili su i visoki skalarni prosjeci (tablica 4).

Da je Hrvatska nepripremljena za uključivanje u europske institucije (Faktor III) češće od ostalih misle ispitanici visokoobrazovanih roditelja koji žive u Istri i Primorju i Zagrebu i kojima su bliske liberalne (pristaše LS) i socijaldemokratske političke ideje (pristaše SDP). S ovim mišljenjem rjeđe se slažu (ispod zajedničkog prosjeka) ispitanici nižeg obrazovanja (završena osnovna škola), koji žive u Istočnoj Hrvatskoj i Dalmaciji, simpatizeri tada vladajuće političke stranke (HDZ) i oni koji se ne mogu odlučiti niti za jedan politički program (neodlučni).

Na prihvaćanje mišljenja da će uključivanje Hrvatske u Europu rezultirati sociokulturnim prednostima (Faktor IV) značajnije su utjecala dva obilježja – dob i socioprofesionalni status. Vrlo je popularno (iznad zajedničkog prosjeka) u najmlađoj dobnoj skupini ispitanika, odnosno učenika, a značajno manje u najstarijoj dobnoj skupini i to kod studenata. S obzirom na sadržaj varijabli koje konstituiraju ovaj faktor može se reći da je dob u ovom slučaju obilježje koje statistički značajno diskriminira ispitanike. Želja za putovanjima, stjecanjem novih prijateljstava, upoznavanjem drugih kultura je tipična za mlađe naraštaje. Kako analize pokazuju (Ilišin, 1988) oni su, prije svega, ti koji su visoko motivirani za stjecanje novih iskustava i otvoreni za novo i različito.

Tablica 9: Razlike u odnosu mladih prema uključivanju Hrvatske u europske integracijske procese

Sociodem. obilježja	Antieurop. orijentacija.	Nepripr. za europ.integr.	Socio-kult. prednosti	Nametnute barijere
<i>Socioprof. status</i>			<i>F-omjer=9,00</i>	<i>F-omjer =6,62</i>
Zaposleni			0	0
Nezaposleni			0	0
Učenici			+	0
Studenti			-	-
<i>Dob</i>			<i>F-omjer=10,29</i>	
15-19 godina			+	
20-24 godine			0	
25-29 godina			-	
<i>Obrazovanje oca</i>		<i>F-omjer=7,31</i>		<i>F-omjer=8,62</i>
OŠ i manje		-		+
KV/VKV		0		0
Srednja škola		0		0
VSS		0		-
VSS i više		+		-
<i>Obraz. ispitanika</i>	<i>F-omjer=9,74</i>			
OŠ i manje	+			
Ind./zanatska škola	+			
Srednja škola	-			
VSS, VSS i više	0			
<i>Mjesto stanovanja</i>	<i>F-omjer=12,83</i>			<i>F-omjer=8,74</i>
Selo	+			+
Mali grad	0			0
Veliki grad	-			-
Zagreb	-			-
<i>Reg. pripadnost</i>		<i>F-omjer=4,59</i>		<i>F-omjer=6,71</i>
Sjeverna Hrvatska		0		0
Središnja Hrvatska		0		0
Istra i Primorje		+		-
Istočna Hrvatska		-		+
Dalmacija		-		0
Zagreb		+		-
<i>Religioznost</i>	<i>F-omjer=12,23</i>			<i>F omjer 19,77</i>
Religiozni	0			+
Neodlučni	0			-
Nereligiozni	-			-
<i>Stranačka pref.</i>	<i>F-omjer=10,85</i>	<i>F-omjer=24,25</i>		<i>F-omjer=9,48</i>
HDZ	+	-		+
HSS	+	0		0
HSLŠ	0	0		0
HSP	+	-		+
LS	-	+		0
SDP	-	+		-
Neodlučni	+	-		0
Nezadovoljni	-	0		0

Legenda: - ispod zajedničkog prosjeka; 0 u zajedničkom prosjeku; + iznad zajedničkog prosjeka

Najveći broj statistički značajnih razlika nastao je na Faktoru V, koji govori o nametnutim barijerama integraciji u Europu (razlike u šest sociodemografskih obilježja). Mišljenje da integriranje Hrvatske u Europu otežavaju prestrogi kriteriji i uvjeti nametnuti od Europske unije više od ostalih (iznadprosječno) zastupaju mladi čiji roditelji imaju niži stupanj obrazovanja (završena osnovna škola), koji su ruralnog porijekla i teritorijalno pripadaju Istočnoj Slavoniji. To je skupina mladih koji su se također izjasnili kao religiozni i koji preferiraju političke stranke s nacionalističkim programom (HDZ i HSP). Ovi stavovi ispodprosječno su prihvaćeni među mladima s višim stupnjem obrazovanja (studenti) i visoko obrazovanim roditeljima. Nereligiozni su i izrazito urbanog domicila (žive u velikim gradovima i Zagrebu). Teritorijalno pripadaju razvijenijim područjima Hrvatske (Istra i Primorje i Zagreb) i podržavaju socijaldemokratsku političku opciju (pristaše SDP).

Zaključno iz podataka proizlazi da se mladi najviše diferenciraju na dva faktora: proeuropska i antieuropska orijentacija. Kao najčešće determinante razlika pojavljuju se socioprofesionalni status ispitanika, obrazovanost oca, ruralno-urbani domicil, religioznost i stranačke preferencije ispitanika. Pri tome ispitanici visokoobrazovanih roditelja, urbanog rezidencijalnog statusa, koji su nereligiozni, te simpatizeri liberalne i lijeve političke orijentacije češće od ostalih prihvaćaju proeuropski orijentirane stavove. Suprotnog su predznaka sociodemografska obilježja antieuropski orijentiranih ispitanika (nisko obrazovanje oca, ruralni rezidencijalni status, preferencija nacionalnih i nacionalističkih političkih programa). Gledajući u cjelini, pokazuje se da varijabla stranačkih preferencija ima najsnažniju diskriminatorsku snagu. Ona je, naime, proizvela statistički značajne razlike na najvećem broju faktora (četiri od ukupno pet faktora), što govori o snažnom utjecaju političke ideologije na društveni život, uključujući i mlade.

4. Socijalna distanca prema narodima Europe

Potpuniju sliku o odnosu mladih prema vlastitoj naciji i Europi dobit ćemo kada uz navedene indikatore razmotrimo i stavove mladih prema konkretnim europskim narodima i spremnost na različite odnose s njihovim pripadnicima u konkretnim životnim situacijama. U sociologiji ovaj tip odnosa operacionalno se najčešće iskazuje kategorijom socijalne distance kojom se označava stupanj udaljenosti ili bliskosti prema određenim osobama ili skupinama. Nas je zanimao odnos mladih prema vodećim nacijama Europske unije, istočnih odnosno tranzicijskih zemalja Europe, Amerikancima¹⁴, te nacijama čiji pripadnici čine

¹⁴ Sjedinjene Američke Države su zajedno sa članicama Europske unije imale značajan utjecaj na zbivanja na prostoru bivše Jugoslavije, uključujući i Hrvatsku, pa je bilo interesantno ispitati i odnos mladih prema Amerikancima.

nacionalne manjine u Hrvatskoj, uključujući i narode koji su živjeli u sastavu bivše Jugoslavije (SFRJ). Socijalnu distancu mjerili smo Bogardusovom ljestvicom socijalne distance, koja se sastoji od sedam stupnjeva bliskosti, odnosno udaljenosti prema pripadnicima drugih skupina, u ovom slučaju nacija. U tablici 10 prikazali smo postotke koji izražavaju najviši iskazani stupanj bliskosti s pripadnicima drugih nacija (“biti u bliskom srodničkom odnosu”), skalarne prosjeke i standardne devijacije za svaku pojedinu naciju.

Tablica 10: Socijalna distanca prema drugim nacijama

Nacija	Biti u bliskom srodstvu (%)	a.s.	s.d.
1. Hrvati	74,9	3,81	1,14
2. Amerikanci	35,9	3,54	1,17
3. Talijani	32,2	3,51	1,29
4. Nijemci	31,6	3,47	1,20
5. Francuzi	30,6	3,54	1,26
6. Slovenci	21,2	3,27	1,32
7. Mađari	20,4	3,16	1,31
8. Česi	20,2	3,17	1,29
9. Makedonci	16,5	3,12	1,34
10. Rusi	16,3	3,15	1,36
11. Crnogorci	14,2	3,03	1,37
12. Bošnjaci	13,7	3,06	1,36
13. Srbi	13,2	3,05	1,32
14. Albanci	11,9	2,87	1,34

Po položaju na rang ljestvici, izdiferencirane su tri skupine nacija. Osim Hrvata, prema kojima su ispitanici iskazali najveću bliskost, u skupini najpreferiranih nacija nalaze se Amerikanci (rang 2) i zapadnoeuropske nacije – Talijani, Nijemci i Francuzi (rang 3, 4 i 5). S njima bi u bliskom srodstvu željelo biti nešto više od 30% ispitanika, dok se vrijednost skalarnih prosjeka kreće oko 3,5. Odmah iza njih, u središnjem dijelu rang ljestvice nalaze se srednjoeuropske nacije: Slovenci, Mađari i Česi, s kojima bi bliske srodničke odnose prihvatilo 20-21% ispitanika. Oni također imaju i nešto niže skalarne vrijednosti (u rasponu od 3,2 do 3,3). U donjem dijelu ljestvice nalaze se Rusi i pripadnici naroda južnih i istočnih republika bivše Jugoslavije: Makedonci, Crnogorci, Bošnjaci, Srbi te Albanci. Pri tome su nešto više prihvaćeni Rusi i Makedonci (bliske srodničke odnose s njima bi prihvatilo oko 16% ispitanika), nego ostale nacije, naročito Srbi (13%) i Albanci (12%) prema kojima mladi imaju najveću socijalnu distancu.

Krizne, a pogotovo ratne situacije pogoduju stvaranju društvene klime koja vodi homogeniziranju društvene svijesti i crno-bijelom načinu društvenog vrednovanja u kojem se neprijateljstvo prema naciji u sukobu širi na sve njezine pripadnike. Mladi, kao dio takvog socijalnog prostora, također bivaju određeni njegovim dominantnim vrijednosnim sustavom i primjenjuju ga kao kriterij u definiranju svog odnosa prema drugim nacijama. Otuda ne iznenađuje naizgled paradoksalna situacija, da pokazuju veću socijalnu bliskost s prostorno dalekim Amerikancima i zapadnoeuropskim nacijama, nego s dojučerašnjim sugrađanima, Srbima i Bošnjacima, s kojima se u devedesetima ratovalo. Slično se može protumačiti i veća socijalna distanca prema Rusima, koji su bili saveznici neprijateljske strane, Srba i Crnogoraca.

Istodobno, nisko pozicioniranje Makedonaca i osobito Albanaca (posljednje mjesto na rang listi) koji su čak bili saveznici Hrvata u prošlom ratu, indicira na kompleksniji sklop situacijskih utjecaja. Ono, zapravo, upućuje na djelovanje i drugih faktora na formiranje odnosa mladih prema pojedinim nacijama koji se ne mogu pripisati specifičnostima ratne situacije. Polarizacija rang ljestvice ne odvija se samo prema kriteriju razvijene — nerazvijene zemlje. Iz tablice 10 je vidljivo da se u gornjem dijelu (prvoj polovini ljestvice) nalaze zemlje čiji su narodi uglavnom katolici, tj. katoličke zemlje. Ovakvo pozicioniranje nacija evidentno reflektira vrijednosnu matricu vladajuće ideologije u devedesetim godinama koja je hijerarhijski diferencirala narode i njihove kulture pridavajući pri tome viši status kulturi zapadnih i katoličkih naroda nego istočnih i ne-katoličkih. Naglašavanje katoličanstva kao konstitutivnog elementa nacionalnog identiteta hrvatskog naroda u takvom vrijednosnom kontekstu bilo je u funkciji isticanja pripadnosti Hrvatske Zapadu i njezinog distanciranja od ne-katoličkog Istoka. Poznato je, da je ova ideja, kao značajan element izgradnje nacionalnog identiteta, bila promovirana kroz sve ključne mehanizme socijalizacije mladih, naročito školu i medije, što je utjecalo i na formiranje socijalne distance mladih prema pripadnicima pojedinih nacija. Pri tome također treba imati u vidu da su mladi izloženi i utjecajima šireg, europskog konteksta koji također nije imun od spomenute hijerarhizacije nacija i kultura. Štoviše, dioba na “Zapad” i “Istok”, “Sjever” i “Jug”, dugogodišnji je dio zapadnoeuropskog nacionalizma koji također dolazi u tranzicijske zemlje, bilo zbog olakšane komunikacije, bilo kao sastavni dio procesa njihove integracije u Europu.

5. Zaključak

Analiza podataka je ukazala na heterogenu strukturu nacionalne svijesti mladih. Raznolikost obrazaca odnosa mladih prema vlastitoj naciji indicirana je u svim njegovim dimenzijama koje smo analizirali: stavovima prema vlastitoj naciji, europskim integracijskim procesima i europskim nacijama pojedinačno.

Analiza podataka također je pokazala da se odnos mladih prema vlastitoj naciji u devedesetima djelomično promijenio u odnosu na osamdesete godine.

Indiciran je pad atraktivnosti kozmopolitski konotiranih tvrdnji i veća rasprostranjenost nacionalno obojenih tvrdnji, pa i onih čiji sadržaj implicira glorifikaciju i nekritički odnos prema vlastitoj naciji (etnocentrizam). Promjene pri tome nisu značajnije zahvatile hijerarhijsku strukturu tvrdnji. Više je riječ o izmjenama na “polovima” kontinuuma nacionalno-kozmpolitsko, gdje je registriran pomak k stavovima koji iskazuju čvršću vezanost mladih za vlastitu naciju. No, i pored navedenih pomaka, u populaciji mladih su i devedesetih godina prevladavali stavovi koji izražavaju vezanost za vlastitu naciju koja “čuva” otvorenost prema svijetu i utjecajima drugih kultura.

Mišljenje mladih je heterogeno i kada je riječ o njihovom odnosu prema uključivanju Hrvatske u europske integracijske procese. Paralelno s proeuropskim egzistiraju i antieuropski stavovi, oni koji ukazuju na kritički, ali i na nekritički odnos mladih prema osposobljenosti Hrvatske za europsku integraciju. Bez obzira na indiciranu rezerviranost i strah od Europe, ona je ipak za veliku većinu mladih atraktivan socijalni prostor koji i Hrvatskoj i njima osobno omogućava bolje razvojne uvjete. Osim društveno-kontekstualnih utjecaja, ovdje je došao do izražaja i utjecaj generacijskih osobina populacije mladih – želja za boljim obrazovnim šansama i zapošljavanjem, putovanjima, sklapanjem novih poznanstava i sl. Podaci su također pokazali da veći dio mladih ima kritički odnos spram osposobljenosti Hrvatske da udovolji kriterijima ulaska u Europu, naročito prema nedovoljnoj demokratiziranosti njezinog političkog i društvenog života, uključujući poštivanje ljudskih i manjinskih prava. Kritični su i prema nedovoljnoj ekonomskoj razvijenosti Hrvatske i sl. Ovakav odnos upućuje da su mladi realistični u pogledu situacije u vlastitoj zemlji i da je većina njih, usprkos nacionalnoj homogenizaciji društvenog života, interiorizirala demokratske društvene vrijednosti i pluralizaciju društva. Mada je riječ o odnosu mladih prema uopćeno formuliranim vrijednostima, ovo je ohrabrujući nalaz, jer je riječ o populaciji koja će nositi budući razvoj društva i o kojoj će ovisiti smjer njegovog razvoja.

Analiza varijance je pokazala da na navedene razlike u odnosu mladih prema vlastitoj naciji i uključivanju Hrvatske u europske integracijske procese značajno utječu njihova sociodemografska obilježja. Najsnažniju diskriminatornu moć pokazale su modernizacijske varijable, kao što je obrazovanost ispitanika i roditelja, njihov rezidencijalni status, teritorijalna pripadnost (industrijski razvijena i nerazvijena područja) te političke preferencije. Preciznije, viši stupanj obrazovanja (roditelja i ispitanika), urbani rezidencijalni status, liberalna i socijaldemokratska politička orijentiranost vežu se uz “labaviju” nacionalnu vezanost i kozmpolitizam. Konzekventno tome, nositelji navedenih

obilježja su ujedno češće proeuropski orijentirani i kritičniji od ostalih prema slabostima vlastitog društva. Suprotno tome, nacionalno konotirane stavove i rezerviraniji odnos prema Europi prate niži stupanj obrazovanja, ruralni rezidencijalni status i preferencija nacionalno orijentiranih političkih programa. Navedeno diferenciranje ispitanika uobičajeni je rezultat djelovanja modernizacijskih varijabli. Ono pokazuje da razvijenije, ne-tradicionalne sredine pogoduju razvoju mladih kao slobodnih individua koji se ne vežu čvrsto za jednu grupu, nego imaju višestruk identitet i otvoreni su za komunikaciju u različitim smjerovima.

Nešto drugačiju sliku nacionalne svijesti mladih pokazuju podaci o njihovoj socijalnoj distanci prema konkretnim nacijama. Oni upućuju da mladi imaju veću distancu prema istočnim i ne-katoličkim nacijama, osobito Bošnjacima, Srbima i Albancima, nego prostorno daljim zapadnoeuropskim i katoličkim nacijama. Dok se velika distanca prema Bošnjacima i Srbima dijelom može objasniti ratnim sukobom, hijerarhijsko dihotomiziranje nacija prema kriterijima “razvijene-nerazvijene”, “katoličke-nekatoličke” jasno reflektira vrijednosni sustav tada vladajuće ideologije koja je promovirala hijerarhijski princip vrednovanja kultura pridavajući kulturi zapadnih i katoličkih naroda viši status od istočnih i nekatoličkih. Kako je Hrvatska i sama katolička zemlja, odnosno zemlja u kojoj većina stanovništva pripada katoličkoj vjeroispovjesti, širenje ovakvog vrijednosnog sustava je imalo značajnu ulogu u izgradnji nacionalnog identiteta i smještanja Hrvatske u zemlje zapadno-katoličkog kulturnog kruga. Njegov utjecaj je, kako su pokazali podaci, očito zahvatio i generaciju mladih. Štoviše, podaci su pokazali da se u ovom slučaju utjecaj vladajućeg idejnog sustava u društvu na mlade jasnije ispoljio, nego u drugim analiziranim dimenzijama njihovog odnosa prema naciji.

Od dioba na “razvijene” i “nerazvijene”, “Zapad” i “Istok” i slično, nije imun ni europski Zapad. Štoviše, hijerarhizirane diobe nacija i njihovih kultura dugogodišnji su sastojak zapadnoeuropskog nacionalizma i rasizma. Labavljenjem granica i razvojem komunikacije danas su povećane mogućnosti njihovog utjecaja na mlade širom Europe, uključujući i Hrvatsku. Pri tome nije zanemarlivo da i same tranzicijske zemlje u želji da se približe Zapadu preuzimaju i taj dio “europskog” naslijeđa.

Zaključno se može reći da se i u ovom istraživanju još jednom pokazalo da društvena datost višestruko djeluje na mlade. Izloženi različitim utjecajima društvene sredine, mladi su reagirali diferencirano. Mada je njihova veza s vlastitom nacijom tijekom devedesetih godina bila čvršća nego osamdesetih, pa i sa znakovima etnocentrizma, većina mladih je usprkos razdoblju snažne nacionalne homogenizacije, očuvala tipično generacijska obilježja: kritičnost i otvorenost za pluralizaciju društvenog prostora i svijet oko sebe.

Literatura

- Baranović, B. (1999): Udžbenici povijesti i nacionalni identitet mladih. u: Čačić-Kumpes, J. (ur.): *Kultura, etničnost, identitet*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Brubaker, R. (1996): *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Delors, J. et al. (1998): *Učenje, blago u nama* (Izvješće UNESCO-u Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće). Zagreb: Educa.
- Giddens, A. (1992): *The Nation-State and Violence*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1999): *Modernity and Self-Identity. Self and the Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Hobsbawm, E. (1992): Nationalismus und Ethnizität. *Die Neue Gesellschaft-Frankfurter Hefte* 7(39):612-618.
- Ilišin, V. (1988): Interesi i slobodno vrijeme, u: Radin, F. (ur.): *Fragmenti omladine*. Zagreb: RKSSOH / IDIS.
- Judt, T. (1996): Europa: Velika iluzija. *Revija za sociologiju* 3-4(27):135-143.
- Kovatcheva, S. (1999): The European Identity of the New Generation of Bulgarian Students in a Comparative Perspective, in: Mitev, P. E. (ed.): *Bulgarian Youth Facing Europe*. Sofia: International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations.
- Mežnarić, S. (1996): Europa, njezin istok i jug: što je očekuje? *Revija za sociologiju* 3-4(27):145-151.
- Mitev, P. E. (1999): Europe, The Europeans and the European Values in the Eyes of Young People, in: Mitev, P. E. (ed.): *Bulgarian Youth Facing Europe*. Sofia: International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations.
- Preston, P. W. (1997): *Political/Cultural Identity. Citizens and Nations in a Global Era*. London: Sage.
- Radin, F. (1988): Hijerarhije i strukture društvenih vrijednosti, u: Radin, F. (ur.): *Fragmenti omladine*. Zagreb: RKSSOH / IDIS.
- Strategic objectives 2000-2005 "Shaping the New Europe"*. Commission of the European Communities, 2000.
- Vrcan, S. (1988): Mladi i nacija, u: Radin, F. (ur.): *Fragmenti omladine*. Zagreb: RKSSOH / IDIS.
- Vrcan, S. (1999): Znakovita zbrka oko etničkog, u: Čačić-Kumpes, J. (ur.): *Kultura, etničnost, identitet*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.

Vlasta Ilišin

MLADI I POLITIKA

1. Uvodna razmatranja

Sukladno iskazu I. Šibera (1998:137) da “svaka ambicioznija analiza političkih procesa obavezno uključuje i analizu mladih, njihova položaja, ambicija, opredjeljenja, subkulture, političkog aktiviteta”, može se reći da i svaka ambicioznija analiza vrijednosnog sustava i ponašanja mladih nužno uključuje razmatranje njihovih političkih vrijednosti, stavova i djelovanja. Razlozi istraživačkog interesa za relaciju mladih i politike najmanje su dvojaki: s jedne strane nužan je uvid u političke stavove i vrijednosti mladih i kao sudionika ukupnog društvenog života i kao onih koji će preuzeti rukovođenje društvom u svojoj zrelijoj dobi, a s druge strane potrebno je osvijetliti značajke postojeće političke participacije mladih u političkim institucijama i procesima kako bi se stekao potpuniji uvid u probleme njihove integracije u politički i društveni život zajednice. Pritom valja podsjetiti da je *politika* jedna od najznačajnijih ljudskih djelatnosti koju izvorno određuje racionalno djelovanje sa svrhom uređenja zajednice putem odlučivanja o zajedničkim poslovima, pri čemu je to djelovanje prije svega vezano uz moć. Utoliko isključenost iz politike u pravilu znači i isključenost iz procesa odlučivanja, ali i otežano posredovanje partikularnih interesa u institucije vlasti. Koliko je to povezano najbolje se može očitati iz situacije mlade populacije u suvremenom društvu i politici, a koju karakterizira nedorečena artikulacija, nedostatna promocija i minorna zastupljenost njihovih partikularnih interesa na političkoj sceni.

U ovoj analizi relacije mladih i politike polazi se od nekoliko teza proizišlih iz dosadašnjih uvida u taj problem, a u kojima se prije svega uspoređuje odnos mladih i starijih spram politike. Prvo, mladi su distancirani od politike i to poglavito od institucionalne politike, a što se manifestira kao slaba zainteresiranost za politiku i ispodprosječna participacija u političkim institucijama i procesima. Iz toga slijedi da su mladi potencijalno podložniji raznim oblicima političke manipulacije i instrumentalizacije. Kada se već politički i angažiraju, mladi su skloniji tzv. izvaninstitucionalnom političkom djelovanju, kao i zauzimanju radikalnijih političkih pozicija (Ilišin, 1999:80-91). Unutar takvog obrasca interpretacije političkog djelovanja mladeži, ono se istodobno promatra i kao

indikator marginalnog društvenog statusa mladih i kao faktor koji pridonosi njihovoj daljnjoj marginalizaciji.

Marginaliziranost mladih u institucionalnoj politici poznat je i razmjerno solidno elaboriran problem o čemu svjedoče dosadašnje analize odnosa mladih i politike (primjerice, Friedenberg, 1972; Seagull, 1977; Vrcan, 1988; Ilišin, 1999). Ta konstanta, koja traje od uspostave građanskog društva i pojave mladih kao zasebne društvene grupe, biva tek ponekad nakratko prekinuta, i to kada se steknu iznimno povoljni uvjeti za masovniji ulazak mladih u institucionalnu politiku (kao što su ratovi, revolucije, radikalne reforme i slično). U povoljnim uvjetima javljaju se tzv. političke generacije (Mannheim, 1972; Braungart & Braungart, 1989) koje na političkoj sceni nastupaju autonomno i najčešće se, promjenom vlasti koja se zbiva kao posljedica korjenitih promjena, etabliraju u nove vladajuće strukture. No, to su jednokratni prodori mladih u politiku zbog izvanrednih društvenih okolnosti, dok u stabilnim društvima i vremenima funkcioniraju manje ili više prešutno uspostavljeni generacijski odnosi moći u kojima je mladima namijenjena uloga onih koji se tek moraju osposobiti za donošenje odluka. U takvim okolnostima kadrovske se promjene u politici zbivaju ustaljenim redom i tempom po načelu senioriteta i zasluga a tek politički neuspjeh određenih grupacija biva popraćen i značajnijim pomlađivanjem koje se obično prepoznaje kao smjena generacija.

Ono što je nedvojbeno, jest da mladi u institucionalnoj politici participiraju malo (političke stranke) ili tek simbolično (tijela vlasti), a da se istodobno na njih računa kao na važan segment biračkog tijela. Podzastupljenost mladih u tijelima vlasti ponajprije je rezultat sociokulturnih pretpostavki i generacijskih odnosa moći, dok zakonskih prepreka u većini suvremenih društava nema. No otežano mijenjanje dobnog cenzusa u korist mladih (Seagull, 1977; Nohlen, 1992) i razdvajanje punoljetnosti od općeg biračkog prava (posebice pasivnog) u nekim društvima (Ilišin, 1999), ukazuje na to da je vjerojatno i u onim zemljama gdje punoljetnost i opće biračko pravo nisu razdvojeni na djelu stanoviti zazor spram punog političkog angažmana mladih. Politička inferiornost mladih vidljiva je i u političkim strankama u kojima vlada načelo senioriteta, zbog čega se mladi teško i u malom broju uspijevaju probiti u čelništva stranaka (Goati, 1984; Michels, 1990), odakle je obično najbrži put do pozicija vlasti. Pritom većina suvremenih političkih stranaka prakticira postojanje stranačkog podmladka, jer se smatra da se mladi tek trebaju osposobiti za politički rad, a tome je inherentno priznavanje njihovih specifičnih interesa i potreba.

Izmjestimo li se iz uže shvaćene politike, treba reći da se na mlade gleda kao na nositelje promjena i budućeg društvenog razvoja, što znači da se istodobno očekuje i pojačan angažman mladih i da se njihova potpuna socijalna integracija odgađa na neodređeno vrijeme. Najkraće rečeno, nakon stjecanja

punoljetnosti mladima su formalno dana sva građanska prava i dužnosti, ali se u stvarnosti s njima kao građanima ozbiljno ne računa – osim u izvanrednim okolnostima – dok se ne približe srednjoj životnoj dobi.

U iznimne okolnosti nedvojbeno se može ubrojiti razdoblje tranzicije (demokratske transformacije) u kojem se Hrvatska nalazila u posljednjem desetljeću prošlog stoljeća, pri čemu se o hrvatskom društvu ne može govoriti kao o stabilnom društvu s demokratskom tradicijom. Promjene političkog poretka 1990. godine i velika smjena vlasti početkom 2000. godine idealtipske su situacije u kojima se teorijski očekuje veći ulazak mladih u institucionalnu politiku pa otuda i u tijela vlasti. No to se nije zbilo, a ostaje otvoreno pitanje zbog čega se hrvatska mladež nije uspjela izboriti za bolje političke pozicije u društvenim okolnostima koje ne samo da su tome pogodovale, nego su to na specifičan način i zahtijevale.

Analiza rezultata istraživanja koja slijedi nastoji odgovoriti na nekoliko pitanja: 1) Kakve su stranačke preferencije današnje generacije mladih u Hrvatskoj?; 2) Kako mladi percipiraju društvenu stvarnost?; 3) Kakve su političke vrijednosti i stavovi mladih?; te 4) Kakva je politička participacija i potencijal mladih?. *Cilj* analize jest ustanoviti distribuciju i strukturiranost ispitivanih pojava te njihovu povezanost sa sociodemografskim, sociostrukturnim i sociokulturnim obilježjima mladih. Pritom se polazi od *hipoteze* da je odnos mladih spram politike u značajnoj mjeri određen njihovim sociostrukturnim obilježjima, te promjenama koje su se zbivale na društvenom i političkom planu. Pri utvrđivanju postojećih utjecaja za analizu se koriste obilježja spola, dobi, socioprofessionalnog i rezidencijalnog statusa, obrazovanja oca i ispitanika, regionalne pripadnosti, religioznosti te stranačkih preferencija. Pritom se tumače samo one razlike koje su značajne na razini .0001 i manje. U mjeri u kojoj to raspoloživi podaci dopuštaju, nastojat će se identificirati promjene do kojih je došlo tijekom posljednjih 10 godina, jer društveno-politički okvir i primijenjeni instrument u 1986. godini ne omogućuje valjane usporedbe tadašnje i današnje situacije. To je ujedno razlog razmjerno ekstenzivnog ispitivanja i interpretacije odnosa suvremene hrvatske mladeži spram politike, tim prije što se tek treba stvoriti bazični fondus podataka za daljnja praćenja promjena na tom području istraživanja.

2. Stranačke preferencije

Uspostavom višestranačja u Republici Hrvatskoj pitanje stranačkih preferencija građana, pa tako i mladih, postalo je zanimljivom i stalnom temom brojnih istraživanja. Uvid u dosadašnja istraživanja stranačkih preferencija pokazuje da je tijekom proteklog desetljeća dolazilo do promjena u stranačkim

opredjeljenjima te da je postupno došlo do razmjerno prepoznatljive socijalne profilacije pristaša značajnijih političkih stranaka.

Prije razmatranja ovdje dobivenih podataka treba naglasiti da će se, u daljnjoj analizi odnosa mladih i politike, njihove stranačke preferencije koristiti i kao tzv. nezavisna varijabla. Pretpostavka je, naime, da će uvid u socijalna obilježja pristaša promatranih političkih stranaka znatno pomoći u objašnjenju utjecaja stranačke preferencije na političke stavove i vrijednosti mladih.

U Prilogu (pitanje 56 iz *Upitnika*) navedena su puna imena političkih stranaka i izvorna distribucija odgovora ispitanika na upit o tome za koju bi stranku glasali početkom 1999. godine. Ponaosob su navedene 22 stranke, kojima su pribrojani odgovori: “neka druga stranka” (koja nije bila ponuđena u popisu političkih stranaka), “ne mogu se odlučiti” i “ne podržavam nijednu stranku”. Potonje dvije skupine ispitanika čine trećinu uzorka, zbog čega nije bilo uputno izostaviti ih iz analize. Uzimajući u obzir samo najfrekventnije odgovore (od 5% naviše), za daljnju analizu su odabrane pristaše šest političkih stranaka te još dvije skupine ispitanika: stranački neodlučni i stranački nezadovoljni.¹ Iz tablice 1 vidljivo je da je među mladima najviše pristaša imao SDP, pa HDZ i HSLŠ, a manju, ali ipak značajnu podršku uživali su HSS, HSP i LS.

Stranačke preferencije nisu stabilna kategorija, jer pod utjecajem raznih okolnosti dolazi do preusmjeravanja simpatija od jedne stranke k drugoj. Zato podatke o stranačkim preferencijama mladih treba promatrati u funkciji vremena. Drugim riječima, veću ili manju potporu mladih određenim političkim strankama ne treba uzeti kao trajnu činjenicu, nego kao pokazatelj političkog raspoloženja mladih početkom 1999. godine. Pritom treba imati na umu da su stranačke preferencije mladih u pravilu manje postojane nego što je to slučaj kod starijih. Stoga se promjene u stranačkim preferencijama mladih pokazuju dobrim prediktorom za predviđanje smjera i opsega promjena koje će se zbiti u cjelokupnom elektoratu za jedan do dva izborna ciklusa kasnije.

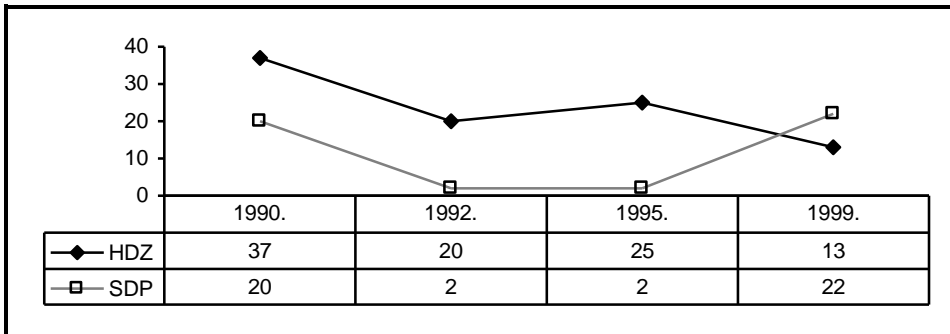
Koliko je stranačka identifikacija mladih – pri tome ne treba smetnuti s uma da se slične promjene zbivaju i među starijima – podložna promjenama, ilustriraju podaci iz grafikona 1. U njemu su prikazane promjene broja mladih pristaša HDZ-a i SDP-a od 1990. godine (Ilišin, 1999:186) do 1999. godine.² Te dvije stranke su

¹ Premda se u istraživanjima izbornog ponašanja stranački neidentificirani ispitanici u pravilu promatraju kao jedinstvena skupina potencijalnih izbornih apstinenta, ovdje su oni razdvojeni na dvije skupine zato što se željelo provjeriti da li se neodlučni ispitanici po svojim obilježjima razlikuju od ispitanika koji su nezadovoljni postojećim političkim strankama.

² Radi komparativnog uvida u promjene u nekim aspektima odnosa mladih i politike, u ovom dijelu istraživanja koriste se podaci iz projekta *Izbori, stranke i parlament u*

odabrane jer su najveće i na hrvatskoj političkoj sceni permanentno prisutne od uspostave višestranačja, pri čemu se radi i o strankama za koje istraživački podaci postoje od prvih višestranačkih izbora.

Grafikon 1: Promjene u broju mladih pristaša HDZ-a i SDP-a (%)

Relativno pouzdaniji indikator je sociodemografska struktura pristaša političkih stranaka, ali i u ovom slučaju valja imati na umu da hrvatska stranačka scena još nije stabilizirana.³ To sugerira da proces socijalne profilacije političkih stranaka još traje, što znači i socijalno grupiranje njihovih pristaša. Kakav je sociodemografski profil stranačkih simpatizera i stranački neopredijeljene mladeži prikazan je u tablici 1.

Iz podataka navedenih u tablici 1 vidljivo je da su stranačke preferencije mladih pod većim ili manjim, ali svakako statistički značajnim utjecajem svih osam korištenih sociodemografskih obilježja. Najveći utjecaj imaju sociostrukturne varijable (obrazovanje i sredina u kojoj se mladi socijaliziraju), dok je najmanje utjecajna spolna pripadnost. Rekapitulaciju dobivenih nalaza najpreglednije ćemo prikazati skiciranjem socijalnog profila mladih simpatizera promatranih političkih stranaka.

Hrvatskoj 1990.-2000. Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, kojeg je realizirao istraživački tim u sastavu: I. Grdešić, M. Kasapović, I. Šiber i N. Zakošek. Riječ je o rezultatima dobivenim u predizbornim ispitivanjima 1990, 1992. i 1995. godine, u kojima je obuhvaćen i poduzorak mladih (18-28 godina). Ukupan broj ispitanika iznosio je 2586, 2359 i 1142, a mladi su u sva tri ispitivanja činili oko četvrtine uzorka.

³ Stranačka fragmentacija nedovršen je proces, pa se tako godinu dana nakon provođenja našeg ispitivanja na hrvatskoj političkoj sceni, odvajanjem jedne frakcije od HDZ-a, pojavila nova politička stranka – Demokratski centar (DC). Sudeći po rezultatima lokalnih izbora u 2000. i 2001. godini, ne radi se o posve minornoj stranci, zbog čega je logično pretpostaviti da ta stranka i među mladima danas ima određeni broj pristaša. Uz to, uspjeh HNS-a, također na spomenutim lokalnim izborima, upućuje na porast rejtinga te stranke, koja još početkom 1999. godine među mladima nije imala dostatan broj simpatizera a da bi se njihova obilježja mogla zasebno analizirati.

Tablica 1: Sociodemografska obilježja pristaša političkih stranaka (%)

Sociodemograf. obilježja	HDZ	HSLs	HSP	HSS	LS	SDP	Neodl.	Nezad.	UKUPNO
<i>Spol</i>	$\chi^2=38,94$								
Žene	50,7	48,2	29,8	40,6	49,3	45,4	60,3	59,1	49,7
Muškarci	49,3	51,8	70,2	59,4	50,7	54,6	39,7	40,9	50,3
<i>Dob</i>	$\chi^2=87,67$								
15 – 19 godina	42,2	25,7	41,4	37,8	16,1	20,8	44,3	40,8	33,5
20 – 24 godine	23,7	45,1	29,0	24,1	41,7	36,0	33,1	33,1	33,3
25 – 29 godina	34,1	29,2	29,6	38,1	42,2	43,2	22,6	26,1	33,2
<i>Socioprof. status</i>	$\chi^2=85,85$								
Zaposleni	34,6	39,2	30,1	43,3	29,2	39,2	33,7	33,2	35,5
Nezaposleni	25,1	19,1	28,3	23,1	27,0	17,7	13,1	17,2	19,7
Učenici	29,2	17,9	26,0	20,9	11,7	12,8	33,2	29,5	23,2
Studenti	11,1	23,8	15,6	12,7	32,1	30,3	20,0	20,1	21,6
<i>Obrazovanje oca</i>	$\chi^2=105,61$								
OŠ i manje	21,2	15,8	21,1	28,4	2,1	10,8	15,1	16,9	15,8
KV/VKV	44,1	36,1	52,2	37,5	32,7	32,9	40,8	39,0	38,9
Srednja škola	19,8	19,1	10,8	16,8	9,8	18,0	17,2	19,2	17,6
VŠS	7,8	13,7	6,2	8,3	19,1	13,1	13,0	12,1	12,1
VSS i više	7,1	15,3	9,7	9,0	36,3	25,2	13,9	12,8	15,6
<i>Obraz. ispitanika</i>	$\chi^2=116,73$								
OŠ i manje	34,3	24,1	28,9	35,4	14,7	15,8	38,2	34,7	28,1
Ind./zanat. škola	25,1	17,8	38,1	30,1	11,1	16,1	16,1	16,2	19,1
Srednja škola	31,9	49,2	24,8	26,7	56,0	51,9	36,8	40,8	42,4
VŠS, VSS i više	8,7	8,9	8,2	7,8	18,2	16,2	8,9	8,3	10,4
<i>Mjesto stanovanja</i>	$\chi^2=102,12$								
Selo	58,3	44,1	53,2	68,4	25,6	33,7	46,1	50,2	46,3
Mali grad	23,2	28,4	27,1	17,6	21,2	23,8	22,2	21,1	23,3
Veliki grad	8,9	12,7	9,8	3,1	29,1	15,2	15,9	15,7	13,6
Zagreb	9,6	14,8	9,9	10,9	24,1	27,3	15,8	13,0	16,8
<i>Reg. pripadnost</i>	$\chi^2=151,95$								
Sjev. Hrvatska	19,2	20,3	16,1	30,3	7,8	18,9	26,1	20,9	20,7
Sred. Hrvatska	15,1	9,7	11,2	18,9	4,1	7,8	5,6	13,0	10,7
Istra i Primorje	4,8	7,8	8,7	1,2	6,1	10,1	20,2	13,1	10,9
Istočna Hrvatska	23,4	20,9	30,4	27,3	21,7	17,7	17,8	19,3	20,4
Dalmacija	27,9	26,4	23,9	11,7	36,1	17,2	14,3	21,2	20,2
Zagreb	9,6	14,9	9,7	10,6	24,2	28,3	16,0	12,5	17,1
<i>Religioznost</i>	$\chi^2=90,40$								
Religiozni	82,3	64,7	83,2	81,1	60,7	50,8	67,2	67,1	66,6
Neodlučni	12,1	23,1	12,1	12,8	16,1	26,0	20,7	20,2	19,8
Nereligiozni	5,6	12,2	4,7	6,1	23,2	23,2	12,1	12,7	13,6
UKUPNO	13,4	12,5	5,4	7,2	5,4	22,2	16,3	17,6	100,0

Pristaše HDZ-a podjednako su zastupljeni u oba spola, natprosječno su u dobi od 15 do 19 godina, dok se po socioprofesionalnom statusu natprosječno radi o učenicima (nasuprot studentima). Nadalje, riječ je o onima čiji je otac niže obrazovan (završena osnovna škola ili škola za radnička zanimanja) i koji su i sami niže obrazovani, nastanjeni u ruralnim naseljima, izrazito se samoidentificiraju kao religiozni, a razmjerno ih najviše ima u Dalmaciji (nasuprot Zagrebu te Istri i Primorju).

Pristaše HSLŠ-a također su podjednako zastupljeni u oba spola, u granicama prosjeka iz sve četiri socioprofesionalne skupine, porijeklom od očeva svih obrazovnih skupina, nastanjeni u naseljima svih stupnjeva urbaniziranosti i prosječno (ne)religiozni. Izdvajaju se jedino po tome što su češće u dobi između 20 i 24 godine, srednje obrazovani i žive u Dalmaciji.

Pristaše HSP-a dominantno su muškarci i natprosječno u dobi od 15 do 19 godina, nezaposleni, nižeg obrazovanja (osnovna škola ili neko radničko zanimanje) s očevima koji su također niže obrazovani, ruralnog domicila, s izraženijim uporištem u Istočnoj Hrvatskoj, te izrazito religiozni.

Pristaše HSS-a češće su muškarci, zaposleni, nižih stupnjeva obrazovanja čiji otac je također nižeg obrazovanja, izrazito ruralnog domicila i nastanjeni u ruralnim regijama (Sjeverna, Središnja i Istočna Hrvatska), te natprosječno religiozni, dok su sve dobne podskupine zastupljene uglavnom u granicama prosjeka.

Pristaše LS-a ravnomjerno su i žene i muškarci, natprosječno su stariji od 25 godina (nasuprot onima u dobi od 15 do 19 godina), nezaposleni ili studenti, obrazovani (12-16 godina školovanja), s očevima koji su također prosječno obrazovaniji, većinom žive u visokourbaniziranim sredinama i to u Dalmaciji ili Zagrebu, a među njima je i natprosječan broj nereligioznih ispitanika.

Pristaše SDP-a nešto su češće muškarci u dobi iznad 25 godina, studenti, prosječno obrazovaniji (srednja, viša i visoka stručna sprema), pri čemu je i otac slično obrazovan, pretežno su urbanog domicila i to s posebnim uporištem u Zagrebu, a i među njima je natprosječan broj nereligioznih ispitanika.

Stranački neodlučni ispitanici regrutiraju se većinom iz ženskog dijela omladinske populacije, iz najmlađe dobne podskupine i iz redova učenika, dok su po ostalim značajkama u granicama prosjeka.

Stranački nezadovoljni ispitanici također su većinom žene, najčešće u dobi do 19 godina i češće iz skupine učenika, a po ostalim se obilježjima također ne izdvajaju iz prosjeka.

Ovako sintetizirani nalazi omogućuju nekoliko zaključaka. Prvo, ustanovljeni sociodemografski profil mladih pristaša promatranih političkih stranaka sukladan je socijalnom profilu stranačkih pristaša u općoj populaciji (Zakošek, 1994. i 1998), iz čega slijedi da se među mladima odvijaju procesi socijalnog i političkog raslojavanja sukladno onima među starijim sugrađanima.

Drugo, pristaše promatranih političkih stranaka sustavno se razlikuju po osnovi svih kontroliranih sociodemografskih značajki, što sugerira da je sociostrukturalna diferencijacija pristaša političkih stranaka izrazito naglašena. Otuda slijedi da je, premda sa stanovitim rezervama, moguće govoriti o prepoznatljivosti socijalnog profila pristaša promatranih političkih stranaka, što upućuje na barem djelomičnu socijalnu profiliranost i ukorijenjenost tih stranaka. U tom je kontekstu zanimljivo da se mladi simpatizeri HSLS-a u najmanjoj mjeri razlikuju od prosjeka ispitane omladinske populacije, što bi moglo značiti da ta stranka uživa potporu najširih slojeva mladih, a što za stranku "centra", kako se HSLS (samo)deklarira, nije začuđujuće. Treće, na osnovi sociodemografskih obilježja mogu se prepoznati izrazite sličnosti između pristaša HDZ-a i HSP-a te između simpatizera LS-a i SDP-a, pri čemu je vidljivo da se radi o svojevrsnim antipodima. Između ta dva para stranaka smješteni su HSS (bliži HDZ-u i HSP-u) i HSLS (bliži LS-u i SDP-u). Daljnje će analize pokazati da li se naznačene sociostrukturne razlike reflektiraju i na ideološko-političke stavove. Četvrto, recentna sociostrukturalna obilježja pristaša većine promatranih stranaka pokazuju se već kao konstanta, jer u osnovnim naznakama – uz neke pomake – opstaju od početka višestranačja (Ilišin, 1999). Iz toga slijedi da je unatoč nedovršenom procesu strukturiranja i profiliranja hrvatskog stranačkog prostora socijalna jezgra potencijalnih birača relevantnih stranaka razmjerno prepoznatljiva i stabilna. Peto, tendencija da je najmlađa skupina mladih ujedno i najprijemljivija za "desnu" retoriku i programe (koje personificiraju HDZ i HSP) izaziva dilemu: radi li se tek o prolaznoj etapi u sazrijevanju koju inače karakterizira veća autoritarnost i sklonost radikalnim i naoko jednostavnim rješenjima ili je riječ o pojavi nove generacije mladih koja će i u kasnijoj omladinskoj dobi zadržati konzervativniju političku orijentaciju? I šesto, na razini sociostrukturne analize, razdvajanje stranački neopredijeljene mladeži na neodlučnu i kritički raspoloženu pokazalo se neproduktivnim, utoliko što se u oba slučaja radi o ispitanicima gotovo identičnih sociodemografskih obilježja. No, daljnja analiza povezanosti političkih stavova i stranačkih preferencija (i neopredijeljenosti) pouzdanije će pokazati je li to razdvajanje opravdano ili se radi tek o (samo)zavaravanju dijela ispitanika da je nepostojanje njihove stranačke vezanosti prije posljedica kritičkog uvida u nedostatke postojećih stranaka nego puke neobaviještenosti i nezainteresiranosti (što je uglavnom slučaj kod onih koji svoju neodlučnost ne nastoje prikriti racionalizacijama ili ignoriranjem).

3. Percepcija društvene stvarnosti

Načelna je pretpostavka da se ljudi politički opredjeljuju i djeluju u skladu sa svojim doživljajem društvenog realiteta. Drukčije rečeno, građani različito percipiraju i vrednuju postojeće probleme te predmnijevaju ili procjenjuju koje

političke osobe i grupacije jamče da će ti problemi biti razriješeni na zadovoljavajući način i prihvatljivom dinamikom. Takvo polazište relativiziraju pitanja koliko građani uopće poznaju programe političkih aktera i koliko se opredjeljuju za određene programe i njihove nositelje, a ne protiv nekih drugih programa i političke prakse. To se posebice aktualizira kada su u pitanju mladi, no taj ćemo problem zanemariti, jer ovdje ne ispitujemo racionalnu utemeljenost postojećih političkih stavova.

U ovom dijelu analizirat će se kako mladi percipiraju društvene nejednakosti u Hrvatskoj te probleme hrvatskog društva i probleme svoje generacije. U tom nas sklopu prvenstveno zanima kako mladi doživljavaju svoju okolinu i koliko to ovisi o njihovim sociostrukturnim obilježjima i političkom opredjeljenju (stranačkoj preferenciji).

Društvene nejednakosti stvarnost su svih suvremenih društava, no njihove se razmjere razlikuju kao što se razlikuje i svijest građana o postojećim nejednakostima. Osobito je zanimljivo to ispitivati u društvima kao što je hrvatsko, koje se do prije jednog desetljeća nastojalo (samo)razumijevati kao društvo socijalnih jednakosti. To je zacijelo i u svijesti građana – barem onih starijih koji svoje stavove u većoj ili manjoj mjeri mogu prenijeti i na svoje potomstvo – ostavilo nekog traga, makar u obliku pojačane socijalne osjetljivosti na stare kao i na novostvorene nejednakosti.

U postavljenom pitanju od ispitanika smo tražili da usporede društvene skupine razvrstane u devet parova, i to na način da procijene koja je skupina građana unutar svakog promatranog para u boljem (stupanj 3), istom (stupanj 2) ili lošijem (stupanj 1) položaju. U tablici 2 prikazani su rezultati faktorske analize (ukupne varijance od 50,9%) zajedno s vrijednostima aritmetičkih sredina (skalarni prosjek) i postotkom onih ispitanika koji navedene grupe vide kao lošije pozicionirane. U tablici 3 prezentirani su rezultati analize varijance koji nam pokazuju koje se skupine ispitanika međusobno razlikuju u zastupanju dobivenih faktora (tipova nejednakosti).

Zanimljivo je prvo pogledati rang-listu društvenih skupina koje su, po sudu ispitanika, u nepovoljnom položaju u usporedbi sa svojim antipodima. Kao najdiskriminiranije skupine devet desetina ispitanika navodi siromašne i nezaposlene, a iz prikazanih podataka vidljiv je potpuni konsenzus ispitanika u pogledu percepcije izrazito lošeg položaja tih skupina građana. Loš položaj tih skupina građana je toliko notorna činjenica da ne iziskuje poseban komentar.

Drugu kategoriju čine neobrazovani, članovi opozicijskih političkih stranaka i stanovnici sela, za koje dvije trećine do polovine ispitanika drži da su u lošijem položaju od obrazovanih građana, članova tadašnje vladajuće stranke i stanovnika gradova. Kada su u pitanju ove tri vrste nejednakosti, treba reći da

oko trećine ispitanika smatra da zapravo nema bitnih razlika između promatranih skupina. U tom je kontekstu najintragantnije da cca 30% mladih percipira da su obrazovani i neobrazovani ljudi u istom položaju, što nedvojbeno treba protumačiti kao jedan od indikatora slabog vrednovanja znanja i stručnosti u našem društvu. Također je zanimljivo da je čak dvije trećine mladih smatralo kako su članovi tadašnjih opozicijskih stranaka u znatno nepovoljnijem položaju od članova vladajuće stranke, što u jednom demokratskom društvu ne bi smio biti slučaj. Naime, neupitno je da se status, obveze i privilegije vladajućih krugova i opozicije razlikuju u korist prvih, no dobiveni podaci sugeriraju da se taj tip nejednakosti spustio do stranačkih baza i na razinu svakodnevnoga života. Drugim riječima, logično je očekivati da o nejednakom političkom položaju svjedoče politički involvirani građani (Miller, Timpson, Lessnoff, 1996:324), dok svi oni koji su samo promatrači političkih zbivanja – a to je premoćna većina – ne bi trebali percipirati da se radi o neravnopravnom političkom statusu.

Tablica 2: Tipovi društvenih nejednakosti

Faktori	Društvene skupine	Lošiji položaj (%)	a.s.
Faktor I (20,1% zaj. varijance) <i>Socijalne nejednakosti</i>	.829 Nezaposleni u odnosu na zaposlene	90,5	1,12
	.785 Siromašni u odnosu na bogate	93,1	1,10
	.553 Neobrazovani u odnosu na obrazovane	64,8	1,40
	.365 Stanovnici sela u odnosu na stanovnike grada	54,2	1,56
Faktor II (16,4% zaj. varijance) <i>Političke nejednakosti</i>	.761 Pripadnici nacionalnih manjina u odnosu na pripadnike hrvatskog naroda	35,9	1,79
	.652 Članovi opozicijskih stranaka u odnosu na članove vladajuće stranke	65,4	1,40
	.541 Ateisti u odnosu na vjernike	27,3	1,76
	.359 Žene u odnosu na muškarce	28,9	1,75
Faktor III (14,4% zaj. varijance) <i>Sociokulturne nejednakosti</i>	.808 Mladi u odnosu na starije	34,2	1,83
	.536 Stanovnici sela u odnosu na stanovnike grada	54,2	1,56
	.527 Žene u odnosu na muškarce	28,9	1,75

Napokon, treću kategoriju čine skupine za koje razmjerno manji broj ispitanika – tj. oko trećine njih – drži da su u lošijem položaju, a to su: pripadnici nacionalnih manjina, mladi, žene i ateisti. Ili, drukčije rečeno, za te društvene skupine od 48% do 69% ispitanika drže da su u istom položaju kao i pripadnici “suprotstavljenih” skupina, tj. Hrvati, stariji, muškarci i religiozni. Najzanimljivije je to da su upravo mladi percipirani kao najmanje diskriminirana društvena

skupina, pri čemu čak 17% ispitanika odgovara da su mladi u boljem položaju od starijih. Otkuda takvo optimističko viđenje društvenog statusa vlastite generacije nije lako dokučiti, no vjerojatno je da dio mladih svoje biološke prednosti (niža životna dob, vitalnost i slično) doživljava i kao stanovitu socijalnu prednost.⁴

Kao što se vidi u tablici 2, faktorskom analizom izlučena su tri faktora prvoga reda (ukupne varijance 50,9%) koji tvore vrlo prepoznatljive tipove društvenih nejednakosti.

Vjerojatno ne treba suviše objašnjavati zašto je prvi dobiveni faktor nazvan *socijalne nejednakosti*, jer ga konstituiraju “klasične” nejednakosti koje egzistiraju u svim suvremenim društvima i svugdje su tegobne. Sudeći po prosječnim vrijednostima radi se o najčešće percipiranom tipu društvenih nejednakosti, a analiza varijance pokazuje da su u tom pogledu ispitanici primjetno homogeni. Naime, samo se žene javljaju kao one koje natprosječno zastupaju taj faktor (možda zbog češćeg vlastitoga iskustva nezaposlenosti), a samo oni koji su završili industrijsku ili zanatsku školu ispodprosječno percipiraju socijalne nejednakosti. Potonji podatak je neočekivan ako znamo da taj dio mladih većinom pripada radništvu, za koje bi se očekivalo da ima izoštreniju socijalnu osjetljivost. Osim toga, niz podataka ovog istraživanja sugerira da su upravo mladi s najnižim kvalifikacijama skupina koja je unutar generacije “zaglavila” na donjem dijelu socijalne ljestvice, a neutemeljeno bi bilo očekivati da će se u njihovoj zreloj dobi takav društveni status bitno izmijeniti. Stoga je moguće pretpostaviti da življenje u pretpostavljenim nepovoljnim okolnostima, kombinirano s nižim obrazovanjem ne stimulira razvoj kritičke svijesti, pa ni onda kada osobno iskustvo govori tome u prilog.

⁴ Da su rezultati dobiveni našim istraživanjem unekoliko iznenađujući sugeriraju i nalazi britanskih istraživača o političkoj kulturi u suvremenom britanskom društvu (Miller, Timpson i Lessnoff, 1996:312). Oni su, naime, ustanovili da su ispitanici najčešće bili osobno diskriminirani zbog svoga spola (žene), dobi (mladi) ili rasne/etničke pripadnosti (pri čemu je osjećaj diskriminiranosti rastao paralelno s porastom obrazovanja ispitanika), dok su politička opredjeljenja ili religijska uvjerenja bila razmjerno nevažna kao osnovica diskriminacije. Dakako, jedino su političari (koji su činili veliki poduzorak) navodili neugodna iskustva zbog svoje političke pripadnosti. Čini se da kod nas, u konkurenciji takvih nedaća kao što su siromaštvo ili nezaposlenost, većina drugih oblika nejednakosti jednostavno pada u drugi plan, osim već apostrofiranih političkih nejednakosti, a što posredno ukazuje i na visoku politiziranost u našem društvu. Ovome treba dodati da spomenuto istraživanje Fakulteta političkih znanosti iz 1992. godine pokazuje da su se tada mladi razlikovali od starijih po većem opažanju nejednakosti između članova vladajuće i opozicijskih političkih stranaka, dok su manje isticali nejednakosti između sela i grada te zaposlenih i nezaposlenih (Ilišin, 1999:198). Ovi rezultati sugeriraju da je viđenje političkih nejednakosti u hrvatskom društvu konstanta od uvođenja višestranačja.

Tablica 3: Statistički značajne razlike u percepciji tipova društvenih nejednakosti

Sociodemografska obilježja	Socijalne nejednakosti	Političke nejednakosti	Sociokulturne nejednakosti
<i>Spol</i>	<i>F-omjer=13,15</i>		<i>F-omjer=15,25</i>
Žene	+		+
Muškarci	-		-
<i>Dob</i>			<i>F-omjer=11,15</i>
15 – 19 godina			0
20 – 24 godine			0
25 – 29 godina			+
<i>Socioprofesionalni status</i>		<i>F-omjer=15,12</i>	
Zaposleni		0	
Nezaposleni		0	
Učenici		0	
Studenti		+	
<i>Obrazovanje oca</i>		<i>F-omjer=22,66</i>	
OŠ i manje		-	
KV/VKV		0	
Srednja škola		0	
VŠS		0	
VSS i više		0	
<i>Obrazovanje ispitanika</i>	<i>F-omjer=6,54</i>	<i>F-omjer=20,59</i>	
OŠ i manje	0	-	
Ind./zanatska škola	-	-	
Srednja škola	0	+	
VŠS, VSS i više	0	+	
<i>Mjesto stanovanja</i>		<i>F-omjer=13,21</i>	
Selo		-	
Mali grad		0	
Veliki grad		+	
Zagreb		+	
<i>Regionalna pripadnost</i>		<i>F-omjer=15,40</i>	
Sjeverna Hrvatska		-	
Središnja Hrvatska		0	
Istra i Primorje		+	
Istočna Hrvatska		-	
Dalmacija		+	
Zagreb		+	

Nastavak tablice 3

Sociodemografska obilježja	Socijalne nejednakosti	Političke nejednakosti	Sociokulturne nejednakosti
<i>Religioznost</i>		<i>F-omjer=18,14</i>	
Religiozni		0	
Neodlučni		0	
Nereligiozni		+	
<i>Stranačka preferencija</i>		<i>F-omjer=14,21</i>	
HDZ		-	
HSLŠ		0	
HSP		-	
HSS		0	
LS		+	
SDP		+	
Neodlučni		-	
Nezadovoljni		-	

Legenda: – ispod zajedničkog prosjeka; 0 u zajedničkom prosjeku; + iznad zajedničkog prosjeka

Političke nejednakosti naziv je drugoga faktora stoga što, uz nejednakost između članova opozicijskih i vladajuće stranke, obuhvaća i nejednakosti pripadnika nacionalnih manjina naspram Hrvata te ateista spram vjernika, a donekle i žena naspram muškaraca. Premda bi u nekoj idealnoj društvenoj situaciji nejednakosti na osnovi nacionalne pripadnosti i religijske samoidentifikacije trebale biti minimalne, a svakako ne takve da imaju političke konotacije, za posljednje desetljeće u Hrvatskoj to ne važi. Dapače, dosadašnja istraživanja su ukazala na izrazitu spregu između političkih opredjeljenja, nacionalne pripadnosti i religijskih uvjerenja (primjerice, Šiber 1991, 1993, 1994 i 1998; Vrcan i drugi, 1995 i 1999; Zakošek 1994 i 1998), što se zorno pokazuje upravo u ovakvoj konfiguraciji dobivenog faktora. Percepcija ovoga tipa društvenih nejednakosti osrednje je rasprostranjena među mladima, ali oni su pritom međusobno značajno diferencirani. Tako, političke nejednakosti u hrvatskom društvu natprosječno percipiraju studenti, oni mladi koji su srednje ili visokoobrazovani i koji žive u većim urbanim središtima, stanovnici Istre i Primorja, Dalmacije i Zagreba, oni koji nisu religiozni te pristaše LS-a i SDP-a. Nasuprot njima, tj. kao oni koji ispodprosječno opažaju političke nejednakosti, nalaze se ispitanici čiji su očevi bez kvalifikacija, a koji su i sami bez ili s najnižim kvalifikacijama, oni koji žive na selu, ponajviše u Sjevernoj i Istočnoj Hrvatskoj, te oni koji su simpatizeri HDZ-a i HSP-a. Takvo diferenciranje ispitanika je simptomatično i jasno ukazuje na to da više obrazovanje, urbaniziranost sredine, opredijeljenost za opozicijske stranke lijeve provenijencije i življenje u sredinama u kojima su

postojale političke razlike između nositelja vlasti na nacionalnoj i lokalnoj razini uvelike pridonose pojačanoj osjetljivosti na političke nejednakosti.

Treći ekstrahirani faktor – nazvan *sociokulturne nejednakosti* – inkorporira dihotomije mladi-stari, ruralno-urbano i žene-muškarci. Taj tip nejednakosti prije svega svjedoči o prisutnosti tradicije, patrijarhalnog mentaliteta i određenih stereotipa. Kako se iz prosječnih vrijednosti može vidjeti, radi se o najslabije prihvaćenoj latentnoj dimenziji, gdje praktički manjina ispitanika percipira mlade, žene i stanovnike sela kao skupine u lošijem položaju. Budući da za hrvatsko društvo ne možemo reći da nije prožeto jakim utjecajem tradicije (posebice nakon desetogodišnjeg trenda retradicionalizacije), čiji je sastavni dio izražena patrijarhalnost i podložnost stereotipima i predrasudama, slabo opažanje sociokulturnih nejednakosti valja promatrati upravo kao danak nemodernosti. Uz to, treba pretpostaviti i to da sociokulturne nejednakosti nužno gube na važnosti u konkurenciji sa socijalnim i političkim nejednakostima. Analiza varijance je pokazala da su ispitanici prilično homogeni u opažanju sociokulturnih nejednakosti – samo se žene i najstarija mladež izdvajaju po natprosječnom zastupanju ovoga faktora. Vjerojatno je da na njihove prosudbe utječe osobno iskustvo. Naime, očekivano je da su se mlade žene češće suočavale sa spolnim stereotipima i nejednakošću, a mladi u dobi između 25 i 29 godina s nekim oblikom dobne diskriminacije, jer su upravo oni ona dobna podskupina mladih koja intenzivnije pretendira na ulazak u svijet rada i nastoji preuzeti trajne životne uloge (uz profesionalnu, najčešće je riječ o obiteljskoj i/ili roditeljskoj ulozi). Stoga se i češće susreću s diskrepancom između priznavanja psihofizičke zrelosti i prisilnog zadržavanja u stadiju “socijalnog djetinjstva” (Ule, 1987).

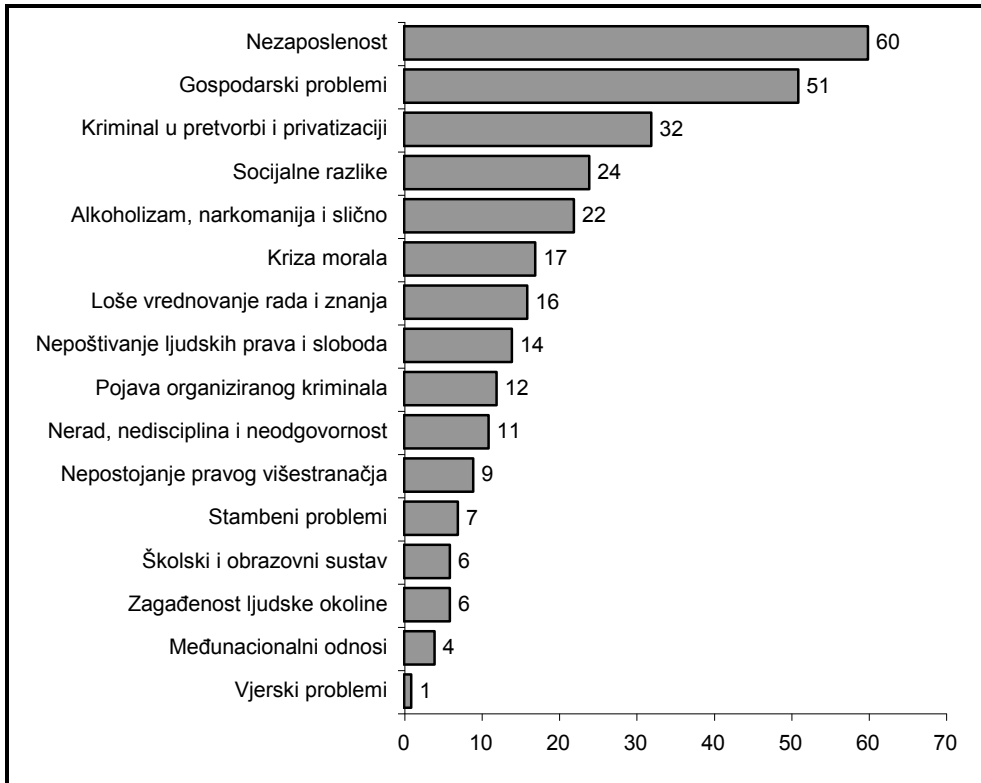
Za cjelovitiju sliku doživljaja društvene stvarnosti od strane mlade generacije nužan je uvid u njihovu percepciju društvenih i generacijskih problema. Uz napomenu da su u oba slučaja ispitanici mogli odabrati najviše tri problema, prikazujemo prvo rang-listu najvećih problema hrvatskog društva (grafikon 2).

Hijerarhija percipiranih društvenih problema upućuje na to da mladi imaju kritičko i realistično poimanje društvene stvarnosti. Apsolutno prednjače problemi koji nedvojbeno jesu krucijalni problemi hrvatskog društva, kako danas, tako i u trenutku ispitivanja, ali i ranije.⁵ Očito je da je pritisak socioekonomskih

⁵ Ilustracije radi, usporedba sa stavovima mladih Hrvatske u 1986. godini – kada su mogli odabirati najviše dva problema – pokazuje da su problemi gospodarske naravi i nezaposlenost aktualni već petnaestak godina, jer su i tada bili na čelu ljestvice (s tim da su na prvom mjestu bili gospodarski problemi, a na drugom nezaposlenost). Tada su na trećem, četvrtom i petom mjestu bili nerad, nedisciplina i neodgovornost, socijalne razlike i loše vrednovanje rada i znanja, a na začelju nepoštivanje ljudskih prava i

nedaća toliko izražen, da u konkurenciji s njima većina ostalih problema biva potisnuta u pozadinu, a naročito intrigira slaba pozicija problema u međunacionalnim odnosima.

Grafikon 2: Percepcija najvećih problema hrvatskog društva (%)

U percepciji problema hrvatskog društva mladi su međusobno prilično suglasni – dapače, u isticanju točno polovice problema potpuno su homogeni, bez obzira na svoja različita obilježja. S druge strane, mladi su najdiferenciraniji u pogledu problema koji je prvi po rangu. Tako nezaposlenost kao problem posebno ističu nezaposleni, i to nasuprot studentima ($\chi^2=40,13$), stanovnici Istočne Hrvatske i Dalmacije za razliku od mlade populacije u Zagrebu, Istri i

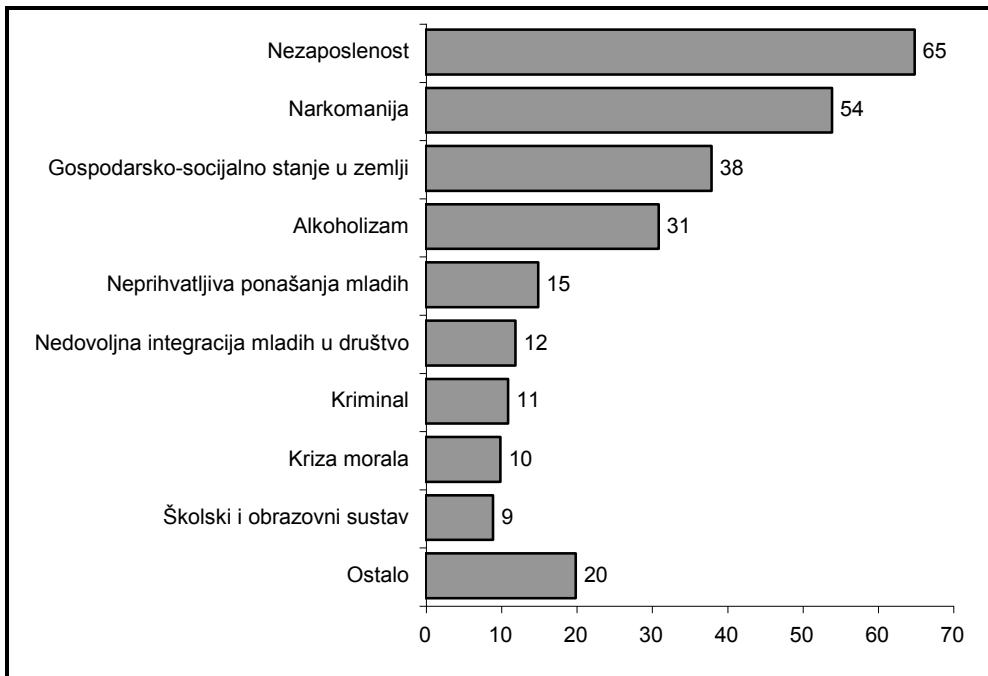
sloboda te vjerski problemi (Ilišin, 1990:23). Ono što se može primijetiti jest da su neki problemi u Hrvatskoj dugotrajni, pa unatoč radikalno izmijenjenim političkim okvirima te unekoliko promijenjenim gospodarskim i društvenim odnosima, postojanje određenih problema ostaje zacementirano, a promjene se zbivaju ili kroz pomake u naglascima ili kroz eskaliranje ranije uočenih problema.

Primorju ($\chi^2=45,56$) te oni nastanjeni na selima ($\chi^2=31,79$), koji su prosječno niže obrazovani ($\chi^2=34,32$) i čiji je otac također niže obrazovan ($\chi^2=26,32$), a zatim najmlađi ispitanici ($\chi^2=13,17$), oni koji se deklariraju kao religiozni ($\chi^2=14,47$) i koji su pristaše HSP-a, i to suprotno simpatizerima SDP-a ($\chi^2=32,99$). Skupina obilježja onih mladih koji natprosječno navode nezaposlenost kao društveni problem bjelodano pokazuje da se radi o razmjerno socijalno depriviranoj mladeži, koja je zasigurno i izloženija riziku nezaposlenosti. Znatna nehomogenost mladih registrirana je i u pogledu percipiranja kriminala u pretvorbi i privatizaciji te alkoholizma i narkomanije kao društvenih problema. Kada je u pitanju pretvorbeni kriminal, veću osjetljivost demonstriraju studenti i zaposlena mladež, i to suprotno učenicima ($\chi^2=28,48$), najstarija dobna skupina ($\chi^2=26,06$), oni koji su fakultetski obrazovani – za razliku od učenika – ($\chi^2=23,76$), stanovnici gradova ($\chi^2=18,68$) i muškarci ($\chi^2=11,12$). U ovom je slučaju očito da se radi o skupini sociokulturno kompetentnije mladeži, čija je i kritičnost spram primijenjenog modela vlasničkog restrukturiranja izgrađenija. Gotovo potpuno suprotnih karakteristika je mladež koja alkoholizam i narkomaniju vidi kao veliki društveni problem – to je prije svega najmlađa dobna skupina ($\chi^2=62,62$), i to učenici nasuprot studentima ($\chi^2=55,96$), oni bez kvalifikacija nasuprot akademski obrazovanima ($\chi^2=51,50$), stanovnici sela te pristaše HDZ-a, nasuprot glasačima SDP-a i LS-a ($\chi^2=44,21$). Zanimljivo je da su u ovom slučaju grupirana sociodemografska obilježja u velikoj mjeri identična obilježjima onih ispitanika koji ispodprosječno konzumiraju alkohol i droge (što se vidi u dionici o slobodnom vremenu mladih). Reklo bi se da su ovisnosti bauk kojim se plaše djeca na pragu ulaska u mladost, ali da su efekti tog straha kratkotrajni i uvelike se gube ulaskom u sveučilišni milje i napuštanjem puberteta. Krizu morala kao problem natprosječno ističe najstarija mladež ($\chi^2=18,75$) te oni koji su visokoobrazovani ($\chi^2=29,83$) i dolaze iz obitelji gdje je otac također natprosječno obrazovan ($\chi^2=18,17$). Nepostojanje pravog višestranačja bio je problem koji je osobito intrigirao studente nasuprot učenicima ($\chi^2=20,81$) i srednje obrazovanu mladež, nasuprot onima s radničkim zanimanjima ($\chi^2=30,25$), a osobito simpatizere LS-a i SDP-a, za razliku od glasača HDZ-a i HSP-a ($\chi^2=40,77$). Ukratko se može reći da dobiveni nalazi ne čude i da je politička kritičnost dobrim dijelom uvjetovana postojećim političkim opredjeljenjima. Zagađenost ljudske okoline posebno ističu najmlađi ispitanici ($\chi^2=16,44$) koji su završili tek osnovnu školu ($\chi^2=19,22$), i to učenici nasuprot studentima ($\chi^2=17,52$). Očito je da zainteresiranost za očuvanje prirodnog okoliša opada s porastom dobi, pa se čini da mladi brzo zaboravljaju teme i probleme koji su bili “hit” dok su išli u osnovnu školu. Istovjetnih su značajki i oni ispitanici koji više od ostalih ističu problem školskog i obrazovnog sustava – ponovo su to najmlađi ($\chi^2=24,37$) sa završenom osnovnom školom ($\chi^2=18,36$), tj. učenici ($\chi^2=32,76$). Dakle, radi se o onim skupinama mladih koji pohađaju neku srednju školu, i utoliko ne čudi da ih obrazovno-školski problemi više

tangiraju. Gospodarske probleme više od drugih spominju tek visokoobrazovani ispitanici ($\chi^2=27,51$), i to muškarci ($\chi^2=14,83$), dok stambeni problemi najviše muče žene ($\chi^2=22,15$).

Kada je u pitanju percepcija najvećih problema mladih u našem društvu, dobivena je unekoliko drukčija slika. Pritom treba napomenuti da je od ispitanika traženo da sami upišu najviše tri problema, te da cca 10% njih to nisu učinili. Distribucija naknadno grupiranih i sistematiziranih odgovora o najvećim problemima mladih prikazana je u grafikonu 3.

Grafikon 3: Percepcija najvećih problema mladih (%)

Prvo mjesto nezaposlenosti kao najvećeg problema mladih nimalo ne čudi i očito je da je on tek u nešto većoj mjeri percipiran kao generacijski problem nego što je istican kao općedruštveni problem. No ta je diskrepancija mala i sugerira kako je nezaposlenost u hrvatskom društvu poprimila takve razmjere da dijelom prestaje biti ekskluzivno omladinski problem kao što je to bio slučaj osamdesetih godina.⁶ Kada se ovome pribroji visoko treće mjesto gospodarsko-

⁶ Naime, sredinom osamdesetih čak je 69% mladih istaklo nezaposlenost kao najveći problem mladih (Ilišin, 1990:24), dok je istodobno nezaposlenost kao društveni problem isticalo njih 37%. Ujedno, nije suvišno reći da je tada samo 17% mladih navelo

socijalnog stanja u zemlji, može se reći da današnju mladež ponajviše muče socioekonomski problemi. No odmah treba spomenuti da u isti red s ovim problemima idu i ovisnosti (narkomanija, alkoholizam) i drugi oblici neprihvatljivog ponašanja mladih. Gledajući dobivene rezultate možemo ustvrditi da su mladi vrlo kritični spram vlastite generacije, čak i više nego je to slučaj u govoru starijih o mladima.⁷ Zanimljivo je i da samo desetina mladih kao problem ističe nedovoljnu integriranost mladih u društvo, i upada u oči da je to korespondentno ranije ustanovljenoj subjektivnoj procjeni ispitanika da položaj mladih nije u tolikoj mjeri neravno prava koliko to objektivni pokazatelji sugeriraju.

Što se tiče percepcije društvenih problema mladih, ispitanici su se pokazali nehomogenijima nego u slučaju viđenja općedruštvenih problema, jer samo kriminal sve skupine mladih podjednako (ne) percipiraju kao omladinski problem. Istodobno, najveće se diferencijacije javljaju u pogledu isticanja alkoholizma i narkomanije kao problema mladih. Konkretno, alkoholizam posebno apostrofiraju najmlađi ispitanici ($\chi^2=42,28$), i to učenici ($\chi^2=41,86$), žitelji malih gradova ($\chi^2=31,95$) iz Sjeverne i Istočne Hrvatske, za razliku od stanovnika Zagreba, Istre i Primorja ($\chi^2=26,46$), ispitanici koji su završili osnovnu školu ($\chi^2=23,32$), oni koji su religiozni ($\chi^2=18,58$) i žene ($\chi^2=13,05$), dok se pristaše LS-a i SDP-a razlikuju po ispodprosječnom opažanju alkoholizma kao generacijskog problema ($\chi^2=29,88$). Narkomaniju kao problem ističe gotovo identična skupina ispitanika (vrijednosti χ^2 kreću se od 42,59 do 21,55), s tim da izostaje utjecaj domicila, spola i stranačkih preferencija. Zanimljivo je da ove tipove ovisnosti kao omladinski problem ponovo ističu upravo oni ispitanici koji su u ispodprosječnom broju uopće došli u dodir s alkoholom ili nekim narkotikom, te da tolerancija prema ovisnostima raste s dobi. Nezaposlenost kao generacijski problem osobito ističe nezaposlena, pa i zaposlena, mladež – nasuprot učenicima ($\chi^2=124,59$), najstarija omladina ($\chi^2=77,61$) i oni koji žive u Dalmaciji i Istočnoj Hrvatskoj, za razliku od stanovnika Zagreba, Istre i

alkoholizam i narkomaniju kao značajne probleme mladih. No, valja znati i da mladi u Sloveniji kao najveće generacijske probleme ističu nezaposlenost (67-72%) te alkoholizam i narkomaniju (67%) (Nastran Ule, 1996:68). Kako je današnja slovensko društvo prosperitetnije od hrvatskog, očito je da viđenje nezaposlenosti mladih kao njihova najvećeg problema nije vezano samo uz aktualne gospodarske prilike, nego da se ovdje radi o strukturalnom problemu koji u svim suvremenim društvima primarno pogađa mladu populaciju.

⁷ Ako se stavovi političara mogu koristiti kao indikator stavova javnosti, onda se pokazuje da je javnost benevolentnija spram mladeži nego ona spram sebe same. Ova se tvrdnja temelji na nalazima dobivenim ispitivanjem hrvatske političke elite 1996. godine, kada se pokazalo da političari kao najveće probleme današnje mladeži detektiraju socioekonomske probleme i besperspektivnost, a rjeđe širenje ovisnosti i društvenu anomiju (Ilišin, 1999:214).

Primorja ($\chi^2=36,21$), a manje od ostalih tog su problema svjesni i ispitanici sa završenom osnovnom školom ($\chi^2=75,52$). Slične su karakteristike i onih ispitanika koji kao generacijski problem ističu gospodarsko-socijalno stanje u zemlji – ponovo je to najstarija mladež ($\chi^2=40,85$), i to zaposleni ($\chi^2=40,62$) s fakultetskim obrazovanjem ($\chi^2=44,04$) i stanovnici urbanih središta ($\chi^2=21,53$). Nedovoljna integracija mladih u društvo naročito muči studente ($\chi^2=28,55$) čiji je otac akademski obrazovan ($\chi^2=24,79$) te ispitanike koji su završili srednju školu ili fakultet ($\chi^2=25,51$) i simpatizeri su LS-a i SDP-a, a nasuprot glasačima HDZ-a i HSLŠ-a ($\chi^2=30,98$). Potonji pokazatelji povezani s percepcijom gospodarsko-socijalnog stanja upućuju na to da se radi o socijalno kompetentnijoj mladeži, čija su očekivanja i aspiracije veći, koji imaju širi uvid u socijalno okruženje i koji su stoga nezadovoljniji društvenim pretpostavkama za adekvatnu generacijsku i osobnu afirmaciju. Krizu morala kao problem mladih češće od ostalih navode tek stanovnici velikih gradova ($\chi^2=25,11$) i natprosječno obrazovana mladež ($\chi^2=20,97$), dok školski i obrazovni sustav natprosječno ističu učenici i studenti ($\chi^2=28,55$), a neprihvatljiva ponašanja mladih najmlađi ispitanici ($\chi^2=16,93$).

Pogledamo li integralno rezultate dobivene u ovoj dionici ispitivanja, pokazuje se da u percepciji društvene stvarnosti mlade međusobno najviše diferencira stupanj postignutog obrazovanja, socioprofesionalni status i dob. Ove značajke upućuju na dominantan utjecaj životnog ciklusa (toka života), jer prolazak kroz različite etape sazrijevanja velikim dijelom određuje sliku stvarnosti koju pojedinci opažaju. U ovom kontekstu posebno su zanimljivi najmlađi, koji se mogu prepoznati kao najpodložniji utjecaju moralne panike (Cohen, 1980), koja se javlja periodično i povezana je s kritikama mladih radi narkomanije, nasilničkog ponašanja, pa sve do bizarnog odijevanja. Iz tog razloga stječe se dojam da je faza intenzivnog maturacijskog procesa obilježena usvajanjem razmjerno negativne slike o sebi i svojim vršnjacima, ali da je to ipak prolazne naravi i da stupanjem u zreliju omladinsku dob mladi pokazuju veću imunost na invektive iz okoline. Dapače, čini se da izlaskom iz adolescentskog razdoblja mladi odgovornost za eventualne vlastite slabosti sve više s vlastite generacije delegiraju na društvo demonstrirajući time da se implicitno slažu s teorijama koje kažu da svako društvo ima mladež kakvu je samo stvorilo. Osrednji utjecaj na percepciju društvenog realiteta imaju rezidencijalni status, regionalna pripadnost i stranačke preferencije, što znači kombinacija socijalizacijskih faktora i političkih opredjeljenja. Pritom se urbana mladež iz najrazvijenijih regija i pristaše tzv. lijevih stanaka pokazuju očekivano kritičnijima. Slab i sporadičan utjecaj registriran je s obzirom na spolnu pripadnost, obrazovanje oca i religijsku samoidentifikaciju ispitanika, što ukazuje na činjenicu da u opažanju društvene stvarnosti veći utjecaj ima aktualna situacija u kojoj se mladi nalaze nego socijalizacijski agensi koji djeluju od najranije dobi.

4. Političke vrijednosti i stavovi

Rasprava o relaciji mladih i politike bila bi nedopustivo reducirana bez uvida u neke njihove stavove – točnije, političke vrijednosti – na osnovi kojih se može govoriti o političkom profilu mladih. Stanovite informacije o političkim vrijednostima već su dobivene uvidom u stranačke preferencije mladih, no u hrvatskim okolnostima iz tih se podataka ne može pouzdano govoriti o ideološko-političkim orijentacijama. Ovakav oprez uvjetovan je činjenicom da političke stranke još nisu do kraja ideološki i politički profilirane niti se njihovi konkretni potezi uvijek poklapaju s proklamiranim načelima i ciljevima, a ni samo biračko tijelo pojedinih političkih stranaka nije stabilno niti potpuno prepoznatljivo ideološko-politički profilirano. Moglo bi se stoga reći da analiza političkih vrijednosti mladih može pomoći boljem uvidu u ideološko-politički profil pristaša pojedinih političkih stranaka, ali prije svega će pružiti saznanja o demokratskom potencijalu mladih. Potonje su informacije tim važnije, jer se radi o mladoj generaciji u tranzicijskoj zemlji koja je tek zakoračila na put demokratske konsolidacije (Kasapović, 1996). A da bi proces demokratske transformacije polučio uspjeh, nužno je da građani imaju razvijenu demokratsku svijest i usvojene obrasce demokratskog ponašanja.

Analiza političkih vrijednosti mladih obuhvaća tri seta varijabli: političke prioritete, demokratske stavove i ustavne vrijednosti. Kako je u prethodnoj dijonici bilo riječi o percepciji društvene stvarnosti, ovaj segment analize započinje uvidom u rang listu političkih prioriteta (ciljeva) hrvatske politike, praktički promatranih kao vrijednosti, ali koje istodobno maksimalno (treba da) korespondiraju viđenju društvenog realiteta. U tablici 4 prikazani su podaci iz ovog ispitivanja te podaci dobiveni ranijim ispitivanjima.⁸

Za početak valja se koncentrirati na recentne podatke, iz kojih je vidljivo da je najveći politički prioritet za mlade suzbijanje nezaposlenosti, i to u podjednakoj mjeri kao i prilikom identificiranja najvećih društvenih, odnosno generacijskih problema. Nezaposlenost je očito tako velik problem da u svakoj varijanti dominira i u drugi plan potiskuje sve ostale probleme i prioritete. Ujedno, možemo reći da se percepcija mladih ovdje pokazuje vrlo konzistentnom i konzekventnom, jer od politike očekuju da prioritarno rješava upravo ono što drže najvećim problemom. Uz bok suzbijanju nezaposlenosti kao političkom

⁸ Radi se o već citiranom projektu Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Što se tiče tablice 4, treba upozoriti da su u sva četiri ispitivanja ispitanici mogli zaokružiti najviše tri problema. Kao što se vidi, od 1990. do 1995. godine instrument je pretrpio stanovite izmjene, a iz prikaza su izostavljeni oni prioriteti iz 1990. i 1992. godine koji se u daljnjim ispitivanjima više nisu pojavljivali. Na koncu, tablica 4 koncipirana je tako da su prioriteti rangirani na osnovi podataka iz 1999. godine.

cilju nalazi se socijalna pravda i sigurnost za sve, zbog čega se može ustvrditi da su socijalna pitanja u žiži političkog interesa mladih. Slijedi klasična liberalno-demokratska vrijednost, tj. osiguranje individualnih prava i sloboda, a ako tome pribrojimo razvoj privatnog poduzetništva, može se reći da modernističke vrijednosti razmjerno dobro kotiraju među mladima. Znatno slabije su prihvaćene postmodernističke vrijednosti – ako je suditi po rangu zaštite okoliša i regionalizma. Slično važi i za konzervativne ili tradicionalističke vrijednosti, poput duhovne obnove, poticanja populacijskog rasta i jačanja vojne moći. Zanimljiv je razmjerno dobar plasman integracije u EU i razvijanja skladnog međunacionalnog života u Hrvatskoj, jer pokazuje da mladi dobro uočavaju specifične političke potrebe Hrvatske u tranzicijskom razdoblju.

Tablica 4: Komparativni prikaz percepcije prioriteta hrvatske politike (%)

Prioriteti hrvatske politike	1990.	1992.	1995.	1999.
Smanjenje nezaposlenosti	–	48,1	58,2	60,0
Socijalna pravda i sigurnost za sve	26,2	42,4	58,0	46,4
Osiguranje individualnih prava i sloboda	21,3	27,7	45,4	39,6
Integracija Hrvatske u EU	55,7	24,2	25,7	35,4
Skladan život Hrvata i nacionalnih manjina	28,8	28,1	15,6	26,0
Razvoj privatnog poduzetništva	17,1	35,0	28,3	21,2
Jačanje vojne obrambene moći i osiguranje reda u državi	–	10,6	20,8	18,4
Zaštita prirodnog okoliša	23,1	10,1	14,9	13,3
Poticanje populacijskog rasta	–	3,2	10,1	9,9
Proizvodnja hrane	–	–	9,8	8,9
Duhovna obnova	–	5,8	10,7	8,9
Razvoj regionalnih posebnosti	–	9,9	18,2	6,6

No, intrigantno je promotriti do kakvih je promjena u vrednovanju najprihvaćenijih političkih ciljeva dolazilo među mladima u protekloj dekadi⁹. Prvo se zamjećuje rast važnosti socijalnih pitanja, a nije slučajno da se to zbiva paralelno

⁹ Zanimljivo je da su se mladi trajno razlikovali od starijih po tome što su manje isticali socijalnu pravdu i osiguranje individualnih prava, a više suzbijanje nezaposlenosti, razvoj privatnog poduzetništva, integraciju u EU i zaštitu okoliša, što upućuje na vrednovanje političkih ciljeva iz generacijskog rakursa. Pritom je intrigantno da su hrvatski političari znatno više od građana apostrofirali socijalnu pravdu i individualne slobode kao političke ciljeve (Ilišin, 1999:191, 233). Potonje je unekoliko očekivano, jer političari bolje mogu prepoznati klasične liberalne i socijalne vrijednosti bez obzira da li se osobno za njih zalažu i što politički čine da bi se one implementirale u praksi.

s rastom nezaposlenosti, osiromašenjem i povećanjem socijalne nesigurnosti najširih slojeva građana. Od početka devedesetih rast bilježi i osiguranje individualnih prava i sloboda kao cilja, što je vjerojatno bio odgovor na eklatantne primjere kršenja tih prava, jer je logično očekivati da učestala kršenja ljudskih prava i sloboda barem kod dijela građana pobuđuje svijest o važnosti njihova poštivanja. Naročito je intrigantan položaj integracije Hrvatske u EU kao prioriteta – u početku je većina mladih isticala taj cilj, da bi se takvo proeuropsko raspoloženje u prvoj polovici devedesetih srušilo na četvrtinu ispitanika, i tek potkraj desetljeća bilježi se rast do trećine zagovornika ovog političkog cilja. Vjerojatno je da te promjene vrednovanja umnogome odražavaju političke promjene u Hrvatskoj. Pritom se treba prisjetiti da su izlaskom iz socijalističkog sustava građani svih tranzicijskih zemalja, pa tako i Hrvatske, očekivali da će njihova zemlja automatski postati članicom razvijenog dijela Europe i da je ta iluzija ubrzo bila razbijena. U Hrvatskoj je taj proces zacijelo bio izraženiji, jer je zemlja bila u ratu, a politička i šira javnost neutemeljeno su od EU-a očekivale određeni tip pomoći koje nije bilo, što je potom rezultiralo razočaranjem i minoriziranjem političkog cilja da zemlja postane integralnim dijelom Europe. Komentar zaslužuju još i oscilacije u vrednovanju skladnog međunacionalnog života, jer se 1995. bilježi znatan pad u isticanju tog cilja, i vjerojatno nije slučajno da se prije toga dogodila vojno uspješna akcija *Oluja*, nakon čega je u političkoj retorici vladajućih krugova počeo prevladavati stav o konačnoj riješenosti tzv. srpskog pitanja. Očito je da su mnogi građani povjerovali tome, i tek je druga polovica devedesetih pokazala da pitanje odnosa većinskog naroda i nacionalnih manjina nije apsolvirana. Intrigantno je istodobno i to da tek četvrtina mladih ističe važnost međunacionalnog sklada, iako su upravo u Hrvatskoj poremećeni međunacionalni odnosi rezultirali oružanim sukobom.

Analiza podataka iz 1999. godine pokazala je da su mladi prilično homogeni u viđenju prioriteta hrvatske politike – za čak pet ciljeva nije zabilježena nijedna statistički značajna razlika, a u ostalim slučajevima utvrđene razlike su malobrojne. Iz takve konstelacije izdvaja se jedino integracija Hrvatske u EU kao politički cilj, jer su po tom pitanju mladi primjetno diferencirani. Za taj se prioritet natprosječno zalažu studenti, i to nasuprot nezaposlenima ($\chi^2=38,96$), stanovnici velikih gradova ($\chi^2=40,41$) i oni iz Istre i Primorja nasuprot Sjevernoj Hrvatskoj ($\chi^2=24,62$), te prosječno obrazovanija mladež za razliku od onih koji su stekli kvalifikaciju za neko radničko zanimanje ($\chi^2=23,04$), kao i oni čiji je otac akademski obrazovan ($\chi^2=35,45$). Dakle, i u ovom slučaju vidljivo je da se radi o socijalno kompetentnijoj mladeži koja ima i veće ambicije, za čije ostvarenje se približavanje Evropi čini vrlo važnim preduvjetom. Socijalna pravda i sigurnost osobito je važan cilj za stanovnike

velikih gradova, za razliku od onih sa sela ($\chi^2=20,48$), te za pristaše LS-a i SDP-a nasuprot glasačima HSP-a i HDZ-a ($\chi^2=25,49$). Pomalo iznenađujuće jest da je međunacionalni sklad najveći prioritet za najmlađe ispitanike ($\chi^2=18,71$) te za učenike i nezaposlene, nasuprot studentima ($\chi^2=18,23$). Zaštitu prirodnog okoliša natprosječno ističu samo oni sa završenom osnovnom školom ($\chi^2=17,45$), dok je osiguranje individualnih prava i sloboda te jačanje vojne obrambene moći i osiguranje reda u državi povezano samo sa stranačkim preferencijama: u prvom slučaju pristaše SDP-a naročito ističu taj cilj nasuprot simpatizerima HSP-a ($\chi^2=26,38$), a u drugom slučaju su glasači HDZ-a i HSP-a suprotstavljeni simpatizerima LS-a i SDP-a ($\chi^2=30,74$). Pogledamo li dobivene nalaze skupno, može se konstatirati da stanoviti utjecaj na viđenje političkih prioriteta imaju socioprofesionalni i rezidencijalni status, te stranačke preferencije, dok sva ostala obilježja utječu sporadično, a spolna pripadnost i religiozna identifikacija nimalo. No ono što ponovo valja naglasiti jest to da mladi imaju prilično ujednačeno viđenje prioriteta hrvatske politike i da su ti prioriteti u primjetnoj korelaciji s percepcijom društvenih i generacijskih problema.

Budući da je ulaskom u tranzicijsko razdoblje kao jedan od glavnih deklariranih ciljeva hrvatske političke elite i velikog broja građana istaknuta demokratizacija društva te da Hrvatska vuče nasljeđe totalitarnog političkog poretka, jedno od temeljnih pitanja za uspjeh procesa demokratizacije jest i demokratska svijest građana. Drugim riječima, uvid u demokratske stavove građana predstavlja zapravo uvid u pretpostavke demokracije. Zbog hrvatske političke situacije, koju karakterizira nedovršen proces ideološko-političkog profiliranja političkih stranaka i upitna vjerodostojnost političkih elita, oslonac na svijest građana dodatno dobiva na važnosti. Uz to, kako u našim uvjetima opredjeljenje za pojedine političke stranke još uvijek ne daje cjelovitu informaciju o profilu biračkog tijela, ispitivanje demokratskih stavova jedan je od načina da se dobiju dodatna saznanja o tome.

Podaci iz tablice 5 pokazuju da je devedesetih godina došlo do nekih znakovitih, premda ne i drastičnih promjena.¹⁰

¹⁰ Posljednja tri itema u tablici 5 koji se odnose na diobu vlasti između Sabora, Vlade i predsjednika Republike u projektu Fakulteta političkih znanosti su formulirani kako je u tablici navedeno bez zagrada. U našem upitniku iz 1999. godine te tri tvrdnje su stjecajem okolnosti preformulirane na način da se od ispitanika tražilo da procijene da li su se institucije vlasti ponašale u skladu sa zakonom, a te tvrdnje i dobiveni podaci navedeni su u zagradama. Zbog navedenih izmjena ti podaci iz 1992. i 1995. nisu izravno usporedivi s nalazima iz 1999. godine, no navedeni su kako bi informacija o demokratskim stavovima mladih bila potpunija.

Tablica 5: Komparativni prikaz demokratskih stavova (%)

Demokratski stavovi	1992.	1995.	1999.
Svatko ima pravo zastupati svoje mišljenje, premda većina misli drukčije od njega.	97,0	97,2	98,0
Svaki građanin ima pravo, u slučaju nužde, izraziti svoje uvjerenje na ulici.	84,1	79,3	79,0
Interesi cijelog naroda moraju biti iznad svih posebnih interesa.	86,8	83,9	68,3
Sukobi različitih interesnih skupina u našem društvu škode općem interesu države.	69,7	57,1	57,8
Građani nemaju pravo na štrajk ako time ugrožavaju javni red.	43,9	45,8	32,0
U svakom društvu postoje sukobi koji se moraju riješiti silom.	28,2	27,1	24,7
Prava demokracija nije zamisliva bez opozicije.	91,3	87,1	80,7
Svaka politička stranka mora imati šansu da dođe na vlast.	72,9	73,0	74,8
Zadaća opozicije nije kritiziranje vlade, nego podržavanje njezina rada.	20,8	25,2	35,2
Naš hrvatski ustav ima slabosti, ali je u usporedbi s drugima ipak najbolji.	27,7	30,8	22,1
U dosadašnjem radu Sabor je potpuno kontrolirao ono što je činila Vlada.	15,3	24,2	–
(U dosadašnjem radu Sabor je onoliko koliko je zakonski predviđeno kontrolirao ono što je činila Vlada.)	–	–	(38,6)
Predsjednik Republike je u potpunosti kontrolirao ono što je činila Vlada.	66,2	71,9	–
(Predsjednik Republike je onoliko koliko je zakonski predviđeno kontrolirao ono što je činila vlada)	–	–	(44,4)
Predsjednik Republike, Sabor i Vlada ravnopravno su dijelili vlast u našoj Republici.	14,1	29,8	–
(Predsjednik Republike, Sabor i Vlada dijelili su vlast u našoj Republici u skladu sa zakonom.)	–	–	(33,9)

Prvo je uočljivo to da je došlo do pada u razumijevanju pravila i poboljšanja u razumijevanju sukoba u demokratskom društvu. To proizlazi iz nalaza da je opao broj mladih koji nacionalne interese pretpostavljaju posebnima i koji su protiv štrajkova, premda je i nadalje prisutno harmonično shvaćanje politike. S druge strane, manje pristajanje na stav da je u demokraciji opozicija nužna i porast viđenja opozicije kao kooperanta vlade upućuje na to da življenje u Hrvatskoj devedesetih nije pogodovalo jačanju demokratske svijesti mladih, barem kada je u pitanju razumijevanje demokratskih pravila. Moglo bi se pretpostaviti da je tome pridonijela tadašnja politička situacija u kojoj se opozicija doživljavala prilično nemoćnom, pri čemu je više od trećine mladih

prihvatilo retoriku koja zahtijeva “konstruktivnu” opoziciju. Ukratko, iskustvo je utjecalo na to da se poveća dio mladih koji dvoje o funkciji opozicije, premda i nadalje većina njih podržava demokratska politička pravila. Treba spomenuti i to da opadanje broja onih koji hrvatski ustav proglašavaju najboljim indicira i opadanje prihvaćanja političkih institucija, no kako nemamo potpuno usporedive podatke za viđenje odnosa moći između parlamenta, vlade i predsjednika države, o tome se ne može jednoznačno govoriti.¹¹

Koncentriramo li se samo na podatke iz 1999. godine, uočljivo je da najviše zagovornika imaju stavovi koji se tumače kao “ofenzivna participacija” (Kasapović, 1993:17), da velika većina mladih podržava pravila demokratskog političkog života, da većina teži harmoničnom shvaćanju politike, pri čemu su uglavnom protiv toga da se ta harmonija osigurava silom, te da većina mladih procjenjuje da institucije političke vlasti nisu koristile svoje ovlasti u skladu sa zakonom. Potonji nalaz ne govori nam o tome jesu li pojedine institucije vlasti imale “višak” ili “manjak” moći, ali ukazuju na to da su percipirane kao one koje u aspektu kontrole rada drugih institucija nisu djelovale kako je to zakonom regulirano. Ovo saznanje osobito je indikativno ako uzmemo u obzir da se radi o najvišim tijelima državne vlasti – naime, ako je povjerenje u zakonitost njihova rada tako nisko, kako li se tek razmišlja o nižim instancijama vlasti, ili o, primjerice, sudbenoj vlasti, na koju u javnosti i inače ima mnogo prigovora. Dobiveni rezultat svakako indicira nizak stupanj povjerenja u pravnu državu, bez obzira što se može prigovoriti da dobar dio mladih vjerojatno niti ne zna kako je ustavno regulirana dioba vlasti. Ako to i jest točno, ostaje činjenica da većina njih misli da se političke institucije ne ponašaju u skladu sa zakonom, a to neupitno znači da je njihov autoritet u očima mladih upitan.

Kako se ispitivani demokratski stavovi strukturiraju i koliko se ispitanici međusobno razlikuju u prihvaćanju određenih modela, pokazuju rezultati faktorske analize (tablica 6) i analize varijance (tablica 7).

Faktorskom analizom izlučeno je četiri faktora prvoga reda, čija je ukupna varijanca 47,7%.

¹¹ Nije suvišan podatak da su se sredinom devedesetih mladi od starijih razlikovali po tome što su znatno manje smatrali da su interesni sukobi štetni, da se neki sukobi moraju riješiti silom, da je zadaća opozicije podržavanje rada Vlade, da je Sabor kontrolirao rad Vlade i da je hrvatski ustav najbolji, iz čega je slijedio zaključak da mladi iskazuju nešto manje povjerenje u političke institucije, kao i da je njihov demokratski potencijal veći nego u starijih (Ilišin, 1999:194), a što ne iznenađuje ako imamo na umu različite uvjete njihove socijalizacije i obrazovne razlike.

Tablica 6: Modeli demokratskog mišljenja

Faktori	Demokratski stavovi
Faktor I (18,2% zaj. varijance) <i>Institucionalno povjerenje</i>	.827 Predsjednik Republike je onoliko koliko je zakonski predviđeno kontrolirao ono što je činila vlada. .824 Predsjednik Republike, Sabor i Vlada dijelili su vlast u našoj Republici u skladu sa zakonom. .790 U dosadašnjem radu Sabor je onoliko koliko je zakonski predviđeno kontrolirao ono što je činila Vlada. .448 Naš hrvatski ustav ima slabosti, ali je u usporedbi s drugima ipak najbolji.
Faktor II (10,3% zaj. varijance) <i>Demokratska participacija i pravila</i>	.656 Svatko ima pravo zastupati svoje mišljenje, premda većina misli drukčije od njega. .623 Svaki građanin ima pravo, u slučaju nužde, izraziti svoje uvjerenje na ulici. .502 Prava demokracija nije zamisliva bez opozicije. .436 Svaka politička stranka mora imati šansu da dođe na vlast.
Faktor III (10,0% zaj. varijance) <i>Nerazumijevanje sukoba</i>	.738 U svakom društvu postoje sukobi koji se moraju riješiti silom. .603 Građani nemaju pravo na štrajk ako time ugrožavaju javni red. .425 Zadaća opozicije nije kritiziranje vlade, nego podržavanje njezina rada. .326 Naš hrvatski ustav ima slabosti, ali je u usporedbi s drugima ipak najbolji.
Faktor IV (9,2% zaj. varijance) <i>Harmonično zajedništvo</i>	.658 Interesi cijelog naroda moraju biti iznad svih posebnih interesa. .566 Sukobi različitih interesnih skupina u našem društvu škode općem interesu države. .394 Svaka politička stranka mora imati šansu da dođe na vlast. .326 Prava demokracija nije zamisliva bez opozicije.

Prvi faktor – nazvan *institucionalno povjerenje* – sadržajno je vrlo konzistentan, jer ga čine tvrdnje koje nedvojbeno govore o odnosu mladih spram političkih institucija. Kao što se iz tablice 5 vidjelo, povjerenje u najvažnije političke institucije nije na zavidnoj razini, pa se na temelju toga može pretpostaviti da je i zastupanje ovoga faktora najmanje rasprostranjeno u populaciji mladih. Ovo je ujedno model demokratskog mišljenja, u prihvaćanju kojeg su mladi izrazito diferencirani, jer izostaju jedino razlike po osnovi spolne pripadnosti. Dobivene razlike vrlo su simptomatične: na jednoj strani su najmlađi ispitanici, i to učenici, te oni čiji je otac bez kvalifikacija, koji žive na selu u Istočnoj i Sjevernoj Hrvatskoj, koji se deklariraju kao religiozni i koji su pristaše HDZ-a. Na drugoj strani su ispitanici u dobi od 20 do 24 godine, studenti, srednje obrazovani iz obitelji gdje je otac akademski obrazovan,

stanovnici Zagreba, Istre i Primorja, oni koji se samoidentificiraju kao nereligiozni i koji su simpatizeri SDP-a i LS-a. Navedeni nalazi sugeriraju da je institucionalno povjerenje najveće među sociokulturno nekompetentnom omladinom i, dakako, među glasačima tada vladajuće stranke. Važno je napomenuti da povjerenje u institucije raste u obrnutom smjeru od sociokulturnih pretpostavki za aktivniji društveni i politički angažman. Iz toga slijedi pitanje kako se odnose iskazano nepovjerenje i sociokulturne pretpostavke, odnosno: može li nepovjerenje u funkcioniranje institucija destimulirati politički angažman kompetentnije mladeži, ili ih upravo svijest o kršenju pravila i zakona može mobilizirati na pojačan angažman u cilju promjena? Ako je suditi po izbornim rezultatima iz siječnja 2000. godine, druga je opcija prevladala, no iskazivanje biračke volje tek je početak koji postavlja nova pitanja o daljnjoj potpori i angažmanu mladih na realizaciji promjena za koje su glasali.

Drugi je faktor imenovan kao *demokratska participacija i pravila*, jer je riječ o stavovima koji govore o pravu na iskazivanje vlastitoga mišljenja i pravu na način kako to učiniti, te o funkciji političkih aktera u demokratskom poretku. Riječ je, dakle, o standardnim demokratskim vrijednostima i pravilima ponašanja, a prethodni rezultati već su pokazali da velika većina mladih demonstrira ovaj model demokratskog razmišljanja. Unatoč tomu, registrirane su razlike među njima, jer su veći zagovornici ofenzivne participacije i bolji poznavatelji demokratskih pravila najobrazovaniji ispitanici čiji su očevi također bolje obrazovani, urbana mladež, oni koji se izjašnjavaju kao nereligiozni te pristaše LS-a i SDP-a. Dakako, na suprotnom su polu najniže obrazovani ispitanici čiji su očevi također ispodprosječno obrazovani, stanovnici sela, religiozna mladež te simpatizeri HDZ-a i HSP-a. Razvidno je da se radi o istoj sociokulturnoj podjeli kao i po pitanju institucionalnog povjerenja, samo s obrnutim predznakom: sociokulturne značajke s kojima raste prihvaćanje demokratske participacije i pravila istodobno smanjuju vjerojatnost institucionalnog povjerenja.

Nerazumijevanje sukoba ime je trećeg ekstrahiranog faktora, jer su njime primarno obuhvaćeni stavovi koji govore o demokratski deficitarnom poimanju društvenih i političkih sukoba kao i takvom viđenju načina njihova razrješenja. U ovom slučaju radi se o modelu mišljenja kojeg zastupa otprilike trećina ispitanika, što i nije tako malo ako imamo na umu da je riječ o pristajanju na određene oblike represije spram građana i ograničavanje njihova prava na iskazivanje vlastitog mišljenja. Uz to, očekivanje da opozicija bude kooperativna spram vlade umjesto da djeluje kao korektiv njezina rada dodatno upućuje na nerazumijevanje demokratskih pravila. U zastupanju ovog modela mišljenja mladi su primjetno suglasni – registrirane su samo dvije statistički značajne razlike: s obzirom na mjesto stanovanja te stranačke preferencije. Pritom nije iznenađenje da veće nerazumijevanje sukoba iskazuje ruralna mladež te pristaše HDZ-a i HSP-a, za razliku od simpatizera LS-a i SDP-a.

Tablica 7: Statistički značajne razlike u zastupanju modela demokratskog mišljenja

Sociodemograf. obilježja	Institucionalno povjerenje	Demokratska participacija i pravila	Nerazumijev. sukoba	Harmonično zajedništvo
<i>Dob</i>	<i>F-omjer=13,09</i>			
15 - 19 godina	+			
20 - 24 godine	-			
25 - 29 godina	0			
<i>Socioprof. status</i>	<i>F-omjer=13,66</i>			
Zaposleni	0			
Nezaposleni	0			
Učenici	+			
Studenti	-			
<i>Obrazovanje oca</i>	<i>F-omjer=12,20</i>	<i>F-omjer=7,34</i>		
OŠ i manje	+	-		
KV/VKV	0	0		
SSS	0	+		
Srednja škola	-	+		
VSS i više	-	+		
<i>Obraz. ispitanika</i>	<i>F-omjer=15,07</i>	<i>F-omjer=10,94</i>		
OŠ i manje	+	-		
Ind./zanatska škola	0	-		
Srednja škola	-	+		
VŠS, VSS i više	-	+		
<i>Mjesto stanovanja</i>	<i>F-omjer=12,48</i>	<i>F-omjer=11,12</i>	<i>F-omjer=6,61</i>	
Selo	+	-	+	
Mali grad	0	+	0	
Veliki grad	0	0	-	
Zagreb	-	+	-	
<i>Reg. pripadnost</i>	<i>F-omjer=8,72</i>			
Sjev. Hrvatska	0			
Sred. Hrvatska	+			
Istra i Primorje	-			
Ist. Hrvatska	+			
Dalmacija	0			
Zagreb	-			

Nastavak tablice 7

Sociodemograf. obilježja	Institucionalno povjerenje	Demokratska participacija i pravila	Nerazumijev. sukoba	Harmonično zajedništvo
<i>Religioznost</i>	<i>F-omjer=20,13</i>	<i>F-omjer=7,98</i>		<i>F-omjer=11,28</i>
Religiozni	+	-		+
Neodlučni	-	0		-
Nereligiozni	-	+		-
<i>Stranačka pref.</i>	<i>F-omjer=32,83</i>	<i>F-omjer=10,96</i>	<i>F-omjer=10,02</i>	
HDZ	+	-	+	
HSLŠ	0	0	0	
HSP	+	-	+	
HSS	0	0	0	
LS	-	+	-	
SDP	-	+	-	
Neodlučni	0	0	0	
Nezadovoljni	0	0	0	

Legenda: - ispod zajedničkog prosjeka; 0 u zajedničkom prosjeku; + iznad zajedničkog prosjeka

Na koncu, četvrti dobiveni faktor nazvali smo *harmonično zajedništvo*. Karakteriziraju ga stavovi koji preferiraju kolektiv naspram pojedinca i interesnih grupa, što djelomice svjedoči i o nerazumijevanju sukoba u demokratskom društvu. Važno je istaknuti da su ti stavovi prisutni u većine mladih, što upućuje na stanovite manjkavosti u demokratskoj svijesti. Naime, mladi gotovo unisono zastupaju pravo na slobodu mišljenja i njegova iskazivanja, a istodobno očekuju da se to zbiva u beskonfliktnom društvu u kojem svi (ili barem značajna većina) imaju iste interese. Budući da je suvremenom društvu sukob različitih interesa imanentan, ovakvi stavovi upućuju na izbjegavanje odgovornosti za uređenje života u zajednici u kojoj bi partikularni interesi trebali imati šanse da se pojave na javnoj sceni. Umjesto toga daje se prednost tome da se potencijalni konflikti skrivaju iza više ili manje imaginarnih nacionalnih i državnih interesa kao općih. U takvoj situaciji nužno se derogiraju slobode do kojih je mladima očito stalo. No, intrigantno je da su u ovom faktoru, iako slabije saturirani, zastupljeni i stavovi koji promoviraju neka demokratska načela pa se čini da ovi ispitanici prednost daju kolektivitetu, ali uz poštivanje elementarnih demokratskih pravila. Zanimljivo je pritom da su mladi najhomogeniji upravo u zastupanju ovoga modela mišljenja – jedina razlika ustanovljena je u pogledu religijske samoidentifikacije, pri čemu su religiozni ispitanici ti koji natprosječno prihvaćaju ove stavove. Možemo pretpostaviti da je to u uskoj vezi s religioznim učenjima koja propagiraju koncilijantnost, ali i sa specifičnom

tradicijom povezivanja religije i nacije, a u novije vrijeme i fetišiziranjem samostalne države što sve zajedno rezultira stanovitom podozrivošću spram interesnih diferencijacija unutar nacionalnog i državnog korpusa.

Treći skup vrijednosti kojima se bavimo u ovom odjeljku jesu ustavne vrijednosti (prije promjena Ustava iz 2001. godine), tj. vrijednosti koje su eksplicirane kao “najviše vrednote ustavnog poretka Republike Hrvatske” (Ustav RH, članak 3). Zanimalo nas je koliko mladi prihvaćaju proklamirana temeljna načela demokratskog poretka, postoje li razlike među tim načelima po stupnju prihvaćenosti te, ako postoje, kakva je povezanost tih razlika sa sociostrukturnim značajkama mladih.

Tablica 8 prikazuje rezultate faktorske analize zajedno sa skalarnim prosjecima na četverostupanjskoj ljestvici (od “vrlo važno”=4 do “potpuno nevažno”=1) i postocima odgovora na stupnju “vrlo važno”, dok su u tablici 9 navedeni rezultati analize varijance.

Tablica 8: Matrice ustavnih vrijednosti

Faktori	Ustavna načela	Vrlo važno (%)	a.s.
Faktor I (29,0% zaj. varijance) <i>Temeljna liberalno-demokratska načela</i>	.759 Jednakost	91,2	3,70
	.676 Sloboda	74,2	3,90
	.658 Nacionalna ravnopravnost	58,1	3,48
	.650 Mirotvorstvo	67,4	3,61
	.637 Poštivanje prava čovjeka	87,8	3,86
	.604 Socijalna pravda	75,7	3,72
	.371 Očuvanje prirode i čovjekova okoliša	72,8	3,68
Faktor II (24,2% zaj. varijance) <i>Vrijednosti demokratskog poretka</i>	.807 Vladavina prava	55,9	3,42
	.759 Demokratski i višestranački sustav	60,8	3,48
	.712 Nepovredivost vlasništva	64,9	3,58
	.456 Očuvanje prirode i čovjekova okoliša	72,8	3,68
	.436 Socijalna pravda	75,7	3,72
	.326 Mirotvorstvo	67,4	3,61
	.305 Poštivanje prava čovjeka	87,8	3,86

Prvo ćemo se ukratko osvrnuti na stupanj prihvaćenosti deset promatranih ustavnih vrijednosti (tablica 8). Neosporno je da su gotovo sva temeljna ustavna načela visoko prihvaćena, što govori o snažnoj suglasnosti zakonodavca i građana, i to ne tek formalnoj, jer u upitniku ispitanicima nije rečeno da se radi upravo o ustavnim vrijednostima. Ipak, i u okvirima ovako velike prihvaćenosti ustavnih načela uočljive su neke razlike u stupnju njihove važnosti. Najprihvaćenije vrijednosti su sloboda i poštivanje prava čovjeka (što vrlo važnim smatra oko devet desetina ispitanika), dok su na začelju demokratski i višestranački sustav, nacionalna ravnopravnost i vladavina prava (koje ističe nešto preko

polovine anketiranih).¹² Štoviše, za tri najslabije vrednovana načela oko desetine ispitanika smatra da su uglavnom ili potpuno nevažna, dok se za ostala takvi odgovori pojavljuju u rasponu 0,5-5% slučajeva. Daljnja analiza pobliže će uputiti na implikacije ovih nalaza.

Kao što se vidi iz tablice 8, faktorskom su analizom izlučena dva faktora prvoga reda (ukupne varijance 53,2%).

Prvi faktor nazvan je *temeljna liberalno-demokratska načela*, jer je najveća saturacija načela slobode i jednakosti, koja su izvoriste liberalnog svjetonazora. Sudeći po rangovima prihvaćenosti tih načela, ovu matricu ustavnih vrijednosti prihvaća velika većina mladih. Utoliko ne iznenađuju rezultati analize varijance, koji sugeriraju značajnu homogenost mladih u pogledu zastupanja promatranog seta ustavnih načela. Jedine dvije registrirane razlike su s obzirom na spol i stranačke preferencije. Tako ova načela natprosječno prihvaćaju žene, odnosno glasači LS-a i oni koji ne podržavaju nijednu stranku, dok je ispodprosječno prihvaćaju pristaše HSP-a i HDZ-a. Predmnijevana ideološka uvjerenja kao ishodište stranačkih opredjeljenja umnogome mogu objasniti razlike na osnovi stranačkih preferencija, ali je spolnu razliku u prihvaćanju temeljnih liberalno-demokratskih načela teže objasniti. Moguće je, primjerice, da mlade žene ova načela gledaju i iz rakursa spolnih (ne)jednakosti, a što općenito povećava njihovu senzibiliziranost spram svih tipova nejednakosti.

Drugi je faktor nazvan *vrijednosti demokratskog poretka*, jer ga konstituiraju vrijednosti koje su sastavni dio liberalno-demokratskog političkog poretka i faktički predstavljaju operacionalizaciju načela slobode i jednakosti. Kako su glavne vrijednosti sadržane u ovom faktoru inače manje prihvaćene, može se reći da ovu matricu ustavnih vrijednosti zastupa nešto manji broj (premda i nadalje uvjerljiva većina) ispitanika. Utoliko su očekivani i nalazi analize varijance, koji upućuju na značajnu diferenciranost mladih u prihvaćanju promatranih vrijednosti. Preferiranje ovih vrijednosti linearno raste s dobi, urbaniziranošću i stupnjem obrazovanja ispitanika, odnosno njihovih očeva. Usto, vrijednosti demokratskog poretka više zastupaju zaposleni i studenti, nasuprot učenicima, te pristaše LS-a i SDP-a u odnosu na simpatizere HSP-a i HDZ-a. Dakle, i u ovom se slučaju pokazuje istosmjerna povezanost socijalne kompetentnosti i prihvaćanja vrijednosti demokratskog političkog poretka. Naime, sociokulturno kompetentnije

¹² Zanimljivo je da je do sličnih rezultata došao i I. Magdalenić (1998) ispitujući odnos hrvatskog radništva spram socijalne pravde. Rang prve tri vrijednosti je identičan, ali se javljaju dvije znakovite razlike: kod mladih je jednakost na četvrtom, a kod radnika na devetom mjestu, dok je vladavina prava kod radnika na petom, a kod mladih na posljednjem, desetom mjestu. Otkuda ovako različita percepcija upravo tih načela – osobito što se tiče jednakosti, za koju bi se očekivala znatno veća senzibiliziranost radnika nego mladih – na ovoj razini analize ostaje otvoreno pitanje. Objasnjenje možda leži i u tezi J. Županova (1995), koji je u tranzicijskoj Hrvatskoj prepoznao proces “desubjektivizacije radništva”.

skupine mladih ne prave razliku pri vrednovanju temeljnih liberalno-demokratskih načela i vrijednosti demokratskog političkog poretka, a što sugerira da je njihovo shvaćanje demokracije razvijenije i pouzdanije.

Tablica 9: Statistički značajne razlike u zastupanju matrica ustavnih vrijednosti

Sociodemografska obilježja	Temeljna liberalno-demokratska načela	Vrijednosti demokratskog poretka
<i>Spol</i>	<i>F-omjer=24,55</i>	
Žene	+	
Muškarci	-	
<i>Dob</i>		<i>F-omjer=34,08</i>
15-19 godina		-
20-24 godine		0
25-29 godina		+
<i>Socioprofesionalni status</i>		<i>F-omjer=22,99</i>
Zaposleni		+
Nezaposleni		0
Učenici		-
Studenti		+
<i>Obrazovanje oca</i>		<i>F-omjer=6,79</i>
OŠ i manje		-
KV/VKV		0
Srednja škola		0
VŠS		+
VSS i više		+
<i>Obrazovanje ispitanika</i>		<i>F-omjer=31,24</i>
OŠ i manje		-
Ind./zanatska škola		0
Srednja škola		+
VŠS, VSS i više		+
<i>Mjesto stanovanja</i>		<i>F-omjer=14,28</i>
Selo		-
Mali grad		0
Veliki grad		+
Zagreb		+
<i>Stranačka preferencija</i>	<i>F-omjer=4,40</i>	<i>F-omjer=5,39</i>
HDZ	-	-
HSLŠ	0	0
HSP	-	-
HSS	0	0
LS	+	+
SDP	0	+
Neodlučni	0	0
Nezadovoljni	+	0

Legenda: - ispod zajedničkog prosjeka; 0 u zajedničkom prosjeku; + iznad zajedničkog prosjeka

Kao što se moglo i očekivati, s iskazanim političkim stavovima i vrijednostima, gledajući ih skupno, najpovezanija je stranačka preferencija. Ova povezanost upućuje na to da stranačke preferencije kod većine mladih nisu slučajne, nego su plod i njihovih širih političkih uvjerenja. Vjerojatno je, s druge strane, i da same stranačke preferencije utječu na percepciju političkih zbivanja i aktera, tako da se ovdje radi o dinamičkom odnosu. Značajan utjecaj na promatranje političke vrijednosti i stavove imaju rezidencijalni status te obrazovanost ispitanika i njihovih očeva, a što upućuje na snažan utjecaj (povoljnih) socijalizacijskih agensa na (bolje) razumijevanje demokracije. Ovdje se vrlo jasno uočava rascjep centar – periferija, u smislu nedostatka demokratskog potencijala ruralne mladeži. To je utoliko značajnije ako se ima na umu da u Hrvatskoj preko 40% stanovnika živi na selu, dok se u razvijenim zemljama udio ruralnog stanovništva kreće od 5 do 15 posto. Nešto slabiji utjecaj ima socioprofesionalni status, ali je ipak dovoljno prisutan da se može tvrditi kako se aktualna socijalna situacija mladih reflektira na temeljne političke stavove. Ustanovljen je i manji utjecaj dobi, religioznosti i regionalne pripadnosti ispitanika, dok su spolne razlike gotovo zanemarive. Ovdje se radi o raznorodnim faktorima, koji se povezuju tek uz neke specifične segmente političkih stavova i vrijednosti, pa se ne može govoriti o nekim sustavnim trendovima.

5. Politički potencijal i participacija

Analiza odnosa mladih spram politike nužno u sebe uključuje i problem njihove političke participacije kao i političkog potencijala. Odavna je već ustanovljeno da mladi, u usporedbi sa starijima, manje participiraju u političkim poslovima i institucijama. Razlozi primjetnoj neinvoviranosti mladih u politiku – posebice onu institucionalnoga tipa – višestruki su, pri čemu se dio “krivnje” može adresirati na mladež, a dio na društvo, tj. starije. Budući da je interes za politiku među mladima primjetno opao u komparaciji sa socijalističkim razdobljem, logično je očekivati da ni politička participacija mladih nije na zavidnoj razini. To se promatra kao problem iz dva osnovna razloga: s jedne strane, demokratsko društvo zahtijeva – ili bi barem trebalo stimulirati – određeni stupanj političke participacije svih (punoljetnih) građana, a s druge strane mladi su oni koji istodobno sudjeluju u sadašnjosti i nose potencijal za budućnost u kojoj bi trebali postati oni koji odlučuju.

Prethodno smo već razmatrali političke stavove i vrijednosti mladih uz njihovu percepciju društvene stvarnosti, a u ovom odjeljku pozabavit ćemo se problemom postojeće političke participacije i viđenjem njezinih optimalnih oblika, te percepcijom političke zastupljenosti vlastite generacije i razloga postojeće političke marginaliziranosti mladih.

Dakako, započinjemo s rezultatima ispitivanja društvenog aktivizma mladih. Konkretno, ispitali smo njihovu participaciju kroz članstvo u strankama i raznim udrugama, kao i samu aktivnost, neovisno o tome jesu li članovi promatranih organizacija. Pretpostavka je da se kao određeni stupanj aktivizma uz aktivno članstvo u nekoj organizaciji može tretirati i pasivno članstvo (jer sama činjenica učlanjenosti sugerira i stanoviti interes), kao i aktivnost izvan formalne organizacije, a radi ostvarivanja njezinih ciljeva. Tako široko shvaćanje aktivizma uvjetovano je činjenicom da mladi i inače znatno manje participiraju u političkim i društvenim poslovima, pa smo htjeli identificirati što širu skupinu aktivne ili barem potencijalno aktivne omladine.

U tablici 10 prikazani su rezultati faktorske analize zajedno s postotkom učlanjene i neformalno aktivne mladeži, dok su u tablici 11 prikazani rezultati analize varijance.

Tablica 10: Tipovi aktivizma mladih

Faktori	Članstvo i/ili aktivnost u organizacijama ili udrugama	Članovi i/ili neformalno aktivni (%)
Faktor I (32,8% zaj. varijance) <i>Politički aktivizam</i>	.815 Organizacija za zaštitu ljudskih prava	8,9
	.812 Organizacija za zaštitu ženskih prava	6,4
	.743 Mirotvorna organizacija	7,4
	.594 Organizacija za zaštitu okoline	15,7
	.566 Politička stranka	8,3
	.446 Sindikat	11,7
	.408 Udruga mladeži	14,4
Faktor II (20,3% zaj. varijance) <i>Socijalni aktivizam</i>	.808 Sportska udruga ili skupina	33,2
	.706 Kulturna ili umjetnička skupina	22,2
	.550 Udruga mladeži	14,4
	.464 Organizacija za zaštitu okoliša	15,7

Pogledamo li prvo distribuciju odgovora, očito je da se najviše članova i/ili aktivne mladeži okuplja u sportskim udrugama. Slijede umjetničke skupine, ekološke udruge, udruge mladeži te sindikati.¹³ Dakle, više participanata imaju

¹³ Treba istaći podatak da je tek četvrtina (26%) zaposlene mladeži učlanjena u sindikat ili je aktivna u sindikalnim akcijama. Ova činjenica je u oštrm kontrastu spram širokog spektra sindikalne ponude koja je nastala u postsocijalističkoj Hrvatskoj. Ova disproporcija je analogna odnosu mnoštva političkih stranaka (većinom bez brojnog članstva) i istodobnog opadanja interesa mladih za politiku. Koliko je slaba veza mladih sa sindikatima implicitna kritika neodgovarajućeg djelovanja postojećih sindikata (uključujući i njihove nesuglasice i konkurentska podmetanja), koliko je to posljedica pritiska uprava na sindikate, a koliko odsutnost osjećaja solidarnosti i svijesti o potrebi socijalne akcije i zaštite – ostaje otvoreno pitanje za neka druga istraživanja.

udruge čiji sadržaj rada nije političke naravi, a iz toga slijedi da je socijalni aktivizam mladih znatno izraženiji od njihova političkog aktivizma.

Na takvo strukturiranje aktivizma mladih upućuju i rezultati faktorske analize (ekstrahirana su dva faktora prvoga reda, čija je ukupna varijanca 53,1%).

Tablica 11: Statistički značajne razlike u zastupanju tipova aktivizma mladih

Sociodemografska obilježja	Politički aktivizam	Socijalni aktivizam
<i>Spol</i>	<i>F-omjer=21,21</i>	<i>F-omjer=21,05</i>
Žene	+	–
Muškarci	–	+
<i>Dob</i>		<i>F-omjer=22,02</i>
15-19 godina		+
20-24 godine		0
25-29 godina		–
<i>Socioprofesionalni status</i>		<i>F-omjer=18,03</i>
Zaposleni		–
Nezaposleni		–
Učenici		+
Studenti		0
<i>Obrazovanje ispitanika</i>		<i>F-omjer=9,57</i>
OŠ i manje		+
Ind./zanatska škola		–
Srednja škola		0
VŠS, VSS i više		–

Legenda: – ispod zajedničkog prosjeka; 0 u zajedničkom prosjeku; + iznad zajedničkog prosjeka

Politički aktivizam naziv je prvoga dobivenog faktora. Konstituiraju ga članstvo i/ili aktivnost u političkim strankama (koje su političke institucije par excellence, a čija je osnovna karakteristika natjecanje na izborima radi sudjelovanja u vlasti, te koje predstavljaju i artikuliraju određene društvene interese) ili u udrugama tzv. civilnog društva, a koje se ne bore izravno za vlast, premda faktički imaju političke ciljeve. Budući da se radi o slabije zastupljenom tipu aktivizma među mladima, ne iznenađuje da su oni u svojoj političkoj neaktivnosti izrazito homogeni, no iznenađuje da je jedina statistički značajna razlika ustanovljena s obzirom na spol. Kako nalaz o boljem prepoznavanju djevojaka u političkom aktivizmu proturječi već standardnim podacima o slabijoj političkoj participaciji žena, objašnjenje za ovaj rezultat mogao bi ležati

u većoj uključenosti mladih žena u aktivnosti organizacija za zaštitu ženskih prava. Radi se o varijabli visoke saturiranosti, a i korelacijska analiza je pokazala da se jedino u pogledu povezanosti s organizacijama za zaštitu ženskih prava djevojke razlikuju od muških ispitanika (10%:3%; $\chi^2=26,32$). Dakle, kako se u vezi s drugim organizacijama takve razlike ne javljaju (a što je također indikativan podatak, jer upućuje na smanjenje neravnopravnosti između spolova u suvremenoj generaciji mladih), preostaje nam konstatirati kako veća uključenost žena u borbu za ženska prava pridonosi jačanju njihova ukupnog političkog aktivizma.

Drugi izlučeni faktor nazvan je *socijalni aktivizam*. Obilježava ga aktivnost u udrugama koje uglavnom nemaju političke konotacije, a gdje mladi zadovoljavaju svoje specifične socijalne interese. Premda je riječ o tipu aktivizma koji je zastupljeniji, većina mladih nije obuhvaćena ni ovim tipom aktivizma. Ovdje postoji veća diferenciranost: učenici nasuprot nezaposlenima i zaposlenima, najmlađi ispitanici s osnovnom školom nasuprot akademski obrazovanima, te muškarci. Dobiveni nalazi ukazuju na dominantan utjecaj životnog ciklusa, jer se sazrijevanjem i preuzimanjem trajnijih životnih uloga te odmicanjem od rane mladenačke dobi, reducira i socijalni aktivizam. Čini se da znatnu ulogu igraju uključenost u proces srednjoškolskog obrazovanja i mogućnost sudjelovanja u organiziranim izvanškolskim aktivnostima sportskog, kulturnog i sličnog sadržaja. Ulaskom u akademsku zajednicu, uključivanjem u radni proces ili pridruživanjem kontingentu nezaposlenih na burzi rada, mladi stupaju na mjesta gdje više nitko sustavno ne skrbi o tom tipu potreba. Oni ostaju, što se socijalnog aktivizma tiče, prepušteni sami sebi i svojim (ne)razvijenim potrebama. Uključenost u razne oblike društvenih aktivnosti tada drastično opada i pokazuje se da potrebe za aktivnim bavljenjem sportom ili umjetničkim izražavanjem nisu interiorizirane i da su te aktivnosti vjerojatno bile tek popunjavanje "viška" vremena.

Prethodni podaci pokazali su da mladi razmjerno malo participiraju u političkim strankama i udrugama s političkim ciljevima, a kako je taj podatak poznat i od ranije, zanimalo nas je koji tip političkog organiziranja i djelovanja mladih ispitanici smatraju optimalnim za realizaciju svojih posebnih interesa u društvu. Opcije za koje se mladi opredjeljuju (*da-ne* dihotomija) zajedno s rezultatima faktorske analize navedene su u tablici 12, dok će rezultati analize varijance biti navedeni u samoj interpretaciji.

Kao što distribucija odgovora pokazuje, svi ponuđeni oblici organiziranja i djelovanja mladih uživaju njihovu većinsku podršku, a manje od petine ispitanika demonstrira defetistički stav o besmislenosti bilo kakvoga političkog organiziranja i djelovanja mladih. Potonji podatak, povezan s nalazom o slaboj političkoj participaciji mladih, sugerira da uzroke njihovoj političkoj pasivnosti valja tražiti prije svega u društvenoj okolini, u kojoj neki akteri, procesi i odnosi

destimuliraju politički angažman mladih. Što se tiče opcija za koje se mladi opredjeljuju, najviše zagovornika imaju generacijski obojene organizacije (interesne udruge, samostalne političke stranke mladih, politički podmlatci), a najmanju potporu individualna uključenost mladih u postojeće političke stranke. Takva razmišljanja mladih upućuju na relativno razvijenu svijest o većoj svrsishodnosti generacijskog političkog nastupa. Stav spram eventualnog uvođenja kvota za mlade radi osiguranja njihove zastupljenosti u institucijama vlasti indikator je, pak, osviještene nemoći mladih da se ravnopravno natječu sa starijima. Demokratsko društvo je kompetitivno i načelno bi svi trebali imati podjednake šanse za političku afirmaciju, ali zalažući se za pozitivnu diskriminaciju mladi pokazuju kako predmnijevaju da na drugi način njihova glasa pri odlučivanju neće biti.¹⁴

Iz tablice 12 ujedno se vidi da su dobivena dva faktora prvoga reda i ukupne varijance od 44,5%.

Tablica 12: Modeli optimalnog političkog djelovanja mladih

Faktori	Optimalni oblici političkog djelovanja i organiziranja mladih	DA (%)
Faktor I (23,0% zaj. varijance) <i>Generacijski politički angažman</i>	.784 Samostalne političke stranke mladih	71,0
	.614 Podmlatci unutar postojećih političkih stranaka	65,7
	.600 Zakonsko uvođenje obvezne zastupljenosti mladih (tzv. kvote) u tijelima vlasti na svim razinama	58,7
	.389 Uključenost u razne interesne udruge mladeži	81,7
	-.276 Nikakvo političko organiziranje mladih nema smisla	18,8
Faktor II (21,5% zaj. varijance) <i>Individualni socijalni i politički angažman</i>	.848 Individualna uključenost u nevladine udruge	56,0
	.674 Individualna uključenost u postojeće političke stranke	59,5
	.529 Uključenost u razne interesne udruge mladeži	81,7

Prvi dobiveni faktor nazvan je *generacijski politički angažman*, jer u njemu dominiraju organizacije koje su, prije svega, dobno utemeljene i definirane,

¹⁴ Usporedbe radi, i članovi političkih podmladaka većinom podržavaju uvođenje kvota za mlade, dok istodobno njihovi stariji kolege iz čelnništva stranaka većinom nisu za takvo rješenje, iako se slažu da mladih ima premalo u institucijama vlasti i da odgovornost za to treba adresirati na stranačka vodstva (Ilišin, 1999). Povučte li se paralela s pitanjem kvota za žene, može se tek reći da rasprava o kvotama za mlade tek treba biti otvorena i, premda se za sada o tome uglavnom ne govori, valja očekivati da će se političke stranke, paralelno s konsolidacijom demokratskih institucija, susresti s problemom generacijskog nesuglasja oko participacije u stranačkim vodstvima i institucijama vlasti.

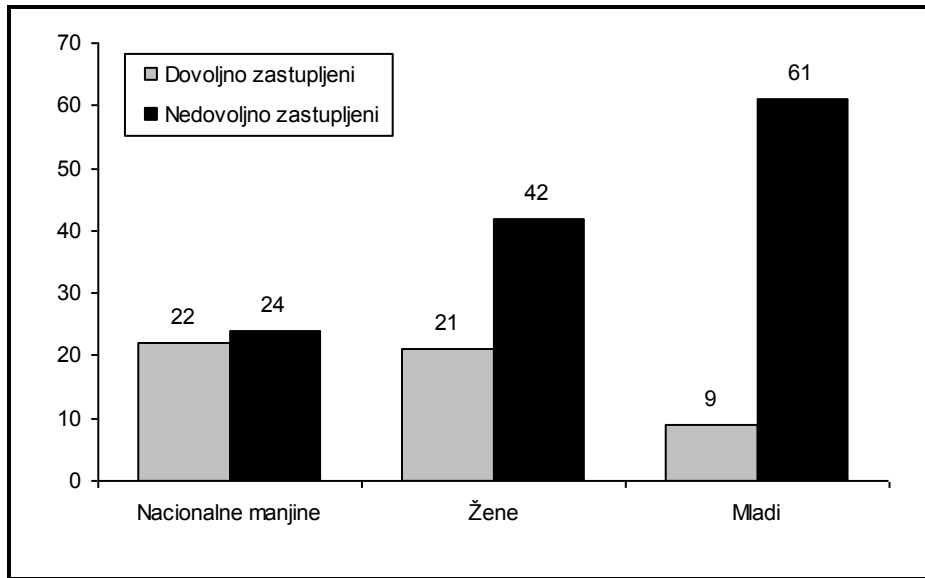
čemu se pridružuje podržavanje kvota za mlade i odbijanje stava o besmislenosti omladinskog političkog djelovanja. Ovaj je faktor podjednako prihvaćen kao i drugi izlučeni faktor (individualni politički angažman), što znači da većina mladih istodobno zastupa potrebu i generacijskog i individualnog političkog angažmana. Intrigantno je da je analiza varijance pokazala da su mladi potpuno homogeni u viđenju generacijskog političkog angažmana, jer nije ustanovljena nijedna statistički značajna razlika. To znači da, neovisno o različitim socijalnim obilježjima mladih, postoji izrazit generacijski konsenzus oko potrebe generacijskog političkog nastupa.

Drugi je faktor imenovan kao *individualni socijalni i politički angažman*, jer sadrži prvenstveno individualne oblike uključenosti u postojeće stranke ili udruge, čemu je pridružena i uključenost u interesne udruge mladeži. Preciznije bi se moglo reći da je ovaj tip angažmana prvenstveno povezan s orijentacijom na individualnu aktivnost i na udruge koje pripadaju civilnom društvu, a što sugerira stanoviti odmak od institucionalne politike. U ovom su se slučaju mladi pokazali prilično diferencirani. Individualni politički angažman preferiraju najobrazovaniji (F-omjer=14,41) i najstariji (F-omjer=13,06), studenti i zaposleni nasuprot učenicima i nezaposlenima (F-omjer=7,55) te pristaše LS-a i SDP-a za razliku od glasača HSP-a i HDZ-a (F-omjer=7,19). Ovdje se ponovo iskristalizirala socijalno kompetentnija grupa mladih kao ona koja se bolje prepoznaje u ovom tipu angažmana, a za koju se i moglo očekivati da ima više samopouzdanja i da je spremnija za osobnu kompeticiju. No, kako po pitanju generacijskog političkog angažmana ovakvih razlika nije bilo, moglo bi se konstatirati da je socijalno kompetentnija mladež ona koja "igra na dvije karte", tj. smatra optimalnim kombinaciju generacijskog i individualnog političkog angažmana. Može se spekulirati da ovakva skupina mladih predstavlja rezervoar iz kojeg će se regrutirati politički angažirani građani, pa i dio buduće političke elite.

Opće je mjesto da mladi ispodprosječno participiraju u institucionalnoj, pa i u politici uopće, ali nas je zanimalo kako oni vide svoje sudjelovanje u njoj. Na pitanje jesu li u političkom životu Hrvatske mladi dovoljno zastupljeni, gotovo dvije trećine ispitanika odgovorilo je negativno pri čemu upravo mlade percipiraju kao onu marginalnu grupu koja je u tom pogledu u najlošijem položaju (grafikon 4).¹⁵

¹⁵ Treba komentirati da je ocjena mladih sukladna empirijskim pokazateljima. Primjerice, u Hrvatskom saboru, od 1990. godine do danas među zastupnicima je mladih bilo između 0% i 2% (dok ih u elektoratu ima 22%), zastupnika nacionalnih manjina (kojima je predstavništvo zajamčeno) bilo je između 13% i 5%, dok se broj žena linearno povećavao od početnih 4% do sadašnjih gotovo 23% (Ilišin, 2001). Iz ovih je podataka razvidno da su upravo mladi najmanje zastupljena skupina u najvišem tijelu zakonodavne vlasti. Pritom je indikativno da je njihova zastupljenost u izvršnoj vlasti i lokalnim tijelima vlasti još manja, praktički nepostojeća.

Grafikon 4: Percepcija zastupljenosti marginalnih grupa u hrvatskoj politici (%)

Korelacijska analiza, pak, pokazala je da generacijsko sudjelovanje u politici sve promatrane podskupine mladih procjenjuju slično – kao nezadovoljavajuće. Jedina registrirana statistički značajna razlika ustanovljena je s obzirom na stranačku opredijeljenost: glasači HDZ-a iznadprosječno smatraju da su mladi dovoljno zastupljeni u političkom životu, a na suprotnom su polu pristaše LS-a i SDP-a kao izrazito nezadovoljni ($\chi^2=82,56$). Konkretno, 40% simpatizera HDZ-a drži da mladi nisu dovoljno zastupljeni, a 20% da jesu; istodobno 72-73% pristaša LS-a i SDP-a ocjenjuje da mladih nema dovoljno u politici, a da ih ima dovoljno smatra 7% SDP-ovih, odnosno 1% LS-ovih simpatizera. Ove razlike upućuju na to da političko opredjeljenje utječe i na viđenje generacijskog političkog statusa, te da se taj položaj promatra kritički unutar generalno kritičnijeg doživljavanja društvene stvarnosti. Otuda se, primjerice, događa da pristaše vladajuće stranke ustrajno iskazuju manje nezadovoljstva nizom ispitivanih društvenih procesa i odnosa, pa tako i političkim statusom vlastite generacije.

Zanimalo nas je što mladi identificiraju kao razloge svoje slabe participacije u političkim institucijama i procesima. Ponuđeno im je sedam tvrdnji, s četverostupanjskom ljestvicom odgovora (od “potpuno se slažem”=4 do “uopće se ne slažem”=1). Rezultati faktorske analize zajedno sa skalarnim prosjecima i postocima djelomičnog i potpunog slaganja prikazani su u tablici 13, a nalazi analize varijance u tablici 14.

Tablica 13: Modeli političke marginalizacije mladih

Faktori	Tvrdnje	Prihvaćenost tvrdnje (%)	a.s.
Faktor I (24,3% zaj. varijance) <i>Nekompetentnost i nezainteresiranost mladih</i>	.751 Mladi smatraju da je potpuno prirodno da se samo stariji bave politikom.	35,9	2,22
	.667 Mladi se osjećaju nedovoljno iskusnima i osposobljenima za bavljenje politikom.	48,0	2,46
	-.589 Mladi se žele baviti politikom, ali im stariji ne poklanjaju dovoljno povjerenja.	68,1	2,83
	.536 Mladima je politika dosadna i mnogo više ih zanimaju druge stvari.	74,8	3,02
Faktor II (21,9% zaj. varijance) <i>Kritička distanciranost mladih</i>	.733 Mladi smatraju da je politika nepoštena i zato ne žele sudjelovati u tome.	75,6	2,99
	.643 Mladi su zaokupljeni egzistencijalnim problemima i nemaju vremena za politiku.	78,8	3,04
	.510 Mladi smatraju da se politički akteri ne bave problemima koje mladi smatraju važnima i da njihova aktivnost ne bi to promijenila.	68,0	2,82
	.415 Mladima je politika dosadna i mnogo više ih zanimaju druge stvari.	74,8	3,02
	.307 Mladi se žele baviti politikom, ali im stariji ne poklanjaju dovoljno povjerenja.	68,1	2,83

Prva tri podjednako prihvaćena stava upućuju na svjesno odustajanje tri četvrtine mladih od bavljenja politikom – bilo zbog zaokupljenosti egzistencijalnim problemima, bilo zbog doživljaja politike kao dosadnog posla, bilo zbog viđenja politike kao nečasne djelatnosti. Ovakvi odgovori mogu se prepoznati i kao racionalizacija vlastite marginaliziranosti, i kao implicitna kritika postojeće političke prakse. Drugu skupinu čine tek nešto slabije prihvaćene tvrdnje koje su jednoznačno kritički intonirane i spram društva i spram politike, jer apostrofiraju starije kao one koji ignoriraju probleme mladih, odnosno pokazuju nespремnost da im pruže šansu u političkim poslovima. Najslabije su prihvaćena paternalistička objašnjenja, po kojima je prirodno da se samo stariji bave politikom i da se sami mladi ne osjećaju dorašlima političkom odlučivanju, a što misli od trećine do polovine anketirane mladeži.

Iz navedenih tvrdnji jasno je da su mogući razlozi zašto se mladi ne bave politikom raznoliki, no oni su se strukturirali u dva vrlo logična i interpretabilna faktora, ukupne varijance od 46,2%.

Tablica 14: Statistički značajne razlike u zastupanju modela političke marginalizacije mladih

Sociodemografska obilježja	Nekompetentnost i nezainteresiranost mladih	Kritička distanciranost mladih
<i>Dob</i>	<i>F-omjer=27,44</i>	
15-19 godina	+	
20-24 godine	0	
25-29 godina	-	
<i>Socioprofesionalni status</i>	<i>F-omjer=14,18</i>	
Zaposleni	-	
Nezaposleni	0	
Učenici	+	
Studenti	0	
<i>Obrazovanje ispitanika</i>	<i>F-omjer=12,76</i>	
OŠ i manje	+	
Ind./zanatska škola	0	
Srednja škola	-	
VŠS, VSS i više	-	
<i>Stranačka preferencija</i>	<i>F-omjer=5,04</i>	<i>F-omjer=5,15</i>
HDZ	+	-
HSLŠ	-	0
HSP	0	+
HSS	0	+
LS	-	+
SDP	-	0
Neodlučni	+	0
Nezadovoljni	0	+

Legenda: - ispod zajedničkog prosjeka; 0 u zajedničkom prosjeku; + iznad zajedničkog prosjeka

Prvi je faktor nazvan *nekompetentnost i nezainteresiranost mladih*, jer ga sadržajno čine prvenstveno one tvrdnje koje ukazuju na mlade kao vinovnike vlastite političke pasiviziranosti. Ovaj model mišljenja o razlozima političke marginalizacije mladih obilježen je izrazitim pristajanjem na paternalistički odnos društva spram mladih kao socijalno inferiornih, tj. nezrelih i nekompetentnih. Prihvatanje tutorskog odnosa spram vlastite generacije dodatno je pojačano neprihvatanjem stava da stariji mladima ne poklanjaju dovoljno

povjerenja.¹⁶ Uzevši u obzir distribuciju odgovora, može se ustvrditi da je ovaj model razmišljanja nešto manje raširen među mladima. Istodobno, mladi nisu homogeni, pa vlastitu nekompetentnost i nezainteresiranost ističu najmlađi ispitanici, učenici sa završenom osnovnom školom (nasuprot studentima i zaposlenima), te pristaše HDZ-a i stranački neopredijeljeni ispitanici, za razliku od simpatizera HSLŠ-a, LS-a i SDP-a. Utjecajna obilježja ukazuju na manju socijalnu kompetenciju mladih koji još prolaze kroz intenzivno formativno razdoblje. Iz toga slijedi pretpostavka da s izlaskom iz adolescentske faze dolazi i do smanjivanja prihvaćanja paternalističkog odnosa društva prema mladima.

Drugi ekstrahirani faktor nazvan je *kritička distanciranost mladih*, jer ga pretežno konstituiraju stavovi koji ukazuju na društvenu okolinu kao razlog političke pasivnosti mladih. O tome nedvojbeno svjedoče tvrdnje o nepoštenosti politike i zanemarivanju problema mladih od strane političkih aktera, a čini se da mladi, kada su oni u pitanju, ne doživljavaju politiku kao lukrativnu djelatnost koja bi im osigurala više no zadovoljavajuću egzistenciju. Povežemo li to sa stavom političara da nije dobro da pojedincu politika postane profesija dok je mlad, moglo bi se konstatirati da mladi dobro procjenjuju da si prvo moraju stvoriti egzistencijalne temelje, a za to vrijeme će i izići iz omladinskog statusa pri čemu će im se povećati konkurentski potencijali u političkoj areni. Sudeći po distribuciji prihvaćenosti obuhvaćenih tvrdnji, ovaj je model mišljenja nešto rašireniji među mladima. Gledajući, pak, rezultate analize varijance, mladi su izrazito suglasni u zastupanju ovog modela političke marginalizacije. Jedina razlika javlja se u pogledu stranačke preferencije: ovaj faktor natprosječno zastupaju pristaše HSP-a, HSS-a, LS-a i stranački nezadovoljni, a odbijaju ga glasači HDZ-a. Stoga se može konstatirati da kritičko distanciranje mladih od politike podjednako prepoznaju gotovo sve skupine mladih, neovisno o njihovim različitim socijalnim obilježjima, a što upućuje na značajan generacijski konsenzus po pitanju vlastite političke marginaliziranosti.

¹⁶ Odbijanje ovog stava proturječi stvarnosti, jer politička praksa pokazuje da se mladima ne poklanja dovoljno povjerenja, najčešće s obrazloženjem da su neiskusni i suviše impulzivni. Intervjui s hrvatskom stranačkom elitom, međutim, pokazuju da stariji političari smatraju da iskustvo nije presudno za uspješno bavljenje politikom (Ilišin, 1999:232). Provokativna je činjenica da su danas etablirani političari izjavili da su se politikom počeli baviti prije svoje 20. godine, a da su istodobno smatrali da se (današnji) mladi trebaju početi baviti politikom kasnije, najčešće u dobi oko 30 godina. Jedan od intervjuiranih političara, saborski zastupnik s dva mandata i u sedmom desetljeću života, čak je izjavio da "nije dobro da mlad čovjek od 25 godina vidi da se može dobro živjeti bez rada", potvrđujući iz prve ruke inače prilično rašireno mišljenje da društveni doprinos pripadnika političke nomenklature nije adekvatan njihovim primanjima. Postavlja se, međutim, pitanje: zašto ovaj unosan posao ne bi bio podjednako dostupan svim dobnim skupinama punoljetnih građana?

6. Zaključna rasprava

Suvišno je na ovom mjestu ponavljati sve dobivene rezultate, i bit će korisnije ukratko ih rekapitulirati i pokušati proniknuti u implikacije ustanovljenih tendencija.

Ono što je prethodna analiza nedvojbeno pokazala, jest da mladi nisu monolitno političko tijelo, a što je potpuno očekivano, jer je politika bitno interesno obilježen društveni fenomen. Na doživljaj politike i prihvaćanje ispitanih političkih vrijednosti, stavova i oblika ponašanja ponajviše utječe obrazovanost mladih. Utjecaj obrazovanja već je toliko standardan trend, da ne zahtijeva posebnu elaboraciju, nego je dostatno istaknuti da i u odnosu mladih prema politici njihov stupanj obrazovanja igra jednu od presudnih uloga kao i u većini područja njihova svakodnevnog života.

Vrlo izražen utjecaj vrše i socioprofesionalni status, dob i stranačka preferencija. Kako su socioprofesionalni status, obrazovanje i dob u promatranoj populaciji u snažnoj korelaciji, utjecaj tih obilježja može se tumačiti iz rakursa teorije o životnim ciklusima. Naime, mladi različitog uzrasta, obrazovanja i socioprofesionalnog statusa nužno raspolažu i različitim iskustvima i stupnjevima pripremljenosti za preuzimanje trajnih životnih uloga. Veća udaljenost od svijeta odraslih odražava se i na odnos spram politike, koja se sa stajališta adolescenata čini njima nedostupnim područjem, a i nema poticaja da se oni aktiviraju.

Utjecaj stranačkih preferencija potpuno je očekivan kada su u pitanju političke teme, a u tom je kontekstu najzanimljivija polarizacija na dvije jasno prepoznatljive političke grupacije. Na jednoj su strani poglavito pristaše LS-a i SDP-a, među kojima je registrirana velika podudarnost u socijalnim obilježjima i iskazanim stavovima, a na suprotnom su polu simpatizeri HDZ-a i HSP-a, čija je sličnost stavova također vrlo upadna. Između te dvije skupine stranaka smješteni su simpatizeri HSLŠ-a i HSS-a (uz stranački neopredijeljene), koji predstavljaju svojevrsni prosjek. Jezikom ideološko-političkog spektra može se reći da, u hrvatskim okolnostima, LS i SDP predstavljaju lijevu dimenziju, HSLŠ i HSS centar, a HDZ i HSP desni pol. Imajući u vidu rezultate ranijih istraživanja (npr. Zakošek, 1996, 1998; Ilišin, 1999), uočljiv je znakovit pomak na ideološko-političkoj ljestvici – riječ je o HSLŠ-u, koji je frakcijskim izdvajanjem LS-a, iz tzv. lijevog centra otkliznuo udesno i ukotvio se u (desnom?) centru. Primjetno je da promjene u profilu mladih stranačkih pristaša koincidiraju s djelovanjem i retorikom HSLŠ-a u novije vrijeme. Dobivena saznanja nude elemente i za zaključak šire naravi: unatoč tome što strukturiranje stranačke scene nije dovršeno, moguće je barem grubo identificirati sociostrukturne značajke pristaša političkih stranaka i tome pripadajući ideološko-politički profil stranaka.

Izražen je i utjecaj rezidencijalnog statusa ispitanika, što znači da postoje jasne razlike u poimanju politike između urbane i ruralne mladeži. Kako u Hrvatskoj dvije petine stanovništva živi u ruralnim područjima rascjep centar-periferija nije zanemariv, posebice u okolnostima nedostatne izgrađenosti demokratskog sustava. Može se tek pretpostaviti da će se u mjeri u kojoj se bude odvijao proces urbanizacije, zbivati i veći pomak prema većem prihvaćanju demokratskih stavova i oblika ponašanja.

Razmjerno slabiji utjecaj ustanovljen je kada je u pitanju regionalna pripadnost, spol, stupanj obrazovanja oca i religiozna samoidentifikacija ispitanika. Utjecaj tih obilježja nije minoran, ali nije ni sustavne prirode, nego je prvenstveno vezan uz neke osobite teme i probleme unutar područja politike. Uostalom, istraživanja pokazuju da su spolne razlike u odnosu spram politike uglavnom sporadične (osim po pitanju participacije), pa ne iznenađuje da su i u ovom ispitivanju dobiveni slični rezultati. Zanimljivije je da u pogledu ostala tri obilježja izostaju konzistentni utjecaji, jer se u javnosti ciklički javljaju strahovi radi mogućih regionalnih podjela ili pretjerane penetracije religijskog u svjetovni, pa tako i politički život. Drugim riječima, ako neke regionalne skupine ili vrh klera povremeno izazovu poneku političku buru, čini se da mladi nisu razvili specifičnu i dosljednu svjetonazorsku ni ideološko-političku optiku na osnovi svoje regionalne pripadnosti ili religijskog opredjeljenja. Uz to, izostanak većeg utjecaja obrazovanja oca na političke stavove posredno ukazuje na još jedan širi trend, a to je moguće slabljenje utjecaja primarnih agensa socijalizacije u procesu političke socijalizacije. Ova pretpostavka je intrigantna – ranija su istraživanja (npr. Dowse and Hughes, 1972; Zureik, 1974) pokazivala da je najveća podudarnost stavova roditelja i njihove djece upravo na području politike, tj. mladi su najviše reproducirali politička uvjerenja svojih roditelja. Moguće je da je utjecaj obitelji u suvremenom društvu općenito oslabio, a posebice kad je u pitanju javna sfera, koju maksimalno “pokrivaju” i eksploatiraju mediji, koji su postali jedan od najutjecajnijih socijalizacijskih agensa u suvremenom društvu.

Ukupno dobiveni rezultati upućuju na zaključak da odnos mladih spram politike karakterizira njihovo razmjerno solidno razumijevanje društvene stvarnosti, zadovoljavajući demokratski potencijal i načelna suglasnost da bi mladi trebali biti prisutniji u političkom životu Hrvatske. Ove konstatacije proizlaze iz saznanja da mladi i na društvenoj i na generacijskoj razini ističu probleme socioekonomske naravi (nezaposlenost, gospodarski razvoj), a konzekventno tome politički su im prioriteti suzbijanje nezaposlenosti i ostvarenje socijalne pravde i sigurnosti. S tim je povezana i naglašena percepcija socijalnih nejednakosti u suvremenom hrvatskom društvu. Mladi izrazito visoko prihvaćaju ustavne vrijednosti, ali unutar toga otprilike desetina njih vladavinu prava, nacionalnu ravnopravnost te demokratski i višestranački sustav ne smatra

vrlo važnim vrijednostima društvenog i političkog poretka. Većina mladih prihvaća osnovne demokratske vrijednosti i razumije demokratska pravila, no zamjetno je da istodobno preko trećine njih demonstrira nerazumijevanje sukoba, a većina ih teži harmoničnom shvaćanju politike i iskazuje nepovjerenje spram najviših institucija državne vlasti. Ako i pretpostavimo da se povjerenje u političke institucije povećalo nakon smjene vlasti, gotovo je sigurno da se u tako kratkom roku nisu mogle zbiti poželjne promjene u smjeru boljeg razumijevanja sukoba i realnijeg shvaćanja političkih procesa i sukoba. Otvoreno je pitanje koliko turbulentne gospodarske i političke okolnosti aktualne danas – a s velikom vjerojatnošću da će potrajati još neko vrijeme – mogu pridonijeti razvoju demokratske svijesti, a koliko mogu stimulirati retrogradne i nedemokratske procese. Politička uvjerenja i stavovi jednim dijelom nužno ovise o aktualnim društvenim i političkim zbivanjima, a kako je riječ o mladima, treba stalno potencirati problem nepostojanja adekvatnog obrazovanja za demokraciju. Taj je problem akutan u tranzicijskim društvima bez demokratske tradicije, pa se ukazuje potreba za pripremom mladih da stjecanjem punoljetnosti u političkom životu participiraju kao osviješteni i kompetentni građani, a ne kao masa žitelja kojom se može razmjerno lako manipulirati.

Mladi su suglasni da su nedovoljno zastupljeni u političkom životu zemlje, i utoliko je logično da većina smatra prihvatljivim uvođenje tzv. kvota za mlade. Dapače, ako se slažemo sa stavom D. Nohlana (1992:266), koji smatra da povećanje sudjelovanja žena u politici ovisi o javnoj svijesti i volji političkih stranaka da prakticiraju interne stranačke kvote u izborima, i ako politički položaj žena promatramo kao analogan položaju mladih, onda se čini da su kvote za mlade najsigurniji instrument povećanja njihove participacije u tijelima vlasti. Nadalje, iako su mladi skloniji socijalnom nego političkom aktivizmu, to ih ne priječi da drže kako bi se trebali politički angažirati, i to i na generacijskoj i na individualnoj osnovi. Svjesni su toga da su u političkom životu marginalizirani, a razloge tome nešto manje pronalaze u vlastitoj nekompetentnosti nego u društvenom okruženju koje ih destimulira. Indikativno je da iako većina mladih procjenjuje da su politički marginalizirani, to ne transponiraju na svoj ukupni društveni položaj, kojeg tek trećina doživljava kao neravnopravan u odnosu na starije. Iz toga bi se mogao izvesti zaključak da mladi politiku ne doživljavaju kao integralni dio svoga svakodnevnoga života, niti političku moć percipiraju kao jedan od najvažnijih elemenata ukupne društvene moći, a u krajnjoj instanci i komponentu društvenog statusa. Utoliko se stav mladih spram politike može promatrati i kao ambivalentan – sudjelovanje u politici smatraju potrebnim, ali ne prepoznaju negativan utjecaj odsutnosti tog sudionništva na njihov ukupni društveni položaj. Zacijelo činjenica da je većina mladih na početku svojeg životnog i profesionalnog puta doprinosi tome da više razmišljaju o osobnoj budućnosti nego o generacijskoj sadašnjosti, koja se

uvijek čini manje tegobnom ako se aspiracije i ambicije projiciraju u buduća vremena i promatraju izvan društvenog konteksta.

Rezultati ovog i drugih istraživanja sugeriraju da u suvremenoj Hrvatskoj nema ozbiljnih naznaka (potencijalnog) generacijskog sukoba. Pritom bi bilo pogrešno zaključiti da su međugeneracijski odnosi idilični, posebice ako se dobná stratifikacija gleda integralno: od mladih preko populacije srednje dobi do ljudi tzv. treće dobi. Promatrano iz ove perspektive te u svjetlu dobivenih rezultata i zbivanja u hrvatskom društvu, može se reći da umjesto sukoba generacija na društvenoj sceni egzistira mrzovoljna međugeneracijska koe-gzistencija. To je kontekst unutar kojega su mladi kivni na sve starije, jer im ne daju dovoljno prostora za društvenu afirmaciju, stari ljudi su ogorčeni na sve mlade, jer ne vode dovoljno računa o njihovim ranijim zaslugama i aktualnim potrebama, dok je tzv. srednja generacija nezadovoljna zbog zahtjeva i mladih i starih koji kao da ne uvažavaju dovoljno činjenicu da ovisе o drugima (točnije, srednjoj generaciji). Zapravo, kriza u kojoj se hrvatsko društvo nalazi potiskuje specifične probleme i mladih i starih iz žiže društvenog interesa, a srednja generacija – pritisnuta razvojnim i egzistencijalnim teškoćama – zanemaruje važnost načela društvenog reciprociteta koje upozorava da uzdržavani članovi zajednice nisu paraziti: u mlade se mora ulagati, jer će jednoga dana oni biti ti koji će privređivati, a stari su stvorili pretpostavke za život i rad mladih generacija.

Na koncu, kada se povežu svi dobiveni nalazi, moguće je mlade polarizirati u dvije velike skupine, Na jednom su polu najobrazovaniji i najstariji omladinci, studenti (i ponekad zaposleni), mladi iz većih urbanih središta i pristaše LS-a i SDP-a, te u nešto manjoj mjeri ispitanici iz Zagreba, Istre i Primorja, oni čiji je otac akademski obrazovan i koji se izjašnjavaju kao nereligiozni. Na osnovi navedenih obilježja možemo reći da je ovdje riječ o socijalno kompetentnijoj omladini. Ona manifestira veći demokratski potencijal i bolje razumijevanje demokratskih načela, nezadovoljnija je vlastitom (generacijskom) političkom participacijom i utjecajem, te pokazuje više samosvijesti i manje pristaje na paternalistički društveni tretman. Na drugom su polu najmlađi i najniže obrazovani ispitanici, učenici, ruralna mladež i simpatizeri HDZ-a i HSP-a, te u nekim slučajevima mladi iz Istočne i Sjeverne Hrvatske, porijeklom iz obitelji gdje je otac niže obrazovan i oni koji se deklariraju kao religiozni. Ova skupina mladih demonstrira slabije razumijevanje demokratskih načela i u manjoj mjeri ih prihvaća, sklonija je vlastitu generaciju promatrati kao politički nekompetentnu i nezainteresiranu, više prihvaća prosudbe da mladima zato i nije mjesto u politici i u većoj mjeri pristaje na tutorski odnos društva spram mladih. Očito je, dakle, da je ovdje riječ o socijalno inferiornijoj mladeži.

Apostrofirane tendencije sugeriraju zaključak da interes za politiku i svijest o vlastitoj političkoj važnosti raste paralelno s obrazovanjem i dobi, čemu umnogome pridonose i širi uvjeti socijalizacije, kao i već usvojena politička (stranačka) uvjerenja. Drugim riječima, što su mladi socijalno kompetentniji i bliži ulasku u svijet odraslih, postaju svjesniji vlastitog statusa u suvremenom društvu, a što rezultira pojavom nezadovoljstva. Uloge koje su im dodijeljene i one za koje se osjećaju kompetentnima u diskrepanciji su, i to na štetu mladih, pa im ulaskom u kasne dvadesete godine tretman društva postaje problematičan. No svijest o vlastitoj političkoj (a posebice društvenoj) marginaliziranosti nije konzistentna, a uvid u zbivanja na političkoj sceni pokazuje da nema ni generacijski artikuliranog političkog nastupa bilo mladih bilo njihovih udruga i organizacija političkog i nepolitičkog tipa. Kako je vlast resurs kojega nema onoliko koliko ima aspiranata na nju, i kako izostaju koordinirane i argumentirane političke revandikacije mladih spram starijih koji imaju moć, još zadugo ne treba očekivati da će mladi u hrvatskoj politici dobiti priliku da u značajnijoj mjeri odluče o uvjetima vlastite egzistencije.

Literatura

- Braungart, R. G.; Braungart, M. M. (1989): *Political Generations*, in: Braungart, R.; Braungart, M. (eds.): *Research in Political Sociology*. Vol. 4, JAI Press.
- Cohen, S. (1980): *Folk Devils and Moral Panics*. Oxford: Martin Robertson.
- Dowse, R. E. and Hughes, J. A. (1972): *Political Sociology*. London, New York: John Wiley & Sons.
- Friedenberg, E. Z. (1972): *The Image of the Adolescent Minority*, in: Manning, P.; Truzzi, M. (eds.): *Youth and Sociology*. New, jersey: Prentice Hall, Inc.
- Goati, V. (1984): *Savremene političke partije*. Beograd, Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Grdešić, I.; Kasapović, M.; Šiber, I.; Zakošek, N. (1991): *Hrvatska u izborima '90*. Zagreb: Naprijed.
- Ilišin, V. – prir. (1990): *Omladina i društvene promjene*. Zagreb: IDIS.
- Ilišin, V. (1999): *Mladi na margini društva i politike*. Zagreb: Alinea.
- Ilišin, V. (2001): Hrvatski sabor 2000.: strukturne značajke i promjene. *Politička misao* 38(2):42-67.
- Kasapović, M. (1993): *Izborni i stranački sustav Republike Hrvatske*. Zagreb: Alinea.

- Kasapović, M. (1996): *Demokratska tranzicija i političke stranke*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Kasapović, M.; Šiber, I.; Zakošek, N. (1998): *Birači i demokracija*. Zagreb: Alinea.
- Magdalenić, I. (1998): *Hrvatsko radništvo i socijalna pravda*. Zagreb: SSSH – Centar za industrijsku demokraciju/Friedrich Ebert Stiftung.
- Michels, R. (1990): *Sociologija partija u suvremenoj demokraciji*. Zagreb: Informator/Fakultet političkih nauka.
- Miller, W. L.; Timpson, A. M.; Lessnoff, M. (1996): *Political Culture in Contemporary Britain*. Oxford: Clarendon Press.
- Nastran Ule, M. i sur. (1996): *Predah za študentsko mladino*. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za mladino.
- Nohlen, D. (1992): *Izborna pravo i stranački sustav*. Zagreb: Školska knjiga.
- Seagull, L. M. (1977): *Youth and Change in American Politics*. New York: Appleton Century Crafts.
- Šiber, I. (1993): Structuring the Croatian Party Scene. *Croatian Political Science Review* 30(2):111-129.
- Šiber, I. (1994): "Image" hrvatskih političkih stranaka. *Politička misao* 31(1):188-201.
- Šiber, I. (1998): *Osnove političke psihologije*. Zagreb: Politička kultura.
- Ule, M. (1987): *Mladina in ideologija*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Ustav Republike Hrvatske* (1991). Zagreb: Informator.
- Vrcan, S. (1988): Suvremena omladina i društvene promjene, u: *Omladina i politika* (zbornik). Split: Marksistički centar MKSKH za Dalmaciju.
- Vrcan, S. i drugi (1995): *Pohod na glasače*. Split: Puls.
- Vrcan, S. i drugi (1999): *Pakiranje vlasti*. Zagreb: Alinea.
- Zakošek, N. (1994): Struktura i dinamika hrvatskog stranačkog sustava. *Revija za sociologiju* 25(1-2):23-39.
- Zureik, E. T. (1974): Party images and partianship among young Englishmen. *The British Journal of Sociology* 25(2):179:200.
- Županov, J. (1995): *Poslije potopa*. Zagreb: Globus.

Branislava Baranović

ŠTO MLADI MISLE O OBRAZOVANJU?

1. Uvod

Razdoblje moderne¹ proizvelo je školsko obrazovanje u društveno pitanje i učinilo ga jednim od ključnih činilaca društvenog progresa i individualnog razvitka pojedinca. Od obrazovanja se već s pojavom industrijalizacije i kapitalističkog načina proizvodnje očekivalo ne samo da bude “golemi aparat” za proizvodnju i primjeravanje radne snage promjenjivoj i dinamičnoj kvalifikacijskoj strukturi društvenog rada², nego i da bude sredstvo mobilizacije pojedinaca na idejama modernizacije. Uz prilagođavanje obrazovanja ekonomskom razvoju, raste i značaj njegove integracijske funkcije u društvu. Nakon primarnih formi socijalizacije ono je i danas jedno od najznačajnijih instrumenata socijalizacije djece i mladih na idejama afirmiranih uspostavljanjem demokratskih poredaka. Kada je riječ o zapadnim društvima najčešće je riječ o načelima liberalne demokracije kojima su se, osim socijalne kohezije, ujedno stvarale (i još uvijek se stvaraju) i političke pretpostavke širenja društvene osnove za regrutaciju potrebne radne snage i razvoja odgovornosti pojedinca za vlastiti i društveni razvoj. Slavljenje slobode individue, jednakosti šansi i osobnog postignuća su ideje koje su dugi niz godina kreirale predodžbu o školskom obrazovanju kao sustavu koji se temelji na meritokratskom principu i koji, kao takav, svakom pojedincu, bez obzira na njegova socijalna, religijska, etnička, politička i spolna obilježja, pruža jednake pretpostavke za profesionalnu karijeru i stjecanje

¹ Pojmom “moderna” označavamo razdoblje koje karakteriziraju institucije i načini ponašanja nastali pojavom industrijalizacije i kapitalističke robne proizvodnje. Utemeljena u ideji progresa, moderna je donijela “snažni dinamizam”, odnosno konstantnu “promjenu” kao jednu od ključnih dimenzija društvenog života, te vjeru u mogućnost uspostavljanja kontrole nad prirodom i društvom. Mada nastala ranije, moderna je prije svega veže za 20. stoljeće, tj. razdoblje kada počinje bitno određivati proces produkcije društvenog života i kada, po svojim utjecajima, postaje “svjetsko-povijesna” (Giddens, 1999:10-34).

² Sintagma “golemi aparat” preuzeta je od američkih sociologa Halseya i Flouda. Pišući o odnosu školskog obrazovanja i privrede oni doslovce kažu da se školski sustav već 60-tih sve više prilagođuje “ulozi servisa za radnu snagu te da djeluje kao golemi aparat za regrutaciju i obuku za razna zanimanja” (prema Haralambos: 1994:177).

odgovarajućeg društvenog statusa. Sukladno tome, obrazovanje je i od strane pojedinaca tretirano kao sredstvo osobnog razvoja i stjecanja željenog ekonomskog i društvenog statusa. Otuda su, pored društvenih funkcija obrazovanja (ekonomska i socijalizacijsko-integracijska uloga), osobna očekivanja i percepcija obrazovanja kao instrumenta ostvarivanja osobnih ciljeva pojedinca također značajan faktor koji utječe na kreiranje prosvjetne politike i razvoj školskog obrazovanja.

Optimistički pogled i velika očekivanja od obrazovanja karakterizirali su i socijalistička društva. I socijalizam je polagao velike nade u znanost, tehnološki razvoj i obrazovanje, dodjeljujući im u partijskim i državnim razvojno-programskim dokumentima status glavnih proizvodnih snaga i nositelja ekonomskog razvoja. Obrazovanje je dodatno, uslijed socijalizacijske funkcije, u kontekstu općeg programskog cilja dokidanja klasnih razlika imao naglašenu ulogu osiguravanja vertikalne promocije ekonomski i kulturno depriviranih grupa i smanjivanja društveno uvjetovanih nejednakosti u obrazovanju.

Međutim, analize³ su isto tako ukazale da obrazovanje i kao sredstvo ekonomskog razvoja i kao egalizirajući faktor ima ograničenu moć i da se u ostvarivanju njegovih ekonomskih i društvenih efekata trebaju uzeti u obzir utjecaji socijalnog konteksta u kojem funkcionira. Usprkos progresivnim namjerama liberalno orijentiranih kreatora prosvjetne politike, pedagoga i znanstvenika u ovom području, svi značajniji pokušaji reformiranja obrazovanja u svrhu poboljšavanja njegove društvene funkcije kao sredstva smanjivanja društvenih nejednakosti u obrazovanju (npr. demokratizacija pristupa obrazovanju, ukidanje barijera unutar škola i različitih tipova i nivoa obrazovanja i sl.), obrazovna postignuća djece i mladih ostala su značajno određena njihovim socijalnim, etničkim, spolnim i sličnim askriptivnim obilježjima. To je navelo brojne analitičare obrazovanja da škole prije vide kao instrument reprodukcije, nego dokidanja danih socijalnih nejednakosti, odnosno stratifikacijske strukture. (Haralambos, 1994:172-223; Flere, 1986). Ovaj zaključak podjednako vrijedi za obrazovne sustave u kapitalističkim i bivšim socijalističkim društvima. Naime, i u socijalističkim društvima su obrazovna dostignuća djece također bila usko vezana s društvenim statusom njihovih obitelji, a obrazovni sustav služio je reprodukciji date socijalne strukture (Lazić, 1987). Iako obrazovanje nije bitnije utjecalo na promjenu globalne distance između pojedinih društvenih slojeva ili grupa ono je ipak bilo sredstvo društvene promocije na individualnoj razini. Snažan pritisak roditelja i učenika na elitne škole koje pružaju mogućnost zapošljavanja u profesijama s višim zaradama i društvenim ugledom indiciraju na usku povezanost škole i zanimanja, odnosno stjecanja budućeg društvenog statusa preko obrazovanja za određena zanimanja. Navedeno ujedno govori da

³ Vidi npr. pregled razvojnih tendencija u obrazovanju i njegovih socioloških analiza u drugoj polovici 20. stoljeća u: Flere, 1986; Haralambos, 1994; Pastuović, 1999.

školsko obrazovanje predstavlja vrijednost u društvu, i da ga pojedinci percipiraju kao takvo.

Uz sve ograde, modernizacija društva je ipak obrazovanje učinila značajnim faktorom društvenog razvoja i individualnog razvoja pojedinaca. Teško da bi se danas moglo zamisliti društvo u kojem školsko obrazovanje ne čini važno pitanje njegovog razvoja i osiguranja egzistencijalnih pretpostavki njegovih pripadnika. Razdoblje kasne moderne je radikaliziralo utjecaje moderne i pokazalo njihovu, kako kaže Giddens, dvostruku oštricu. Naime, za razliku od moderne koja je uz rapidnu promjenu donijela "obećanje kontrole" nad prirodom i društvom, razdoblje visoke moderne je razdoblje u kojem čovjek gubi kontrolu nad promjenom⁴, što je snažno utjecalo na funkcioniranje i razvoj školskih sustava. Školsko obrazovanje se više ne susreće samo s problemom ostvarivanja svoje uloge činioca progressa i prilagođavanja njegovim zahtjevima. Procesi globalizacije šire obim i nivoe utjecaje na područje obrazovanja pa se njegovi ciljevi sve više definiraju na internacionalnom nivou i u igru uključuju različiti kolektiviteti i grupacije čije je interese teško pomiriti ili pak predvidjeti. Školski sustavi se sve češće nalaze pred problemom mogućnosti definiranja svojih ciljeva i kontrole njihovih outputa (Schilling, 1993:105-113). Fleksibilnost i neprestano primjeravanje uvijek novim obrazovnim potrebama, tj. stalna promjena postaje način egzistencije i obrazovnih sustava.

Kreatori prosvjetne politike na nove obrazovne zahtjeve (znanja, umijeća i vrijednosni sustav) danas odgovaraju konceptom "cjeloživotnog obrazovanja" i "društva koje uči", konceptom koji prolongira obrazovanje na cijeli život pojedinca i koji širi obrazovanje i na ne-školske institucije, prije svega kompanije, različita profesionalna udruženja, nacionalne i internacionalne organizacije itd. (Delors, 1998; The Concrete Future Objectives of Education Systems, European Commission, 2001).

Iako se obrazovanje sve više prolongira na cjeli život pojedinca, govor o obrazovanju je još uvijek primarno govor o mladima i njihovoj pripremi za uloge odraslih. Danas ne samo osnovno, nego i srednje obrazovanje postaju univerzalni, a visoko obrazovanje masovno. Drugim riječima, mladi sve više vremena provode u školi. Obavezno obrazovanje traje do navršene šesnaeste, a sve češće i do osamnaeste godine života. Time škola, i doslovno postaje sve značajnijom odrednicom njihovog života.

U našem istraživanju pošli smo od teze da je obrazovanje za mlade obaveza, ali i vrijednost čije postignuće omogućuje ostvarenje njihovih individualnih životnih ciljeva. Nastojali smo ustanoviti odnos mladih u Hrvatskoj

⁴ Kako Giddens (1999:16) kaže, riječ je o socijalnoj promjeni koja je ne samo po svojem tempu brža u odnosu na prethodno razdoblje, nego o promjeni koja po svojem opsegu postaje globalna, a dubini utjecaja na način života društva i pojedinca temeljita.

prema očekivanoj koristi od školovanja u različitim životnim situacijama. Drugim riječima, ispitivali smo kako mladi ocjenjuju ulogu škole u njihovom pripremanju za život u odrasloj dobi.

Hrvatska je tranzicijska zemlja koja se, programski gledano, nalazi u procesu demokratske restrukturacije društva i pripremanja za integraciju u međunarodno gospodarstvo, prije svega u europske integracijske procese. S obzirom na aktualne tendencije u razvoju obrazovanja u svijetu i širenje sociopolitičkih pretpostavki za ekonomski razvoj i individualne inicijative koje otvaraju tranzicija i integracijski procesi, za očekivati je da će njegov značaj rasti i u Hrvatskoj.

Sukladno navedenom, naša osnovna hipoteza je da će mladi u Hrvatskoj pozitivno vrednovati značaj obrazovanja za rješavanje njihovih životnih problema, naročito kada je riječ o doprinosu obrazovanja njihovom individualnom razvoju kao pojedinaca (razvoj osobnosti, sposobnosti itd.). Druga naša osnovna hipoteza je da će na odnos mladih prema obrazovanju značajno utjecati i njihova demografska i sociostrukturna obilježja.

2. Odnos mladih prema obrazovanju

Odnos mladih prema obrazovanju ispitivali smo na dvije ljestvice tvrdnji koje su govorile o značajnosti, odnosno neznačajnosti obrazovanja za rješavanje niza problema s kojima se mladi susreću po završetku školovanja. Obje ljestvice su imale četiri stupanja procjene za svaku tvrdnju: “potpuno se slažem” (stupanj 4), “uglavnom se slažem”, “uglavnom se ne slažem”, “uopće se ne slažem” (stupanj 1).

U tablici 1 prikazani su podaci o tvrdnjama koji govore zašto je školsko obrazovanje značajno za mlade. Navedeni su postoci odgovora koji se odnose na najpozitivniji stupanj skale (“potpuno se slažem”). Radi cjelovitijeg uvida u odgovore ispitanika za svaku su tvrdnju navedeni i skalarni prosjeci te standardne devijacije, odnosno raspršenje odgovora na svaku pojedinu tvrdnju. Podaci su rangirani prema veličini navedenih vrijednosti.

Podaci pokazuju da se u grupi odgovora s najvišim postocima (preko 40%, maksimalno 58%) uglavnom nalaze tvrdnje koje se odnose na značaj obrazovanja za razvoj osobnosti i sposobnosti pojedinca. Najviše je rangirana uloga obrazovanja u stjecanju novih znanja i razvijanju sposobnosti pojedinca (58%). Zatim slijede tvrdnje koje govore o značaju obrazovanja za emancipaciju mladih, te razvoj njihove osobnosti. U ovoj grupi nalazi se i tvrdnja koja pokazuje da mladi u obrazovanju vide i značajno sredstvo za dobivanje željenog posla.

U sljedećoj grupi (30-40% odgovora) nalaze se tvrdnje koje ukazuju na značaj obrazovanja kao sredstva za postizanje boljeg materijalnog standarda, rješavanje životnih problema općenito, te kao sredstva za lakše prilagođavanje

čestim promjenama u društvu (ekonomskim, tehnološkim itd.). Veličine postotaka ukazuju da mladi najviše vrednuju ulogu obrazovanja kao sredstva postizanja boljeg materijalnog statusa, odnosno dobivanja bolje plaćenog posla, većeg stana i sl. Potpuno slaganje s ovom tvrdnjom izrazilo je 40% mladih. Za tu tvrdnju visok je i skalarni prosjek (3,22), što ukazuje da se velik dio mladih s njom i djelomično složio.

Tablica 1: Važnost školskog obrazovanja za mlade

Obrazovanje omogućuje:	Potpuno slaganje (%)	a.s.	s.d.
1. stjecanje novih znanja i razvijanje sposobnosti pojedinca.	58,0	3,51	0,64
2. emancipaciju (osamostaljivanje) mladih.	45,2	3,30	0,75
3. dobivanje željenog zaposlenja.	42,5	3,18	0,86
4. razvoj osobnosti (osobnog identiteta).	42,0	3,28	0,72
5. bolji materijalni standard (bolje plaćeni posao, veći stan).	39,8	3,22	0,76
6. da se mladi čovjek uopće može zaposliti.	36,6	3,06	0,89
7. uspješnije rješavanje životnih problema općenito (na poslu, u obitelji, u odnosu s drugima i sl.).	31,1	3,04	0,82
8. da se mladi lakše i bolje prilagode čestim promjenama (ekonomskim, tehnološkim, društvenim itd.) u današnjem društvu.	28,4	2,98	0,82
9. ugledan društveni položaj i prestiž.	26,9	3,01	0,78
10. da se mladi lakše i bolje uklope u društvo u kojem žive.	26,0	2,93	0,84
11. razvoj društvene odgovornosti i interesa mladih za sudjelovanje u političkom i društvenom životu.	18,6	2,79	0,83

Na dnu rang ljestvice nalaze se tvrdnje koje govore o školskom obrazovanju kao sredstvu pripremanja mladih za opću društvenu i političku socijalizaciju. S njima se potpuno složio tek 19% ispitanika. Interesantno je da se u grupi s najmanjim postocima našla i tvrdnja o obrazovanju kao sredstvu postizanja uglednog društvenog položaja i prestiža. No, za razliku od ostale dvije tvrdnje koje govore o socijalizacijskom značaju obrazovanja, s ovom tvrdnjom se ipak potpuno složio nešto veći postotak mladih (27%), a ima i višu skalarnu vrijednost (3,01).

Pri interpretaciji ovih rezultata treba imati u vidu i vrijednosti skalarnih prosjeka. Naime, veličine skalarnih vrijednosti, koje su naročito visoke (iznad 3,0) za tvrdnje u prvoj polovici rang liste, ukazuju da je velik dio mladih, osim potpunog, izrazio i djelomično slaganje s njima. Kako se i kategorija “djelomično slaganje” također nalazi na pozitivnom dijelu skale i ovi odgovori izražavaju

pozitivan odnos studenata prema funkcijama obrazovanja koje navedene tvrdnje izražavaju. Iskazano u postocima, u kategoriji odgovora “djelomično se slažem” nalazi se 40-50% ispitanika.

Gledajući u cjelini, navedeni podaci ukazuju da ispitanici najviše vrednuju obrazovanje kao sredstvo za zadovoljavanje njihovih intrinzičnih potreba kao što su stjecanje znanja i razvoj njihovih sposobnosti, formiranje osobnosti i individualnog identiteta, dobivanja posla na kojem se mogu samoaktualizirati (željeni posao) i slično. Ne iznenađuje činjenica da je pri tome najveći broj mladih percipirao školu kao izvor stjecanja znanja i razvoja njihovih individualnih sposobnosti. To je slika škole koja dominira u društvu i prosvjetnoj politici i mladi je prepoznaju kao takvu.

Podaci su također ukazali da mladi percipiraju školu i kao sredstvo lakšeg rješavanja egzistencijalnih problema (ostvarivanje boljeg materijalnog standarda, dobivanje posla, uspješnije rješavanje životnih problema općenito, lakše prilagođavanje tehnološkim, ekonomskim promjenama i sl.). Tvrdnje koje izražavaju ovakav stav, nalaze se također u prvoj polovici rang ljestvice, iza onih koje govore o obrazovanju kao sredstvu zadovoljavanja intrinzičnih potreba mladih. Mada mladi ponajprije vide obrazovanje kao sredstvo zadovoljavanja svojih intrinzičnih potreba, što može biti izraz njihove koncentriranosti na osobni razvoj tipične za ovu dob, oni ipak očekuju od obrazovanja da ih osposobi za rješavanje osnovnih životnih problema važnih za osiguranje njihove egzistencije. Pri tome je očit, za moderna društva karakterističan, kredencijalistički pristup, koji postizanje boljeg materijalnog statusa vidi kroz povezivanje obrazovanja sa zapošljavanjem, odnosno zanimanjem (svjedodžba i diploma kao ulaznica i pravo na zapošljavanje u određenom zanimanju).

I, na kraju, podatak da mladi najniže vrednuju značaj škole kao institucije koja ih priprema za lakše integriranje u društvo i koja razvija njihov interes za sudjelovanje u političkom i društvenom životu ukazuje na potrebu preispitivanja socijalizacijske funkcije škole, odnosno njezine funkcije kao faktora društvene integracije. Mada takav odnos može biti posljedica slabog interesa mladih za politiku i njihove orijentiranosti na osobne probleme, on ipak ukazuje da mladi ne percipiraju školu kao instituciju koja razvija njihov interes i odgovornost za život zajednice. Ovo je danas tim potrebnije naglasiti, jer život u suvremenom društvu, pored znanstveno-tehnološke i ekonomske apostrofira i značaj etičko-kulturne dimenzije obrazovanja. Naime, tranzicijski procesi i procesi globalizacije zahtijevaju građane spremne i osposobljene ne samo za osiguranje vlastite egzistencije, nego i za preuzimanje odgovornosti za život i demokratski razvoj društva u kojem žive.

Podaci u tablici 2 pokazuju da odnos mladih prema obrazovanju nije jednoznačno pozitivan kako bi se moglo zaključiti iz prethodno navedenih podataka.

Tablica 2: Zašto školsko obrazovanje danas nije važno mladima?

Obrazovanje danas nije važno jer:	Potpuno slaganje (%)	a.s.	s.d.
1. mladi sve teže mogu dobiti posao za koji su se obrazovali.	55,8	3,45	0,71
2. u društvu bolje uspijevaju oni koji su snalažljivi, politički podobni ili bogati.	47,1	3,28	0,81
3. obrazovanje nije dovoljno cijenjeno u društvu (više obrazovani često manje zarađuju od manje obrazovanih).	43,4	3,21	0,83
4. škola ne daje mladima ona znanja koja su potrebna za rad i život u suvremenom društvu.	20,1	2,65	0,92

Mladi ne apsolutiziraju moć obrazovanja. Preko 50% ih se potpuno složilo s tvrdnjom da mladi sve teže mogu dobiti posao za koji su se obrazovali. Gotovo polovica ih također smatra da za uspjeh u društvu nije dovoljno biti dobro obrazovan, odnosno da u društvu bolje uspijevaju oni koji imaju određene individualne i društvene karakteristike kao što su snalažljivost, bogatstvo, politička podobnost. Preko 40% ih također u potpunosti podržava tvrdnju da obrazovanje nije dovoljno cijenjeno u društvu. Ako pri tome imamo na umu da navedene postotke prate i visoke skalarne vrijednosti (preko 3,0) pokazuje se da mladi ne promatraju obrazovanje izolirano od ostalih društvenih utjecaja. U procjeni utjecaja obrazovanja na njihovu egzistenciju i razvoj društva, oni su prilično realistični i svjesni njegovih granica. Podatak da je pri tome relativno mali broj ispitanika (20%) prihvatio tvrdnju kako škola ne daje mladima ona znanja koja su im potrebna za rad i život u suvremenom društvu, ukazuje da mladi prema samoj školi imaju pozitivan stav i time zapravo potvrđuje prethodno navedene nalaze o pozitivnom odnosu mladih prema školskom obrazovanju. Ma koliko poticajan, pozitivan odnos mladih prema školi je za kreatore prosvjetne politike isto tako i obavezujući. Realističnost i pozitivan odnos mladih prema ulozi škole u rješavanju njihovih životnih problema zahtijeva da se respektiraju njihovi interesi i obrazovne potrebe, odnosno da budu nezaobilazni partneri pri kreiranju obrazovnih promjena.

Školsko obrazovanje je svrhovita institucionalizirana djelatnost s definiranim ciljevima i društvenim funkcijama. Za pretpostaviti je da će stoga i očekivanja mladih od škole činiti jedan strukturirani odnos. Očekujemo da će ispitanici različitim funkcijama obrazovanja pridavati različiti značaj i da će tvrdnje koje operacionaliziraju te funkcije biti međusobno povezane u strukture. Da bismo ustanovili strukturu povezanosti tvrdnji o značajnosti obrazovanja za mlade izvršili smo njihovu faktorizaciju.

Kako podaci pokazuju (tablica 3), faktorskom analizom izlučena su četiri faktora koji zajedno tumače oko 55,6% ukupne varijance.

Tablica 3: Faktorske strukture odnosa mladih prema školskom obrazovanju

Faktori	(Ne)važnost obrazovanja (tvrdnje)
Faktor I (16,9% zaj. varijance) <i>Integracijska funkcija obrazovanja</i>	.791 Omogućuje da se mladi lakše i bolje uklape u društvo u kojem žive .736 Omogućuje da se mladi lakše i bolje prilagode čestim promjenama (ekonomskim, tehnološkim, društvenim itd.) u današnjem društvu .604 Dobivanje željenog zaposlenja .600 Omogućuje da se mladi čovjek uopće može zaposliti .529 Razvoj društvene odgovornosti i interesa mladih za sudjelovanje u političkom i društvenom životu .331 Uspješnije rješavanje životnih problema općenito (na poslu, u obitelji, u odnosu s drugima)
Faktor II (13,2% zaj. varijance) <i>Osobni razvoj</i>	.784 Stjecanje novih znanja i razvijanje sposobnosti pojedinca .694 Razvoj osobnosti (osobnog identiteta) mladih .651 Emancipacija (osamostaljivanje) mladih .337 Razvoj društvene odgovornosti i interesa mladih za sudjelovanje u političkom i društvenom životu
Faktor III(13,1% zaj. varijance) <i>Društvena podcijenjenost obrazovanja</i>	.749 Mladi sve teže mogu dobiti posao za koji su se obrazovali .728 U društvu bolje uspijevaju oni koji su snalažljivi, politički podobni ili bogati .722 Obrazovanje nije dovoljno cijenjeno u društvu (više obrazovani često manje zarađuju od manje obrazovanih) .583 Škola ne daje mladima ona znanja koja su potrebna za rad i život u suvremenom društvu
Faktor IV(12,4% zaj. varijance) <i>Ugledan društveni i ekonomski status</i>	.826 Bolji materijalni standard (bolje plaćeni posao, veći stan) .769 Ugledan društveni položaj i prestiž .455 Uspješnije rješavanje životnih problema općenito (na poslu, u obitelji, u odnosu s drugima i sl.) .434 Dobivanje željenog zaposlenja .312 Omogućuje da se mladi čovjek uopće može zaposliti

Prvi faktor strukturiraju pet dobro saturiranih tvrdnji koje svojim sadržajem izražavaju važnost obrazovanja kao sredstva koje mladima omogućuje lakše i bolje uklapanje u društvo u kojem žive, prilagođavanje čestim promjenama u društvu (ekonomskim, tehnološkim, društvenim i sl.), zapošljavanje i dobivanje željenog posla te razvijanje interesa i odgovornosti mladih za sudjelovanje u političkom i društvenom životu. Socijalizacijsko-integracijsku funkciju obrazovanja iskazuje i nešto manje saturirana varijabla (.331) koja govori o važnosti obrazovanja za uspješnije rješavanje životnih problema općenito, kao što su npr. problemi na poslu, u obitelji, komunikaciji s drugima i sl. Iz sadržaja navedenih tvrdnji vidljivo je da one ukazuju na različite aspekte integracijske funkcije obrazovanja (opće ili društvene, profesionalne i političke). Kako im je integracijska funkcija obrazovanja zajednička sadržajna karakteristika, ovaj smo ovaj faktor nazvali *integracijska funkcija obrazovanja*.

Drugi faktor, prije svega, određuju varijable koje govore o važnosti obrazovanja za osobni razvoj mladih: stjecanje novih znanja i razvijanje njihovih sposobnosti, razvoj osobnosti, odnosno individualnog identiteta mladih, njihovo osamostaljivanje. Sukladno navedenom sadržaju tvrdnji ovaj faktor smo nazvali *osobni razvoj*.

Treći faktor u svojoj strukturi sadrži četiri dobro saturirane tvrdnje koje svojim sadržajem upućuju da pored obrazovanja na uspjeh u životu mladih utječu i drugi društveni faktori i da je zapravo značaj obrazovanja u društvu podcijenjen (mladi sve teže mogu dobiti posao za koji su se obrazovali; u društvu bolje uspijevaju oni koji su snalažljivi, politički podobni i bogati; obrazovanje nije dovoljno cijenjeno u društvu). U strukturi ovog faktora našla se i tvrdnja koja kaže da škola ne daje mladima ona znanja koja su im potrebna za rad i život u suvremenom društvu. No, ona ima najniži stupanj korelacije, a kako su podaci u tablici 2 pokazali, njezina prihvaćenost (20%) i skalarna vrijednost (2,65) također su niske. Stoga smo mišljenja da ovaj faktor ponajprije određuju prve tri tvrdnje koje svojim sadržajem upućuju na podcijenjenost važnosti obrazovanja u društvu, te smo ga sukladno tome nazvali *društvena podcijenjenost obrazovanja*.

Četvrti faktor u svojoj konfiguraciji sadrži tvrdnje koje govore o značaju obrazovanja za postizanje boljeg materijalnog standarda, zapošljavanje i dobivanje željenog zaposlenja, stjecanje uglednog društvenog položaja te uspješnije rješavanje životnih problema mladih općenito. Sudeći po veličini saturacije i sadržaju tvrdnji ovaj faktor je primarno određen tvrdnjama koje u obrazovanju vide sredstvo ostvarivanja boljeg materijalnog standarda i društveno uglednog položaja. Stoga smo ga nazvali *ugledan društveni i ekonomski status*.

Gledajući u cjelini, rezultati faktorske analize su ukazali na višedimenzionalnost odnosa mladih prema obrazovanju i njegovom značaju za zadovoljavanje njihovih obrazovnih potreba. Ekstrahirani faktori su pri tome ukazali na četiri funkcije obrazovanja koje ga, prema mišljenju mladih, čine za njih značajnim: integracijska funkcija, razvoj osobnih potencijala i sredstvo stjecanja željenog ekonomskog i društvenog statusa. To su zapravo temeljne, etablirane funkcije školskog obrazovanja kada je riječ o razvoju pojedinca i poboljšanju kvalitete njegovog života i čije ostvarivanje predstavlja ono što pojedinci od obrazovanja očekuju. Kao što se moglo očekivati dominantan faktor (najveća zajednička varijanca) je integracijska funkcija škole. Naglašena prisutnost ove dimenzije školskog obrazovanja u svijesti mladih je logična, jer je riječ o funkciji obrazovanja koja čini jednu od ključnih pretpostavki održanja homogenosti društva nužne za njegovu reprodukciju (radi se o općoj, profesionalnoj i političkoj integraciji mladih) i kojoj samo društvo daje primaran značaj. Budući da je riječ o funkciji obrazovanja koja istodobno pojedincima osigurava pretpostavke nužne za održanje njihove egzistencije (priprema za preuzimanje radnih funkcija, interiorizacija temeljnih društvenih vrijednosti koje im omogućuju integraciju u život zajednice itd.), ona je također i za njih od životne važnosti. Očito je da su je mladi i

prepoznali kao takvu. Faktorsko strukturiranje varijabli također upućuje da su mladi svjesni ograničenih dometa utjecaja školskog obrazovanja u društvu. Strukturiranje u jedan faktor tvrdnji koje to eksplicite i implicate izriču (Faktor III) ukazuje da mladi imaju realnu sliku i o obrazovanju i o društvenom kontekstu u kojem žive. Zaključno bi se moglo reći da ovakvo strukturiranje tvrdnji zapravo potvrđuje i u pregnantnoj formi izražava rezultate koje smo dobili univarijantnim analizama (tablica 1 i tablica 2).

U tablici 4 prezentirani su rezultati analize varijance, koji govore o značajnosti utjecaja demografskih i socijalnih obilježja ispitanika na njihov odnos prema obrazovanju. Tumačene su samo one razlike koje su statistički značajne na razini .0001 i manje.

Podaci pokazuju da integracijsku funkciju obrazovanja (Faktor I) kao značajnu češće od ostalih (iznad prosjeka) vrednuju nezaposleni i učenici, ispitanici mlađe dobi (15-19 godina), oni koji imaju niže obrazovanje (završenu osnovnu školu) i čiji roditelji također imaju niže obrazovanje. To su također nezaposleni ispitanici i oni ruralnog domicila (žive na selu u pretežno ruralnoj regiji – Istočnoj Slavoniji). Očito da je ovdje riječ o ispitanicima koji potječu iz sredine nižeg sociokulturnog statusa (nisko obrazovanje roditelja) s ruralno-patrijarhalnim vrijednosnim obrascima i koji k tome ni sami nemaju veliko obrazovno iskustvo. Pretpostavljamo da je riječ o sklopu situacijskih utjecaja i osobina ispitanika koji predstavljaju kulturno i ekonomski depriviranu situaciju koja ne omogućava stjecanje uvida nužnih za formiranje kritičnijeg odnosa prema obrazovanju. Stoga je razumljivo da je ova skupina ispitanika manje kritična prema obrazovanju i od njega više očekuje nego preostali ispitanici (još uvijek češće od drugih vidi u obrazovanju sredstvo za lakše zapošljavanje, dobivanje željenog posla, lakše prilagodbe čestim promjenama u društvu, tehnologiji i ekonomskom životu pa čak i sredstvo osposobljavanja mladih za sudjelovanje u političkom životu i sl.). Navedenu funkciju obrazovanja kao značajnu znatno rjeđe (ispod zajedničkog prosjeka) vrednuju oni ispitanici koji su starije dobi (25-29 godina), koji su zaposleni i imaju visoko obrazovanje (studenti), čiji roditelji također imaju više i visoko obrazovanje i koji žive u razvijenijoj i urbanoj sredini (Istra i Primorje te Zagreb). Ukratko, riječ je o ispitanicima sa značajno drugačijim individualnim i socijalnim osobinama od prethodno spomenute skupine: visoko obrazovani ispitanici s povoljnijim naslijeđenim kulturnim kapitalom (visokoobrazovani roditelji i sredina s urbanim obrascima življenja). Otuda ne iznenađuje da se daleko kritičnije odnose prema obrazovanju od prve skupine ispitanika. Pretpostavljamo da je tome razlog povoljniji milje i osobna viša očekivanja od obrazovanja. Drugim riječima, povoljnija sredina (osobito obrazovanje roditelja) pogoduje razvoju viših osobnih očekivanja kod pojedinaca.

Ulogu školskog obrazovanja kao sredstva zadovoljavanja potreba osobnog razvoja (Faktor II) češće od ostalih značajnom su ocijenili ispitanici ženskog

spola koji imaju više i visoko obrazovanje i čiji roditelji također imaju više i visoko obrazovanje, te ispitanici sa socijaldemokratskim i liberalnim političkim preferencijama. Podatak da žene češće nego muškarci pridaju veću pažnju školskom obrazovanju kao sredstvu osobnog razvoja ukazuje da škola za njih još uvijek predstavlja značajno emancipacijsko sredstvo, odnosno da ženski dio ispitanika još uvijek percipira školu kao mjesto poticajno za razvoj njihovih unutrašnjih potencijala i osobnosti. Ovakav stav ne iznenađuje s obzirom da škole u društvenom kontekstu s dugogodišnjom tradicijom patrijarhalnog obiteljskog odgoja, kao što je Hrvatska, često čine jedan od ključnih kanala za ulazak žena u profesionalni život (svijet društvenog rada) i stvaranje pretpostavki njihove opće emancipacije. Podaci također ukazuju da je za takav pristup obrazovanju odgovorno i obrazovanje roditelja ispitanika. Naime, češće su mu skloni ispitanici više i visoko obrazovanih roditelja. Činjenica da ispitanici koji u obrazovanju vide sredstvo osobnog razvoja i sami pripadaju skupini visoko-obrazovanih pojedinaca ukazuje da ovu funkciju preferiraju oni koji su već ostvarili značajna obrazovna postignuća, što može značiti da im je školovanje doista omogućilo ostvarenje njihovih unutrašnjih potencijala i samoaktualizaciju. Interesantno je da je ovo jedini faktor koji je diferencirao ispitanike i prema njihovom političkom opredjeljenju. Kao što je i bilo za očekivati, obrazovanje kao sredstvo osobnog razvoja češće (iznadprosječno) prihvaćaju ispitanici liberalnih i socijaldemokratskih političkih orijentacija nego oni koji preferiraju političke ideje nacionalno orijentiranih političkih stranaka (u našem slučaju Hrvatske stranke prava i Hrvatske seljačke stranke). Naime, za razliku od nacionalno orijentiranih političkih stranaka koje su više okrenute kolektivitetu (naciji), Socijaldemokratska partija Hrvatske (SDP) i Liberalna stranka (LS) više pažnje posvećuju pojedincu. Mada danas i socijaldemokratske stranke, uključujući i SDP, akceptiranjem pridruživanja svjetskom gospodarstvu na neoliberalnim načelima također zagovaraju vrijednosti liberalne demokracije, liberalne stranke su te čiji se program tradicionalno temelji na zastupanju slobode i prava pojedinca. Kako analize pokazuju, upravo su liberalni koncepti, stavljajući prava i slobode pojedinca u centar svojeg političkog interesa, izuzetnu pažnju pridavali školskom obrazovanju kao društvenoj instituciji koja će poticati razvoj unutrašnjih sposobnosti i samoaktualizaciju pojedinca. Štoviše, promovirajući meritokratska načela, oni su školu vidjeli kao jedno od prvih mehanizama alokacije pojedinaca na profesionalne i društvene funkcije ovisno o njihovim osobnim sposobnostima i dostignućima. Ne ulazeći u analizu brojnih pozitivnih i negativnih konzekvencija ovakvog pristupa obrazovanju, on je nesumnjivo zaslužan za promociju ideja jednakosti šansi i osobnih postignuća pojedinaca kao temeljnih kriterija u kreiranju prosvjetne politike.⁵ Stoga i nije

⁵ O razvoju i utjecaju liberalnih koncepata u području obrazovanja vidi npr. u Haralambos, 1994:173-179.

iznenadujuće da ga češće preferiraju oni pojedinci prema kojima je društvo restriktivnije i kojima ovakav pristup obrazovanju otvara prostor za osobni razvoj, kao što su npr. žene.

Faktor III (društvena podcijenjenost obrazovanja) je faktor gdje se mladi najmanje diferenciraju, što ukazuje da je mišljenje mladih prilično homogeno kada je riječ o ovoj dimenziji odnosa prema obrazovanju. Na ovom faktoru mladi su se diferencirali prema dva obilježja: socioprofesionalni status i dob. Podaci pokazuju da stav o društvenoj podcijenjenosti obrazovanja češće zastupaju nezaposleni i stariji ispitanici. Ispodprosječno je zastupljen kod učenika i najmlađe kategorije mladih (15-19 godina). Navedena obilježja ispitanika indiciraju da ovakvo mišljenje može biti uvjetovano situacijskim okolnostima. Budući da ga češće zastupaju nezaposleni i stariji ispitanici može se pretpostaviti da im i osobno iskustvo kazuje da obrazovanje (diploma) nije dovoljan uvjet za zaposlenje. Suprotno se ponašaju učenici koji još uvijek nisu završili školovanje i koji se nisu suočili s takvim problemom.

Školsko obrazovanje kao sredstvo stjecanja uglednog društvenog i ekonomskog statusa (Faktor IV) češće od drugih vide najmlađi ispitanici, odnosno učenici sa završenom osnovnom školom. Za razliku od ove skupine, zaposleni ispitanici starije dobi (25-29 godina), nereligiozni, koji su završili višu školu ili fakultet, koji su urbanog rezidencijalnog statusa i žive u razvijenijim područjima Hrvatske značajno rjeđe percipiraju obrazovanje kao sredstvo stjecanja uglednog ekonomskog i društvenog položaja. Navedena distribucija ispitanika ukazuje da veća očekivanja spram obrazovanja imaju mladi iz ruralnih sredina i oni s nižim obrazovanjem. Kako je riječ o mladima koji potječu iz društveno i ekonomski depriviranih sredina i koji se nalaze pred donošenjem obrazovnih i profesionalnih odluka, razumljivo je da u obrazovanju vide šansu za vlastitu ekonomsku i socijalnu promociju. S druge strane, isto tako se moglo očekivati da prema ovakvoj funkciji škole daleko rezerviraniji budu oni ispitanici koji potječu iz ekonomski i kulturno razvijenijih sredina, koji su i sami stekli visok stupanj obrazovanja i već osigurali vlastitu egzistenciju (zaposleni). S obzirom na navedeni milje i visoka osobna postignuća, za pretpostaviti je da sredini u kojoj žive, ili pak njima osobno, obrazovanje ne predstavlja nužno sredstvo za stjecanje boljeg materijalnog položaja ili uglednog društvenog statusa, te im njegova društveno promotivna funkcija i nije bila značajna.

Gledajući u cjelini, analiza varijance je pokazala da su mladi nehomogeni u pogledu ocjene integracijske funkcije obrazovanja i funkcije obrazovanja kao sredstva stjecanja uglednog ekonomskog i društvenog statusa. Za razliku od navedenih faktora, vrlo su homogeni kada je riječ o stavu da je obrazovanje društveno podcijenjeno.

Što mladi misle o obrazovanju?

Tablica 4: Razlike u odnosu mladih prema školskom obrazovanju

Sociodem. obilježja	Integracijska funkcija obrazovanja	Osobni razvoj	Društvena podcijenjenost obrazovanja	Ugledan društ. i ekonomski status
<i>Socioprof. status</i>	<i>F-omjer=10,29</i>	<i>F-omjer=16,21</i>	<i>F-omjer=11,15</i>	<i>F-omjer=9,72</i>
Zaposleni	0	-	0	-
Nezaposleni	+	0	+	0
Učenici	+	0	-	+
Studenti	-	-	0	0
<i>Dob</i>	<i>F-omjer=12,43</i>		<i>F-omjer=12,39</i>	<i>F-omjer=22,57</i>
15-19 godina	+		-	+
20-24 godine	0		0	0
25-29 godina	-		+	-
<i>Spol</i>		<i>F-omjer=30,52</i>		
Žene		+		
Muškarci		-		
<i>Obrazovanje oca</i>	<i>F-omjer=7,03</i>	<i>F-omjer=6,37</i>		
OŠ i manje	+	-		
KV i VKV	0	0		
Srednja škola	0	0		
VŠS	-	+		
VSS i više	-	+		
<i>Obraz. ispitanika</i>	<i>F-omjer=10,19</i>	<i>F-omjer=19,41</i>		<i>F-omjer=7,51</i>
OŠ i manje	+	-		+
Ind./zan. škola	0	-		0
Srednja škola	0	+		0
VŠS, VSS i više	-	+		-
<i>Mjesto stanovanja</i>	<i>F-omjer=6,30</i>			<i>F-omjer=6,79</i>
Selo	+			+
Mali grad	0			0
Veliki grad	-			-
Zagreb	-			-
<i>Reg. pripadnost</i>	<i>F-omjer=4,98</i>			<i>F-omjer=5,10</i>
Sjev. Hrvatska	0			+
Sred. Hrvatska	0			0
Istra i Primorje	-			-
Ist. Hrvatska	+			0
Dalmacija	0			0
Zagreb	-			-
<i>Religioznost</i>				<i>F-omjer=20,10</i>
Religiozni				0
Neodlučni				+
Nereligiozni				-
<i>Stranačka pref.</i>		<i>F-omjer=4,82</i>		
HDZ		0		
HSS		-		
HSLŠ		0		
HSP		-		
LS		+		
SDP		+		
Neodlučni		0		
Nezadovoljni		0		

Legenda: - ispod zajed. prosjeka; 0 u zajed. prosjeku; + iznad zajed. prosjeka

Diferenciranje ispitanika na faktorima pokazuje da najsnažniju diskriminativna moć ima socioprofesionalni status ispitanika. On je proizveo statistički značajne razlike na sva četiri faktora. Zatim slijede dob i obrazovanje ispitanika, koji su diferencirali ispitanike na tri faktora. Spol, religioznost i stranačke preferencije su osobine ispitanika s najslabijom diskriminacijskom moći. Moguće je pretpostaviti da varijabla dobi nije imala velik samostalan utjecaj na odnos ispitanika prema obrazovanju, nego da se kroz nju, zapravo, prelamao utjecaj drugih obilježja, kao što je npr. socioekonomski status i obrazovanost ispitanika. Kada je riječ o utjecaju varijabli regionalna pripadnost i ruralno-urbano domicil, vidljivo je da su se ispitanici u većini slučajeva dihotomizirali na one koji žive u razvijenim i urbanim sredinama i one koji žive u manje razvijenim krajevima i ruralnim sredinama. Varijabla obrazovanje također je najčešće dihotomizirala ispitanike – na one sa završenom osnovnom školom i one sa završenom višom školom ili fakultetom.

3. Zaključak

Školsko obrazovanje je djelatnost sa značajnim konzekvencijama po život pojedinca i društva. Od njega se očekuje da pridonese ekonomskom razvoju društva (proizvodnjom radne snage određenih kvalifikacija) i vrijednosnoj homogenizaciji stanovništva nužnoj za reprodukciju postojećeg društvenog sustava (obrazovanje za sudjelovanje i preuzimanje odgovornosti pojedinaca za život zajednice). Društvo od obrazovanja također očekuje da osposobi pojedinca za preuzimanje odgovornosti za njegovu vlastitu egzistenciju. No, i pripadnici društva kao pojedinci imaju svoja očekivanja spram obrazovanja. Ona se ukratko mogu izraziti kao poboljšanje kvalitete života (bolji materijalni standard, viši društveni status i ugled, mogućnosti osobnog razvoja itd.).

Dakako, ovo su samo neke od osnovnih funkcija obrazovanja, one bez kojih danas, barem ne bez većih posljedica, nije moguće održati reprodukciju društvenog života ni dostignuti nivo kvalitete života pojedinca. Mada život u suvremenom društvu postavlja pred pojedinca visoke obrazovne zahtjeve i prolongira obrazovanje na njegov cijeli život, ono se ipak još primarno veže za mlade i njihovu pripremu za preuzimanje uloga u odrasloj dobi. Upravo stoga što u značajnoj mjeri determinira budući život mladih važno je istražiti odnos mladih prema školskom obrazovanju, njegovom značaju i granicama u rješavanju njihovih životnih problema.

Rezultati analize su ukazali da mladi u Hrvatskoj imaju relativno visoka očekivanja od školskog obrazovanja. Oni u njemu vide, prije svega, sredstvo koje pridonosi njihovom osobnom razvoju. Njihova očekivanja od obrazovanja su pri tome usmjerena na razvijanje elementarnih pretpostavki nužnih za ulazak

u svijet odraslih: stjecanje znanja i razvoj sposobnosti, mogućnost dobivanja željenog posla, osamostaljivanje i sl. Riječju, oni od obrazovanja očekuju da im pomogne da po završetku školovanja riješe osnovne egzistencijalne probleme, što im omogućuje da se osamostale, odnosno emancipiraju. Značaj obrazovanja kao sredstva socijalne promocije (stjecanje boljeg materijalnog standarda i prestižnog društvenog položaja) je u drugom planu. Najmanje im je značajna funkcija škole kao sredstva općedruštvene i političke socijalizacije. Tvrdnje koje govore o značaju škole za razvoj interesa mladih za sudjelovanjem u političkom i društvenom životu te preuzimanju odgovornosti za razvoj društva nalaze se na dnu rang ljestvice. Ne bi se moglo reći da je ovakvo mišljenje mladih karakteristika specifična za mlade u Hrvatskoj. Prije bi se moglo pripisati općim generacijskim osobinama tipičnim za mladu generaciju – njihovoj koncentriranosti na vlastite probleme i interese. To ne znači da mladi odbacuju odgovornost za ono što se zbiva u društvu i sferi politike. Sudeći prema brojnim drugim istraživanjima, oni prema toj dimenziji društvenog života imaju kritički odnos, još se ne osjećaju se za nju dovoljno osposobljenim i prepuštaju je odraslima. Moglo bi se reći da, zapravo, svoju odgovornost za život zajednice odgađaju za doba odraslosti.

Gledajući odnos mladih prema obrazovanju u cjelini, podaci pokazuju da su oni u svojim očekivanjima od obrazovanja vrlo racionalni (usmjereni su primarno na očekivanja u rješavanju neposrednih egzistencijalnih problema nakon završetka školovanja), ali i realistični. Podaci su, naime, pokazali da su mladi svjesni ograničenih dometa utjecaja obrazovanja na rješavanje njihovih životnih problema, da ono nije u društvu dovoljno cijenjeno i da postoje i drugi faktori koji utječu na društveni i ekonomski položaj pojedinca i mogućnosti njegovog napredovanja.

Analiza je također pokazala da je navedeno mišljenje mladih uvjetovano socijalnim kontekstom i da se njihov odnos prema obrazovanju razlikuje ovisno o njihovim sociodemografskim obilježjima, ponajprije socioprofesionalnom statusu, obrazovanju, obrazovanju roditelja i ruralno-urbanom rezidencijalnom statusu. Jasno se pokazalo da su mladi s visokim obrazovanjem, koji žive u razvijenim i urbanim sredinama s visokoobrazovanim roditeljima kritičniji prema obrazovanju i rezerviraniji u pogledu njegovog značaja za njihovu profesionalnu i društvenu integraciju te promociju. Ove funkcije obrazovanja su daleko značajnije za one koji se nalaze na drugom kraju kontinuuma navedenih sociodemografskih obilježja.

Rezultati ovog istraživanja ne govore samo o osobinama mladih i njihovom odnosu prema onom što im škola pruža. Oni također govore i o radu samih škola. Naime, i kroz njihovo mišljenje iskazao se problem neizbalansiranosti školskog kurikuluma – dominacije funkcije stjecanja znanja i razvoja sposobnosti učenika,

a zanemarenosti vrijednosne komponente i osposobljavanja mladih za život u zajednici. Globalizacija društvenog života, njezini ekonomski, tehnološki i kulturni aspekti, apostrofiraju značaj komunikacije i interakcije među ljudima. To je ojačalo značaj obrazovnog transfera njima primjerenog vrijednosnog sustava (tolerancija, multikulturalizam, jednakopravnost, mir itd.) i socijalizacijske funkcije škole. Razvijanje komunikacijskih sposobnosti mladih i odgovornosti za demokratski smjer razvoja ne samo vlastitog društva, nego i institucija na internacionalnoj razini već danas zauzima u školskom kurikulumu razvijenih zemalja ravnopravno mjesto kao i stjecanje znanja. Gledajući integralno, realističan, ali pozitivan odnos mladih prema školskom obrazovanju pokazuje da mladi znaju procijeniti ulogu i značaj škole ne samo za njihov život, nego i u društvu općenito, zbog čega bi njihova mišljenja trebalo respektirati pri kreiranju obrazovne politike.

Literatura

- Bourdieu, P.; Boltanski, L. (1981): Titel und Stelle. Zum Verhältnis von Bildung und Beschäftigung, in: Bourdieu, P.; Boltanski, L.; De Saint Martin, M.; Maldidier, P.: *Titel und Stelle. Über die Reproduktion sozialer Macht*. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt.
- Delors, J. et al. (1998): *Učenje, blago u nama* (Izvešće UNESCO-u Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće). Zagreb: Educa.
- Flere, S. (1986): *Obrazovanje u društvu. Uvod u sociologiju obrazovanja*. Niš: Gradina.
- Giddens, A. (1999): *Modernity and Self-Identity. Self and the Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Haralambos, M. i Heald, R. (1994): *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Globus.
- Lazić, M. (1987): *U susret zatvorenom društvu*. Zagreb: Naprijed.
- Pastuović, N. (1999): *Edukologija. Integrativna znanost o sustavu cjeloživotnog obrazovanja i odgoja*. Zagreb: Znamen.
- Report from the Commission. The Concrete Future Objectives of Education Systems*. Commission of the European Communities, 2001.
- Shilling, C. (1993): The demise of sociology of education in Britain? *British Journal of Sociology of Education*. 14(1):105-113.

Helena Štimac Radin

RADNE VRIJEDNOSTI MLADIH

1. Uvodna napomena

Empirijska istraživanja odnosa mladih prema radu, njihovih stavova i vrijednosti, pokazuju da im je rad i posao izuzetno važan, da on u njihovom vrijednosnom sustavu zauzima istaknuto mjesto ali, da se, isto tako, ova visoka očekivanja sudaraju s realnošću njihova položaja na tržištu rada. Nemogućnost realizacije radnih i profesionalnih aspiracija u okolnostima izloženosti dugoročnoj nezaposlenosti čini od mladeži posebno ranjivu društvenu grupu, a odgađanje socijalizacijskog učinka preuzimanja radne uloge, uz mnoge druge posljedice, pridonosi i njihovoj socijalnoj isključenosti koju, primjerice, A. Giddens (2000) određuje kao nemogućnost sudjelovanja u mogućnostima koje su na raspolaganju većini. U Europi se rasprava o integraciji mladih i načinima ispunjavanja njihovih ciljeva u “društvu rizika” vodi i u okviru rasprave o posljedicama europskog ujedinjenja, odnosno rasprave o posljedicama globalizacije s obzirom na tehnološki, ekonomski i politički razvoj i učinke ovih promjena na potrebe i položaj mlade generacije. Kako to naglašava C. Y. Hansen (2000), i vrijednosti i stavovi mladeži prema tržištu rada također proizlaze iz kondicija s kojima su suočena moderna društva.

Europski model orijentiran prema razvoju ekonomije znanja odgovorio je visokim očekivanjima od rada koju pokazuje (posebice visokoobrazovana) mladež, i to ne samo razradom strategijskog plana za dostizanje njihove pune zaposlenosti, uz brzi rast tzv. part-time poslova, već i razradom koncepata radnih uvjeta i zadovoljstva u radu kao važnog intrinzičnog zahtjeva naspram radnog mjesta (Europska komisija, 2001).

Kondicije hrvatskog društva u proteklom desetljeću sukobile su se, na znatno izraženiji način, s visokim vrednovanjem rada prisutnim kod naše mladeži. Ne samo zbog visoke stope nezaposlenosti (koja je, uz nemogućnost realizacije znanja i vještina stečenih tijekom školovanja dovela i do znatnog iseljavanja najobrazovanijeg segmenta mlade populacije), već i zbog znatnog tehnološkog, odnosno gospodarskog zaostajanja kao i snižavanja općeg socijalnog standarda, položaj mladih u Hrvatskoj teško se može uspoređivati s društvenim

položajem mladeži u visokorazvijenim europskim zemljama. Jedno od pitanja na koje ćemo nastojati odgovoriti u nastavku ovoga teksta jest upravo način utjecaja tih objektivnih datosti na odnos mladih prema radu, odnosno na preferencije, ali i strukturu pojedinih radnih vrijednosti.

No, unatoč navedenim različitostima, stavovi hrvatske mladeži prema radu i dalje pokazuju bliskost sa stajalištima njihovih europskih vršnjaka.

Prema našim rezultatima veći broj indikatora potvrđuje tezu da su rad i posao (kao što su to bili i u našem prethodnom istraživanju iz sredine osamdesetih) visoko pozicionirani u ukupnom vrijednosnom sustavu mlade generacije. Naime, veliku ili vrlo veliku važnost radu pridaje čak 91% ispitanika. Postajanje poznatim u svom zanimanju ili struci po rezultatima svoga rada je uglavnom ili vrlo poželjno isto tako za 91,3% anketiranih. Veliki broj, 79,1%, drži važnim ili jako važnim zalaganje na radu tj. dobro obavljanje posla kao jednu od najvažnijih osobina za napredovanje u društvu i postizanje željenog društvenog položaja.

S druge pak strane, mladi su svjesni da je nezaposlenost njihov najveći generacijski problem te je razumljivo da se čak u 91,1% slučajeva potpuno ili uglavnom slažu s tvrdnjom da sve teže mogu dobiti posao za koji su se školovali.

Osim ovih općih pokazatelja detaljnijem ispitivanju obilježja radnih vrijednosti mladih kao jednom od najvažnijih aspekata njihova odnosa prema radu, pristupili smo polazeći od nekoliko temeljnih pretpostavki.

Ponajprije od razumijevanja pojma rada kao multidimenzionalne i multifunkcionalne socijalne činjenice koja zadovoljava različiti niz potreba te kao takva implicira i istodobnu interiorizaciju različitih vrijednosti.

Drugo, na osnovi naši prijašnjih iskustvenih uvida i u ovo istraživanje krenuli smo od hipoteze da pojedini segmenti mladeži s obzirom na djelovanje određenih sociodemografskih indikatora različito vrednuju pojedine aspekte rada.

I treće, pretpostavljeno je da će vrijednost samoaktualizacije u radu i nadalje biti dominantno prisutna. Također je provjerena i ranije postavljena hipoteza (Štimac, 1993) o jačanju instrumentalne vrijednosne orijentacije, odnosno ekstrinzičnih radnih vrijednosti uslijed enormno povećane nezaposlenosti, nesigurnosti radnog mjesta, nedostatnosti novih investicija i općeg opadanja životnog standarda u odnosu na njen intenzitet prihvaćanja u prethodnom istraživanju.

U odnosu na navedene hipoteze definirani su i analitički ciljevi u kojima je sadržano: a) registriranje intenziteta prihvaćanja, odnosno hijerarhija radnih

vrijednosti; b) interpretacija utjecaja pojedinih sociodemografskih indikatora na vrednovanje rada i c) ustanovljavanje latentnih dimenzija odnosa prema radu.

Zanimalo nas je, dakle, utvrđivanje rasprostranjenosti i strukture pojedinih radnih vrijednosti, ali i komparacija ovih temeljnih obilježja odnosa prema radu generacije s kraja devedesetih s vrijednosnim preferencijama generacije iz sredine osamdesetih, a u svrhu detekcije utjecaja društvenih promjena na stajališta prema radu.

2. Hijerarhija vrednota

Radne vrijednosti – i ukupne populacije i pojedinih segmenata mladih – bile su razmjerno često predmetom empirijskih istraživanja tijekom osamdesetih godina, pri čemu se uz značajan metodološki varijabilitet ističe i veći broj konceptualizacija vrijednosti, odnosno njihovih definicija (usp. Šverko i sur., 1980; Čulig i sur., 1982; Šverko, 1987; Štimac, 1988; Matić, 1991; Štimac, 1993). Unutar njihove eksplikacije čije se određenje izvodi iz pojma vrijednosti kao općenite i stabilne kategorije, kao najčešće sastavne odrednice spominju se: a) ciljevi kojima se teži u radu i b) zahtjevi i očekivanja od pojedinih aspekata rada ili rada općenito. Za potrebe naše analize odgovarajuće je ono određenje radnih vrijednosti koje ih sagledava “kao općenitije i relativno trajnije ciljeve kojima teži veći broj ljudi” u radu kojeg obavlja (Šverko, Kulenović, Vizek Vidović, 1983).

U upitniku je primijenjen potpuno identičan instrument kao i u našem prethodnom istraživanju, prvenstveno zbog mogućnosti usporedbe i utvrđivanja smjera promjena. Ispitanicima je ponuđena nominalna ljestvica koja je sadržavala devet različitih definicija rada. Njihov zadatak sastojao se u tome da metodom odabira izdvoje do tri predložene deskripcije uloge i značenja rada koja najviše odgovaraju njihovim shvaćanjima.

U tablici 1 prikazani su postoci dobivenih odgovora svih anketiranih ispitanika iz 1999. kao i distribucija rezultata iz 1986. godine. Uvid u stupanj intenziteta prihvatanja pojedinih stajališta prema radu potvrđuje hipoteze s kojima smo pristupili istraživanju, i to: 1) da je kod mladih dominantna koegzistencija različitih vrijednosti kao važan čimbenik multifunktionalnosti rada; 2) da su i nadalje prisutne visoke aspiracije prema radu – o čemu govori najprihvaćenija vrijednost samoaktualizacije i 3) da smo bili u pravu kada smo predvidjeli promjene u preferiranju pojedinih funkcija rada s obzirom na jačanje materijalne orijentacije ispitanika.

Tablica 1: Intenzitet prihvaćanja radnih vrijednosti (%)

Radne vrijednosti	1986.	1999.
Rad je nužno zlo i u njemu nema nikakvog zadovoljstva.	5,2	2,9
Rad je način da se osigura egzistencija. Što više radiš, više ćeš novca zaraditi i tako više zadovoljiti svoje materijalne potrebe.	33,4	51,4
Rad je način da se osigura određeno mjesto u društvu. Njime se postiže ugled, prestiž i društveni položaj. Rad je mjera uspjeha koji čovjek postigne u životu.	18,7	31,3
Rad je izvor zadovoljstva. Ja volim raditi i sretan sam kad to činim. Ne razumijem ljude koji stalno kukaju i žale se zbog toga što moraju raditi.	22,3	26,8
Rad je aktivnost kroz koju se čovjek samodokazuje i samopotvrđuje. Kroz rad se ispoljavaju i razvijaju sposobnosti, znanja, vještine, a time osmišljava i čovjekov život.	48,8	52,4
Rad je dužnost, doprinos društvu. Kroz rad čovjek čini ono što je korisno i za druge ljude i za društvo u cjelini.	24	20,9
Rad je aktivnost kroz koju čovjek upoznaje druge ljude, druži se s njima i ostvaruje prijateljstva.	16,3	32,2
Rad je navika. Svi rade i čovjek bi bio različit od drugih kad ne bi radio. Rad nije ni zadovoljstvo ni nezadovoljstvo, on je jednostavno sastavni dio života.	31,7	25,3
Rad je dobar način da se pobjegne od raznih životnih problema i svakodnevnih briga. Osim toga, radom se čovjek oslobađa viška energije pa je onda manje napet i nervozan.	16,8	22,6

Kada se uspoređi rang pet najprihvaćenijih vrijednosti 1999. i 1986. godine onda je razvidno da je uz dominantno pristajanje uz dva temeljna obilježja rada došlo do promjena i u poretku ostalih ispitivanih vrijednosti pa prema tome i u stupnju njihove važnosti.

Poredak radnih vrijednosti

1986.	1999.
Samoaktualizacija	Samoaktualizacija
Materijalna sigurnost	Materijalna sigurnost
Navika	Socijalna interakcija
Dužnost	Status
Zadovoljstvo	Zadovoljstvo

I nadalje je najzastupljenija vrijednost samoaktualizacije, odnosno visoko aspirativan odnos čiji se smisao sastoji u akcentiranju sastavnica tipično intrinzičnih aspekata rada, poput samopotvrđivanja (samodokazivanja), razvoja sposobnosti, znanja i vještina te osmišljavanja života.

Kao što smo to i predvidjeli u našem prethodnom istraživanju, polazeći od stabilnosti kao važnog obilježja kategorije vrijednosti, ovo vrednovanje rada zadržalo je vodeću poziciju unutar hijerarhije radnih vrijednosti mladih unatoč suženim mogućnostima za njegovu realizaciju, i to uslijed nedostatnosti ne samo kvantitete već i kvalitete raspoloživog rada.

Visoko vrednovanje ovog aspekta rada registrirano je i kod europske, ali i američke mladeži. Ono se učestalo interpretira i u sklopu sociokulturnih promjena prepoznatljivih u širenju tzv. postmaterijalističkih vrijednosti i tumači kao opći trend kojemu pogoduje viši stupanj obrazovanja, znanja i kulture uz pretpostavljeni stupanj materijalnog blagostanja.

Pri tome mnogi autori ističu kako mladi očekuju da posao koji obavljaju treba biti uzbudljiv i osiguravati mogućnost za samoaktualizaciju, a uz što se gotovo redovito postavlja i pitanje oblikovanja takvih radnih uvjeta koji bi mogli odgovoriti zahtjevima ovih novih radnih potreba (Famiglietti i Merli, 1988; UNESCO, 1989; Hansen, 2000; Europska komisija 2001 i dr.). Prema A. L. Kalleberg i L. J. Griffin (1980) ostvarenje u radu predstavlja “tip intrinzičnih naknada koje pruža rad, a ne subjektivnu reakciju na rad”, jer “kako pojedinci reagiraju na takve naknade stvar je, između ostalog, njihove procjene”.

Ova konvergencija stavova hrvatske mladeži i mladeži iz razvijenih tzv. postindustrijskih zemalja prema radu, unatoč razlici u materijalnom položaju, mogućnosti zapošljavanja i kvaliteti rada, upućuje na djelovanje drugih važnih varijabli. Istaknuta je uloga obrazovanja kao i izloženost sociokulturnim utjecajima razvijenih zemalja uz preuzimanje kulturnih standarda putem sredstava moderne komunikacije. Proeuropska orijentiranost naše mladeži očita je i iz podataka da čak 87,8% ispitanika smatra da je uključivanje Hrvatske u europske institucije poželjno i zbog boljih mogućnosti zapošljavanja.

S druge pak strane, utilitarno vrednovanje rada kao sredstva za osiguranje egzistencijalnih potreba po intenzitetu zastupljenosti gotovo se izjednačilo s opredijeljenošću ispitanika za vrijednost samoostvarenja u radu. Kao što se to vidi iz tablice 1, došlo je do značajne promjene u odnosu na preferencije ovoga aspekta rada u odnosu na 1986. godinu. Ovi rezultati ne iznenađuju, oni su s obzirom na pretpostavku kojom se i krenulo u istraživanje – da će uslijed pada općeg životnog standarda i rasta nezaposlenosti doći do jačanja materijalne orijentacije, potpuno očekivani. I dok je sredinom osamdesetih otprilike nešto manje od trećine ispitanika preferiralo ovu najizraženiju instrumentalnu vrijednost, krajem devedesetih više od polovine svih anketiranih izdvojilo je ovaj aspekt rada kao najbliži vlastitim očekivanjima. Zanimljivo je da ekonomisti još uvijek definiraju rad kao osnovno sredstvo za zadovoljavanje materijalnih potreba u okvirima termina prisile pa kažu da je “rad prvotno fizička prisila koja tjera čovjeka da radom pribavlja sredstva za život” (Ekonomski leksikon, 1995). Našu tezu da opća socioekonomska depriviranost mlade generacije utječe i na njihova vrijednosna stajališta dodatno potvrđuju i podaci iz naših priloga o nezaposlenoj

mladeži, kao i mladeži koja radi na crno, a za čiji velik dio je to ujedno i jedini način zadovoljavanja osnovnih egzistencijalnih potreba.

Prema tome, očito je da ovaj aktualni društveni položaj, kao jedan od osnovnih elemenata pri definiranju mladeži kao marginalne društvene grupe, nije prepreka visokoj razini aspiracija prema radu.

Iz dominantne zastupljenosti ove dvije radne vrijednosti bilo bi pogrešno zaključivati o dihotomnom modelu percepcije rada, a o čemu govori i važnost koja se daje drugim ispitivanim radnim vrijednostima. Značenje rada za mladog čovjeka je višestruko što potvrđuje i koegzistencija, odnosno paralelna interiorizacija različitih vrijednosti. Ovi nalazi daju potvrdu i stajalištu o nemogućnosti iznalaženja jedne definicije rada zbog "njegove beskonačne raznolikosti i mnoštva fenotipa kojima se on manifestira" (Rus i Arzenšek, 1984). Možda je ambivalentnost rada naj slikovitije izrazio C. Wright Mills (1979) kada kaže da "rad može biti običan izvor prihoda, ili najznačajniji dio čovjekova unutrašnjeg života; može se doživljavati kao ispaštanje ili kao plodno izražavanje sebe, kao obaveza ili kao razvoj čovjekove univerzalne prirode".

Analiza ispitivanih vrijednosti također pokazuje da je, osim u stupnju važnosti, registrirana i promjena u njihovoj hijerarhiji. Došlo je, naime, i do porasta ostalih tzv. ekstrinzičnih radnih vrijednosti u odnosu na neutralnu, konformističku percepciju rada kao navike ili dužnosti.

Kao što se to vidi iz gornjeg prikaza poretka vrijednosti, značajno je poraslo sagledavanje rada kao aktivnosti kroz koju čovjek upoznaje druge ljude, druži se s njima i na taj način ostvaruje prijateljstva. Ovaj nalaz tumačimo u okvirima koncepta socijalne isključenosti (Giddens, 2000; Puljiz, 2000; Furlong, 2000) kao jednu od važnih psihosocijalnih posljedica nezaposlenosti, pri čemu je naglašena uloga rada i zaposlenja kao nezaobilaznog faktora socijalne integracije. Kao i u prethodnom slučaju, približno trećina ispitanika opredjeljuje se i za tumačenje rada kao sredstva za postizanje željenog društvenog statusa i ugleda. Oskudica raspoloživog rada utječe na porast onih radnih vrijednosti koje ga tretiraju kao sredstvo za postizanje drugih životnih ciljeva, a onda je i razumljivo opadanje njegova viđenja kao dužnosti, odnosno samorazumljive sastavnice ljudskog života.

Broj ispitanika koji se opredjeljuje za tvrdnju da je rad izvor zadovoljstva nije se značajno promijenio. Ovdje ćemo napomenuti da je koncept zadovoljstva u radu, konceptualno i operativno, znatno detaljnije razrađen u mnogim empirijskim istraživanjima nego što je to slučaj sa vrijednošću samoaktualizacije. Također treba istaknuti da pojam samoostvarenja u radu nije identičan subjektivnom doživljaju zadovoljstva radom. Vrednovanju ovog aspekta rada često se prilazi putem mjerenja višeg ili nižeg stupnja zadovoljstva pojedinim dimenzijama zaposlenja ili radnih uvjeta.

U izvještaju Europske komisije (2001) subjektivna procjena zadovoljstva radom tretira se kao jedna od važnih karakteristika kvalitete rada, a kao glavne determinante zadovoljstva radom navode se: visoka zarada, relativna sigurnost posla s obzirom na potpisani ugovor, rad s punim radnim vremenom, stalni posao. Također se ističe da osobine visokokvalificiranog rada npr. profesionalaca, menadžera ili rada u javnom i uslužnom sektoru utječu na stupanj zadovoljstva. Sa stajališta naše diskusije bitno je da nezanemariv dio mladih, otprilike 27%, tvrdi da voli raditi. No, na temelju primijenjenog instrumenta, s obzirom da se radi o općenitoj formulaciji, odnosno nespecificiranom zadovoljstvu ne možemo izvoditi zaključke o vrsti aspekata rada na koji se ovaj vrijednosni stav odnosi.

Blagi porast zabilježen je kod sagledavanja rada kao ergoterapije, odnosno sredstva bijega u svrhu smanjivanja psihičkih poteškoća, dok je rad viđen kao nužno zlo, dakle aktivnost lišena bilo kakve privlačnosti, i nadalje tek simbolički zastupljen kod jedva 3% ispitanika. Ovaj rezultat samo još dodatno potvrđuje temeljni nalaz prema kojemu je odnos prema radu pozitivan, odnosno da je njegova vrijednost visoko situirana unutar cjelokupnog vrijednosnog sustava mlade generacije.

3. Neki sociodemografski aspekti vrednovanja rada

Prethodnu analizu radnih vrijednosti mladih utemeljenu na njihovoj prosječnoj zastupljenosti kod ukupne ispitane populacije ovdje ćemo nadopuniti i interpretacijom utjecaja pojedinih sociodemografskih obilježja na stupanj opredjeljivanja za ponuđena značenja rada.

Kao pretpostavljene determinante izdvojene su varijable spola, dobi, socio-profesionalnog statusa, stupnja obrazovanja i mjesta stanovanja, a na osnovi rezultata iz prošlog istraživanja i ovdje smo krenuli od pretpostavke da će navedeni indikatori znatno diferencirati mladež. No, pokazalo se da je ova generacija mladih bitno homogenija i da razlike između pojedinih segmenata u vrednovanju rada nisu tako izražene kao osamdesetih godina. Naime, u preferencijama određenih vrijednosti nisu uopće ustanovljene statistički značajne razlike. Ispitanici se prosječno istovjetno opredjeljuju za sve aspekte rada osim poimanja rada kao samoaktualizacije, dužnosti, navike, zadovoljstva i nužnog zla, iako ni ovdje registrirane razlike nisu niti mnogobrojne niti snažne.

Kao i u našem proteklom istraživanju i nadalje najviše razlika producira vrijednost samoaktualizacije u radu. Na prihvaćanje ovog stajališta utječu sve ispitivane varijable osim dobi. Kao i ranije, studenti iznadprosječno cijene ovu osobinu rada i po tome se sa 66,8% prihvaćanja jasno razlikuju od učenika (51,3%), zaposlenih (48,8%) i nezaposlenih (44,0%). Očekivano je stoga i djelovanje varijable školske spreme jer su upravo najobrazovaniji ispitanici (62%) najprivrženiji ovoj vrijednosti čija je temeljna sastavnica razvoj sposobnosti, znanja i vještina. To je razumljivo, jer više obrazovanje istodobno pretpostavlja i

kvalifikacije za obavljanje složenijih i odgovornijih poslova. Ovi nalazi potvrđeni su i u mnogim drugim istraživanjima iz čega proizlazi da, kod ovog segmenta mladih, visoka očekivanja od rada nije moguće interpretirati bez njihova eksplicitna zahtjeva za realizacijom niza intrinzičnih potreba.

Mladi koji žive na selu ispodprosječno (46,1%) zastupaju ovu koncepciju rada. Može se stoga zaključiti kako je urbana mladež višeg stupnja obrazovanja (što je zabilježeno i 1986.) najreprezentativniji segment ovoga poimanja smisla rada.

Mnogi autori, poput R. Blaunera (u: Gruenberg, 1980) objašnjavaju nedostatak potrebe za samoostvarenjem u radu kao posljedicu niskog stupnja obrazovanja i nezahtjevnosti rada. Prema ovom tumačenju potrebe neobrazovanih radnika razlikuju se od potreba obrazovanih – te se za njihove dominantne orijentacije tvrdi da su više instrumentalne naravi. Utjecaj varijable obrazovanja potvrdio se i u našim istraživanjima te se ovdje možemo složiti s tvrdnjom da obrazovanje osobe imaju veću potrebu za kreativnošću, različitošću, odnosno intrinzičnim radom koji donosi zadovoljstvo.

Zanimljivo je da spol utječe na prihvaćanje ovog vrijednosno najvišeg shvaćanja rada, ali isto tako i na prihvaćanje njegova antipoda sadržanog u gledištu da je rad nužno zlo u kojem nema nikakvog zadovoljstva. Žene snažnije prihvaćaju (57,3%) vrijednost samoaktualizacije od muškaraca (47,4%) i jedva da pristaju uz tvrdnju (1,1% prema 4,8%) da je rad nužno zlo. Ove činjenice mogu se tumačiti različitim položajem žena na tržištu rada, ali i učincima socijalizacijskog modela pri definiranju spolnih uloga.

Skлонost tvrdnji da je rad izvor zadovoljstva raste s porastom dobi ispitanika – 21,9% kod grupacije stare od 15 do 19, 26% kod onih u dobi od 20 do 24 te čak 32% mladeži u dobi od 25 do 29 godina. S obzirom na rijetkost zaposlenja i njegovo značenje za dostizanje potpune samostalnosti, vrijednost posla u uvjetima njegove smanjene ponude kao i određena iskustva iz radnog procesa ne začuđuje da upravo blizu trećine najstarije dobne skupine izjavljuje da voli raditi i da su sretni kad to čine.

Mladi iz urbanijih sredina manje rad drže navikom od mladih koji žive na selu (28,7%) vjerojatno uslijed ranijeg privikavanja na obavljanje svakodnevnih obveza povezanih s različitim obrascima stilova života. I naposljetku, kod rada shvaćenog kao dužnost, odnosno doprinos društvu djeluje jedino varijabla obrazovanja prema kojoj postoji razlika između najniže obrazovanih ispitanika sa završenom osnovnom školom (koji natprosječno – 26% – pristaju uz ovu tvrdnju) i onih sa višim/visokim stupnjevima obrazovanja (17,9%).

Pregled povezanosti sociodemografskih karakteristika mladih i pojedinih radnih vrijednosti potvrdio je utjecaj slabijeg intenziteta kod pet od ukupno devet ponuđenih tumačenja smisla i uloge rada. Ovi rezultati ne ukazuju na prisutnost većih razlika u doživljaju rada kod ukupne populacije i time se bitno

razlikuju od rezultata iz prijašnjeg istraživanja. Povećanje stupnja homogenosti mladih tumačimo, polazeći prvenstveno od porasta ekstrinzičnih radnih vrijednosti, kao posljedicu njihova pogoršana položaja na tržištu rada uključujući dugoročnu nezaposlenost i opću percepciju nedostatka radnih perspektiva ali i pesimističnu procjenu svoje budućnosti.

4. Vrijednosne orijentacije prema radu

Primjenom faktorske analize na našim manifestnim varijablama nastojali smo ustanoviti i strukturu ispitivanih vrijednosti, odnosno osnovne vrijednosne orijentacije prema radu. Faktorizacija prvog reda pokazala je da djeluje pet latentnih dimenzija (tablica 2), a prije nego što se ukratko zadržimo na njihovoj interpretaciji potrebno je napomenuti da su u sadržaj pojedinog faktora ušle samo one varijable čija saturacija iznosi više od .300.

Tablica 2: Struktura radnih vrijednosti – faktori prvoga reda

Faktori	Radne vrijednosti
Faktor I (13,5% zaj. varijance)	.683 Navika - .781 Zadovoljstvo
Faktor II (13,2 % zaj. varijance)	.612 Samoaktualizacija - .881 Materijalna sigurnost
Faktor III (13,1% zaj. varijance)	.662 Psihoterapija .609 Nužno zlo - .489 Samoaktualizacija
Faktor IV (13,0 % zaj. varijance)	.800 Status - .700 Socijalna interakcija
Faktor V (12,2% zaj. varijance)	.811 Dužnost .319 Navika - .320 Socijalna interakcija

Napomena: Svi dobiveni faktori tumače približno jednaku varijancu, što znači da je njihova važnost u instrumentu podjednaka.

Nazive dobivenih faktora odredili smo polazeći od dominantnih saturacija pojedinih varijabli. Temeljem distribucije rezultata može se izdvojiti pet osnovnih tipova vrijednosnih orijentacija prema radu čime se potvrđuje multi-dimenzionalnost percepcije rada u svijesti suvremene generacije mladih.

Prvi faktor predstavlja takav vrijednosno neutralni koncept rada koji se jednostavno može nazvati *rad je navika*, rutina koja ne donosi nikakvo zadovoljstvo. *Samoaktualizirajuća vrijednosna orijentacija* suprotstavljena tzv. utilitarističkoj, prema kojoj je rad prije svega sredstvo za zadovoljavanje materijalnih potreba, predstavlja drugi faktor. Konfiguracija trećeg faktora suprotstavlja samoaktualizirajuću orijentaciju onom vrednovanju rada kojemu se prilazi s

kompenzacijskog stajališta, a pri tumačenju visokog stupnja saturacije stava da je rad nužno zlo treba imati u vidu i njegovu simboličku zastupljenost sa svega 2.9% među ispitanom populacijom. *Statusna vrijednosna orijentacija* izdvojena je četvrtim faktorom, a petim *konformistička orijentacija* kojom se rad vrednuje s pozicija prilagodbe društvenom sustavu očekivanja. Prema R. Mertonu (1964) ovaj sustav očekivanja koji je konstituiran iz društvenog poretka održava se upravo putem konvencionalnog, uvjetovanog ponašanja (u našem slučaju ekspliciranog u tvrdnji: “Svi rade i čovjek bi bio različit od drugih kad ne bi radio”, ili: “Rad je dužnost, doprinos društvu.”)

Gornja analiza pokazuje da je prisutno pet latentnih dimenzija odnosa prema radu. U odnosu na strukturu radnih vrijednosti koju smo registrirali kod mladeži iz sredine osamdesetih ekstrahirani su slični faktori (Štimac, 1988) s obzirom na saturaciju pojedinih dominantnih varijabli, ali uz promjene u konfiguraciji pojedinih faktora. I nadalje je očita stabilnost orijentacije prema samo-aktualizaciji (što je potvrđeno i u mnogim drugim istraživanjima), ali ovaj put negativno korelirane s instrumentalnom percepcijom rada kao sredstva za zadovoljenje materijalnih potreba. Nadalje, isto kao i 1986. godine pojavljuju se sve dobivene dimenzije osim ove potonje i kompenzacijske vrijednosne orijentacije. Vrlo slična konfiguracija faktora zabilježena je kod statusne orijentacije s obzirom da je negativno korelirana s vrijednošću socijalne interakcije. Radi se o takvoj vrijednosnoj orijentaciji koju obilježava pragmatičko viđenje rada, odnosno preferiranje njegovih ekstrinzičnih aspekata. U današnjoj situaciji je očito da se samo posjedovanje zaposlenja percipira kao postizanje poželjnog društvenog statusa.

Ovim nalazima potvrđena je ranije ustanovljena višeslojnost strukture radnih vrijednosti, a time i teorijska konceptualizacija multidimenzionalnosti rada. Navedene vrijednosne orijentacije predstavljaju glavna obilježja odnosa prema radu generacije mladih s kraja devedesetih. Zanimljivo je da se umjesto instrumentalno materijalne vrijednosne orijentacije, s obzirom na ekstrinzična obilježja rada, izdvojila statusna orijentacija čija je najvažnija sastavnica viđenje rada kao načina osiguranja mjesta u društvu i mjere uspjeha koji čovjek postiže u životu.

Bitno obilježje ovdje detektiranog odnosa mladih prema radu jest upravo istodobno prihvaćanje pojedinih vrijednosti koje su sastavnica različitih tipova vrijednosnih orijentacija što također upućuje na višestrukost značenja rada u životu mladih ljudi.

5. Zaključak

Kao sastavni i vrlo važan aspekt osnovnih obilježja odnosa suvremene generacije mladih prema radu, radne vrijednosti razmjerno su često predmet empirijskih istraživanja. Osim položaja mladeži na tržištu rada, na pojačani

interes za ispitivanje ovoga tipa vrijednosti utjecale su i krupne tehnološke i sociokulturne promjene koje su se zbile. Prethodna analiza nastavlja se na istovjetno istraživanje iz sredine osamdesetih, a osnovni cilj je sadržavao i utvrđivanje promjena do kojih je došlo u promatranom periodu. U tom smislu potvrđena je pretpostavka da će kod mladeži jačati ekstrinzična motivacija uslijed sve nepovoljnijeg društvenog položaja i posljedica dugoročne nezaposlenosti.

Unutar hijerarhije radnih vrijednosti ekspresivno značenje rada izjednačilo se s onim instrumentalnim, a uočena je i promjena s obzirom na indikativan porast vrijednosti socijalne interakcije i vrednovanja rada s pozicija aspirativnog statusa, koji se potvrdio i kao zasebna vrijednosna orijentacija. Ova koegzistencija različitih vrijednosnih usmjerenja prema radu naziva se i paralelnom interiorizacijom humanističkih i ekstrinzičnih vrijednosti, odnosno bliskom pozicijom divergentnih težnji. No, uza svu heterogenost prisutnu u vrednovanju rada, samoostvarenje u radu i materijalna orijentacija predstavljaju dva najvažnija elementa ovoga procesa. Nadalje, analiza utjecaja pojedinih sociodemografskih činilaca pokazala je da mladi nisu izrazito diferencirani s obzirom na prihvaćanje pojedinog viđenja uloge rada. Razlike, koje nisu niti mnogobrojne niti osobito snažne, i dalje su najprisutnije kod najfrekventnijeg vrijednosnog stava o radu kao mogućnosti za samoaktualizaciju kroz razvoj vlastitih potencijala. I naše je istraživanje u tom smislu još jednom potvrdilo značaj varijable obrazovanja za stupanj prihvaćanja ove tipično intrinzične vrijednosti.

Visoka pozicioniranost značenja (salijentnosti) rada, uz registrirane visoke aspiracije s jedne strane, i, s druge, isključenost mladih iz svijeta rada jasan su izraz proturječja između razine očekivanja i nemogućnosti ostvarivanja ne samo intrinzičnih nagnuća već i osnovnih egzistencijalnih potreba mlade generacije.

Literatura

- Baletić, Z. – ur. (1995): *Ekonomski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža/Masmedia.
- Čulig, B.; Fanuko, N.; Jerbić, V. (1982): *Vrijednosti i vrijednosne orijentacije mladih*. Zagreb: CDD SSOH.
- Employment in Europe 2001* (2001). Europska komisija.
- Famiglietti, A; Merli, R. (1988): *Youth and New Technologies. European Youth Attitudes Towards Work and Environment: Determinants, Actions, Consequences*.
- First Draft on the Italian Study*. Roma: Istituto per gli studi sullo sviluppo economico ed il progresso tecnico.
- Furlong, A. (2000): Vulnerability and the Youth Labour Market, u: Furlong, A. (ed.): *European Youth Trends 2000*. Strasbourg: Council of Europe.

- Giddens, A. (2000): *The Third Way and its Critics*. Cambridge: Polity Press.
- Gruenberg, B. (1980): The Happy Worker: An Analysis of Educational and Occupational Differences in Determinants of Job Satisfaction. *American Journal of Sociology* 86(2):247-271.
- Hansen, Y.C. (2000): *Young People at Risk – The Danish Youth Policy*. Referat na konferenciji *Youth in the Risk Society*. Ljubljana (prosinac 2000.).
- Kalleberg, L. A; Griffin, J. L. (1980): Class, Occupation and Inequality in Job Rewards. *American Journal of Sociology* 85(4):731-768.
- Matić, D. (1991): Vrijednosno odnošenje mladih prema radu. *Revija za sociologiju* 22(3-4):341-358.
- Merton, R. K. (1964): Anomija i društvena struktura, u: Kuvačić, I.: *Funkcionalizam u sociologiji*. Zagreb: Naprijed.
- Mills, C. W. (1979): Rad, u: *Bijeli ovratnik*. Zagreb: Naprijed.
- Puljiz V. (2000): Nezaposleni rade. *Fokus* od 2. lipnja 2000.
- Rus, V; Arzenšek, V. (1984): *Rad kao sudbina i sloboda*. Zagreb: SNL.
- Štimac, H. (1988): Mladi i rad – mogućnosti odnošenja, u: Radin, F. (prir.) *Fragmenti omladine*. Zagreb: RK SSOH / IDIS.
- Štimac, H. (1989): Prilog istraživanju radnih vrijednosti mladih. *Revija za sociologiju* 20(3-4):437-449.
- Štimac, H. (1991): O pojmu samoostvarenja u radu, u: Despot, Bl. (prir.) *Sociološko istraživanje mladih i problema obrazovanja*. Zagreb: IDIS.
- Štimac, H. (1993): *Radne vrijednosti mladih. Prilog određenju pojma samoostvarenja u radu*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za sociologiju (magistarski rad).
- Šverko, B. (1987): *Priručnik za upitnik vrijednosti*. Zagreb: Savez SIZ- za zapošljavanje Hrvatske.
- Šverko, B. i sur. (1980): *Psihosocijalni aspekti izbora obrazovanja i zanimanja*. Zagreb: CDD SSOH.
- Šverko, B.; Kulenović, A.; Vizek Vidović, V. (1983): Prilog istraživanju strukture radnih vrijednosti. *Primjenjena psihologija* 1-4. Zagreb: Društvo psihologa SRH.
- Youth, Employment and New Technologies. A preliminary study of research undertaken by the ISSC Issue Group on Youth* (1989). The International Social Science Council in cooperation with UNESCO.

Helena Štimac Radin

RIZICI NEZAPOSLENOSTI

1. Uvodna napomena

Jedan od najznačajnijih razloga nepotpune socijalne integracije mladih proizlazi i iz procesa njihova prinudna zadržavanja u statusu dugoročno nezaposlenih osoba. Smanjivanje nezaposlenosti uz saniranje mnogobrojnih i dalekosežnih gospodarskih, sociopsiholoških pa i političkih posljedica pretpostavlja i poznavanje određenih aspekata ponašanja mladeži za vrijeme traženja zaposlenja, uz razumijevanje njihovih stajališta prema odnosu cjelokupnog društva i njegovih pojedinih institucija naspram tog temeljnog društvenog pitanja. Ovaj segment istraživanja – čiji predmet uglavnom čini nezaposlena mladež – ima jasnu aplikativnu svrhu s obzirom na to da se njegovi podaci mogu koristiti ne samo pri razradi i donošenju raznih operativnih mjera, već i definiranju osnovnih strateških usmjerenja za smanjivanje nezaposlenosti. Uz ponovljenu konstataciju iz našeg prethodnog istraživanja, da je nedostatak znanstvenog interesa (s obzirom na manjak empirijskih istraživanja) nesrazmjeran značaju nezaposlenosti kao relevantne društvene činjenice ovdje se, osim toga, želi istaknuti i važnost kontinuiteta za istraživanje nezaposlene mladeži.

Analizi stavova, mišljenja, motiva i nekih aspekata ponašanja nezaposlene mladeži pristupilo se na dva načina: 1) na razini cjelokupnog uzorka ispitanika (1700) detektirala se percepcija odnosa društva prema nezaposlenima, ali i percepcija glavnih razloga visoke nezaposlenosti u Hrvatskoj; 2) u upitnik je uvršten poseban separat koji je sadržavao instrumente za mjerenje stavova i pojedinih oblika ponašanja samo nezaposlene mladeži koja je činila blizu 20% od ukupnog uzorka, odnosno 334 ispitanika. Primijenjen je, uz određene nadopune i izmjene, gotovo identičan instrument kao i u istraživanju iz 1986. godine. Postupilo se na ovaj način dijelom zbog mogućnosti usporedbe, a dijelom zbog važnosti pojedinih tematskih odrednica, ponajprije spremnosti za prostornu i profesionalnu mobilnost.

Prezentacija i tumačenje rezultata deskriptivne je, odnosno eksplorativne naravi pri čemu je univarijatom metodom izložen prosjek odgovora ispitivane populacije, a bivarijatom značajnost razlika ($p=.0001$) između osnovnih socio-demografskih grupacija mladih. Uz navedene obrade korištena je i metoda

sekundarne analize podataka ponajprije zbog nužnosti uvida u kretanje i strukturu nezaposlenosti, kao i mogućnosti usporedbe s rezultatima istraživanja u drugim zemljama.

2. Kretanje i struktura nezaposlenosti

U Hrvatskoj je proteklih desetljeća prisutan stalan porast registrirane nezaposlenosti,¹ što, pored ostalog, potvrđuje kako je i u devedesetima, ali i danas, aktualno određenje nezaposlenosti iz osamdesetih koje ju je već tada kvalificiralo kao opću (masovnu) pojavu, odnosno, jedan od najozbiljnijih i najteže rješivih problema s kojim se susreće hrvatsko društvo. No, dok je, primjerice, 1988. godine stopa nezaposlenosti u Hrvatskoj iznosila 7,7% danas, prema službenim podacima Hrvatskog zavoda za zapošljavanje, ona iznosi 21,5%. U rujnu ove godine u Hrvatskoj je zabilježeno ukupno 376.626 nezaposlenih osoba. Još krajem osamdesetih, analizirajući rezultate istraživanja iz 1986. godine, ispravno smo predvidjeli (s izuzetkom posljedica ratnih zbivanja na ukupan broj nezaposlenih) alarmantan rast nezaposlenosti, ali i promjene koje će, uslijed tada najavljivanog prijelaza na tržišni način privređivanja, zahvatiti strukturu nezaposlenih osoba (Štimac, 1990).

Sa stajališta našeg istraživačkog interesa koji se ovdje odnosi na udio mladog stanovništva (od 15 do 29 godina, pri čemu ćemo se često referirati i na dobnu skupinu od 15. do 24. godine zbog postojećih statističkih modela praćenja) u ukupnoj nezaposlenosti, potrebno je istaknuti proces opadanja mladeži unutar cjelokupnog kontingenta nezaposlenih. I dok se još krajem osamdesetih nezaposlenost tretirala prvenstveno u kontekstu problema društvenog položaja mlade generacije, danas su njome pogođene sve kategorije stanovništva. Tako je, npr. krajem 1988. godine od ukupnog broja nezaposlenih osoba u Hrvatskoj 78,1% bilo mlađe od 30 godina, a krajem rujna ove godine taj udio iznosio je 41,8%. Od ukupnog broja nezaposlenih 157.505 osoba mlađe je od 29 godina. Udio mladih ljudi u ukupnoj nezaposlenosti i dalje je, dakle, izrazito visok. Uz navedene podatke dodajmo i to da najveći udio u registriranoj nezaposlenosti imaju upravo osobe od 20 do 35 godina starosti (Nekić, 2000).

¹ Nezaposlenom osobom u smislu Zakona o zapošljavanju (N.N. br. 59/96) smatra se osoba sposobna za rad, u dobi od 15 do 65 godina, koja je evidentirana u Hrvatskom zavodu za zapošljavanje (HZZ) kao tražitelj zaposlenja, redovito se prijavljuje, a nije u radnom odnosu, nije vlasnik ili većinski suvlasnik više od 51% udjela u trgovačkom društvu ili u drugoj pravnoj osobi, ne obavlja samostalno profesionalnu i gospodarsku djelatnost, nije većinski vlasnik ili suvlasnik više od 51% udjela u poljoprivrednom gospodarstvu, te nije redoviti učenik, student ili umirovljenik (SLJH-99, str.147).

Kao najvažnije čimbenike sporijeg rasta mladih u ukupnoj nezaposlenosti, u izvješću HZZ-a, navode se uz nepovoljne demografske trendove i razlozi gospodarske prirode, pogotovo veliki broj osoba srednje i starije dobi koje su se prijavile službama za zapošljavanje uslijed mnogih poduzeća koja su otišla u stečaj. Međutim, od navedene promjene u strukturi nezaposlenih osoba, za potvrdu naše teze da su nezaposlenošću i dalje dominantno zahvaćeni mladi ljudi, važnija je analiza stope nezaposlenosti.² Kako se navodi u istom izvješću, a prema rezultatima ankete o radnoj snazi (za prvo i drugo polugodište 1999. godine) najvišu stopu nezaposlenosti imala je dobna skupina od 15. do 24. godine i to od 33,8 odnosno 39,2% dok je na razini ukupne populacije ona iznosila 12,6 odnosno 14,5%.

Ovdje je potrebno nešto reći i o različitim kriterijima mjerenja nezaposlenosti. Naime, prema metodi ankete radne snage osoba se smatra nezaposlenom ako u referentnom tjednu nije obavljala nikakav posao, ako je aktivno tražila posao u prethodna četiri tjedna te ako je spremna početi raditi u iduća dva tjedna. Prema ovoj metodi, za razliku od administrativne metode temeljem registrirane nezaposlenosti, ukupna stopa nezaposlenosti iznosila je 15,1% u 2000. godini (Godišnjak, 2000). No, bez obzira koji kriterij primijenili očito je da nezaposlenost ima tendenciju stalnog porasta. Prema podacima SLJH-99, stopa nezaposlenosti najmlađe dobne skupine (od 15. do 24. god.) bilježi stalan rast (npr. od 26,7% u 1996., 28,5% u 1997., do 31% u 1998. godini). Uz brzi rast stope nezaposlenosti pojedini autori naglašavaju i to da Hrvatska ima najviši postotak nezaposlenosti među tranzicijskim zemljama, a prednjači i u stopi nezaposlenosti mladih (Radošević, 2001).

Jedna od važnih osobitosti nezaposlenosti kao popratne pojave suvremenih gospodarstava jest i to da je ona globalan društveni proces: visokom stupnju nezaposlenosti izloženi su mladi i iz najvećeg dijela razvijenih europskih zemalja. Upravo je to obilježje njihovog društvenog položaja dovelo do novih pristupa i u definiranju pojma suvremene mladeži.

Tako, primjerice, A. Furlong (2000), analizirajući položaj mladih na tržištu rada u mnogim zapadnoeuropskim, ali i tzv. tranzicijskim zemljama, koristi definiciju mladeži D. R. Greena prema kojoj su "mladi ljudi posebno ranjiva grupa koja disproporcionalno trpi od siromaštva pri čemu je jedan od glavnih razloga za takvo stanje iznimno visoka stopa nezaposlenosti mladih trenutno prisutna u zemljama EU". Prema istom autoru od gotovo 18 milijuna nezaposlenih unutar Europske unije (1995) skoro 5 milijuna bilo je mlađe od 25

² Stopa nezaposlenosti definira se kao udio nezaposlenih u radnoj snazi, tj. u zbroju zaposlenih i nezaposlenih (*Analitički bilten*, HZZ, II, 3, Zagreb, 2000.).

godina.³ Unatoč razlikama u stupnju, u svim europskim zemljama stopa nezaposlenosti mladih znatno je viša u odnosu na odrasle, a prema podacima Europske komisije ona se samo u razdoblju od 1991. do 1995. povećala sa 16,3% na 21,5% (nakon čega je uslijedio njen pad).

Za usporedbu pogledajmo prikaz opće stope nezaposlenosti i stope nezaposlenosti najmlađe dobne skupine (od 15. do 24. god.) u pojedinim zemljama Europske unije i zemljama centralne i istočne Europe (tablica 1), uz napomenu da je u gotovo svim zemljama OECD-a stopa nezaposlenosti muškaraca i žena mlade dobi bila znatno veća od stope kod ostalih dobnih skupina (Analitički bilten, 2000).

No, ukupna stopa nezaposlenosti na razini prosjeka EU-a (kao i u velikom broju zemalja članica) posljednjih godina bilježi smanjenje prije svega zahvaljujući jasno definiranoj strategiji primjene ekonomije znanja (*knowledge based economy*) koja je samo u prošloj godini dovela do otvaranja 3 milijuna novih radnih mjesta te spustila stopu nezaposlenosti na najnižu razinu od 1991. godine. Slično se dogodilo i sa stopom nezaposlenosti mladih, koja je od 21,5% u 1995. pala na 16,1% u 2000. godini. Najveće opadanje razmjera nezaposlenosti mladih u zadnjih 5 godina zabilježeno je u Irskoj, Nizozemskoj i Švedskoj a u svim zemljama članicama nastavljeno je i smanjenje dugoročne nezaposlenosti unutar najmlađe populacije.

Sličnost, pa onda i mogućnost komparacije između nezaposlenosti u Hrvatskoj i u drugim europskim zemljama, izostaje kada se pride analizi uzroka nezaposlenosti.

U zapadnoeuropskim zemljama rast nezaposlenosti ponajprije je bio uvjetovan tehnološko organizacijskim inovacijama, naglim rastom primjene novih tehnologija koje su izmijenile strukturu zanimanja (Schaff, 1989) odnosno informatičkom revolucijom i njenim kompleksnim posljedicama po cjelokupno gospodarstvo. No, kako upozoravaju stručnjaci, a o čemu govori i struktura poslova koji su u Europi doveli do porasta zapošljavanja posljednjih godina, problemi ove tehnološke nezaposlenosti “uspješno se rješavaju samo stvaranjem i širenjem novih zanimanja proizišlih iz suvremenoga informacijskog razvitka” (Ekonomski leksikon, 2000). Visoki rast zaposlenosti, primjerice, u Irskoj ili Nizozemskoj, pripisuje se upravo pravodobnom strateškom orijentacijom na primjenu novih tehnologija pri čemu treba imati na umu da “ubrzanje razvoja u informatici i srodnim tehnologijama, zahtijeva i uzrokuje ubrzani razvoj i u drugim (...) granama tehnološke osnove društva” (Barišić, 2000).

³ Za usporedbu potrebno je napomenuti da je npr. 1978. godine unutar zemalja EZ bilo 2,5 milijuna mladih u dobi od 15 do 25 godina koji su registrirani kao nezaposlene osobe (Štimac, 1991).

Tablica 1: Opća stopa nezaposlenosti i stopa nezaposlenosti mladeži u pojedinim zemljama Europske unije (OECD-a) i zemljama centralne i istočne Europe u 2000. godini (%)

Zemlja	Opća stopa nezaposlenosti	Stopa nezaposlenosti mladih (15-24 god.)
Austrija	3,7	5,2
Belgija	7,0	17,7
Bugarska	16,2	33,3
Češka	8,8	17,0
Danska	4,7	7,3
Francuska	9,5	20,1
Irska	4,2	6,5
Italija	10,5	30,8
Mađarska	6,6	12,3
Nizozemska	2,7	5,1
Njemačka	7,9	9,1
Poljska	16,3	35,7
Rumunjska	7,0	17,8
Slovačka	19,1	36,9
Slovenija	6,9	16,4
Španjolska	21,7	37,3
Švedska	5,9	11,3
Ujedinjeno Kraljevstvo	5,5	12,8
Europska unija	8,2	16,1

Izvor: Europska komisija (2001): *Zapošljavanje u Europi 2001.*

O različitostima uzroka naše nezaposlenosti govori već i činjenica da se unutar strukture nezaposlenih osoba kao zaseban segment navodi, pored ostalih, i skupina *razvojačenih branitelja* koji se u službama za zapošljavanje statistički prate od 1994. godine. Prema podacima HZZ-a (Godišnjak, 2000) nezaposlenih je sudionika Domovinskog rata 34.604, od čega je 21% mlađe od 29 godina odnosno 42% ima manje od 34 godine. S druge strane V. Gruden (2000) navodi podatak udruga proisteklih iz Domovinskog rata o stvarnom broju od više od 70.000 nezaposlenih branitelja sa zakonski zajamčenom prednošću pri zapošljavanju.

Nadalje, s obzirom na ostala obilježja strukture nezaposlenih potrebno je ovdje spomenuti da i dalje prevladavaju žene (52,7%) i stručni radnici (65,8%). U ukupnoj nezaposlenosti 8,4% čini tzv. grupacija teže zapošljivih (starije dobi i nižih kvalifikacija) koja je ostala bez posla uslijed stečajeva odnosno prestanka rada poslodavca. Bez ikakvog radnog iskustva odnosno onih koji prvi put traže zaposlenje ima 105.126. Nezaposlenost je i dalje prostorno koncentrirana s

najvećim udjelom Splitsko-dalmatinske županije (13,1%) i grada Zagreba (12,4%), a vrijeme čekanja na posao stalno se produljuje – tijekom prošle godine 21,1% nezaposlenih na posao je čekalo dulje od tri godine (Godišnjak, 2000).

Temeljem svih iznesenih pokazatelja i stalnog rasta nezaposlenosti, ne iznenađuje da rezultati našeg istraživanja potvrđuju usuglašenost između prosudbi tzv. neovisnih analitičara s jedne i stajališta mlade generacije s druge strane oko pitanja s kojim se ovdje bavimo, kao jednog od najvažnijih problema s kojim se danas suočava hrvatsko društvo.

3. Nezaposlenost je najveći društveni problem

Na pitanje kojim se od svih naših ispitanika zatražilo da izdvoje tri najvažnija (od ponuđenih 16) problema s kojima se danas suočava hrvatsko društvo, 59,7% opredijelilo se za nezaposlenost (uz gospodarske probleme: 51,4%). Isto je zabilježeno i kod rangiranja najvažnijih problema mladeži (64,8%). Smanjenje nezaposlenosti, potpuno očekivano, 60,0% ocijenilo je prioritetom hrvatske politike. I u istraživanju iz 1986. godine najviše mladih izdvajalo je nezaposlenost (uz ekonomske probleme) kao najveći društveni problem. Njih 69,0% također ju je tada identificiralo i kao najveći problem svoje generacije, uz isticanje potrebe za najtemeljitim promjenama upravo u politici zapošljavanja (Ilišin, 1990). Ova usuglašenost percepcije mladih, unatoč smjeni generacija u ispitivanom vremenskom periodu, jasno upućuje na to da je nezaposlenost ne samo dominantan već i kroničan generacijski kao i općedruštveni problem.

Korjenite društvene i političke promjene, kao i posljedice ratnih razaranja, s kojima se u proteklom desetljeću suočavalo cjelokupno društvo – uz nesposobnost vladajućih elita da stvore makroekonomske pretpostavke za razvoj gospodarstva, izvorište su brzog i kontinuiranog rasta nezaposlenosti. Za razliku od našeg istraživanja iz 1986. god. u kojemu smo (na razini cjelokupnog uzorka) ispitali samo stavove mladeži s obzirom na njihovu procjenu odnosa društva prema nezaposlenosti, u ovom istraživanju, uz spomenuto pitanje, istražili smo i percepciju glavnih razloga visoke nezaposlenosti u nas.

Od svih ispitanika zatražili smo da u okviru ponuđene nominalne ljestvice izdvoje dva, po njihovu mišljenju, najvažnija razloga visoke nezaposlenosti u Hrvatskoj. Pri konstrukciji ljestvice upotrijebljena su, kao zasebne čestice, i pojedina određena uzroka nezaposlenosti koja se navode u stajalištima tadašnje vladajuće politike. Pretpostavljeno je da će u procjeni najvažnijih uzroka visoke nezaposlenosti doći do bitnih razilaženja između službenih stajališta Vlade i najvećeg dijela anketiranih.

U programu *Nacionalne politike zapošljavanja Vlade RH* (1998) navodi se da problem nezaposlenosti u Hrvatskoj ima tri glavna uzroka, i to: 1) naslijedeno

stanje recesije temeljem neodrživosti socijalističkog sustava gospodarenja, 2) problem tranzicije iz nevlasničkog u sustav slobodnog tržišta i promjene gospodarske strukture i 3) koji proizlazi iz hrvatske posebnosti a tiče se posljedica rata i agresije na Hrvatsku. U jednom drugom Vladinom dokumentu, *Izješću o gospodarskom i socijalnom stanju* (1999), rast nezaposlenosti u proteklom desetljeću tumači se posljedicama demobilizacije vojnih snaga kao i restrukturiranjem bivših društvenih poduzeća pri čemu se razlozi nedostatne apsorpcije viška radne snage povezuju sa stupnjem razvoja privatnog sektora kao i izuzetno niskom razinom izravnih stranih investicija.

Podudarnost u procjeni glavnih razloga nezaposlenosti između naših ispitanika i stajališta Vlade najizrazitija je u navođenju posljedica rata i agresije na Hrvatsku kao jednom od temeljnih uzroka visoke nezaposlenosti. Donekle (s obzirom na opredijeljenost približno jedne petine mladih) postoji i razumijevanje problema vezanih uz tranzicijska pitanja vlasništva. No, ono što smatramo najvažnijim rezultatom jest potvrđivanje pretpostavke o postojanju bitnih razlika između Vlade i velikog dijela mlade generacije u procjeni pojedinih najvažnijih razloga nezaposlenosti, a što je jasno uočljivo iz distribucije odgovora mladih prikazanih u tablici 2.

Tablica 2: Glavni razlozi velike nezaposlenosti u Hrvatskoj (dva odgovora)

Razlozi nezaposlenosti	%
1. Država ne poduzima ništa da smanji nezaposlenost i otvori nova radna mjesta	37,1
2. Posljedice rata i agresije na Hrvatsku	30,8
3. Pad proizvodnje i nedovoljni gospodarski razvoj	29,4
4. Veliko otpuštanje radnika uslijed privatizacije poduzeća	25,9
5. Visoki porezi i doprinosi na plaće zaposlenih	25,4
6. Prijelaz iz društvenog u privatno vlasništvo	22,3
7. Naslijedeći gospodarski problemi iz socijalizma	13,8
8. Nešto drugo	5,4
9. Puno ljudi radi na crno pa nezaposlenost i nije toliko velika	4,5

Naši ispitanici, kao što to pokazuje i gornji prikaz, najvažniji uzrok visoke nezaposlenosti vide upravo u neefikasnosti državnog aparata. Blizu 40% mladih smatra kako država ne poduzima ništa da smanji nezaposlenost, za razliku od naslijedenog stanja recesije, kao što se to istaknulo u spomenutom temeljnom vladinom dokumentu nastalom kao pokušaj razrade konkretnih operativnih mjera za smanjivanje nezaposlenosti. Tek se nešto manje od 14% anketiranih odlučilo za izdvajanje naslijedenih problema iz socijalizma kao jednog od glavnih uzroka nezaposlenosti, dok većina akcentira pitanja povezana s aktu-

alnim stanjem u gospodarstvu uključivši gospodarski razvoj, privatizaciju poduzeća i visoke troškove rada.

Nemogućnost rješavanja velike nezaposlenosti, u Hrvatskoj gospodarskoj komori također vezuju uz “negativne učinke na makroekonomskoj razini” pri čemu se naglašava neadekvatnost i tehnička zastarjelost naše industrijske i gospodarske strukture, izvozna nekonkurentnost, nedovoljna stopa investiranja i niska razina stranih ulaganja (HGK, 1999).

Visoka očekivanja od države glede smanjivanja nezaposlenosti nužno otvara pitanje odnosa države i slobodnog tržišta, odnosno uloge države u gospodarstvu. Ovako visoka očekivanja od države u pogledu njezina značaja za smanjivanje nezaposlenosti i otvaranje novih radnih mjesta bilo bi pogrešno povezivati s ostatkom tzv. (nepoduzetničkog) socijalističkog mentaliteta već i zbog činjenice što je većina naših ispitanika svoja prva iskustva na tržištu rada počela stjecati u tranzicijskom periodu. Osim toga, ovdje je potrebno napomenuti da i najviši državni dužnosnici jasno određuju prioritete države u smislu dugoročne koncepcije stvaranja uvjeta za zapošljavanje, posebice s obzirom na privlačenje stranog kapitala kao preduvjeta za otvaranje novih radnih mjesta. I prema hrvatskom Ustavu, u sklopu odjeljka o gospodarskim i socijalnim pravima, jasno se navodi kako je uloga države da potiče gospodarski napredak i socijalno blagostanje građana i da se brine za gospodarski razvitak svih svojih krajeva (čl. 49) kao što je zadaća Vlade da brine o gospodarskom razvitku zemlje (čl. 112). Očito je da su naši ispitanici ispravno detektirali nesposobnost aktualnih vladajućih garnitura da se uspješno suoče s rješavanjem problema nezaposlenosti. I prema pojedinim uglednim ekonomistima “uzroci zabrinjavajućeg stanja hrvatskog gospodarstva, s dvije rak rane – izvoz i nezaposlenost – prvenstveno leže u makroekonomskom okruženju i gospodarskoj politici vladajućih struktura” (Kalogjera, 2001). U zemljama razvijene tržišne privrede i jakog poduzetništva, primjerice u Velikoj Britaniji (s niskom stopom nezaposlenosti) vrlo se jasno određuje zadatak i uloga vlasti u oblikovanju uspješne gospodarske strategije. Naglašavajući nove pristupe usmjerene prema integriranju mladih ljudi u rad i dugotrajno nezaposlenih, kao jedne od onih društvenih skupina koje je vlast predugo zapostavljala, britanski premijer Tony Blair ističe kako shvaća “u potpunosti da nije vlast nego privatni sektor na čelu stvaranja bogatstva i generiranja zapošljavanja. Pa ipak, vlast ima vitalnu ulogu u promicanju konkurentskih tržišta, ohrabrivanju dugoročnih istraživanja i ulaganja, kao i u pomaganju osposobljavanja građana u stjecanju vještina i aspiracija koje su im nužne da bi bili uspješni u suvremenu gospodarstvu” (Blair, 2000).

Nadalje, bilo je za očekivati i to da će se u ovakvim okolnostima znatno pogoršati procjena općeg odnosa društva prema nezaposlenosti kao što je to vidljivo iz tablice 3. Svega oko 8% ispitanika, za razliku od približno trećine iz 1986. godine, smatra da društvo vodi brigu o smanjivanju nezaposlenosti. Iako

ni u osamdesetima stajališta prema ovom pitanju nisu bila ujednačena ipak su manja stopa nezaposlenosti, veća sigurnost radnog mjesta kao i nemogućnost predviđanja svih aspekata budućih promjena (koje su, između ostalog, utjecale i na transformaciju opće pojave nezaposlenosti od prvenstveno generacijskog u međugeneracijski problem), utjecali na manji udio onih koji su kritički vrednovali ispitivani odnos.

Tablica 3: Percepcija odnosa društva prema nezaposlenosti (%)

Odnos društva prema nezaposlenosti	1986.	1999.
Samo se puno govori o nezaposlenosti, ali su to sve prazne riječi iza kojih ne stoji volja i namjera da se nezaposlenima stvarno pomogne da nađu posao.	39,1	49,1
Nezaposleni su prepušteni sami sebi i svojoj sudbini i nitko se ne brine da im osigura posao te da im pomogne.	17,4	25,5
Društvo se brine o nezaposlenosti i čini sve što je moguće u sadašnjim prilikama da se smanji nezaposlenost i pomogne nezaposlenima.	32,1	7,9
Nije o tome razmišljao.	11,4	11,8
Bez odgovora	–	5,7

Ovdje treba dodati da je metodom utvrđivanja statistički značajnih razlika uočeno da se nezaposleni, a što je i potpuno očekivano, najčešće (33,5%) opredjeljuju za odgovor prema kojem su “nezaposleni prepušteni sami sebi i svojoj sudbini...”, za razliku od učenika (17,0%). Također, nezaposleni segment mladeži izjavio je u najmanjem postotku da nije razmišljao o navedenom pitanju (6,6%) opet uz najveću razliku naspram učeničke populacije koja čak u 19,3% slučajeva nije uopće razmišljala o tome na koji se način društvena zajednica odnosi prema problemu nezaposlenosti. Očito je da aktualni socioprofesionalni status utječe na stupanj zainteresiranosti za navedeni problem, i da se stajališta mladeži ulaskom na tržište rada bitno mijenjaju.

Uz mišljenja o glavnim razlozima visoke nezaposlenosti i percepcije odnosa društva prema toj pojavi od nezaposlenog je dijela ispitanika zatraženo da navedu dva najvažnija razloga zbog kojih ne mogu dobiti zaposlenje. Uvidom u distribuciju dobivenih odgovora kao i njihovom usporedbom s rezultatima iz prethodnog istraživanja može se ponoviti identičan zaključak: *slobodnih radnih mjesta gotovo da i nema, a za ono malobrojna potrebno je imati dobre veze i utjecajna poznanstva*.⁴ Iako smo u ovom istraživanju tražili da se navedu dva

⁴ S obzirom na značaj *veza i poznanstava* za pronalaženje zaposlenja, kao i druge aspekte vezane uz stanje nezaposlenosti, usporedi rezultate istraživanja HZZ – Područne službe Osijek (Ivanišević, Cetina, 2000).

najvažnija razloga (tablica 4), a 1986. samo jedan, i tada se najveći dio ispitanika opredijelio za nedostatak novih radnih mjesta kao i nedostatak utjecajnih poznanstava kao najvažnije čimbenike nepronalaženja zaposlenja.

Tablica 4: Mišljenja nezaposlene mladeži o razlozima zbog kojih ne mogu naći zaposlenje (%)

Razlozi nedobijanja zaposlenja	1986.	1999.
Sve je više otpuštenih radnika, a sve manje radnih mjesta.	30,1	72,0
Nemam veze i utjecajna poznanstva.	31,6	28,8
Ne želim prihvatiti posao koji nije dovoljno plaćen.	5,1	20,0
Moje zanimanje nitko ne traži.	15,4	18,2
Ne želim prihvatiti bilo koji posao, već onaj za koji sam se školovao.	3,7	14,0
Ne želim prihvatiti posao izvan svog mjesta.	4,4	3,5
Nešto drugo	9,6	8,0

Uz izostanak političkog odgovora na visoku nezaposlenost te opću percepciju nepostojanja perspektive za pronalaženje zaposlenja, veliki broj mladih ljudi napustio je zemlju (o čemu će biti više riječi kod razmatranja sociopsiholoških posljedica nezaposlenosti), a devedesete su iznjedrile i jednu novu pojavu – stvaranje nevladinih udruga nezaposlenih građana.

Pojedine udruge financijski su potpomognute i od Vlade kao udruge čija je djelatnost od interesa za RH, a u području programskih aktivnosti za smanjivanje nezaposlenosti na temu poticanja i razvoja modela i metoda za zapošljavanje i samozapošljavanje, koristeći prednosti lokalne zajednice kao i za socijalno poduzetništvo u smislu razvoja inicijativa u društveno korisnim djelatnostima

Međutim, osim pojedinih akcija kojima su uspjeli senzibilizirati javnost za pitanja položaja nezaposlenih, poput organizacija okruglih stolova i tribina ili tjednih prosvjeda pred Hrvatskim zavodom za zapošljavanje (namijenjenih upozorenju na njegovu neučinkovitost) programi nekih od ovih udruga pokazali su se preambicioznima. Tako se, primjerice, u programu Udruge nezaposlenih Hrvatske (UNH) navodi, između ostalog, kako je ta udruga osnovana s ciljem da se riješi sveukupna problematika nezaposlenosti u RH. Pri tome je svodenje nezaposlenosti na neizbježni minimum i zapošljavanje svih koji traže posao definiran kao dugoročni cilj. Ipak su realnije određeni kratkoročni ciljevi kao što su poboljšavanje općih prilika za zapošljavanje, vlastiti projekti zapošljavanja te zalaganje za unapređenje potpore i prava za vrijeme nezaposlenosti. Nezaposleni se,

prema UNH-u, definiraju kao “nezbrinuta društvena kategorija kojoj je oduzeta ne samo mogućnost da se sama brine za svoju egzistenciju, nego joj je praktički uskraćena i socijalna solidarnost”. S obzirom na reakcije ovih udruga (i formiranje Saveza udruga nezaposlenih) dodatni impuls za njihov veći angažman izazvat će najnoviji prijedlozi zakonodavca⁵ usmjereni ka daljnjim restrikcijama prava nezaposlenih i pooštavanju kriterija za ulaz u administrativni kontingent nezaposlenih osoba.

4. Profil nezaposlenih

Od ukupnog broja nezaposlene mladeži koja je bila predmetom analize našeg separatnog dijela istraživanja, čak 28,8% nije bilo prijavljeno u Hrvatskom zavodu za zapošljavanje. Ovaj podatak korespondira sa službenim procjenama same te ustanove temeljem metode ankete radne snage prema kojoj je ukupan broj nezaposlenih koji nisu administrativno evidentirani iznosio 21% u 2000. godini. Dodajmo i to da se ovaj podatak uglavnom prešućuje kada se vode službene rasprave o stvarnoj visini nezaposlenosti u nas.

Više od polovine nezaposlenih nikada nije radilo na određeno vrijeme (54,5%), a od ispitanika koji su administrativno praćeni 36,7% čeka posao dulje od dvije godine (tablica 5), a čak 15,8% dulje od 5 godina – čime je potvrđena teza o dugoročnom karakteru nezaposlenosti. Indikativno je i to da je postotak onih koji na posao čekaju dulje od 3 godine (24,5%) vrlo blizak postotku prema HZZ-u na razini ukupne populacije nezaposlenih (21,1%).

Tablica 5: Vrijeme čekanja na zaposlenje

Vrijeme čekanja	%
Do 1 godine	43,4
Do 2 godine	20,0
Do 3 godine	12,2
Više od 3 godine	24,5

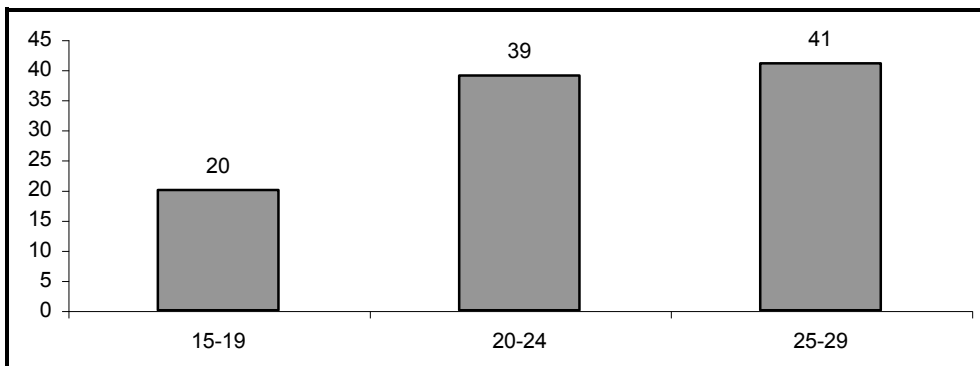
⁵ Pojedine odredbe aktualnog prijedloga *Zakona o posredovanju pri zapošljavanju i pravima za nezaposlene* (Vlada RH, 2001) koje su do sada naišle na najžešće reakcije nezaposlenih jesu, primjerice, odredbe da Zavod prestaje evidentirati osobu: zatečenu u “radu na crno” uz kaznu nemogućnosti prijavljivanja na burzu u naredne tri godine; ako ne prihvati zaposlenje u okviru odgovarajuće stručne spreme u krugu od 80 km izvan mjesta prebivališta; ako ne prihvati zaposlenje koje odgovara stručnoj spremi izvan mjesta prebivališta bez obzira na udaljenost, pod uvjetom da joj poslodavac osigura smještaj; ako ne ispunjava uvjete o aktivnom traženju posla itd.

Ispitanicima smo postavili pitanje i što misle o tome koliko će vremena proći dok ne dobiju stalni posao, te smo s obzirom na dugoročnost čekanja na posao, zabilježili očekivane rezultate – gotovo 76% nezaposlenih ne može niti približno procijeniti vrijeme potrebno za pronalaženje stalnog zaposlenja. S druge pak strane, svega 17,5% anketiranih smatra da će najkasnije u roku od godine dana pronaći stalni posao, a 6,7% procjenjuje da se neće uspjeti zaposliti niti nakon dvije godine.⁶ Ova procjena značajno ovisi i o obrazovanju anketiranih – s porastom školske spremne opada percepcija bezizglednosti pronalaska zaposlenja. Najveći dio ispitanika sa završenom osnovnom (85,5%), školom za radnička zanimanja (85,7%) i srednjom školom (72,6%) pri tome se značajno razlikuje od više/visokoobrazovanih (42,1%). Ova potonja grupacija najviše je i uvjereni (52,6%) da će se uspjeti zaposliti u roku od nekoliko mjeseci do godine dana.

U situaciji stalnog porasta nezaposlenosti ovako dominantno pesimistička percepcija dodatno potvrđuje nedostatak radnih perspektiva za najveći dio mlade populacije te pogoduje ne samo spremnosti za odlazak u inozemstvo već i participaciji u *radu na crno* čemu ćemo, zbog važnosti ovog problema za mladu generaciju, posvetiti posebno poglavlje.

Što se tiče pojedinih sociodemografskih obilježja strukture naših ispitanika, najveći udio nezaposlenih je, kao što to pokazuje grafikon 1, u dobi od 25 do 29 godina.

Grafikon 1: Dobna struktura nezaposlene mladeži (%)

⁶ U istraživanju o kvaliteti života i životnim težnjama srednjoškolaca na područjima od posebne državne skrbi također su zabilježene vrlo neizvjesne procjene mogućnosti zapošljavanja. Tako je tek 6,4% učenika iz tih područja sigurno da će se zaposliti; 55,1% misli da će vjerojatno naći posao; 37,4% navodi da vjerojatno ili sigurno neće naći posao nakon završetka školovanja pri čemu velik dio njih ističe nedostatak *veza* kao faktora manjih izgleda za zapošljavanje (Raboteg Šarić, 2000).

Kada se radi o strukturi prema stručnoj spremi onda blizu 87% nezaposlenih čine stručni radnici – od čega su 37,4% oni sa školom za radnička zanimanja, 37,9% imaju srednju stručnu spremu, a 11,6% višu školu ili fakultet, uključivši one sa završenim magisterijem odnosno doktoratom. Najveći dio nezaposlenih živi na selu (56,5%), 20,6% u malom gradu, a 23% u velikim gradovima.

Kao što smo napomenuli, više od polovine nezaposlene mladeži nema formalnog radnog iskustva i uglavnom pripada u uzdržavane osobe (tablica 6).

Odgovori na pitanje: "Kako se izdržavaš za vrijeme nezaposlenosti?", potvrdili su pretpostavku da će, unatoč sličnoj distribuciji odgovora u odnosu na sredinu osamdesetih, doći da znatnog smanjenja onih koje izdržavaju roditelji i istodobnog povećanja broja mladih ljudi koji su, da bi preživjeli, prinuđeni prihvaćati "poslove na crno." Kada se radi o cjelokupnom uzorku ispitanika (1700) pokazalo se da je čak 59,3% nezaposlenih ispitanika "zaradivalo sredstva za život obavljajući neke poslove na crno", kao i 43,1% zaposlenih te 33,1% studenata i blizu 19% učenika. Pri tome je za čak 26,7% nezaposlenih to jedini način pribavljanja sredstava za život za razliku od učenika (1,5%) i studenata (4,6%) koji za prihvaćanje neformalnog rada navode druge razloge.

Tablica 6: Način pribavljanja sredstava za život za vrijeme nezaposlenosti (%)

Način pribavljanja sredstava	1986.	1999.
Izdržavaju me roditelji.	48,2	31,1
Izdržavaju me roditelji, a povremeno i sam zarađujem.	25,5	25,0
Izdržava me zaposleni supružnik.	17,7	19,2
Snalazi se na različite načine (radom na crno).	8,5	18,2
Nešto drugo	–	2,3
Bez odgovora	–	4,1

Drastičan rast nezaposlenosti, koji je u devedesetima obilježen i znatnim priljevom skupina nezaposlenih osoba starije životne dobi (uslijed likvidacija i stečajeva poduzeća te prestanka rada poslodavca), doveo je do takvih poražavajućih socijalnih konzekvencija da su cijele obitelji ostajale bez posla. Iako još uvijek 56,1% nezaposlene mladeži u potpunosti ili djelomice izdržavaju roditelji, taj udio je osamdesetih bio znatno veći i iznosio je čak 73,7%. Koliko će dugo još obitelj moći biti u funkciji tzv. amortizera socijalnog nezadovoljstva pokazat će daljnje kretanje nezaposlenosti kao jednog od najznačajnijih kriterija društvene stratifikacije.

5. Spremnost za prostornu i profesionalnu mobilnost

Spremnost za prostornu i profesionalnu pokretljivost jedan je od vrlo važnih čimbenika smanjivanja nezaposlenosti (Galbraith, 1978). U Hrvatskoj su obje vrste mobilnosti na niskom stupnju, a bez adaptibilne radne snage nema niti tržišta rada koje bi se uspješno moglo nositi s rješavanjem pitanja nezaposlenosti. Promoviranje mobilnosti radne snage unutar EU-a tretira se kao jedno od novih važnih obilježja europskog tržišta rada. Tako se, primjerice, u izvještaju Europske komisije o trendovima zapošljavanja u Europi 2001. godine ističe da kreiranje novih poslova i brze promjene u potražnji rada generiraju potrebu za povećanom mobilnošću radne snage. Europski stručnjaci procjenjuju da je ova mobilnost još uvijek niska (posebice u usporedbi sa SAD-om), iako vrlo brzo raste osobito među mladom populacijom. I profesionalnoj i prostornoj pokretljivosti (kako regionalnoj tako i međudržavnoj) pridaje se izuzetno važna uloga za povećanje učinkovitosti tržišta rada u procesima prilagodbe (uz posebno akcentiranje mladeži kao i visokoobrazovanih zaposlenika). I dok se, kod nas, u uvjetima socijalne oskudice pokušava nezaposlene prisiliti na veću mobilnost (usp. fusnotu 5), na razini EU-a radi se potpuno suprotno – fokusira se pažnja na iznalaženje olakšica kako bi se obje vrste mobilnosti povećale kod svih kategorija radnika

U odnosu na 1986. godinu, kada smo po prvi put empirijski istraživali usmjerenost nezaposlene mladeži prema navedenim oblicima mobilnosti, nije došlo do značajnije promjene niti u stupnju spremnosti niti u preferiranju uvjeta pod kojima bi se prihvatio posao izvan stalnog mjesta boravka odnosno struke. S obzirom na naše rezultate (ali i službene podatke HZZ-a) i nadalje vrijedi konstatacija koju je još početkom osamdesetih formulirao J. Županov (1983), a prema kojoj je najvažniji uzrok “slaboj pokretljivosti radnih resursa nefunkcioniranje tržišta rada odnosno njegova imperfektnost kao i netržišni kriteriji u valorizaciji radnih usluga”.

Istraživanju stupnja spremnosti za prostornu pokretljivost ovdje se pristupilo na sljedeće načine: 1) ispitivanjem ponašanja u odnosu na analizu mjesta u kojemu se traži posao; 2) registriranjem načelne spremnosti za ovu vrstu mobilnosti specificiranjem najvažnijih uvjeta i 3) navođenjem razloga zbog kojih se ne bi prihvatio posao izvan mjesta stalnog boravka.

Najveći dio ispitanika (tablica 7) i nadalje traži posao samo u mjestu stalnog boravka dok je značajan dio anketiranih spreman za komutiranje tj. javlja se na natječaje i u susjednim mjestima. Odlasku u velike gradove zbog potrage za zaposlenjem, suprotno uvriježenim mišljenjima, mladi nisu posebice skloni. Pretpostavljamo da je to, prije svega, zbog dodatnih visokih troškova potrebnih za osiguranje temeljnih egzistencijalnih potreba (npr. stambenog pitanja).

Tablica 7: Da li si se natjecao/la samo u mjestu stalnog boravka ili i u drugim mjestima?

Mjesto natjecanja za posao	%
Samo u mjestu gdje živim	40,6
U mjestu stalnog boravka i bližoj okolici	27,1
U mjestu stalnog boravka i većim gradovima	6,1
Svugdje, bez razlike	6,7
Bez odgovora	19,5

Međutim, kada bi mogli birati, najveći dio mladeži želio bi raditi upravo u velikom gradu (35,1%), odnosno Zagrebu (18,5%). Potvrđuju to odgovori na pitanje koje smo postavili svim ispitanim segmentima mladeži (na cjelokupnom uzorku). Dakle, osim što preferiraju visokourbanizirane sredine (ukupno 53,6%) značajan broj mladeži želio bi raditi i u malom gradu (37,6%), a na selu tek 7,1%.

Prednost se daje stalnom mjestu boravka pri čemu je, što će se vidjeti kasnije, važan i visok stupanj vezanosti uz obitelj. Manje od 7% ispitanih izjavljuje da posao traži bilo gdje što svjedoči o niskoj razini mobilnosti radne snage, ali isto tako i o nepostojanju gospodarskih i drugih sociokulturnih pretpostavki da bi ova mobilnost bila u funkciji smanjivanja nezaposlenosti. S druge strane, kada se analiziraju uvjeti pod kojima bi se prihvatio posao izvan mjesta stalnog boravka, samo nešto manje od 10% anketiranih ne bi ni pod kojim uvjetima pristalo napustiti stalno prebivalište. Postoji, dakle, vrlo visok stupanj načelne spremnosti za prostornu pokretljivost ali pod određenim uvjetima od kojih su najznačajniji dobro plaćen posao i dobri uvjeti rada (tablica 8).

Tablica 8: Uvjeti prihvaćanja posla izvan mjesta stalnog boravka

Uvjeti prihvaćanja posla	%
Ako je posao vrlo dobro plaćen	44,5
Ako je posao zanimljiv i poticajan	8,3
Ako su dobri uvjeti rada	16,3
Ako je osiguran i posao za supružnika	6,9
Ako se nudi rješenje stambenog pitanja	7,5
Ako se posao nudi u velikom gradu	1,6
Ni pod kojim uvjetima	9,2
Bez odgovora	5,8

Spolna pripadnost bitno utječe na preferiranje uvjeta za prihvaćanje posla izvan stalnog mjesta prebivališta. Muškarci (53,3%), daleko više nego žene (32,5%), ističu visoku materijalnu kompenzaciju. Također, bilo je za pretpostaviti, s obzirom na još uvijek neravnopravan položaj spolova na tržištu rada koji uključuje i veći stupanj vezanosti žena uz obiteljske obveze, da će one dominantno isticati uvjet pronalaženja posla i za supruga (11,9% naspram tek 1,2%) kao i da će u znatno višem stupnju odbijati svaku mogućnost prihvaćanja zaposlenja izvan mjesta stalnog boravka (15,2% prema 4,8%).

Dva su najvažnija razloga zbog kojih mladi ne žele prihvatiti zaposlenje izvan mjesta stalnog boravka, a to su: obiteljski razlozi (40,3%) i podjednako važno uvjerenje da će uspjeti pronaći posao u mjestu stalnog boravka (42%). Značajan dio ispitanika tvrdi da se može snaći za vrijeme čekanja zaposlenja u svome mjestu (25,3%) što je zasigurno povezano i s njihovim sudjelovanjem u obavljanju tzv. "rada na crno", dok 13,4% drži da u mjestu gdje živi postoje bolje mogućnosti za napredovanje u poslu. Približno 13% je navelo neki drugi, nespecificirani razlog, a svega 8,6% navodi da ne bi prihvatio posao izvan mjesta stalnog boravka zbog većih mogućnosti kulturnog i zabavnog života u mjestu gdje živi.

Prema određenju HZZ-a pod spremnošću za prostornu pokretljivost podrazumijeva se spremnost na "dnevnu migraciju, prihvaćanju posla u ostalim dijelovima RH ili pak zapošljavanje u inozemstvu" (Godišnjak, 2000).

U upitnik je uvršteno i pitanje kojemu je ovaj put bio cilj da ispita i stupanj spremnosti za ovu potonju vrstu mobilnosti, koja s obzirom na veliki broj mladih i obrazovanih ljudi koji su napustili, napuštaju ili su spremni napustiti zemlju, postaje sve značajnija, posebice s obzirom na opće socijalne posljedice koje izaziva. Dobiveni rezultati potvrdili su trend s kojim se već dulje vrijeme suočava cjelokupno društvo: mladi su u visokom stupnju (blizu 50%) spremni, u potrazi za zaposlenjem i u nedostatku radnih perspektiva s kojima su suočeni na domaćem tržištu rada, otići u inozemstvo (tablica 9).

Tablica 9: Da li bi prihvatio/la dobro plaćen posao u inozemstvu?

Prihvaćanje posla u inozemstvu	%
Odmah bih prihvatio/la bilo koji posao.	28,0
Prihvatio/la bih samo ako se radi o poslu mog stupnja stručnosti.	19,2
Ne znam, ne mogu procijeniti.	48,0
Bez odgovora	4,8

Pri tome su najobrazovaniji ispitanici, oni s višom ili visokom školskom spremom, natprosječno spremni prihvatiti posao istog stupnja stručnosti (45,9%), dok bi ispitanici sa završenom osnovnom školom (50%) odmah prihvatili bilo koji posao u inozemstvu.

Ovdje je registrirana i značajnost razlika s obzirom na spolnu pripadnost ispitanika. Djevojke daleko više (64,1%) od mladića (37,6%) ne mogu procijeniti da li bi radi zaposlenja napustile zemlju, i obratno, mladići su spremniji za odlazak u inozemstvo (41,2%) bez obzira o kakvom poslu se radi nego što je to slučaj s drugim spolom (16,3%).

Uz prostornu pokretljivost radne snage značajan čimbenik smanjivanja nezaposlenosti predstavlja i profesionalna mobilnost pod kojom se podrazumijeva "horizontalno profesionalno kretanje koje znači svako kretanje u poslu koje uključuje prijelaz s jednog radnog mjesta na drugo", odnosno "svako premještanje u poslovima bez obzira na njihovu socioekonomsku klasifikaciju" (Miller, Form, 1966).

Načelnu spremnost za profesionalnu mobilnost ispitali smo analizom radnih mjesta za koja se natječu nezaposleni i navođenjem uvjeta pod kojima bi se prihvatio posao izvan vlastite struke. Nezaposlena mladež znatno je spremnija za profesionalnu pokretljivost u usporedbi s iskazanim preferencijama prema prostornoj pokretljivosti u zemlji. Čak 37,3% ispitanika javljalo se na natječaje za bilo koji posao, dok se gotovo 20,9% natjecalo i za druge poslove istog stupnja stručnosti, a 24% samo za ona mjesta gdje se traži njihovo zanimanje (17,9% anketiranih nije odgovorilo na ovo pitanje).

Kako se to vidi i iz tablice 10, manje od 3% ispitanika navelo je da ni pod kojim uvjetima ne bi prihvatili posao izvan struke. S druge strane, i ovdje, kao i kod navođenja uvjeta za prostornu pokretljivost, dominiraju ekstrinzični faktori odnosno posao koji je dobro plaćen. Nadalje, radni uvjeti, kao jedan od važnih aspekata kvalitete rada, prema istraživanjima Europske komisije (2001) uz objektivne radne uvjete (kao što su npr. buka, temperatura, repetitivnost posla i dr.) podrazumijevaju i subjektivna očekivanja vezana uz rad što, dakako, utječe i na stupanj zadovoljstva s poslom koji se obavlja. Ne začuđuje stoga visoka rangiranost ovog uvjeta kao jednog od važnih čimbenika spremnosti za obje vrste mobilnosti. Uz zanimljivost i poticajnost posla, koji je daleko više pozicioniran kod spremnosti za profesionalnu nego prostornu pokretljivost, možemo zaključiti da i pojedini intrinzični faktori igraju važnu ulogu pri iznalaženju načina za povećanje mobilnosti radne snage.

Tablica 10: Spremnost za prihvaćanje posla izvan vlastite struke

Posao izvan vlastite struke prihvatio/la bih	%
Ako je posao vrlo dobro plaćen	42,6
Ako je posao zanimljiv i poticajan	19,0
Ako su dobri uvjeti rada	22,5
Ako se nudi rješenje stambenog pitanja	5,8
Ni pod kojim uvjetima	2,7
Nešto drugo	1,2
Bez odgovora	6,2

I spol i obrazovanje bitno utječu na spremnost za profesionalnu mobilnost. Djevojke se češće natječu samo za one poslove gdje se traži njihovo zanimanje (35,4% prema 23,1%), i suprotno, mladići se u većem broju (54,4%) od djevojaka (34,6) javljaju na oglase za bilo koji posao.

S druge pak strane, kada se analizira struktura nezaposlenih s obzirom na stupanj obrazovanja odnosno stručnu spremu onda se zapaža vrlo zanimljiva tendencija: porast obrazovanja u suprotnosti je sa spremnošću za profesionalnu mobilnost (tablica 11).

Tablica 11: Utjecaj obrazovanja ispitanika na spremnost za profesionalnu mobilnost (%)

Javljao sam se na natječaje	Obrazovanje ispitanika			
	OŠ i manje	Ind./zamat. škola	Sred. škola	VŠS, VSS i više
Samo tamo gdje se traži moje zanimanje	17,6	25,7	24,8	66,7
Za druge poslove istog stupnja stručnosti	8,8	28,7	29,4	13,3
Za bilo koji posao	73,5	45,5	44,0	20,0

I dok se može razumjeti da se ispitanici sa završenom osnovnom školom najčešće javljaju za bilo koji posao s obzirom na to da im njihove kvalifikacije ne pružaju velike mogućnosti izbora nejasno je zašto se mladi sa najvišim stupnjem obrazovanja tako rijetko odlučuju potražiti posao istog stupnja stručnosti te radije biraju ostanak u stanju nezaposlenosti.

S druge strane, ovo je u direktnoj suprotnosti s tendencijama na europskom tržištu rada s obzirom da je upravo profesionalna mobilnost (*job-to-job mobility*) visokoobrazovanih zaposlenika najznačajnija za uspješnu prilagodbu tržištu (Europska komisija, 2001).

6. Sociopsihološke posljedice nezaposlenosti

U hijerarhiji ukupnih vrijednosti suvremene mladeži rad zauzima vrlo istaknuto mjesto. Na pitanje: "Kakvu važnost pridaješ radu?", od ukupnog broja svih naših ispitanika, čak 91,5% izjavilo je da mu pridaje veliku ili vrlo veliku važnost, tek 7,9% srednju i svega 1,1% malu ili nikakvu. S druge strane čak 71% nezaposlenih ne može niti približno procijeniti koliko će vremena proći dok ne dobije zaposlenje. Ovaj opći nedostatak radnih perspektiva i stanje frustracije kojoj je mladež izložena – kao jedna od onih društvenih grupa koje su pojačano obuhvaćene rizicima dugoročne nezaposlenosti, dovodi do brojnih psiholoških, ali i socijalnih posljedica. Tako, primjerice, A. Furlong (2000) ističe da je stanje nezaposlenosti traumatično za mnoge mlade ljude, odnosno ono je povezano sa opadanjem samopoštovanja i psihološke dobrobiti, premda ove pojave nestaju kada se nađe stabilan posao. I prema A. Giddensu (2000) iznuđena je nezaposlenost povezana s nedostatkom samopoštovanja kao i sa potištenošću kao posljedicom suviška vremena.

Mnogi autori naglašavaju opasnost stanja nezaposlenosti za mentalno zdravlje pojedinca. Prema K. Young (v. Miller, Form, 1966) nezaposleni mogu očitovati krajnje agresivne stavove prema svojoj situaciji, pobjeći u svijet fantazije i mislima i djelom, odati se konzumiranju alkohola i droge, pobjeći u bolest se ili potražiti rješenje u kriminalnom ponašanju. Uz višestruke psihičke poremećaje istraživači ističu i one socijalne naravi, poput većeg stupnja siromaštva, demoralizacije i poremećenih obiteljskih odnosa (Hawkins, 1979; Daniel, 1981). S druge pak strane, kada se radi o posljedicama nezaposlenosti za društvo u cjelini isti autori ističu nemogućnost realizacije socijalnog ulaganja u *ljudski kapital* tijekom obrazovnog procesa. Slovenski istraživači u svojoj analizi psihosocijalnih posljedica mladih ističu njihovu povezanost sa socijalnim kontekstom i navode (prema A. Winifieldu) cijeli niz ovih posljedica kao što su strah pred materijalnom oskudicom, reduciranje oblika načina života, nemogućnost postavljanja dugoročnih ciljeva, pomanjkanje zadovoljstva koje donosi rad i posao, izloženost većem broju psihički stresnih situacija, snižavanje kvalitete socijalnih odnosa, inferiornost socijalnog statusa i slično (Ule, 2000).

Jedna od specifičnih posljedica visoke nezaposlenosti u nas, s dalekosežnim implikacijama za cjelokupno društvo – i sa stajališta strukture i sa stajališta razvoja – jest odlazak mladih i obrazovanih kadrova izvan zemlje. Iako točni

podaci nisu poznati, u javnosti se spekulira sa čak 140.000 mladih⁷ koji su u potrazi za zaposlenjem u proteklom desetljeću napustili zemlju.

Iz svih ovih razloga u upitnik smo uvrstili i pitanja kojima je cilj bio da ustanovi stupanj spremnosti za odlazak iz zemlje i to: 1) svih segmenata ispitivane mladeži i 2) samo nezaposlene mladeži s obzirom na njihova stajališta prema prihvaćanju dobro plaćenog posla u inozemstvu. Kao što se to moglo i očekivati (tablica 12) mladež je u vrlo visokom stupnju pripravna napustiti Hrvatsku. Od ukupnog broja anketiranih (1700) na dulje vrijeme ili zauvijek iz Hrvatske bi otišlo ukupno 61% ispitanika. Usporedba ovih rezultata s rezultatima iz 1986. godine pokazuje da je došlo do povećanja stupnja spremnosti za napuštanje zemlje u promatranom periodu. Znatno je, naime, opao broj mladih ljudi koji rezolutno odbijaju odlazak u inozemstvo.

Tablica 12: Stavovi mladeži prema odlasku u inozemstvo (%)

Spremnost za odlazak u inozemstvo	1986.	1999.
Ne bih išao/la zauvijek, ali bih išao na dulje vrijeme.	38,8	39,7
Išao/la bih zauvijek kad bi mi se pružila odgovarajuća prilika.	11,1	18,2
Ne bih išao/la na dulje vrijeme, ni zauvijek.	33,2	18,1
Išao/la bih zauvijek bez obzira na sve.	1,9	3,1
O tome nije razmišljao/la.	15,0	21

S obzirom na to da smo, govoreći o odlasku u inozemstvo kao jednom od (nepoželjnih) oblika mobilnosti radne snage, već ranije napomenuli kako je i veliki broj nezaposlene mladeži u potrazi za zaposlenjem spreman napustiti zemlju, ovdje je potrebno istaknuti da na ova stajališta mladeži svakako utječe i duljina čekanja na zaposlenje te u vezi s time i nemogućnost niti približne procjene vremena u kojem će se uspjeti zaposliti. Činjenica da je veliki broj mladih stručnjaka već napustio zemlju, govori o tome da je uz visoku materijalnu valorizaciju radnih usluga važan faktor i mogućnost realizacije profesionalnih ambicija odnosno primjena znanja i vještina usvojenih tijekom obrazovnog procesa. O tome svjedoči i podatak da je visokoobrazovana mladež, u odnosu na druge obrazovne kategorije, natprosječno spremna napustiti zemlju jedino ako se radi o poslu istog stupnja stručnosti.

⁷ Ovaj podatak iznesen je nedavno na Međunarodnoj sindikalnoj konferenciji za mlade u organizaciji Sekcije mladih SSSH. Tom prilikom upozoreno je da zbog kontinuiranog "odljeva mozgova" u Hrvatskoj ima tek 5,6% visokoobrazovanih stanovnika (*Jutarnji list* od 27. 10. 2001.)

Osim navedenih posljedica važno je navesti i širenje drugih oblika neprihvatljivog društvenog ponašanja kao indikatora erozije društvenog morala, poput pojave korupcije te diskreditacije institucije javnog natječaja. Prema našim podacima 28,2% ispitanika javljalo se na oglase do 10 puta, 36,8% više od 10 puta, dok veliki broj uopće nije odgovorio na ovo pitanje (30,7%). Pri tome čak 40,4% tvrdi da je u potrazi za zaposlenjem bio prinuđen koristiti veze i utjecajna poznanstva, 25,6% izjavilo je da se do sada nije koristilo ovim sredstvima, ali da će ubuduće morati, a svega 25,2% rezolutno odbija ovaj načina rješavanja pitanja vlastitog socioprofesionalnog statusa.

Kada se radi o davanju i spremnosti za korištenje mita kao sredstva za pronalaženje zaposlenja, onda je stupanj odbijanja znatno veći. Primjerice, više od polovine, 56% anketiranih tvrdi da se time nije niti ima namjeru koristiti. Svega 1,2% priznaje da se koristilo ovim društveno neprihvatljivim načinom za dobijanje zaposlenja, dok blizu 10% tvrdi da će to činiti ubuduće. Indikativan je podatak i da veliki broj mladih nije odgovorio na ovo pitanje (33%). Kao što smo to već ranije istaknuli upravo je nedostatak utjecajnih veza i poznanstava u percepciji velikog dijela nezaposlenih jedan od najvažnijih razloga nemogućnosti pronalaska zaposlenja što, uz gornje podatke, dovoljno govori o disfunkcionalnosti tržišta rada s obzirom na realnu verifikaciju profesionalne sposobnosti i znanja.

I na kraju spomenimo još jednom produljenu socioekonomsku ovisnost o roditeljima kao važnu sociopsihološku posljedicu prolongiranog tranzicijskog perioda između završetka školovanja i integracije u radni život. Nezaposlenost na taj način postaje više od indikatora položaja unutar društvene podjele rada, ona postaje *stil života*, što traži, s obzirom na važnost teme, i zaseban istraživački pristup.

7. Kako smanjiti nezaposlenost?

Prema ekonomskom gledištu koje nezaposlenost definira kao stanje u kojemu se dio radno sposobnih članova društva ne može zaposliti primjereno svojim sposobnostima i kvalifikacijama uz uobičajenu zaradu, postotak nezaposlenosti veći od 5% smatra se nenormalnim i zahtijeva poduzimanje mjera za njezino smanjivanje (Ekonomski leksikon, 1995). Za ilustraciju ove teze navedimo primjer nedavnog porasta stope nezaposlenosti u SAD-u s 4,5% na 4,9% što je ocijenjeno kao slabljenje američkog gospodarstva, a prema nekima i nagovještajem recesije te postavilo pitanje plana za brzi oporavak. S druge strane pojedini sociolozi, poput R. Ledruta, ističu da rast stope iznad 14% predstavlja onaj kritični prag nakon kojega se nezaposlenost može nazvati

katastrofalnom, uključujući žestoke i mnogostruke posljedice za cjelokupno društvo. U Hrvatskoj smo suočeni upravo s potonjom nezaposlenošću bez obzira pozivali se na njenu visinu mjerenu administrativnom evidencijom ili metodom radne snage.

Nezaposlenost je u nas prije svega strukturalne naravi i ne uklapa se u klasičnu teorijsku podjelu na frikcijski, sezonski, tehnološki ili ciklički tip. Njen nagli porast u proteklom desetljeću rezultat je radikalnih društvenih i političkih promjena koje su, uz posljedice ratnih razaranja, proteklo razdoblje označile kao razdoblje krize. No, daljnji rast nezaposlenosti potvrđuje tezu J. K. Galbraitha prema kojoj povećanje postotka nezaposlenosti govori o mjeri privrednog neuspjeha, te ukoliko polazimo od ovog kriterija, a imajući na umu i spomenut primjer SAD-a, jasno je da hrvatsko gospodarstvo djeluje u takvim uvjetima koji ne omogućavaju niti zaustavljanje rasta nezaposlenosti niti njezino smanjivanje.

Pokušaji rješavanja ovog problema usvajanjem Nacionalne politike zapošljavanja u 1998. godini nisu donijeli rezultata. Primjerice, osim što su uzgred spomenuti, taj program nije sadržavao detaljan prijedlog mjera za zapošljavanje mladih. Aktualna vlast nagovještavala je daljnju provedbu i nadopunu ovog programa, da bi potom od toga odustala i nedavno najavila izradu godišnjih planova zapošljavanja. Najnoviji Prijedlog zakona o posredovanju pri zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti s pravom doživljava brojne kritike posebice s obzirom na pokušaj da se prostorna pokretljivost poveća temeljem prijetnji sankcijama za nezaposlene a ne valorizacijom tržišnih kriterija. Veliki dio mjera iz ovog Prijedloga ocijenjen je kao umjetan način smanjivanja evidentirane nezaposlenosti. S obzirom da nema razvidnog programa za povećanje zaposlenosti ostaje ovaj tehnički prijedlog brisanja iz evidencije Zavoda za zapošljavanje nezaposlenih koji neće zadovoljiti novonajavljene kriterije. No, pitanje je da li će predloženi restriktivni potezi bitno dovesti do smanjivanja administrativne nezaposlenosti s obzirom da Zavod za zapošljavanje do sada najvećem dijelu korisnika nije ponudio nikakvo zaposlenje.

I iz ankete analitičkog odjela HZZ-a proizlazi da je posredstvom Zavoda zaposleno svega 6,3% osoba (*Jutarnji list* od 12. 04. 2000.), a iz tablice 13 je očito da se ova ustanova nije iskazala niti u poticanju prostorne pokretljivosti. Navedeni rezultati također upućuju na zaključak da je HZZ disfunkcionalan u svojim temeljnim zadaćama koje uz posredovanje u zapošljavanju sadrži i provedbu mjera aktivne politike tj. poticanje zapošljavanja i pokretljivosti radne snage kao i stručno osposobljavanje (prekvalifikacije, dokvalifikacije) radnika. Utoliko treba pozdraviti onaj dio prijedloga novog zakona o posredovanju pri

zapošljavanju koji otvara mogućnost drugim pravnim i fizičkim osobama da obavljaju ovu vrstu djelatnosti.

Tablica 13: Da li ti je do sada Zavod za zapošljavanje ponudio bilo kakvo radno mjesto ili prekvalifikaciju?

Ponude Zavoda za zapošljavanje	%
Do sada mi nije ponudio nikakvo zaposlenje.	63,7
Ponudio mi je zaposlenje samo izvan mjesta stalnog boravka.	5,3
Ponudio mi je zaposlenje koje mi nije odgovaralo.	11,5
Ponudio mi je samo posao na određeno vrijeme.	7,1
Zavod mi je ponudio prekvalifikaciju.	1,8
Bez odgovora	10,5

Velik broj zemalja EU-a, od koji najveći dio ima daleko manju stopu nezaposlenosti od Hrvatske, izradio je nacionalne planove za smanjivanje nezaposlenosti. Pri tome se razrađuju i načini rješavanja zapošljavanja mlade generacije odnosno onih koji prvi puta traže zaposlenje. Različite metode poticanja kulture poduzetništva i razvoja poduzetničkog duha primjenjuju se i u onim europskim zemljama koje imaju najmanju nezaposlenost i ujedno najmobilnije tržište rada, kao što je to slučaj Nizozemske. Do naglog opadanja nezaposlenosti mladeži⁸ u Nizozemskoj (u posljednjih dvadesetak godina), došlo je uslijed, sažeto rečeno, “posvećivanja pune pažnje položaju mladih na tržištu rada” (Burmans, Groot, 2001). Ovo je uključilo, između ostalog, i zakonski garantiranu minimalnu plaću za mlade temeljem kolektivnog ugovora između poslodavaca i radnika, kreaciju fleksibilnih poslova prilagođenih različitim kategorijama mladih, ekstenzivno tržište različitih agencija za zapošljavanje, mnogobrojne poslovne i informacijske centre, obrazovnu politiku usmjerenu ka prevenciji nezaposlenosti, do uvažavanja mišljenja mladih uključivanjem u formuliranje nacionalne politike. Iako je stopa nezaposlenosti u zemljama EU-a pala i trenutno je na najnižem stupnju od 1991. i dalje je smanjivanje nezaposlenosti, posebice mladih, definiran kao jedan od najvažnijih ciljeva ukupne strategije zapošljavanja. Samo u periodu između 1995. i 2000. godine, proporcija mladih ljudi koji rade s nepunim radnim vremenom (*part-time job*) porasla je od 4 na 23%. Kombiniranje obrazovanja i honorarnog rada odnosno rada s nepunim radnim vremenom obrazac je koji je zajednički mladima u mnogim zemljama

⁸ Autori ističu da je u posljednjih 20 godina došlo do dramatičnog opadanja nezaposlenosti među mladima: početkom tog razdoblja bilo je 30% nezaposlenih među mladima, dok je danas svega oko 8%.

EU-a. Ovo je važno i zbog toga što usvajanje radne uloge predstavlja važan element proširene socijalizacije i na taj način pridonosi socijalnoj uključenosti mladeži. Na značaj fleksibilne zaposlenosti upozorava i V. Puljiz (2000) koji ističe da nije problem samo siromaštvo i nezaposlenost mladih ljudi već i njihova isključenost, odnosno nenalaženje vlastitoga mjesta u društvu.

Najvećem rastu zapošljavanja u EU-u posljednjih je godina pridonio upravo sektor visokih tehnologija,⁹ *high-tech* sektor uz sektor visokog obrazovanja i tzv. službi intenzivnog znanja. Projekt razvoja društva znanja, uz izradu sveobuhvatne strategije zapošljavanja kojoj je cilj postići punu zaposlenost (usvojenu na Lisabonskom vijeću 2000.) doveo je do koncepta *modernizacije europskog socijalnog modela*. On uključuje podizanje razine socijalne kohezije uz primjenu širokog spektra različitih politika usmjerenih prema sudjelovanju svih ekonomskih i socijalnih čimbenika. Ovaj koncept sadržava projekciju kreiranja novih i boljih poslova, učenje novih vještina i razvijanje svih kategorija radno-aktivnog stanovništva (Europska komisija, 2001).

Europa se okrenula tranziciji prema ekonomiji znanja koja zahtijeva ne samo strukturalne ekonomske promjene već i promjene vrijednosnog sustava. Ona pri tome i podrazumijeva i polazi od uvažavanja individualnih očekivanja.

U Hrvatskoj bi trebalo učiti od Europe i ne zazirati od izrade jasne multidisciplinarnе strategije za rješavanje problema nezaposlenosti, uz pokretanje nacionalne kampanje razvoja poduzetništva i dakako, barem pokušaja definiranja osnovnih točaka novog socijalnog modela.

8. Zaključak

Aktualni društveni položaj hrvatske mladeži nije moguće razumjeti niti definirati bez sagledavanja svih aspekata jednog od njegovih najvažnijih obilježja, a to je situiranje na tržištu rada. Iako je od sredine osamdesetih do danas došlo do bitne promjene u strukturi nezaposlenih s obzirom na opadanje udjela osoba mlađe dobi, kretanje stope nezaposlenosti unutar najmlađe populacije i dalje upućuje na nezaposlenost kao najizrazitiji problem mlade generacije. Ove porazne činjenice svjesni su i naši ispitanici, a analiza njihovih stavova jasno govori o tome da su mladi precizno detektirali ne samo najveće probleme hrvatskog društva, poput nezaposlenosti i odsutnosti gospodarskog

⁹ High-tech sektor čini 20% od ukupnog rasta zaposlenosti u Europi, sektor visokog obrazovanja 35% i sektor službi intenzivnog znanja gotovo 50% (u periodu 1999.-2000.).

razvoja već i neprimjerenu reakciju države, ali i društva na rezistentnu pojavu masovne i dugoročne nezaposlenosti i mnogostruke socijalne i sociopsihološke posljedice koje odatle proizlaze.

Stoga je razumljiva ne samo frustracija proizišla iz nemogućnosti realiziranja radne uloge kao važnog socijalizacijskog čimbenika u tranzicijskom procesu prijelaza iz mladosti u stanje odraslosti, već i apatija koja zahvaća mlade ljude, a manifestira se u zaobilaženju društvenog i političkog angažmana i gubljenja povjerenja u važne institucije sustava, ali i povećanoj spremnosti za napuštanjem zemlje u potrazi za zaposlenjem. Razumljivo je da odlazak najproduktivnijeg i najobrazovanijeg dijela građana znači ogroman gubitak ne samo za gospodarski već i ukupan društveni razvoj.

Uz povećanu kritičnost odnosa društva prema nezaposlenima, promjene u odnosu na sredinu osamdesetih vidljive su i iz smanjenja udjela mladih koje izdržava obitelj i porasta broja onih koji su prinuđeni snalaziti se na bilo koji način kako bi osigurali osnovna sredstva za život. Procjene radnih perspektiva i nadalje su izrazito negativne uz percepciju glavnih razloga visoke nezaposlenosti kao realnog sagledavanja temeljnih obilježja hrvatskog društva krajem devedesetih.

S druge pak strane nije uočena bitna promjena u stajalištima prema profesionalnoj i prostornoj mobilnosti. Mladi i nadalje zadržavaju visok stupanj načelne spremnosti za mobilnost ali uz pretpostavku odgovarajućih materijalnih kompenzacija. S obzirom na značaj mobilnosti za smanjivanje nezaposlenosti mišljenja smo da bi naši rezultati mogli koristiti i pri izradi mjera za poticanje ovog načina zapošljavanja. Nažalost, i nadalje je broj empirijskih istraživanja koja se bave problemima nezaposlenosti, pa onda i specifičnim obilježjima nezaposlenosti mladih deficitaran i neprimjeren veličini i posljedicama ovog problema. Pritom je poražavajuća konstatacija, i to treba ovdje naglasiti, da nema zadovoljavajuće suradnje između kreatora politike zapošljavanja i istraživača, s obzirom da je velik dio rezultata, kao što je to slučaj i s našim istraživanjem, aplikativnog karaktera.

I na kraju zaključimo da nam je iz svih ovih razloga bilo posebno stalo da putem komparacije sa stanjem i obilježjima zapošljavanja mladih u razvijenim europskim zemljama ukažemo na mogućnosti iznalaženja načina za smanjivanje nezaposlenosti u Hrvatskoj. Ovo je, dakako, temeljna pretpostavka za povećanje stupnja njihove socijalne integracije pa prema tome i iznalaženja nove definicije pojma mladeži koja kao svoje glavne sastavnice ne bi više sadržavala termine ranjivosti i socijalne isključenosti.

Literatura

- Baletić, Z. — ur. (1995): *Ekonomski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža/Masmedia.
- Barišić, A. F. (2000): Zapošljavanje i ubrzane tehnološke promjene, u: *Mladi i zapošljavanje. Anali SC 2:75-78*.
- Blair, T. (2000): *Treći put*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Burmann, A.; Groot de K. (2001): *Children & Youth Policy in the Netherlands*. The Hague: Ministry of Health, Welfare and Sport.
- Friedrichs, G; Schaff, A. (1987): *Mikroelektronika i društvo – za bolje ili lošije*. Zagreb: Globus.
- Furlong, A. (2000): Vulnerability and the Youth Labour Market, in: Furlong, A. (ed.): *European Youth Trends 2000*. Strasbourg: Council of Europe.
- Galbraith, J. K. (1978): *Nova industrijska država*. Zagreb: Stvarnost.
- Giddens, A. (2000): *The Third Way and its Critics*. Cambridge: Polity Press.
- Gruden, V. (2000): Problemi zapošljavanja hrvatskih branitelja, u: *Mladi i zapošljavanje. Anali SC 2:70-71*.
- Hawkins, K.; Daniel, W. W. (1988): Unemployment, u: Abercrombie, N.; Hill, S.; Turner, S. B. (eds.): *Dictionary of Sociology*. London: The Penguin.
- Ilišin, V. – prir. (1990): *Omladina i društvene promjene*. Zagreb: IDIS.
- Ivanišević, A.; Cetina, D. (2000): Nezaposlenost mladih sa VŠS i VSS na području Osječko-baranjske županije, u: *Mladi i zapošljavanje. Anali SC 2:100-106*.
- Kalođera, D. (2001): Poduzetničko-gospodarski efekti nove hrvatske gospodarske strategije, u: *Europske perspektive demokratske Hrvatske*. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann.
- Miller, D. C.; Form, V. H. (1966): *Industrijska sociologija*. Zagreb: Panorama.
- Nekić, M. (2000): Program Hrvatskog zavoda za zapošljavanje s ciljem zapošljavanja mladih osoba, u: *Mladi i zapošljavanje. Anali SC 2:7-11*.
- Raboteg Šarić, Z. (2000): Profesionalne aspiracije mladih u područjima posebne državne skrbi, u: *Mladi i zapošljavanje. Anali SC 2:61-69*.

- Radošević, D. (2001): Hrvatsko gospodarstvo: problemi i izazovi ekonomskog rasta 2001. – 2002., u: *Europske perspektive demokratske Hrvatske*. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann.
- Schaff, A. (1989): *Kamo vodi ovaj put?*. Zagreb: Globus.
- Štimac, H. (1990): Nezaposlenost i diskriminacija, u: Ilišin, V. i drugi: *Ogledi o omladini osamdesetih*. Zagreb: IDIS.
- Ule, M.; Renner, T.; Čeplak Mencin, M.; Tivadar, B. (2000): Biografije negotovosti namesto biografij blagostanja, u: *Socialna ranljivost mladih*, Maribor: Ministarstvo za školstvo in šport, Urad Republike Slovenije za mladino, Aristej.
- Županov, J. (1983): *Marginalije o društvenoj krizi*. Zagreb: Globus.

Dokumenti, statističke i druge publikacije:

- Analitički bilten* (I) 4 (1999). Zagreb: Hrvatski zavod za zapošljavanje.
- Analitički bilten* (II) 3 (2000). Zagreb: Hrvatski zavod za zapošljavanje.
- Employment in Europe 2001* (2001). Europska komisija.
- Godišnjak 2000* (2000). Zagreb: Hrvatski Zavod za zapošljavanje.
- Izješća Hrvatskog Sabora* (1998), br. 210.
- Izješće o gospodarskom i socijalnom stanju* (1999). Vlada RH.
- Nacionalna politika zapošljavanja* (1998): Vlada RH od 10. veljače 1998.
- Puljiz, V. (2000): Nezaposleni rade. *Fokus* od 2. lipnja 2000.
- Stanje u gospodarstvu s prijedlozima mjera za gospodarski razvitak* (1999). Zagreb: Hrvatska gospodarska komora.
- Statistički ljetopis Hrvatske* (1999): Zagreb. Državni zavod za statistiku.
- Štimac, H. (1990): Prekobrojni u sjeni demokracije. *Start* od 8. prosinca 1990.
- Štimac Radin, H. (1999): Mladi odlično detektiraju uzroke društvene i političke krize. *Novi list* od 25. svibnja 1999.
- Štimac Radin, H. (1999): Danas su mladi skloniji materijalnim vrijednostima. *Obzor* od 29. svibnja 1999.

Štimac Radin, H. (1999): Svaka druga mlada osoba išla bi raditi u inozemstvo da ima priliku. *Večernji list* od 18. listopada 1999.

Štimac Radin, H. (2000): Crna boja posla. *Fokus* od 2. lipnja 2000.

The Summary of the Swedish National Report (1999). *Review of National Youth Policy*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Ustav Republike Hrvatske (2001). *Narodne novine*, br. 41, Zagreb, 7. 5. 2001.

Helena Štimac Radin

CRNA BOJA POSLA

1. Uvodna napomena

Uz ispitivanje stavova mlade populacije prema radu i nezaposlenosti te aktualnog položaja i stajališta zasebnog segmenta nezaposlenih, istraživanje je obuhvatilo i analizu participacije mladeži na neformalnom tržištu rada. Dva su bitna razloga za odabiranje navedene teme kao predmeta istraživanja. Jedan je alarmantno visoka stopa registrirane nezaposlenosti koja dovodi i do stalnog porasta sive ekonomije, a drugi nepostojanje empirijskih podataka na temelju kojih bismo mogli donositi pouzdane zaključke o zastupljenosti mladih u tzv. neslužbenom gospodarstvu.

Pojam sive ekonomije nemoguće je jednoznačno odrediti upravo zbog toga što uključuje mnoštvo neprijavljenih djelatnosti, pa se u Hrvatskoj, kao i u drugim zemljama, njena stvarna veličina procjenjuje na temelju različitih i nedovoljno pouzdanih kriterija. Za potrebe ove analize koristit ćemo opće prihvaćenu definiciju sive ekonomije pod kojom se podrazumijeva “pojam koji označuje gospodarsku aktivnost koja nije obuhvaćena državnom statistikom i za koju nisu plaćene odgovarajuće obaveze državi” (Ekonomski leksikon, 1995). Kao čimbenici koji određuju veličinu sive ekonomije u pojedinoj zemlji ovdje se navodi nerazvijenost pravnog, gospodarskog i političkog sustava, obilježja opće ekonomske situacije u zemlji koja uključuje pad životnog standarda i visoku nezaposlenost, politika visokih poreza, tradicija, organizirani kriminal i dr.

Prema P. Bejakoviću (1994), jednom od rijetkih autora koji se sustavno bavio ovom problematikom, siva ekonomija u Hrvatskoj može obuhvaćati cijeli niz različitih djelatnosti, kao što su rad na crno i u “fušu” redovno zaposlenog i nezaposlenog urbanog stanovništva; neevidentirane djelatnosti u poljodjelstvu; preprodaja deviza; manipulaciju s nekretninama i izgradnja na crno; neprijavljeno iznajmljivanje stanova i kuća; šverc i preprodaja poljoprivrednih i industrijskih proizvoda; neprijavljene djelatnosti u turizmu te aktivnosti tipa “sam svoj majstor” (različiti tipovi usluga, kućnih popravaka i slično).

Jedan od ciljeva našeg istraživanja bio je da utvrdi u kojem obujmu mlada generacija sudjeluje u neslužbenom gospodarstvu kao i da se istodobno odgovori

na pitanje tko su mladi ljudi koji rade na crno. Zanimalo nas je također koji su razlozi prihvaćanja poslova na crno, u kojim djelatnostima je ova pojava dominantno prisutna te kakav je stav prema nezaposlenosti ovog dijela mladeži.

2. Obilježja participacije u radu na crno

Dobiveni rezultati potvrdili su pretpostavku s kojom se i krenulo u istraživanje – da je jedna od značajnih posljedica nezaposlenosti i visoka uključenost mladih ljudi u neformalno tržište rada. Na pitanje koje smo postavili svim ispitanicima: “Da li si do sada zarađivao sredstva za život obavljajući neke poslove na crno (u ‘fušu’)?”, 38,5% (654 od ukupno 1700 anketiranih) odgovorilo je potvrdno.

Ono što je posebno zabrinjavajuće jest podatak (tablica 1) da je za gotovo trećinu mladih ljudi koji rade na crno to jedini način pribavljanja sredstava za život, te da više od 40% anketiranih na ovaj način podmiruje životne troškove.

Tablica 1: Razlozi prihvaćanja obavljanja poslova na crno

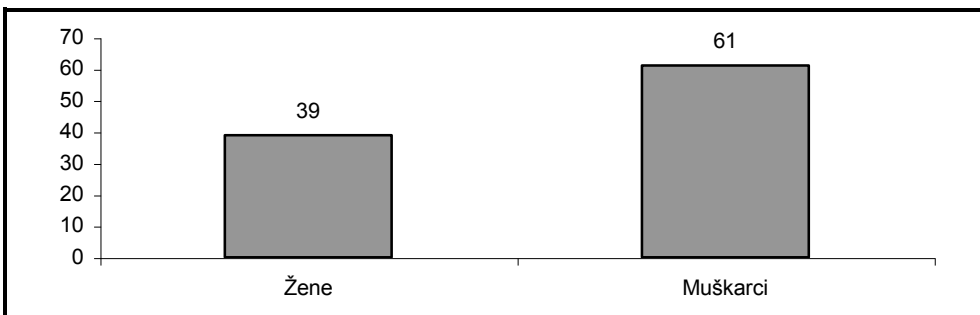
Navedi najvažniji razlog zbog kojeg prihvaćaš raditi poslove na crno?	%
To je jedini način da pribavim sredstva za život.	28,9
Tako pridonosim obiteljskom budžetu.	12,6
Na taj način zarađujem za džeparac i osobne potrebe.	48,8
Nešto drugo	8,1
Bez odgovora	1,6

Sociodemografska analiza strukture ove populacije pokazala je da možemo uspostaviti određenu tipologiju pojedinih segmenata mladih koji su natprosječno uključeni u obavljanje poslova na crno, a s obzirom na njihovu spolnu i dobnu pripadnost, stupanj obrazovanja te društveno-ekonomski i rezidencijalni status. Prezentacija dobivenih rezultata temelji se na univariatnoj analizi odnosno određivanju frekvencija i postotaka odgovora ispitivanog subuzorka mladih (N= 654).

Prema dobivenim podacima (grafikon 1) očita je znatna nadzastupljenost mladića u odnosu na djevojke u radu na crno. Jednim dijelom ovakvo stanje zasigurno je posljedica i inače veće prisutnosti žena u ukupnom broju nezaposlenih pa samim time i smanjenom ponudom tzv. ženskih poslova na neformalnom tržištu rada. Građevinarstvo, primjerice, kao jedno od najzastupljenijih područja u kojemu se radi neprijavljeno, sadrži veliki broj djelatnosti koje su zbog svog nerijetko teškog fizičkog karaktera primjerenije muškarcima. No, očito je da je spolno determinirana podjela rada još uvijek prisutna. Primjerice, pregled upućenih studenata na ugovoreni posao posredovanjem Studentskog

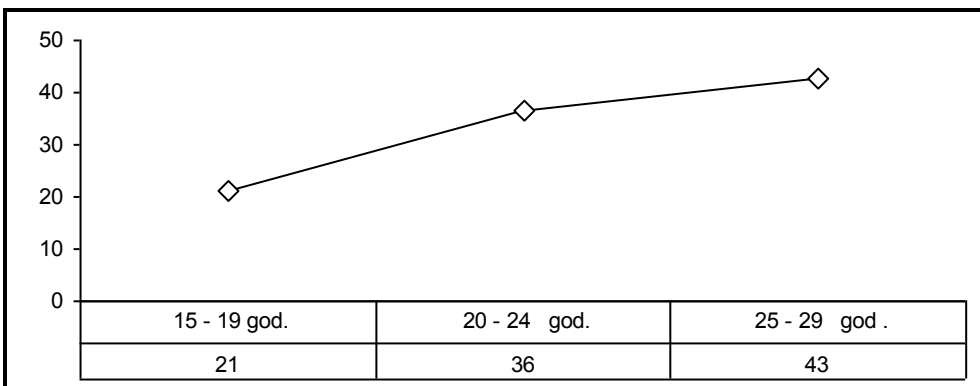
servisa pokazuje da djevojke prevladavaju u tradicionalno ženskim poslovima kao što su administrativni poslovi i čišćenje, a mladići u tipično “muškim” poslovima, poput prijenosa namještaja, utovara-istovara robe, skladišno-transportnih ili drugih teških fizičkih poslova. S druge strane, za ovako veliku razliku u participaciji spolova važna je i činjenica da žene još uvijek čine veći dio uzdržavanog stanovništva te da još uvijek funkcionira opći društveni stereotip prema kojemu je muškarac taj koji se “mora snaći”, odnosno na bilo koji način priskrbiti sredstva za svakodnevnu egzistenciju.

Grafikon 1: Sudjelovanje u radu na crno i spol ispitanika (%)

Razmatranje različitih dobnih skupina unutar mlade populacije također je ukazalo na izraženu podjelu s obzirom na starost ispitanika. Iz grafikona 2 jasno je da sudjelovanje u radu na crno raste usporedno s pomicanjem dobne granice ispitanika.

Grafikon 2: Sudjelovanje u radu na crno i dob ispitanika (%)

Završetak školovanja i nemogućnost pronalaženja zaposlenja te sve dulje trajanje nezaposlenosti glavni je razlog prihvaćanja rada na crno. Mladi preuzimaju bilo kakav posao u situaciji kada nemaju izgleda niti izvjesne perspektive za pronalaženje redovitog zaposlenja. Ukoliko su zaposleni (tablica 2) dodatno zarađuju u “fušu” kako bi nadopunili obiteljski budžet što u kriznoj socijalnoj situaciji, kada veliki broj ljudi radi a ne dobiva plaću ili prima minimalne naknade kojima ne mogu podmiriti osnovne egzistencijalne potrebe, ne predstavlja stvar slobodnog izbora već način preživljavanja. Stalan rast sive ekonomije, što potvrđuju i rezultati našeg istraživanja, direktna je posljedica rasta službeno registrirane nezaposlenosti, odnosno teške gospodarske situacije u zemlji.

Tablica 2: Sudjelovanje u radu na crno i socioprofesionalni status ispitanika

Socioprofesionalni status	Rad na crno	
	f	%
Zaposlen	261	39,8
Nezaposlen	198	30,2
Učenik	74	11,4
Student	121	18,6

Visok udio zaposlenih u ukupnom broju onih koji rade na crno potvrđuje i opće prihvaćeno mišljenje da je tzv. rad u “fušu”, odnosno neprijavljena djelatnost izvan radnog vremena, najrašireniji oblik sive ekonomije u Hrvatskoj. Veći udio zaposlenih od nezaposlenih govori i o tome da je onima koji su integrirani u radni proces lakše doprijeti i do dodatnih, neprijavljenih poslova.

Uz nezaposlenu mladež unutar sive ekonomije nerijetko participiraju i mladi koji se nalaze u procesu redovnog školovanja – učenici i studenti. Za ilustraciju navodimo dva primjera studija slučajeva dvojice bivših srednjoškolaca koji su za vrijeme svog školovanja – iz različitih pobuda, redovito zarađivali novac obavljajući veliki broj različitih neprijavljenih poslova.¹

Slučaj 1. Kao srednjoškolac i polaznik zrakoplovno-tehničke škole u Zagrebu gdje je živio kao podstanar Nenad nije bio uspješan učenik. Zbog nediscipline morao je napustiti redovnu nastavu te je to vrijeme koristio kako bi zaradio neki novac. Radio je kod keramičara u malom mjestu na granici s Mađarskom kamo ga je svako jutro, zajedno s još jednim mladićem, dovezio poslodavac. Posao se sastojao u oblaganju crkvenog poda kamenim pločama te

¹ Navedeni primjeri korišteni su pri analizi participacije mladih u sivoj ekonomiji koju sam izradila 1996. godine za potrebe IARD-a (Instituta za istraživanje mladih iz Milana), a u sklopu projekta Odjela za mlade Europske komisije.

je miješao cement i pijesak, ravnao podlogu za pod i rezao kamene ploče na stroju. Dnevno je dobivao 70 kuna i ručak, a posao je trajao dva tjedna. Zatim je za jedno privatno građevinsko poduzeće radio na pomoćnim fizičkim poslovima, a cijelo jedno ljeto proveo je radeći kao pomoćni radnik pri privatnom soboslikarskom obrtu za 30 DEM dnevno. Nenad napominje da i njegova mlađa sestra povremeno radi na crno kao konobarica i da uspijeva zaraditi i do 700 DEM mjesečno, a ističe i to kako većina njegovih prijatelja koja je završila srednju zanatsku školu nema posla i zato prihvaća poslove na crno.

Slučaj 2. Potpuno je drugačiji slučaj Valtera, odličnog učenika iz situirane zagrebačke obitelji, koji je različite poslove za novac počeo obavljati već u osnovnoj školi kada je prva radna iskustva stjecao pomažući u frizerskim salonima, videotekama i pizzerijama. Tvrdi da radi zato što mu je to zanimljivo a sav novac potroši kao dodatni džeparac. Sa šesnaest godina već ima iskustvo u zastupanju proizvoda jedne prestižne kozmetičke tvrtke i uživa u mrežnom marketingu te prezentaciji proizvoda po privatnim kućama gdje uz “malo rada zaradi dosta novca”. Planirao je ljeti raditi i na benzinskoj stanici kao perač automobilskih stakala, jer bi na taj način zaradio i do 1000 DEM, iako je potrebna dobra veza da bi se takav posao i dobio.

Vrlo je malo empirijskih podataka na temelju kojih bi mogli pouzdano zaključivati o broju studenata uključenih u rad na crno. Iz našeg istraživanja proizlazi da je od ukupnog broja mladih ljudi otprilike 19% studenata uključeno u neformalno tržište rada. Prema rezultatima istraživanja o dodatno plaćenim poslovima članova kućanstva u razdoblju od veljače 1994. do veljače 1995., koje je proveo Centar za istraživanje marketinga, proizlazi da su članovi svakog četvrtog kućanstva (24%) u Hrvatskoj obavljali neki dodatno plaćeni posao. Od ukupnog broja ljudi koji su obavljali takve poslove 16% bili su studenti (Bejaković, 1994 i 1997). Dodatnu poteškoću čine i kategorizacije pojedinih autora koji studente svrstavaju u zajedničku grupaciju s kućanicama, nezaposlenima i umirovljenicima što otežava komparaciju dobivenih rezultata (Bičanić, 1997). Iako pri zapošljavanju studenata posreduje Studentski servis zna se događati da poslodavci zapošljavaju studente izbjegavajući službeno posredništvo što njima omogućuje smanjenje financijskih davanja, a studentima povećanje naknade. Česti su i slučajevi da mladež koja nema pravo na korištenje ovih usluga koristi iskaznicu prijatelja ili poznanika koji za takvu pomoć uzimaju određenu proviziju.

Nadalje, analiza djelovanja varijable formalnog obrazovanja (tablica 3) pokazala je da je najveći dio onih koji rade na crno – čak 82%, stručno osposobljeno (od radničkih zanimanja do fakulteta). Stručni radnici također čine većinu i među evidentiranim nezaposlenima u Hrvatskoj.

Tablica 3: Sudjelovanje u radu na crno i stupanj obrazovanja ispitanika

Stupanj obrazovanja	Rad na crno	
	f	%
OŠ i manje	118	17,9
Ind./zanatska škola	164	25,0
Srednja škola	286	43,8
VŠS, VSS i više	88	13,3

Naši rezultati potvrdili su i činjenicu da je potražnja za ovom vrstom radne snage veća u gradskim naseljima, u kojima bilježimo i prostornu koncentriranost mladih i izraženiju nezaposlenost: 57,5% naših ispitanika stalno boravi u gradovima, od čega čak 19,5 % u gradu Zagrebu (tablica 4). Preteže dakle urbana populacija mladih u strukturi ispitanika koji obavljaju poslove na crno i zbog većih mogućnosti nalaženja ovakvih poslova u gradskim sredinama.

Tablica 4: Sudjelovanje u radu na crno i tip naselja

Mjesto stanovanja	Rad na crno	
	f	%
Selo	278	42,5
Mali grad	152	23,3
Veliki grad	96	14,7
Zagreb	128	19,5

Kada se radi o područjima rada na crno (tablica 5) mladi ljudi najprisutniji su u onim djelatnostima za koje je i inače poznato (prema nalazima inspekcije rada) da okupljaju najveći broj neprijavljenih radnika – više od 57% zaposleno je u ugostiteljstvu, trgovini ili građevinarstvu.

U građevinarstvu potražnja za radnicima znatno nadmašuje ponudu. Poznato je da veliki broj mladih ljudi, često nekvalificiranih ili niže obrazovanih sudjeluje u ovim poslovima. Najviše se traže zavarivači, zidari, graditelji, komunalni radnici i druge kvalificirane struke a nezaposleni rijetko prihvaćaju stalni posao zbog niske plaće dok radom na crno ovdje mogu zaraditi i 100 DEM dnevno. Primjeri rada na crno zabilježeni su i u velikim tvrtkama kao što su to neka brodogradilišta. A kada se radi o trgovini zanimljiv je primjer iz Izvješća Državnog odvjetništva o gospodarskom kriminalitetu (1995) podnijetog Saboru, u kojemu se navodi kako su sve veći problem poduzeća koja kupuju robu po veleprodajnim cijenama a potom prodaju na “crno” po višim cijenama čime se izbjegava plaćanje poreza. U takav način poslovanja uključuje se sve veći broj

međusobno povezanih osoba koje djeluju po principu podjele rada – neki su zaduženi za nabavu robe, a drugi za daljnju prodaju.

Tablica 5: Struktura zaposlenih na crno prema djelatnostima

Područje rada na crno	%
Ugostiteljstvo	23,8
Trgovina	17,8
Građevinarstvo	15,6
Sitni pomoćni radovi	7,9
Intelektualne usluge	7,8
Poljoprivreda	3,4
Nešto drugo	11,9
Bez odgovora	11,8

Mladi su, također, posebice oni s visokim obrazovanjem, unutar sive ekonomije prisutni i u području intelektualnih usluga (npr. davanja instrukcija iz pojedinih školskih predmeta, knjigovodstvenih usluga i slično), ali i informatici u području softvera.

Iako u istraživanje nije bilo uvršteno pitanje o načinima na koje mladi dolaze do informacija o mogućnostima nelegalnog zapošljavanja, poznato je da je učestalo informiranje ono putem oglasa u novinama – najtiražniji dnevni listovi redovito objavljuju tzv. “male oglasnike” u kojima se specificira potražnja za određenom vrstom radne snage. Oglasi u novinama često pozivaju na relativno uobičajene poslove – npr. rad u kafićima i disco klubovima – a tek kontakt s poslodavcem otkriva da se uz to traže i druge usluge. Često je i usmeno prenošenje informacija metodom “od usta do usta” ili preko prijatelja i susjeda. Posao se, najčešće fizički, traži nerijetko i na poznatim mjestima okupljanja raspoložive radne snage kao što je to tržnica. Prisutna je i pojava plaćanja informacija o mogućnosti zapošljavanja – npr. za odlazak na brod zna se tražiti i nekoliko tisuća maraka. Mladi iz pojedinih krajeva zemlje, kao što je to npr. Istra, dnevno odlaze u susjednu Italiju te preko pojedinaca ili posrednika u zapošljavanju sudjeluju na sezonskim poslovima, npr. branju poljoprivrednog uroda, ispomoći u kući, čuvanju starijih i bolesnih (prema informacijama iz Odjela za zdravstvo, socijalnu skrb i rad Istarske županije).

Jedan od važnih indikatora općeg društvenog položaja ove grupacije mladih jest i trajanje neprijavljenog rada. Stoga je od ispitanika zatraženo da odgovore i na pitanje koliko dugo su bili zaposleni na crno. Za najveći dio anketiranih rad na crno nije privremeno rješenje: dulje od 6 mjeseci radilo je

neprijavljeno više od 50% mladih, a blizu 20% na ovaj način zarađuje za život dulje od dvije godine (tablica 6).

Tablica 6: Trajanje zaposlenja na crno

Trajanje	%
Do 6 mjeseci	36,3
Od 6 mjeseci do 1 godine	18,2
Između 1 i 2 godine	13,1
Više od dvije godine	19,6
Bez odgovora	12,8

Posljedice su ovakvog stanja višestruke: osim što negativno utječu na državni proračun uslijed neplaćanja poreza i doprinosa, one dovode i do situacije da se mladi ljudi koji su prinuđeni prihvaćati nelegalne poslove istodobno odriču i najosnovnijih prava iz rada i na temelju rada. Siva ekonomija donosi izravnu štetu samom radniku i to ponajprije zbog nemogućnosti dobivanja mirovinsko-invalidskog osiguranja, zdravstvenog osiguranja, doplatka za djecu kao i drugih prava koja proizlaze iz redovnog radnog odnosa.

Potrebno je istaknuti i to da je čak 45,2% anketiranih radilo na crno kod više od dva poslodavca što ukazuje na visoki stupanj fluktuacije ovog segmenta radne snage. Jednom dijelu mladeži, posebice onome koji na taj način zarađuje za džeparac i druge "osobne potrebe" povremeni rad kod većeg broja poslodavaca zasigurno ne predstavlja problem. S druge strane, poslodavcima koji učestalo koriste rad neprijavljenih radnika (kako bi izbjegli plaćanje doprinosa) ne odgovara, zbog prijetnji od sankcija, njihovo dugoročno zadržavanje.

3. Umjesto zaključka

Dosadašnja analiza sociodemografskih obilježja naših ispitanika pokazala je da, na temelju dobivenih rezultata, možemo skicirati profil tipičnog pripadnika mlade generacije koji najčešće sudjeluje u nekom od oblika sive ekonomije. *Radi se o urbanim, zaposlenim, ali i nezaposlenim mladićima starije dobne skupine sa završenom srednjom školom.* Ova obrazovna skupina, kao što je to dobro poznato, ujedno je i naprisutnija unutar skupine nezaposlene mladeži.

Stav prema nezaposlenosti mladih koji su uključeni u rad na crno ne razlikuje se od stava naše cjelokupne anketirane populacije. I oni, kao i najveći dio (60%) svih anketiranih ispitanika, smatraju da je danas u Hrvatskoj nezaposlenost najvažniji problem, te da smanjenje nezaposlenosti treba biti jedan od najvažnijih ciljeva hrvatske politike. Isto je zabilježeno i kada se radi o ocjeni

odnosa društva prema rješavanju ovog, još uvijek, dominantnog problema prvenstveno mlade generacije. I u ocjeni ovoga pitanja, mladi koji rade na crno gotovo se i ne razlikuju od procjene dobivene na razini svih ispitanika.

Smatramo da ni danas ponovljeno istraživanje ne bi donijelo bitno drugačije rezultate. Nezaposlenost se u navedenom periodu još više povećala, a rast sive ekonomije nije zaustavljen. Prošlih se godina, prilikom saborskih rasprava o radu na crno, zahtijevalo uvođenje strogih sankcija za poslodavce koji ne prijavljuju radnike i donošenje takvih zakona koji će spriječiti sivu ekonomiju. Ovih se dana prilazi reformi radnog zakonodavstva koja osim sankcija za poslodavce predviđa sankcije i za radnike koji rade na crno, što je naišlo na popriličnu osudu nezaposlenih. To je i razumljivo, jer se poslovi na crno uglavnom prihvaćaju iz nužde i nemogućnosti drugog izbora. No, nikakvim represivnim mjerama ne može se zaustaviti rast sive ekonomije u uvjetima krize cjelokupnog gospodarskog sustava zemlje. Zaustavljanje daljnjeg rasta nezaposlenosti, a time i sive ekonomije, moguće je samo donošenjem jasne gospodarske strategije kao jednog od najvažnijih uvjeta otvaranja novih radnih mjesta, a time i stvaranja pretpostavki za podizanje stupnja integracije mladih ljudi u društvo i njegove institucije.

Literatura

- Baletić, Z. – ur. (1995): *Ekonomski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža/Masmedia.
- Bejaković, P. (1994): Siva ekonomija u svijetu i osnovica za njeno analiziranje u Hrvatskoj. *Financijska praksa* 18(2):79-107.
- Bejaković, P. (1995): Metode mjerenja i fenomen sive ekonomije u Hrvatskoj. *Financijska praksa* 19(4):317-346.
- Bejaković, P. (1997): Procjena veličine neslužbenog gospodarstva u izabranim zemljama. *Financijska praksa* 21(1-2):91-125.
- Bićanić, I. (1997): Mjerenje veličina i promjena neslužbenog gospodarstva. *Financijska praksa* 21(1-2):15-29.
- Štimac, H. (1990): Nezaposlenost i diskriminacija, u: Ilišin, V. i drugi: *Ogledi o omladini osamdesetih*. Zagreb: IDIS.

Dokumenti, statističke i druge publikacije:

- Godišnjak 1998*. Zagreb: Hrvatski zavod za zapošljavanje.
- Izješća Hrvatskog državnog sabora* (1998), br. 210.

Izvešće o gospodarskom kriminalitetu (1995). Zagreb: Državno odvjetništvo
Republike Hrvatske.

Nacionalna politika zapošljavanja (1998). Vlada RH od 10. veljače 1998.

Saborska izvješća (1994), br. 119.

Saborska izvješća (1994), br. 131.

Vlasta Ilišin

INTERESI I SLOBODNO VRIJEME MLADIH

1. Uvod: problem i pristup

U hrvatskoj se sociologiji mladeži slobodno vrijeme ispituje već od šezdesetih, a interesi od sredine osamdesetih godina protekloga stoljeća. U većini tih istraživanja korišteni su slični pristupi i metodologija. Ipak, prije analize ovdje dobivenih rezultata nužno je ukratko elaborirati teorijsko-metodološka polazišta ovoga segmenta istraživanja.

Interesi se ovdje promatraju i kao zaseban problem i kao fenomen koji je neposredno povezan s načinom korištenja slobodnog vremena mladih. Za potrebe istraživanja interesi su shvaćeni kao “jedan oblik (uglavnom terminalnih) vrijednosti za koje je karakteristična zaokupljenost svijesti omiljenim sadržajima i/ili bavljenje određenim aktivnostima” (Pantić, 1980:29) ili, drukčije rečeno, kao “specifična upravljenost ličnosti u izboru ili davanju prednosti ovom ili onom sadržaju” (Smolić-Krković, 1970:37).

Iz navedenih sociopsiholoških definicija očito je da su najadekvatniji termini za interese glagoli “mariti” ili “zanimati se (za)”. Na osnovi konzultiranja obimne teorijske literature D. Pantić (1980:138) zaključuje da ne postoje posebne teorije interesa pri čemu osnovne značajke promatranog fenomena pregnantno sistematizira ovako: “Interesi su jedno od *distinktivnih ljudskih obilježja* (neke više životinjske vrste, doduše, imaju sposobnost da 'predestinirano' reagiraju); ona su *univerzalna*, jer svi ljudi posjeduju izvjesne interese; važna su kao *pokazatelji zrelosti*, razvijenosti ličnosti [...] i govore, djelomično, o *kapacitetima ličnosti* [...]. Interesi su značajna *motivaciona svojstva*; predstavljaju *svjesne, stalne i stabilne pokretače*, a neke vrste se zasnivaju na korespondirajućim motivima. Centralni interesi se rano formiraju, dugovječni su i bez pretjerivanja se može reći da pripadaju *najstabilnijim ljudskim dispozicijama* [...], ali to ne znači da su interesi apsolutno nepromjenjivi. Interesi imaju *važne funkcije u svim periodima našeg života* (u igri, učenju, radu, izboru poziva, provođenju slobodnog vremena). Suštinska uloga interesa je i u *formiranju identiteta* [...], u *kreativnom procesu* [...], u *samoaktualizaciji* [...]. Interesi su jedan od bitnih *kohezivnih činilaca malih i neformalnih grupa* (grupe vršnjaka, rekreativne grupe itd.). Oni ispunjavaju i oplemenjuju *slobodno*

vrijeme, pružaju mu sadržaj i daju smisao. Interesi su *važni za društveni život* zato što mogu biti ugrađeni u grupne ciljeve, da se institucionalno zadovoljavaju, stječu se pomoću socijalnog učenja, kao i zato što su drugi ljudi za neke vrste interesa neophodan i glavni cilj (humanitarni, gregarni interesi itd.). Očigledna je relevantnost interesa i za *političku praksu*, posebno za procjenu akcijskog potencijala, stjecanje uvida u demokratičnost određene sredine, zaključivanje o karakteristikama društvene strukture, ideološkom projektu, devijantnim pojavama.” Ovome valja dodati da su interesi hijerarhijski organizirani i formirani interakcijom povijesnih, socijalnih i individualnih činitelja, te da u formiranju interesa sudjeluju poznati socijalizacijski agensi – obitelj, obrazovne institucije, vršnjaci, mediji, crkva i uopće društvo u kojem pojedinac živi – i to kroz procese sazrijevanja, učenja i samokreacije.

Interesi se mogu klasificirati na različite načine, a u ovom istraživanju koristi se sadržajna klasifikacija, jer ona omogućuje uvid u ono što mlade najviše zanima ili ne zanima. Treba još podsjetiti da se interesi ne manifestiraju samo kroz aktivnosti nego i kroz emocije i razmišljanja. Kako bi se olakšao uvid u interesnu strukturu mladih ispitivani su tzv. *deklarirani interesi*, što znači da se radi o samoprocjeni ispitanika o stupnju vlastitog interesa za određene stvari i pojave, a što obuhvaća sve tri osnovne komponente (kognitivnu, emocionalnu i ponašajnu).

Slobodno vrijeme je fenomen nastao u industrijskoj civilizaciji kada dolazi do ubrzanog tehnološkog razvoja i masovnog zapošljavanja, a paralelno s tim i do skraćivanja radnog vremena (Martinić, 1977). Slobodno se vrijeme u svakodnevnom životu i u sociološkoj znanosti prije svega promatra u relaciji spram društveno obveznoga rada. Pritom se smatra da karakter rada u znatnoj mjeri određuje ponašanje pojedinca u njegovu slobodnom vremenu, ali i pretpostavlja da način korištenja slobodnog vremena može utjecati na karakter rada (Burns, 1973; Parker, 1975; Božović, 1979). No kako je slobodno vrijeme postalo masovna pojava i kako se, uvjetno rečeno, osamostalilo kao zasebna sfera svakodnevnoga života raste i njegova važnost u toj mjeri da neki autori sugeriraju da u suvremenom životu izbor profesije može ovisiti i o poželjnom obrascu slobodnog vremena (Rapaport & Rapaport, 1974; Parker, 1985).

Dihotomija rad – slobodno vrijeme (dokolica) najčešće se tumači kroz diskurs o “carstvu nužnosti” naspram “carstva slobode” pri čemu je dokolica ono područje svakodnevnoga života u kojem pojedinac može realizirati neke od svojih sposobnosti i interesa koji u drugim područjima bivaju zanemareni. Drukčije rečeno, odsutnost prinude i različitost sadržaja u slobodnom vremenu načelno omogućuju da se u okviru tog vremena razvijaju postojeći ljudski potencijali koji u profesionalnom radu nisu iskorišteni. Dakako, to ne znači da se te mogućnosti doista i koriste, jer je “slobodno vrijeme prostor u kojem se,

možda bolje nego u drugim prostorima, aktivnostima i segmentima društvene strukture, zrcale bezbrojne mogućnosti čovjekova napretka i nazatka, samootuđenja i razotuđenja u beskonačnoj 'igri' njegovih antropoloških karakteristika” (Žugić, 2000:59).

Iz povezanosti rada sa slobodnim vremenom proizlaze i dva osnovna pristupa tom fenomenu: za jedan pristup dominantna je dimenzija vremena kao takvog, dok je za drugi karakteristična koncentracija na kvalitetu slobodnoga vremena (Parker, 1985). U tom se kontekstu može prepoznati osnovna distinkcija u određivanju sadržaja slobodnog vremena: s jedne strane radi se o slobodnom vremenu kao cjelokupnom ostatku vremena nakon društveno obveznog rada koje obuhvaća različite aktivnosti (eventualno društvene i obiteljske obveze, dodatni rad i slično, te aktivnosti neobligatornoga karaktera), a s druge strane o slobodnom vremenu kao onom vremenu koje obuhvaća samo aktivnosti izabrane isključivo slobodnom voljom pojedinca. Stoga se potonje shvaćanje slobodnoga vremena može označiti i terminom *dokolica*, dok šire shvaćeno slobodno vrijeme uz dokolicu obuhvaća i tzv. poluslobodno vrijeme u kojemu pojedinac obavlja aktivnosti koje su nužne, ali ne spadaju u društveno obvezni rad (Dumazedier, 1972). U ovom je istraživanju naglasak stavljen na onaj dio slobodnog vremena koji se izjednačava s dokolicom a koja je definirana kao “zanimanje kojem se pojedinac može posvetiti po miloj volji, izvan profesionalnih, obiteljskih i društvenih nužnosti i obveza, da bi se odmorio, zabavio i kultivirao” (J. Dumazedier u Lefebvre, 1988:153). Ovdje treba naglasiti i da slobodan izbor aktivnosti nije apsolutno neuvjetovan. Naime, aktivnosti u dokolici istodobno su određene tzv. subjektivnim faktorima (društveni položaj mladih i njihovih roditelja, obrazovanje, sposobnosti, stečene navike itd.), ali i tzv. objektivnim faktorima (kulturno nasljeđe uže i šire okoline, aktualna ponuda i dostupnost određenih sadržaja i slično).

Navedena definicija dokolice ujedno upućuje i na tri osnovne funkcije uže shvaćenog slobodnog vremena: odmor (rekuperacija), zabava i razvoja te razvoj ličnosti (Dumazedier, 1967). Uloga slobodnog vremena u svakodnevnom životu pojedinca naročito se aktualizira kada se proučavaju mladi zbog toga što barem dio mladeži prolazi kroz intenzivno formativno razdoblje. To implicira da se mladi socijaliziraju i kroz aktivnosti u slobodnom vremenu. Stoga se u istraživanju slobodnog vremena mladih akcent stavlja na tzv. kultiviranu dokolicu koja potencijalno najviše pridonosi razvoju ličnosti. Pritom je poglavito riječ o kulturnim aktivnostima shvaćenim kao stvaranje i korištenje kulturnih sadržaja i oblika pri čemu se kultura razumijeva kao zaseban sektor duhovne proizvodnje koji obuhvaća umjetničke, znanstvene, obrazovne i informativne djelatnosti (Puhovski, 1979).

Teoretičari kulture dijele kulturu na različite načine, a za potrebe ovog istraživanja relevantna je distinkcija između tzv. elitne ili klasične te masovne ili urbane kulture. Budući da je u suvremenom društvu masovna kultura ostvarila enormnu ekspanziju, valja se podsjetiti da je ona definirana kao “kultura stvorena prema masovnim normama industrijske proizvodnje, širena tehničkim sredstvima masovne difuzije (...), a obraća se društvenoj *masi*, tj. jednom divovskom aglomeratu jedinki, skupljenih neovisno od unutrašnjih struktura društva (klase, porodice, itd.)” (Moren, 1979:12) što znači da se od klasične kulture razlikuje po tehnološkoj osnovici stvaranja i prenošenja i po obuhvatu potencijalnih recipijenata. No, to istodobno ne podrazumijeva automatsku degradaciju artefakata masovne kulture kao što je bio slučaj prije tri-četiri desetljeća kada je došlo do “booma” produkata masovne kulture. Dapače, kako je od tada prošlo dosta vremena, u kojem je u okrilju masovne kulture nastalo mnogo sada već “klasičnih” umjetničkih djela, najprimjerenije je suvremenu kulturu mladih izučavati integralno i bez forsiranja antagonizama između elitne i masovne kulture. Posebice je neproduktivno unaprijed inzistirati na vrijednosno obojenim podjelama, jer je iskustvo već pokazalo da mnogi kulturni fenomeni u doba nastanka nisu od strane suvremenika prepoznati kao nova kulturno respektabilna kvaliteta.

Cilj analize interesa i slobodnog vremena mladih jest ustanoviti distribuciju, hijerarhiju i strukturiranost promatranih interesa i aktivnosti u slobodnom vremenu, utjecaj sociodemografskih, sociostrukturnih i sociokulturnih obilježja mladih na interese i slobodno vrijeme, te promjene u ispitivanim područjima koje su se zbile u novim društvenim okolnostima. Pritom se polazi od osnovne *hipoteze* da su promjene više zahvatile hijerarhiju nego strukturu interesa i slobodnoga vremena te da na interese i slobodno vrijeme značajno utječu sociostrukturna i sociokulturna obilježja mladih.

Za analizu eventualnih razlika unutar mladih korišteno je devet tzv. nezavisnih varijabli: spol, dob, socioprofesionalni status, obrazovanje oca, obrazovanje ispitanika, mjesto stanovanja, regionalna pripadnost, bračni status i religiozna samoidentifikacija. Tumače se samo one razlike koje su značajne na razini .0001 i manje.

2. Deklarirani interesi

Kao što je uvodno naznačeno, u ovom istraživanju ispitivani su deklarirani i to sadržajno klasificirani interesi. Ispitanici su samoprocjenu 15 različitih interesa obavili na trostupanjskoj ljestvici intenziteta interesa (“veliki”=3, “srednji”=2, “nikakav”=1). Budući da su interesi na istovjetan način ispitivani i 1986. godine (s tom razlikom da su tada bila ponuđena dva interesa manje), u

tablici 1 prikazuju se prosječne vrijednosti i postoci odgovora na ekstremnim stupnjevima za obje godine ispitivanja.

Tablica 1: Komparativni prikaz hijerarhije interesa

Interesi	1986.			1999.		
	Veliki (%)	Nikakav (%)	a.s.	Veliki (%)	Nikakav (%)	a.s.
Prijateljstva i poznanstva	69,5	2,4	2,66	85,5	0,6	2,85
Zabava i razonoda	57,6	2,9	2,54	71,1	1,4	2,70
Seks i ljubav	47,5	6,2	2,40	70,9	1,5	2,69
Putovanja	-	-	-	66,8	3,3	2,64
Obiteljski život, brak i djeca	-	-	-	63,9	5,5	2,58
Rad i posao	53,9	4,4	2,49	54,2	2,7	2,52
Školovanje i obrazovanje	41,4	6,5	2,34	53,6	5,7	2,48
Sport i sportska zbivanja	37,3	9,7	2,27	41,2	11,6	2,30
Znanost i znanstvena dostignuća	30,8	10,8	2,19	37,6	10,0	2,28
Tehnika i tehnička dostignuća	24,5	14,8	2,09	34,9	15,7	2,19
Umjetnost i kultura	27,3	15,6	2,11	32,1	15,6	2,17
Vjera i vjerski život	12,6	48,0	1,63	29,0	22,0	2,07
Nacionalna prošlost i sudbina vlastite nacije	16,7	26,8	1,89	17,9	25,2	1,93
Politika i politička zbivanja	15,7	23,6	1,91	9,2	49,1	1,60
Vojska i vojne stvari	20,8	33,8	1,86	12,9	53,8	1,59

Prvo što pada u oči kada se usporede pokazatelji iz 1986. i 1999. godine jest da je među mladima porastao interes za gotovo sve ispitivane fenomene. Taj porast osobito je izražen u pogledu interesa za vjeru i vjerski život, a potom interesa za seks i ljubav, prijateljstva i poznanstva, zabavu i razonodu, te školovanje i obrazovanje. U tom kontekstu posebno odskoče porast interesa za vjeru i vjerski život, što je i očekivano, jer je u skladu s nalazima drugih istraživanja provedenih tijekom devedesetih koja svjedoče o izrazitom porastu deklarirane religioznosti među hrvatskim stanovništvom, a što se tumači utjecajem rata, procesom retradicionalizacije i promjenom društvenog poretka koji omogućuje slobodnije iskazivanje vjerskih osjećaja (Skledar, Jerolimov 1997; Goja, 2000). Utvrđeni porast interesa mladih za gotovo sve ispitivane pojave sugerira, pak, da je stasala generacija mladih koja je naprosto zainteresiranija za svijet oko sebe na temelju čega bi se moglo pretpostaviti da je integracijski potencijal današnje hrvatske mladeži veći nego mladih prije petnaestak godina. Ukoliko je takva hipoteza točna, može se nadalje pretpostaviti da postojeće blokade za adekvatno

uključivanje mladih u društveni život mogu izazvati još veće nezadovoljstvo i frustracije mladih.

Ipak, porast interesa mladih za svijet oko sebe nije tako jednoznačan, jer pad neočekivano bilježe dva simptomatična interesa: za politiku i politička zbivanja, te za vojsku i vojne stvari. Zanimljivo je da se radi o fenomenima koji su u novom društveno-političkom poretku zadobili znatno veću važnost nego ranije. Konkretno, stvaranjem samostalne države stvorena je i vlastita vojska koja se istodobno dokazala i u ratnim operacijama, a uvođenjem višestranačja politički je život obogaćen legalnom kompeticijom različitih političkih opcija. Sadašnja generacija mladih suvremenik je tih procesa i očito je da ih spomenuti fenomeni ostavljaju razmjerno ravnodušnim. Za vojsku i vojne stvari znatno su manje zainteresirani nego ranije kada Hrvatska vojska nije postojala i razlozi tomu mogu biti višestruki: s jedne strane, postojanje vojnog kompleksa, pa tako i Hrvatske vojske, shvaća se kao neupitna činjenica koja u mirnodopskim uvjetima ne izaziva naročitu pozornost, s druge strane moglo bi se pretpostaviti da je vojska izgubila privlačnost kanala socijalne promocije, s treće strane moglo bi se raditi o narasloj antimilitarističkoj svijesti među mladima, dok bi se s četvrte strane moglo spekulirati da aktualna nezainteresiranost mladih posreduje njihovu manje ili više kritičku distancu od vojske kao razmjerno privilegirane komponente državnog ustrojstva čije djelovanje nije (bilo) podložno kritičkim preispitivanjima. Ukoliko je potonja pretpostavka točna bilo bi zanimljivo nekim novim ispitivanjem ustanoviti što mladi misle o statusu vojske u hrvatskom društvu zajedno sa statusom aktivnog časničkog kadra, vojnih umirovljenika i članova njihovih obitelji. Povijesno nas iskustvo, naime, uči da što se više vremenski distanciramo od rata, posebice u uvjetima gospodarskih teškoća i stagnacije u društvenom razvoju, pod lupu sve više dolaze prava i beneficije proistekle iz sudionništva u ratnim događajima pa govor o (ne)opravdanim privilegijama postaje sve glasniji. U hrvatskoj su javnosti prisutna razmišljanja o prevelikom vojnom proračunu uz netransparentno trošenje sredstava, o prekobrojnom i predobro plaćenom časničkom kadru, o previsokim mirovinama udovica branitelja Domovinskog rata, o velikom broju "lažnih" vojnih invalida... a to izaziva diskusije širih razmjera i implikacija. Premda sve pobrojano nije u nadležnosti Hrvatske vojske, u javnosti se sve to tretira kao kompleks vojske i vojnih pitanja. Kako su mladi inače vrlo osjetljivi na eventualne nepravde, i kako su u nedvojbeno depriviranom položaju, ne bi trebalo čuditi ako se upravo oni pojavljuju kao izraziti kritičari postojeće situacije.

Kada je riječ o padu interesa za politiku i politička zbivanja čini se da se tu nezainteresiranost prije svega može tumačiti kao implicitnu kritiku političkog života u proteklom desetljeću izgradnje demokratskog sustava. Naime, kako

ponuda različitih političkih opcija – opredmećenih kroz enorman broj političkih stranaka – nije pobudila veći interes kod mladih, preostaje pretpostaviti da su oni nezadovoljni postojećim političkim procesima i akterima. To nezadovoljstvo pretvara se u kritičku distanciranost čija je krajnja manifestacija izrazita nezainteresiranost za politiku i politička zbivanja. Dakako, to indicira da je suvremena generacija mladih još više usmjerena na privatnost pa ih i politika, kao eminentno javna djelatnost, ostavlja uglavnom ravnodušnima. Potonja pretpostavka ima djelomičnog uporišta upravo u promjenama koje su se u promatranom razdoblju zbile u interesnoj strukturi mladih – konkretno, izraziti porast interesa za fenomene koji čine privatnu sferu naspram pada interesa za fenomene koji pripadaju javnoj sferi, što dodatno produbljuje jaz između privatnog i javnog.

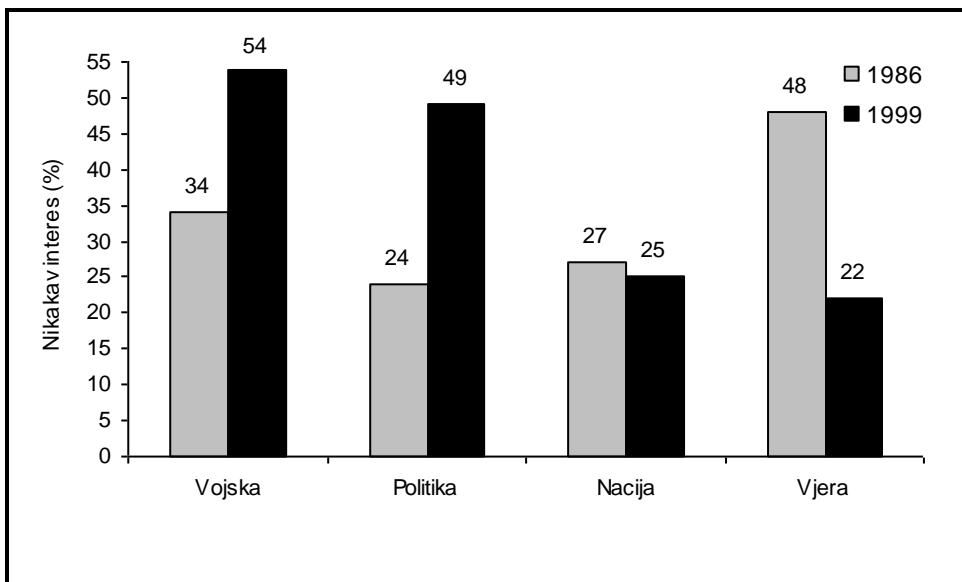
Već rečenom treba dodati da je neočekivano to što je interes za nacionalnu prošlost i sudbinu vlastite nacije tek minimalno porastao. Unatoč činjenici da su intenzivno socijalizirani u ozračju glorifikacije nacije i slavne prošlosti i u izrazito nacionalno homogeniziranom društvu, to upućuje na pretpostavku da mladi nisu svoje interese usmjerili u tom pravcu. Moguće je da činjenicu novostvorene samostalne države uzimaju kao gotov i neupitni okvir, zbog čega razmišljanja o naciji i nacionalnim pitanjima nisu u žiži njihovih interesa. No ipak ostaje intrigantno da proces stvaranja nacionalne države i stalno oficijelno isticanje hrvatstva nisu polučili promjene u smjeru značajnijeg porasta interesa mladih za nacionalne teme.

Sama hijerarhijska struktura interesa u 1999. godini se razmjerno malo promijenila u odnosu na 1986. godinu: interes za seks i ljubav postao je nešto izraženiji od interesa za rad i posao, a slično se dogodilo i s interesom za tehniku i tehnička dostignuća naspram interesa za umjetnost i kulturu. Interes za vjeru i vjerski život popeo se za tri mjesta na ljestvici, dok se interes za politiku spustio za dva, a interes za vojsku za jedno mjesto. Najkraće rečeno, nema značajnih promjena u vrhu ljestvice interesa, dok na začelju ljestvice bitnu promjenu predstavlja znatno bolji plasman interesa za vjeru i vjerska pitanja te opadanje interesa za politiku i vojsku. Da su promjene na dnu ljestvice najindikativnije ilustrira grafikon 1 u kojem su navedene promjene nastale na stupnju “nikakav” interes.

Koncentriramo li se samo na 1999. godinu valja ponovno istaći da su mladi i nadalje najzainteresiraniji za fenomene koji konstituiraju njihov privatni život pa tako za prvih sedam pojava na ljestvici velik interes pokazuje od devet desetina do preko polovine ispitanika. Osrednje su zainteresirani za pojave koje podjednako pripadaju i privatnoj i javnoj sferi, a koje su na ljestvici smještene od osmog do dvanaestog mjesta i za koje od dvije petine do trećine mladih

iskazuje veliki interes. Treću skupinu pojava čine tri zadnje na ljestvici za koje najmanji broj mladih (od petine do desetine njih) iskazuje veliki interes, a koje, kako je rečeno, konstituiraju javnu sferu.¹

Grafikon 1: Promjene u nezainteresiranosti za vojsku, politiku, naciju i vjeru (%)

Dakako, sve skupine mladih ne demonstriraju identičan interes za ispitivane pojave, a što zorno pokazuje daljnja analiza. Iz razloga ekonomičnosti, ali i radi boljeg uvida u strukturiranje interesa mladih, obavljena je faktorska analiza promatranih interesa (tablica 2) te analiza varijance (tablica 3).

¹ Zanimljivo je, ilustracije radi, usporediti nalaze ovog istraživanja s rezultatima istraživanja mladih u Sloveniji (Nastran Ule, 1996:102). Sredinom osamdesetih i 1993. godine (kada su u Sloveniji ispitivani samo učenici) hijerarhija interesa mladih Slovenije bila je gotovo istovjetna podacima o interesima mladih u Hrvatskoj. No, kada se promatraju slovenski podaci iz 1995. godine (kada su ispitani samo studenti) zamjećuju se znakovite razlike na vrhu ljestvice: slovenskim je studentima znatno više stalo do putovanja a znatno manje do zabave i razonode nego hrvatskoj mladeži (unutar koje su za zabavu ponajviše zainteresirani upravo studenti i učenici). Druga indikativna razlika je znatno manji interes slovenske mladeži u devedesetim godina spram vjere i vjerskih pitanja. Treća uočljiva razlika je da su u novije doba mladi Slovenci još manje zainteresirani za politiku i vojsku nego mladi u Hrvatskoj. S druge, pak, strane i među mladima u Sloveniji je u razdoblju između 1986. i 1995. godine došlo do primjetnog porasta interesa za prijateljstva i poznanstva, seks i ljubav te školu i obrazovanje, a oslabili su interesi za nacionalna pitanja, vojsku i politiku što je identično tendencijama zabilježanima među mladima Hrvatske u istom razdoblju.

Tablica 2: Interesne orijentacije

Faktori	Interesi
Faktor I (14,9% zaj. varijance) <i>Spoznajna interesna orijentacija</i>	.734 Znanost i znanstvena dostignuća .688 Umjetnost i kultura .616 Tehnika i tehnička dostignuća .573 Školovanje i obrazovanje .511 Politika i politička zbivanja .364 Nacionalna prošlost i sudbina vlastite nacije
Faktor II (14,0% zaj. varijance) <i>Socijabilna interesna orijentacija</i>	.752 Prijateljstva i poznanstva .719 Zabava i razonoda .701 Seks i ljubav .547 Putovanja
Faktor III (12,1% zaj. varijance) <i>Tradicionalistička interesna orijentacija</i>	.745 Obiteljski život, brak i djeca .696 Vjera i vjerski život .652 Rad i posao .422 Nacionalna prošlost i sudbina vlastite nacije
Faktor IV (10,9% zaj. varijance) <i>Kompeticijska interesna orijentacija</i>	.761 Vojska i vojne stvari .703 Sport i sportska zbivanja .448 Tehnika i tehnička dostignuća

Faktorskom analizom ekstrahirano je ukupno četiri faktora prvoga reda (koji pokrivaju 51,9% ukupne varijance), koji predstavljaju prepoznatljive interesne orijentacije.

Prvi faktor nazvan je *spoznajna interesna orijentacija*, jer ga konstituiraju interesi za različite pojave kojima je, međutim, zajednička komponenta intelektualni angažman ispitanika. Imajući na umu skalarne prosjeke (tablica 1) može se reći da se radi o najmanje zastupljenoj interesnoj orijentaciji. U iskazivanju te orijentacije mladi su razmjerno diferencirani. Kao što se moglo i očekivati, spoznajnu interesnu orijentaciju više zastupaju ispitanici s visokim obrazovanjem, studenti porijeklom iz obitelji u kojima je otac fakultetski obrazovan, te oni koji žive u Zagrebu. Na suprotnom su polu, dakako, niže obrazovani ispitanici (bez ili s minimalnom kvalifikacijom), učenici i zaposleni, oni čiji su očevi niže obrazovani i koji žive na selu. Ovakvo grupiranje obilježja mladih koji se najbolje prepoznaju u zastupanju spoznajne interesne orijentacije nedvojbeno ukazuje na to da se radi o sociokulturno kompetentnijim skupinama mladih. Naime, obrazovanje (i samih ispitanika i njihovih očeva) ističe se kao najvažnija determinanta čemu se pridružuje i utjecaj urbaniziranosti sredine, a što zajedno upućuje na dominantan utjecaj znanih socijalizacijskih agensa: roditelja, škole i uže okoline. Istodobno, odsutnost utjecaja regionalne pripadnosti upućuje na to da sve naše regije podjednako (ne)obiluju mladima željnim novih znanja i spoznaja. Izostanak, pak, utjecaja dobi upućuje na to da se ovaj tip

interesne orijentacije stječe razmjerno rano i da ima tendenciju perzistiranja i u kasnijoj životnoj dobi. Potporu toj pretpostavci daje i činjenica da nije registriran ni utjecaj bračnog statusa kada dolazi do, uglavnom radikalnog, preusmjerenja prioriteta. Odsutnost utjecaja spolne pripadnosti indikativna je utoliko što posredno svjedoči o podjednakoj intelektualnoj radoznalosti i obrazovnim postignućima mladih žena i muškaraca.

Socijalna interesna orijentacija, kao druga ekstrahirana latentna dimenzija, ujedno obuhvaća četiri fenomena za koja su mladi iskazali najveći interes pa se stoga može reći da se radi o najzastupljenijoj interesnoj orijentaciji. S obzirom na sadržaj interesa koji konstituiraju ovaj faktor neupitno je da je riječ o izrazito socijalnoj orijentaciji sa stanovitim primjesama hedonizma. Premda se radi o visoko prihvaćenoj orijentaciji ispitanici se međusobno značajno diferenciraju u pogledu njezina prihvaćanja – od promatranih devet sociodemografskih obilježja, čak njih osam diskriminira ispitanike. Tako rezultati analize varijance pokazuju da u zastupanju socijalne interesne orijentacije osobito prednjače ispitanici u dobi između 20 i 24 godine i oni koji nisu u braku. Za njima slijede stanovnici velikih gradova i Istre i Primorja, te studenti sa srednjim obrazovanjem čiji su očevi visokoobrazovani. Ovim skupinama mladih suprotnost čine ispitanici u dobi između 25 i 29 godina koji su u braku, žive na selu, i to u Istočnoj Hrvatskoj, oni koji su nezaposleni i visokoobrazovani, a čiji su očevi bez kvalifikacija. Navedeni utjecaji socijalnih obilježja ispitanika zanimljivi su, jer upućuju na značajan utjecaj situacijskih okolnosti i procesa maturacije. Preciznije rečeno, življenje u braku i ulazak u stariju omladinsku dob očito smanjuju potrebe, prigode i mogućnosti za druženjima, zabavom i novim intimnim iskustvima. Sazrijevanje se u ovom slučaju poklapa s dobi u kojoj se obično okončava školovanje, dobiva prvo zaposlenje i sklapa brak, a što su svakako okolnosti koje destimuliraju prepuštanje zabavi i druženjima. Indikativno je da su nezaposleni manje socijalno orijentirani i to upućuje na još jedan element njihove frustrirajuće situacije, kao što je znakovito da visokoobrazovana mladež pokazuje smanjeni interes za razonodu. Intrigantno je da socijalnu interesnu orijentaciju mlade žene zastupaju podjednako kao i muškarci, posebice u svjetlu saznanja da su prije petnaestak godina one bile te koje su bile manje zaokupljene ovim tipom interesa (Ilišin, 1988:123). Nastala promjena sugerira da se vjerojatno smanjio socijalni pritisak na mlade žene (koji, inače, proizlazi iz patrijarhalne matrice odgoja) zbog čega danas u socijalnim kontaktima participiraju koliko i njihovi vršnjaci.

Tablica 3: Statistički značajne razlike u zastupanju interesnih orijentacija

Sociodemograf. obilježja	Spoznajna int. orijentacija	Socijabil. int. orijentacija	Tradicion. int. orijentacija	Kompetic. int. orijentacija
<i>Spol</i>			<i>F-omjer=39,47</i>	<i>F-omjer=454,17</i>
Žene			+	-
Muškarci			-	+
<i>Dob</i>		<i>F-omjer=31,62</i>		
15-19 godina		0		
20-24 godine		+		
25-29 godina		-		
<i>Socioprof. status</i>	<i>F-omjer=30,69</i>	<i>F-omjer=8,07</i>	<i>F-omjer=15,84</i>	<i>F-omjer=6,89</i>
Zaposleni	-	0	+	0
Nezaposleni	0	-	+	0
Učenici	-	0	0	0
Studenti	+	+	-	-
<i>Obrazovanje oca</i>	<i>F-omjer=13,52</i>	<i>F-omjer=9,12</i>	<i>F-omjer=17,62</i>	<i>F-omjer=7,19</i>
OŠ i manje	-	-	-	+
KV/VKV	-	0	+	0
Srednja škola	0	0	0	0
VŠS	+	+	-	-
VSS i više	+	+	-	-
<i>Obraz. ispitanika</i>	<i>F-omjer=36,69</i>	<i>F-omjer=6,25</i>	<i>F-omjer=6,23</i>	<i>F-omjer=16,69</i>
OŠ i manje	0	0	0	+
Ind./zanat. škola	-	0	+	+
Srednja škola	0	+	-	-
VŠS, VSS i više	+	-	0	-
<i>Mjesto stanovanja</i>	<i>F-omjer=12,50</i>	<i>F-omjer=9,65</i>	<i>F-omjer=9,80</i>	<i>F-omjer=7,25</i>
Selo	-	-	+	+
Mali grad	0	0	0	0
Veliki grad	0	+	-	-
Zagreb	+	0	-	0
<i>Reg. pripadnost</i>	<i>F-omjer=4,51</i>	<i>F-omjer=7,09</i>	<i>F-omjer=7,72</i>	<i>F-omjer=6,36</i>
Sjev. Hrvatska	0	0	0	+
Sred. Hrvatska	0	0	0	0
Istra i Primorje	0	+	-	-
Istočna Hrvatska	-	-	+	+
Dalmacija	0	0	0	0
Zagreb	+	0	-	-
<i>Religioznost</i>		<i>F-omjer=9,38</i>	<i>F-omjer=165,11</i>	<i>F-omjer=14,02</i>
Religiozni		-	+	+
Neodlučni		0	0	0
Nereligiozni		+	-	-
<i>Bračni status</i>		<i>F-omjer=28,75</i>	<i>F-omjer=85,56</i>	
Neoženjeni		+	-	
Oženjeni		-	+	

Legenda: - ispod zajedničkog prosjeka; 0 u zajedničkom prosjeku; + iznad zajedničkog prosjeka

Treći dobiveni faktor imenovan kao *tradicionalistička interesna orijentacija* osrednje je zastupljen u anketiranoj populaciji mladih. Konstituiraju ga interesi za fenomene koji, prije svega, svjedoče o značajnoj prisutnosti tradicionalističke svijesti pa i oblika ponašanja. Na to dodatno upućuju osobine mladih koji iznadprosječno zastupaju ovu interesnu orijentaciju: to su ponajprije religiozni ispitanici, te oni koji su u braku i to mlade žene. Skloni toj orijentaciji su još nezaposleni i zaposleni, nastanjeni na selu i to u Istočnoj Hrvatskoj, oni koji su obrazovani za neko radničko ili obrtničko zanimanje i čiji su očevi niže obrazovan. Tako visoku nehomogenost mladih u zastupanju ovoga faktora dopunjuju podaci o značajkama onih koji su više skloni odbijanju tradicionalističke interesne orijentacije. Sociodemografski profil tih ispitanika nije iznenađujući, jer se radi, dakako, o nereligioznim i neoženjenim ispitanicima, mladim muškarcima, studentima srednje stručne spreme čiji su očevi fakultetski obrazovani, te onima koji žive u velikim gradovima, posebice u Zagrebu kao i u Istri i Primorju. Navedena obilježja upućuju na komplementaran utjecaj situacijskih okolnosti i socijalizacijskih faktora. Presudne situacijske okolnosti jesu socioprofesionalni i bračni status, tj. završetak školovanja i sklapanje braka. Socijalizacijski su čimbenici paradigmatični: ruralna sredina, obitelj nižeg statusa, minimalno školovanje da bi se stekla neka kvalifikacija, patrijarhalni model odgoja. Očito je, naime, da se radi o onom dijelu populacije mladih koji su težili što ranijem i što konvencionalnijem ulasku u svijet odraslih i koji su to većinom i ostvarili. Veću sklonost mladih žena ovoj interesnoj orijentaciji zacijelo treba pripisati činjenici da je u nju uključen interes za obitelj, brak i djecu, a što su još uvijek izraženije ženski interesi. Odsutnost, pak, utjecaja dobi upućuje na to da se tradicionalističke vrijednosti zarana usvajaju zbog čega različite situacijske okolnosti samo dodatno učvršćuju postojeće, socijalizacijskim procesom nastale razlike.

Kompeticijska interesna orijentacija naziv je četvrtog izlučenog faktora što ga prvenstveno konstituiraju dva interesa kojima su zajednički elementi natjecanje, snaga, vještina i obučenosť. Kada se interesima za vojsku i sport pribroji zanimanje za tehniku može se konstatirati da je ovdje riječ o primarno "muškim" interesima o čemu svjedoči enormna razlika između djevojaka i mladića. Dakako, ustanovljen je veći broj razlika – ne toliko izraženih, ali statistički ipak značajnih – što govori o nehomogenosti mladih u zastupanju kompeticijske interesne orijentacije. Tako su, uz mlade muškarce, toj orijentaciji skloniji niže obrazovani ispitanici čiji su očevi bez kvalifikacija, oni koji žive na selu i to prije svega u Istočnoj Slavoniji, te koji su religiozni. Studenti se, pak, izdvajaju po tome što su znatno manje zaokupljeni interesima za vojsku, sport i politiku, a njima se pridružuju djevojke, iznadprosječno obrazovani ispitanici čiji su očevi sličnog obrazovanja, te oni iz velikih gradova koji nisu religiozni. Po svemu sudeći, kompeticijsku interesnu orijentaciju primarno zastupaju muškarci

koji su socijalizirani i žive u sredinama obilježenim snažnim elementima tradicionalističke svijesti.

Kada se dobiveni rezultati promatraju integralno može se konstatirati da su mladi izrazito nehomogeni u zastupanju socijabilne, tradicionalističke i kompeticijske interesne orijentacije, a da su nešto homogeniji u zastupanju spoznajne interesne orijentacije. Sociodemografska obilježja koja u pogledu prihvaćanja svih analiziranih interesa diferenciraju mlade jesu, prije svega, stupanj obrazovanja kako oca tako i samog ispitanika, kao i socioprofesionalni status te domicil. Spol i regionalna pripadnost nešto su manje utjecajna obilježja, a najmanje utjecaja pokazali su dob i religiozna samoidentifikacija. Ti rezultati ukazuju na činjenicu da su najutjecajnije socijalizacijski faktori unutar kojih se jasno uočava utjecaj osobnog obrazovanja i socioobrazovnog porijekla te uže (ruralno-urbani kontinuum) i šire sredine (regije). Razlike uvjetovane regionalnom pripadnošću upućuju na stanovitu dihotomiju između izrazito ruralnih regija (kao što je to istok Hrvatske) i izrazito urbaniziranih regija (uz grad Zagreb tu su i Istra i Primorje) koja se ogleda u najrazličitijim područjima svakodnevnoga života. Reducirani ali snažan utjecaj spola dijelom ukazuje na stanovito odstupanje patrijarhalne matrice socijalizacije u korist smanjenja spolnih razlika, a dijelom posreduje opstojnost tog modela socijalizacije. Religiozna samoidentifikacija je značajan čimbenik samo u pogledu interesa koje obilježava značajan stupanj tradicionalizma, dok je utjecaj bračnog statusa dominantno povezan s interesima koji se tiču obiteljskoga života. Dob se pokazala kao krajnje sporadično utjecajna, jasno upućujući na prolaznost najzastupljenijih socijabilnih interesa. Na osnovi toga može se pretpostaviti da će u kasnijoj životnoj dobi ti interesi oslabiti (premda ne i iščeznuti) u korist većine drugih promatranih interesa.

3. Slobodno vrijeme

Slobodno vrijeme mladih ispitano je, prije svega, setom varijabli o učestalosti obavljanja određenih aktivnosti u njihovu slobodnom vremenu. Uz te varijable, ispitan je i tzv. budžet slobodnog vremena, te jesu li tijekom 1998. godine išli nekamo na godišnji odmor. Ispitano je i korištenje nekih psihofizičkih stimulansa, kako bi se stekao uvid u raširenost jednog oblika nepoželjnog ponašanja mladih za koje se pretpostavlja da se zbivaju poglavito u njihovu slobodnom vremenu.

3.1. Aktivnosti u slobodnom vremenu

Većina od 26 ispitanih aktivnosti mogu se svrstati u tzv. recepcijske aktivnosti, jer se radi o tipu aktivnosti kojima mladi nisu neposredni organizatori

i realizatori. Oni u tim aktivnostima sudjeluju tako da biraju između ponuđenih sadržaja i oblika i potom više ili manje učestalo participiraju u odabranim događanjima.

Za razliku od deklariranih interesa, pri usporedbi aktivnosti u slobodnom vremenu mladih 1986. i 1999. godine ima više teškoća, jer je u recentnom istraživanju mladima na procjenu ponuđeno gotovo dvostruko više aktivnosti. U oba anketiranja korištena je identična trostupanjska ljestvica (“često”=3, “ponekad”=2 i “nikada”=1), tako da se promjene u intenzitetu pojedinačnih aktivnosti mogu registrirati, dok se rangovi zastupljenosti kompariranih aktivnosti mogu promatrati tek u ilustrativne svrhe. Iz skalarnih prosjeka i postotaka odgovora (stupnjevi “često” i “nikada”), navedenih u tablici 4, uočljive su indikativne promjene.

Pri usporedbi načina korištenja slobodnog vremena 1986. i 1999. godine ograničit ćemo se, dakako, samo na one aktivnosti koje su ispitivane u obje ankete. Zanimljivo je da je među tih 14 aktivnosti primjetno više onih u kojima mladi danas participiraju manje nego prije petnaestak godina. Tako suvremena mladež više nego ranije odlazi na tulume, izlazi u kafiće ili ljenčari, a znatno manje odlazi u kino i na izlete ili šetnje, sluša narodnu glazbu, posjećuje umjetničke izložbe, sportske priredbe, javne tribine i kazališne predstave ili sudjeluje u igrama na sreću. Podjednak afinitet zadržan je samo spram slušanja rocka i klasične glazbe te odlazaka u disco-klubove.²

Ovi trendovi ne čine se dovoljno prepoznatljivima a da bi se moglo govoriti o strukturnim promjenama u načinu korištenja slobodnoga vremena mladih. Kada ih se promatra u odnosu na registrirani opći porast zainteresiranosti mladih za većinu ispitivanih pojava, ustanovljene promjene upućuju na pretpostavku da je opadanje participacije mladih u nizu aktivnosti ponajprije rezultat utjecaja egzogenih činitelja koji bi se mogli svesti pod zajednički nazivnik pada životnog standarda. Unutar toga, najvjerojatnije je da se radi i o smanjenju platežnih sposobnosti i o smanjenju zadovoljavajuće ponude kulturnih događanja. No zacijelo stanovitog utjecaja imaju i neke druge okolnosti, primjerice, činjenica da je u ovom ispitivanju mladima na izbor ponuđeno gotovo dvostruko više aktivnosti. Tako obogaćena ponuda djelomice je rezultirala većom disperzijom odgovora, pri čemu ipak nije smanjena participacija u svim aktivnostima (dapače, u nekima je i porasla), a što znači da nastale promjene tek dijelom mogu biti metodološki uzrokovane.

² Slične su tendencije zabilježene i u istraživanju socijalne strukture i kvalitete života radno-aktivnog stanovništva Hrvatske, unutar kojega je ispitivano slobodno vrijeme i obuhvaćen poduzorak zaposlene i nezaposlene mladeži. Usporedba rezultata iz 1989. i 1996. godine pokazala je, naime, enormni porast odlazaka u crkvu i opadanje odlazaka u kino, dok je hijerarhija prakticiranih aktivnosti ostala podjednaka (Ilišin, 1999a: 28).

Tablica 4: Komparativni prikaz aktivnosti u slobodnom vremenu mladih

Aktivnosti	1986.			1999.		
	Često (%)	Nikada (%)	a.s.	Često (%)	Nikada (%)	a.s.
Druženje s prijateljima i/ili mladićem/djevojkom	–	–	–	76,5	1,9	2,75
Gledanje TV-a i videa	–	–	–	70,9	1,8	2,69
Slušanje radija	–	–	–	65,2	3,1	2,62
Izlasci u kavane i kafiće	37,7	18,3	2,19	58,1	5,4	2,53
Slušanje rocka i slične glazbe	60,8	11,3	2,49	55,3	9,5	2,43
Sudjelovanje u obiteljskim i kućnim poslovima	–	–	–	48,0	7,6	2,40
Čitanje dnevnih/tjednih novina	–	–	–	46,0	6,7	2,39
Izlasci u disco-klubove	35,4	15,1	2,20	33,5	15,2	2,18
Odlasci na tulume	20,4	30,2	1,89	31,0	15,5	2,16
Spavanje ili izležavanje	19,7	23,3	1,96	26,8	16,0	2,11
Čitanje knjiga	–	–	–	29,0	20,6	2,08
Odlasci na izlete i šetnje	39,4	7,5	2,31	22,0	14,7	2,07
Odlasci u kino	52,7	7,3	2,45	21,1	13,9	2,07
Odlasci u crkvu	–	–	–	22,2	28,7	1,94
Odlasci na koncerte	–	–	–	14,9	25,0	1,90
Odlasci na sportske priredbe	32,6	15,8	2,16	15,2	29,7	1,86
Igranje kompjutorskih i video igara	–	–	–	18,7	46,7	1,72
Aktivno bavljenje sportom	–	–	–	16,2	45,1	1,71
Slušanje narodne glazbe	33,1	27,6	2,05	18,2	47,2	1,71
Slušanje klasične glazbe	12,1	44,9	1,66	11,1	47,6	1,63
Odlasci u kazalište	16,0	30,9	1,84	7,3	46,3	1,61
Igranje igara na sreću	18,6	36,5	1,79	8,2	51,6	1,57
Posjećivanje umjetničkih izložbi	13,1	33,8	1,79	5,8	58,6	1,47
Posjećivanje javnih tribina	7,8	47,9	1,58	3,2	72,7	1,31
Bavljenje humanitarnim radom	–	–	–	2,9	76,9	1,26
Bavljenje političkim radom	–	–	–	1,6	90,9	1,11

Karakterističan je primjer opadanje učestalosti odlazaka u kino, a to je tim zanimljivije, jer je sredinom osamdesetih – uz slušanje rock-glazbe – to bila najpopularnija aktivnost (Ilišin, 1988:125). Toj tendenciji zacijelo je pridonijelo korištenje videa koje smanjuje potrebu odlazaka u kino, a k tome je i posudba filma iz videoteke jeftinija od kino-ulaznice. Prorjeđivanje kino-publike povećalo je teškoće poslovanja kino-prikazivačima, a rezultat toga je zatvaranje kina

u nekim gradovima unazad tri-četiri godine. To reduciranje kino-mreže pak paralelno smanjuje mogućnost odlazaka u kino i krug se zatvara. Ono što bi trebalo biti sigurno jest da osnovni uzrok nije video tehnologija, jer na tržištima na kojima je video ponuda neusporedivo bogatija – primjerice, američko tržište – nije opao interes publike za odlazak na kino-projekcije. Isto tako, uzrok nije ni smanjeni interes za filmsku produkciju, jer rezultati nekih drugih istraživanja pokazuju da mladi na televiziji najredovnije gledaju upravo filmski program (Ilišin, 1999:148).

Pogledamo li ljestvicu sastavljenu na osnovi učestalosti sudjelovanja mladih u promatranim aktivnostima 1999. godine neosporno je da su najpopularnije (preko polovine mladih često ih prakticira) one aktivnosti koje su povezane s druženjem, zabavom i razonodom. Na suprotnom su polu uglavnom intelektualno zahtjevnije aktivnosti u kojima često sudjeluje ispod desetine ispitanika. Ta slika ne odstupa od onih koje su poznate u proteklih tridesetak godina i očito je da slobodno vrijeme prije svega o(p)staje kao poligon za razonodu, opuštanje i rekreaciju. To istodobno znači da se o ostvarivanju one funkcije slobodnog vremena koja pridonosi razvoju ličnosti može govoriti tek sporadično i to više u kontekstu sadržaja koji pripadaju području masovne kulture nego u sklopu elitno-kulturnih sadržaja koje koristi vrlo mali broj mladih.

Kako se ispitane aktivnosti slobodnog vremena strukturiraju pokazuju rezultati faktorske analize (tablica 5) kao što rezultati analize varijance pokazuju na osnovi kojih se od devet korištenih obilježja ispitanici međusobno diferenciraju u pogledu zastupanja pojedinih obrazaca provođenja slobodnog vremena (tablica 6).

Faktorska analiza proizvela je čak sedam faktora prvoga reda (ukupne varijance 53,1%).

Prvi faktor nazvan je *elitni kulturni obrazac*, jer ga poglavito konstituiraju aktivnosti čiji sadržaji nedvojbeno pripadaju elitnoj kulturi i za razumijevanje kojih se pretpostavlja intelektualni angažman korisnika.³ Da je doista riječ o elitnom kulturnom obrascu provođenja slobodnog vremena, ne govori toliko činjenica da ovaj obrazac zastupa razmjerno mali broj ispitanika, koliko značajke mladih koje se prepoznaju u tom obrascu. Radi se, prije svega, o ispitanicima čiji su očevi fakultetski obrazovani i koji su sami visokog obrazovanja, studentima

³ U tom je kontekstu intrigantno da je aktivnost odlazaka u kino ranije bila sastavni dio urbanog kulturnog obrasca provođenja slobodnog vremena (Ilišin, 1988: 26), a da je danas uključena u elitni kulturni obrazac. To dodatno svjedoči da su se odlasci na kino-predstave prorijedili i da su na stanoviti način postali elitna aktivnost. No, to možda upućuje i na učinak suvremenog doba u kojem film nije promatran samo kao zabava nego i kao etablirana (sedma) umjetnost.

koji žive u najurbaniziranijim centrima, te u Zagrebu, Istri i Primorju, onima koji nisu religiozni, te ženama. Kao antipod ovoj skupini mladih, javljaju se ispitanici nižeg socioobrazovnog porijekla i nižeg osobnog obrazovanja, nastanjeni u ruralnim sredinama i to u Istočnoj i Sjevernoj Hrvatskoj, te zaposleni ili nezaposleni i muškoga spola. Profil mladih koji zastupaju elitni kulturni obrazac razmjerno je lako objašnjiv, jer je očito da se radi o utjecaju poznatih socijalizacijskih čimbenika. Među njima presudnu važnost imaju obrazovanje te urbaniziranost uže i šire sredine. Utjecaj spola teže je objašnjiv, jer se muškarci i žene međusobno ne razlikuju ni po stupnju obrazovanja ni po rezidencijalnom statusu. Stoga je moguće tek pretpostaviti da su mlade žene, kada izlaze van, sklonije provesti vrijeme prateći neku kulturnu ili umjetničku manifestaciju. Što se tiče utjecaja religiozne samoidentifikacije najvjerojatnije se radi o posredovanju utjecaja drugih značajki – naime, kako je nereligiozna mladež natprosječno višeg socioobrazovnog porijekla i iz urbanih sredina logično je očekivati da se ti utjecaji manifestiraju i posredno preko religioznosti ispitanika i njezine povezanosti s nekim oblicima ponašanja u dokolici mladih. Izostanak utjecaja dobi indikativan je utoliko što to sugerira da se kulturne navike stječu u razmjerno ranijoj životnoj dobi te se može očekivati da će u sličnim okolnostima ostati trajne cijeloga života. Posredan prilog za potvrdu te hipoteze jest izostanak utjecaja bračnog statusa iako u najvećem broju slučajeva život u braku reducira participaciju u aktivnostima dokolice.

Urbani kulturni obrazac provođenja slobodnog vremena ima vrlo prepoznatljivu konfiguraciju, a podaci iz tablice 4 upućuju i na to da je ovaj obrazac vjerojatno najprihvaćeniji među suvremenom hrvatskom mladeži. Riječ je o aktivnostima koje prednjače kao najučestalije, a koje služe ponajviše zabavi i razonodi. Unatoč pretpostavljenoj rasprostranjenosti urbanog kulturnog obrasca ispitana mladež nije potpuno homogena u njegovu zastupanju. Kao što je vidljivo iz tablice 6 u ovom obrascu prepoznaju se prije svega mladi koji nisu u braku, te studenti i učenici, najniže obrazovani i žitelji manjih gradova. Na suprotnom su polu, dakako, oženjeni i najstariji ispitanici, nezaposleni, te oni koji su fakultetski obrazovani. Skup navedenih značajki upućuje na dominantan utjecaj situacijskih okolnosti i toka života – ulazak u najstariju omladinsku dob često je povezan sa završetkom školovanja, zapošljavanjem i sklapanjem braka pa otuda ne čudi da opada participacija u aktivnostima poglavito usmjerenima na druženja i izlaske. U tom se smislu registriranom utjecaju dobi i bračnog statusa pridružuje utjecaj socioprofessionalnog statusa i stupnja obrazovanja ispitanika. Usmjerenost mladih iz malih gradova na ovaj tip dokolice posredno govori o slaboj ponudi različitih kulturnih sadržaja u malim urbanim sredinama. S druge strane, odsutnost utjecaja regionalne pripadnosti pokazuje kako o mogućim specifičnostima u mentalitetima valja vrlo oprezno prosuđivati, a u ovom slučaju za govor o tome ni nema elemenata. Izostanak, pak, utjecaja spola još jednom

ukazuje na slabljenje patrijarhalne matrice socijalizacije, jer su prije petnaestak godina mlade žene ovaj obrazac zastupale manje od muškaraca (Ilišin, 1988:127).

Tablica 5: Obrasci provođenja slobodnog vremena

Faktori	Aktivnosti
Faktor I (11,0% zaj. varijance) <i>Elitni kulturni obrazac</i>	.699 Izlasci u kazalište .676 Posjećivanje umjetničkih izložbi .645 Čitanje knjiga .588 Odlasci na izlete i šetnje .535 Izlasci u kino .436 Slušanje klasične glazbe -.410 Slušanje narodne glazbe .404 Odlasci na koncerte
Faktor II (10,0% zaj. varijance) <i>Urbani kulturni obrazac</i>	.780 Izlasci u disco klubove .750 Odlasci na tulume .718 Izlasci u kavane i kafiće .460 Druženje s prijateljima i/ili mladićem/djevojkom .451 Odlasci na koncerte .440 Spavanje ili izležavanje
Faktor III (8,0% zaj. varijance) <i>Zaokupljenost društvenim radom</i>	.801 Bavljenje političkim aktivnostima .640 Posjećivanje javnih tribina .606 Bavljenje humanitarnim radom .326 Igranje kompjutorskih i video igara .314 Slušanje klasične glazbe
Faktor IV (6,4% zaj. varijance) <i>Zaokupljenost sportom</i>	.841 Aktivno bavljenje sportom .803 Odlasci na sportske priredbe
Faktor V (6,1% zaj. varijance) <i>Zaokupljenost medijima</i>	.670 Gledanje TV-a i videa .533 Čitanje novina .457 Sudjelovanje u igrama na sreću .438 Spavanje ili izležavanje .366 Igranje kompjutorskih i video igara
Faktor VI (6,0% zaj. varijance) <i>Ruralni kulturni obrazac</i>	.663 Odlasci u crkvu .527 Slušanje narodne glazbe .525 Sudjelovanje u obiteljskim i kućnim poslovima .386 Sudjelovanje u igrama na sreću -.318 Igranje kompjutorskih i video igara .315 Slušanje radija
Faktor VII (5,6% zaj. varijance) <i>Zaokupljenost glazbom</i>	.703 Slušanje rocka i slične glazbe .673 Slušanje radija .384 Slušanje klasične glazbe .311 Slušanje narodne glazbe

Tablica 6: Statistički značajne razlike u obrascima provođenja slobodnog vremena

Sociodemograf. obilježja	Elitni kul. obrazac	Urbani kul. obrazac	Zakup. sportom	Ruralni kul. obrazac	Zakup. glazbom
<i>Spol</i>	<i>F-omjer=97,15</i>		<i>F-omjer=284,84</i>	<i>F-omjer=78,25</i>	
Ženski	+		-	+	
Muški	-		+	-	
<i>Dob</i>		<i>F-omjer=114,03</i>			<i>F-omjer=7,68</i>
15-19 godina		0			0
20-24 godine		0			+
25-29 godina		-			-
<i>Socioprof. status</i>	<i>F-omjer=44,56</i>	<i>F-omjer=18,26</i>	<i>F-omjer=9,85</i>	<i>F-omjer=19,47</i>	
Zaposleni	-	0	0	+	
Nezaposleni	-	-	-	+	
Učenici	0	+	+	0	
Studenti	+	+	0	-	
<i>Obrazovanje oca</i>	<i>F-omjer=49,26</i>			<i>F-omjer=42,88</i>	
OŠ i manje	-			+	
KV/VKV	-			0	
Srednja škola	0			0	
VŠS	+			0	
VSS i više	+			-	
<i>Obraz. ispitanika</i>	<i>F-omjer=56,67</i>	<i>F-omjer=13,81</i>		<i>F-omjer=11,74</i>	
OŠ i manje	0	+		0	
Ind./zanat. škola	-	0		+	
Srednja škola	0	0		0	
VŠS, VSS i više	+	-		-	
<i>Mjesto stanovanja</i>	<i>F-omjer=46,81</i>	<i>F-omjer=6,92</i>		<i>F-omjer=35,65</i>	
Selo	-	0		+	
Mali grad	0	+		0	
Veliki grad	+	-		-	
Zagreb	+	0		-	
<i>Reg. pripadnost</i>	<i>F-omjer=29,14</i>			<i>F-omjer=18,12</i>	<i>F-omjer=5,50</i>
Sjev. Hrvatska	-			+	0
Sred. Hrvatska	0			+	+
Istra i Primorje	+			-	0
Ist. Hrvatska	-			+	+
Dalmacija	0			0	-
Zagreb	+			-	0
<i>Religioznost</i>	<i>F-omjer=8,40</i>			<i>F-omjer=171,51</i>	
Religiozni	0			+	
Neodlučni	0			-	
Nereligiozni	+			-	
<i>Bračni status</i>		<i>F-omjer=332,82</i>	<i>F-omjer=40,13</i>	<i>F-omjer=46,34</i>	
Neoženjeni		+	+	-	
Oženjeni		-	-	+	

Legenda: - ispod zaj. prosjeka; 0 u zaj. prosjeku; + iznad zaj. prosjeka

Zaokupljenost društvenim radom naziv je trećeg dobivenog faktora koji je najslabije zastupljen u anketiranoj populaciji mladih, a što ne iznenađuje, jer ova latentna dimenzija obuhvaća aktivnosti ponajprije vezane za politiku i društvo. Na to dodatno upućuje i činjenica da prihvaćanje ovog obrasca slobodnog vremena ne ovisi ni o jednom promatranom obilježju mladih. To ujedno sugerira da je riječ o specifičnom interesu koji je možda više povezan s nekim psihičkim osobinama nego sa sociokulturnim pretpostavkama.

Četvrti dobiveni faktor nazvan je *zaokupljenost sportom* iz očiglednog razloga: čini ga samo zainteresiranost za sport u aktivnom i pasivnom obliku. Kao što se moglo i očekivati, u ovom se obrascu ponajbolje prepoznaju muškarci, a zatim oni koji nisu u braku i učenici (za razliku od nezaposlene mladeži). Veće zanimanje muškaraca za sport već je notorna činjenica koja ne iziskuje posebna objašnjenja. No vidi se da život u braku restriktivno djeluje i na sudjelovanje u tom tipu aktivnosti, kao što uključenost u srednjoškolske ustanove stimulira bavljenje sportom. Intrigantno je da nezaposlena mladež manje participira i u ovom načinu dokolice, što upotpunjuje sliku njihova sadržajno razmjerno siromašnoga slobodnog vremena i svakodnevnog života uopće.

Ime petoga faktora je *zaokupljenost medijima*, jer su njime poglavito obuhvaćene aktivnosti povezane s praćenjem i korištenjem elektroničkih (televizija, kompjutor) i tiskanih medija. Zanimljivo je da se u konfiguraciji ove latentne dimenzije našlo i sudjelovanje u igrama na sreću, posebice u svjetlu činjenice da je prije petnaestak godina ta aktivnost bila povezana s praćenjem sportskih zbivanja (Ilišin, 1988:126). Nastala promjena vjerojatno s jedne strane odražava opadanje interesa za praćenje sportskih nadmetanja (pa otuda i za sportsku prognozu), a s druge strane fenomen da su unazad nekoliko godina sve veće dnevne novine u Hrvatskoj prakticirale igre na sreću kojima su privlačile veći broj kupaca. Inače, po stupnju participacije u pojedinačnim aktivnostima može se reći da je ovaj obrazac provođenja slobodnog vremena prilično raširen među mladima. Ujedno, riječ je o još jednom obrascu u kojem se podjednako prepoznaju sve promatrane skupine mladih.

Šesti dobiveni faktor imenovan je kao *ruralni kulturni obrazac*, jer su u njega uključene aktivnosti koje su dobrim dijelom povezane s ruralnom tradicijom i ambijentom. Distribucija odgovora omogućuje da se konstatira kako se radi o osrednje prihvaćenom obrascu provođenja slobodnog vremena. Analiza varijance pokazala je, pak, da su u zastupanju tog obrasca mladi izrazito diferencirani. Najveće prihvaćanje ovoga faktora demonstriraju religiozni ispitanici i žene, a potom niže obrazovani mladi čiji su očevi također niže obrazovani, zaposleni i nezaposleni, ispitanici sa sela i to iz Istočne, Sjeverne i Središnje Hrvatske, te oni koji su u braku. Ovaj kulturni obrazac, s druge strane, ispodprosječno zastupaju nereligiozni ispitanici, muškarci i studenti, oni koji su

akademski obrazovani i čiji su očevi istog obrazovanja, stanovnici velikih gradova, Zagreba i Istre i Primorja, te ispitanici koji nisu u braku. Naznačene karakteristike mladih koji preferiraju ruralni kulturni obrazac očekivane su i dodatno opravdavaju naziv faktora. Gledaju li se pojedinačni utjecaji, najistaknutije mjesto religiozne samoidentifikacije objašnjivo je činjenicom da su odlasci u crkvu jedna od ključnih aktivnosti uključenih u promatrani obrazac. Upadljiv utjecaj ruralnog rezidencijalnog statusa i nižeg obrazovanja je trajna tendencija koja opstaje već desetljećima i ne iziskuje posebna obrazloženja. No, utjecaj spolne pripadnosti u ovom slučaju je intrigantan i najvjerojatnije veću sklonost žena prihvaćanju ovog obrasca treba pripisati uključenosti obavljanja obiteljskih i kućnih poslova kao i odlazaka u crkvu, a u čemu žene opetovano više sudjeluju. Slično obrazloženje važi i za utjecaj bračnog statusa, jer je logično da su mladi koji žive u braku više opterećeni obiteljskim i kućnim obvezama. Odsutnost utjecaja dobi donekle je očekivano, jer se čini da je preferiranje ovdje promatrane skupine aktivnosti uvjetovano nekim vrijednosnim komponentama koje se prenose tradicijom, što znači da maturacijske okolnosti nisu toliko relevantne.

Posljednji ekstrahirani faktor prvoga reda nazvan je *zaokupljenost glazbom*, jer uključuje slušanje svih vrsta glazbe (prvenstveno rocka) i slušanje radija⁴. Taj obrazac prilično je raširen među mladima u čemu su i primjetno homogeni. Jedine statistički značajne razlike registrirane su u pogledu dobi i regionalne pripadnosti: glazbenim sadržajima najviše su zaokupljeni ispitanici u dobi od 20 do 24 godine (nasuprot najstarijim omladincima) i oni koji žive u Središnjoj i Istočnoj Hrvatskoj (za razliku od žitelja Dalmacije). Potonje razlike čine se više kao plod slučajnosti, dok veća zaokupljenost glazbom navedene dobne podskupine mladih sugerira da nakon 20. godine, a prije preuzimanja trajnih životnih uloga, mladi imaju potpuno izgrađen glazbeni ukus i istodobno raspolažu s dovoljno slobodnog vremena da mogu uživati u omiljenoj glazbi.

Sažmu li se prezentirani nalazi uočljivo je da su mladi međusobno najviše diferencirani u pogledu zastupanja elitnog i ruralnog, a potom urbanog kulturnog obrasca provođenja slobodnog vremena. S druge strane, potpuna homogenost prisutna je kod zaokupljenosti društvenim radom i medijima, dok su zaokupljenost sportom i glazbom povezane malim brojem obilježja mladih. Ukratko se može reći da su mladi općenito osrednje homogeni u preferiranju određenih

⁴ Povezivanje slušanja radija sa slušanjem glazbe je vrlo logično, jer su dosadašnje analize (npr. Mučalo, 2000) pokazale da brojne komercijalne radio-postaje najveći dio vremena emitiraju glazbu, pri čemu se međusobno ponajviše razlikuju po vrsti glazbe koju puštaju. Stoga je opravdano pretpostaviti da mladi na radiju prije svega slušaju glazbu koja odgovara njihovu ukusu i afinitetima, pa u skladu s tim biraju i određene postaje.

stilova dokolice. Najdiskriminativnije obilježje je socioprofesionalni status ispitanika, a potom slijede spol, stupanj obrazovanja ispitanika, mjesto stanovanja, regionalna pripadnost i bračni status. Na koncu, dob, obrazovanje oca i religiozna samoidentifikacija su najmanje utjecajna obilježja. Kao i kada su u pitanju bile interesne orijentacije tako se i u obrascima provođenja slobodnog vremena jasno prepoznaje dominantni utjecaj socijalizacijskog procesa u kojem su glavni agensi obrazovne institucije i uža sredina. Registrirane spolne razlike upućuju na stanoviti rascjep u afinitetima mladih žena i muškaraca, ali i na uzmicanje nekih ograničenja koja su ranije u većoj mjeri pogadala žensku omladinu. Bračni status javlja se kao ograničavajući faktor, dok religioznost djeluje u pravcu većeg priklanjanja tradicionalnim oblicima provođenja slobodnog vremena. Utjecaj dobi ponovno je simptomatičan utoliko, jer ukazuje na promjene u načinu provođenja slobodnog vremena stupanjem mladih u svijet odraslih.

3.2. Neki aspekti slobodnog vremena

Osim prethodno analiziranih aktivnosti u slobodnom vremenu mladih koje govore o strukturi tog vremena i preferencijama mladih, korisnu dopunu čini uvid u to s koliko slobodnog vremena mladi prosječno raspolažu i jesu li bili u prilici otići na godišnji odmor prethodne (1998.) godine. Te su informacije tim korisnije, jer postoje valjane indicije da mladi raspolažu s više slobodnog vremena od starijih.⁵

Dobiveni podaci pokazuju da dvije trećine mladih raspolaže s više od tri sata slobodnog vremena dnevno nasuprot jedne desetine onih koji izjavljuju da uopće nemaju slobodnoga vremena. Unutar tih općih pokazatelja postoje prilično očekivane razlike između pojedinih skupina mladih što se vidi u tablici 7.

U skladu s očekivanjima prosječno više slobodnoga vremena imaju ispitanici koji nisu u braku i oni koji su još u procesu obrazovanja (a donekle i nezaposlena mladež) i to u dobi do 24. godine, koji imaju završenu osnovnu ili srednju školu a potječu iz obitelji gdje je otac srednje ili fakultetski obrazovan, te mladi muškarci. Očito je da je količina raspoloživog slobodnog vremena socijalno i situacijski uvjetovana. Odrastanje u bolje situiranim obiteljima i isključenost iz svijeta rada povoljne su okolnosti koje pridonose odsustvu nekih svakodnevnih obveza što rezultira većom količinom slobodnoga vremena.

⁵ Usporedbe podataka iz istraživanja o društvenoj strukturi i kvaliteti života radno-aktivne populacije u Hrvatskoj pokazale su da mladi u gotovo svim aktivnostima participiraju više od starijih, te da su češće od starijih odlazili na godišnji odmor (Ilišin, 1999a:29).

Tablica 7: Budžet slobodnog vremena s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika (%)

Sociodemografska obilježja	Dnevno slobodno vrijeme			
	Bez slob. vremena	Do 2 sata	3-4 sata	Preko 4 sata
<i>Spol</i>	$\chi^2=48,04$			
Žene	10,4	29,8	33,1	26,7
Muškarci	6,7	18,9	32,1	42,3
<i>Dob</i>	$\chi^2=83,50$			
15-19 godina	4,0	21,7	37,2	37,7
20-24 godine	6,7	20,3	32,4	40,6
25-29 godina	15,1	32,1	25,7	27,1
<i>Socioprofesionalni status</i>	$\chi^2=113,03$			
Zaposleni	14,2	31,1	27,8	26,9
Nezaposleni	10,0	19,2	24,6	47,2
Učenici	4,8	22,7	38,2	34,3
Studenti	2,1	19,0	40,8	38,1
<i>Obrazovanje oca</i>	$\chi^2=44,33$			
OŠ i manje	13,3	35,1	19,8	31,8
KV/VKV	10,1	22,2	32,7	35,0
Srednja škola	7,1	26,1	31,9	34,9
VŠS	5,8	21,0	36,1	37,1
VSS i više	4,9	21,1	37,8	36,2
<i>Obrazovanje ispitanika</i>	$\chi^2=47,18$			
OŠ i manje	7,3	22,8	35,1	34,8
Ind./zanatska škola	17,1	19,7	27,1	36,1
Srednja škola	6,7	24,2	33,1	36,0
VŠS, VSS i više	8,9	33,6	31,2	26,3
<i>Religioznost</i>	$\chi^2=28,87$			
Religiozni	9,2	27,1	33,9	29,8
Neodlučni	8,9	18,0	30,1	43,0
Nereligiozni	5,6	21,1	29,1	44,2
<i>Bračni status</i>	$\chi^2=213,19$			
Neoženjeni	5,4	20,2	34,7	39,7
Oženjeni	23,8	39,7	22,3	14,2
UKUPNO	8,6	24,4	32,2	34,8

Ta činjenica ujedno dodatno objašnjava i ranije ustanovljene razlike u pogledu obrazaca korištenja slobodnoga vremena – oni koji imaju više slobodnog vremena više participiraju u aktivnostima koje se odvijaju izvan kuće a koje

konstituiraju elitni i urbani obrazac dokolice. Promjenom životnih okolnosti, tj. ulaskom u svijet odraslih s preuzimanjem niza obveza, smanjuje se raspoloživo slobodno vrijeme čime primjetno slabi socijabilna interesna orijentacija i reducira se participacija u aktivnostima koje obilježavaju urbani kulturni obrazac.

Tablica 8: Odlazak na godišnji odmor s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika (%)

Sociodemografska obilježja	Godišnji odmor 1998.	
	Nisu bili	Bili su
<i>Socioprofesionalni status</i>	$\chi^2=62,96$	
Zaposleni	39,3	60,7
Nezaposleni	55,2	44,8
Učenici	32,9	67,1
Studenti	26,7	73,3
<i>Obrazovanje oca</i>	$\chi^2=80,87$	
OŠ i manje	57,2	42,8
KV/VKV	40,3	59,7
Srednja škola	36,4	63,6
VŠS	37,1	62,9
VSS i više	18,9	81,1
<i>Obrazovanje ispitanika</i>	$\chi^2=23,35$	
OŠ i manje	39,8	60,2
Ind./zanatska škola	48,4	51,6
Srednja škola	34,9	65,3
VŠS, VSS i više	28,9	71,1
<i>Mjesto stanovanja</i>	$\chi^2=44,32$	
Selo	45,3	54,7
Mali grad	37,2	62,8
Veliki grad	35,0	65,0
Zagreb	22,8	77,2
<i>Regionalna pripadnost</i>	$\chi^2=54,97$	
Sjeverna Hrvatska	37,1	62,9
Središnja Hrvatska	33,2	66,8
Istra i Primorje	36,7	63,3
Istočna Hrvatska	46,4	53,4
Dalmacija	47,0	53,0
Zagreb	21,8	78,2
UKUPNO	38,2	61,8

U tablici 8 prikazano je o kojim je sociodemografskim obilježjima ispitanika ovisio njihov odlazak na godišnji odmor.

Rezultati pokazuju da su mladi u pogledu godišnjih odmora su nešto homogeniji nego kada je u pitanju budžet svakodnevnog slobodnog vremena. No, prvo treba istaći kako postoje indicije da se stav mladih spram odmora tijekom godina promijenio u pravcu približavanja navikama stanovništva razvijenih zemalja koje se često obilježava sintagmom "suvremeni nomadi". Naime, koncem osamdesetih godina 41% zaposlene i nezaposlene omladine išlo je nekamo na godišnji odmor, a 1995. takvih je bilo samo 33% (Ilišin, 1999a:29), dok ih je 1998. godine preko polovine godišnji odmor provelo izvan stalnog mjesta boravka. Situacija sredinom devedesetih godina bila je netipična utoliko što još nisu sve potencijalne destinacije – posebice one na dalmatinskoj obali – bile zadovoljavajuće prometno dostupne, ali čini se da je reduciranje godišnjih odmora bio i danak padu životnog standarda. Nema pokazatelja da se od 1995. do 1998. godine životni standard hrvatskog stanovništva poboljšao (dapače) – a to osobito važi pri usporedbi s koncem osamdesetih godina – pa se otuda čini najuputnijim pretpostaviti da je povećanje broja mladih koji su koncem devedesetih godina išli nekamo na godišnji odmor uvjetovano promjenom stava i ponovnom prometnom dostupnošću željenih odredišta.

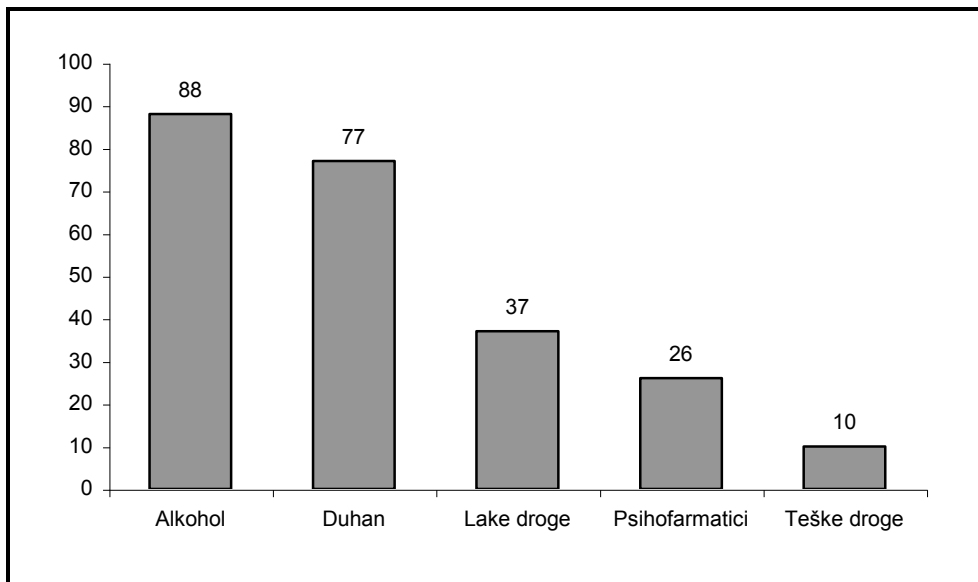
Koje skupine mladih više odlaze na godišnji odmor vrlo je predvidljivo: radi se prije svega o ispitanicima iz obitelji boljeg društvenog statusa (posebice onih gdje je otac fakultetski obrazovan), studentima (nasuprot primjetno prikraćenim nezaposlenima), onima koji su i sami bolje obrazovani (nasuprot mladima koji imaju kvalifikaciju za neko radničko zanimanje), stanovnicima gradova i to posebice Zagreba. Zanimljivo je da na godišnji odmor prosječno manje odlaze mladi iz Istočne Slavonije i Dalmacije. Kod potonjih se vjerojatno radi o tome da ionako stalno žive na najatraktivnijim hrvatskim lokacijama za godišnji odmor, ali čini se da stanovitog utjecaja ima i osiromašenje Dalmacije u proteklom desetljeću, jer su i Istra i Primorje podjednako privlačna mjesta za odmor pa ipak mladi iz tih regija nešto više putuju. Što se tiče mladih iz Istočne Slavonije, radi se o većoj koncentraciji ruralnog stanovništva, koje je manje sklono, a vjerojatno i slabijih platežnih mogućnosti, da nekamo otputuje na odmor. Usto, radi se o području devastiranom ratom gdje je životni standard niži nego u ostalim dijelovima Hrvatske.

3.3. Korištenje psihoaktivnih supstancija

Korištenje raznih psihofizičkih stimulansa ispituje se u okviru slobodnoga vremena mladih naprosto zato, jer se uživanje narkotika i drugih supstancija ponajviše zbiva u slobodnom vremenu.

Nalazi o korištenju različitih psihoaktivnih supstancija pokazuju da je svakako najraširenije korištenje duhana i alkohola, zatim tzv. lakih droga i različitih psihofarmatika, a, dakako, najmanje se koriste tzv. teške droge (grafikon 2).

Grafikon 2: Broj ispitanika koji koriste ili su probali psihoaktivne supstancije (%)

Usporede li se dobiveni podaci s onima od prije petnaestak godina, primjećuje se da je upotreba lakih droga među mladima Hrvatske porasla, jer je u promatranom razdoblju broj onih koji nikada nisu probali hašiš ili marihuanu opao s 82% na 62%. Posebno se drastična promjena zbilila u redovima studenata među kojima je u pogledu svih analiziranih stimulansa došlo do porasta upotrebe (između 13 i 16%), a kada su u pitanju “lake” droge, nekadašnjih 87% koji ih nisu probali (Ilišin, 1991:115) opao je na samo 47%. Potonji je nalaz potpuno u skladu s rezultatima analize D. Lalića i M. Nazor (1997) i S. Sakomana (1999), koji porast narkomanije u Hrvatskoj vide kao posljedicu porasta i ponude i potražnje za narkoticima, a što se objašnjava ratnim kontekstom, porastom socijalne nesigurnosti, vrijednosnom konfuzijom i padom morala, te izostankom odgovarajuće akcije nadležnih državnih tijela i službi. No, zanimljivo je vidjeti koje su skupine mladih najrizičnije, posebno zato što se ranije pokazalo da je jedino utjecajno obilježje bila urbana sredina (Ilišin, 1988:128). Kako je sada znatno veći broj mladih koji su makar probali neku drogu, podaci su ujedno podobniji za takav tip usporedbi.

Tablica 9: Korištenje psihofarmatika, "lakih" i "teških" droga s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika (%)

Sociodem. obilježja	Psihofarmatici			"Lake" droge				"Teške" droge	
	Nisu probali	Probali su	Koriste	Nisu probali	Probali su	Rijetko koriste	Često koriste	Nisu probali	Probali/koriste
<i>Spol</i>	$\chi^2=15,30$			$\chi^2=48,67$				$\chi^2=24,45$	
Žene	70,1	23,2	6,7	71,0	19,2	6,7	3,1	94,3	5,7
Muškarci	77,8	16,0	6,2	54,1	29,7	9,9	6,3	85,8	14,2
<i>Dob</i>	$\chi^2=36,14$			$\chi^2=75,47$				$\chi^2=21,93$	
15-19 godina	82,3	12,3	5,6	72,4	16,4	6,7	4,5	94,1	5,9
20-24 godine	70,1	22,8	7,1	51,7	29,1	12,0	7,2	84,8	15,2
25-29 godina	68,9	25,1	6,0	64,3	29,0	4,8	2,1	90,2	9,8
<i>Socioprof. status</i>	$\chi^2=38,82$			$\chi^2=88,95$				$\chi^2=21,30$	
Zaposleni	72,1	23,2	5,7	63,7	26,1	7,2	3,0	90,2	9,8
Nezaposleni	68,9	21,7	9,4	60,8	27,2	6,3	5,7	90,1	9,9
Učenici	83,8	10,1	6,1	76,3	13,3	5,7	4,7	95,4	4,6
Studenti	70,0	22,8	7,2	47,1	33,0	14,8	5,1	84,8	15,2
<i>Obrazovanje oca</i>				$\chi^2=116,17$				$\chi^2=26,82$	
OŠ i manje				84,2	11,6	3,1	1,1	97,3	2,7
KV/VKV				66,1	22,0	6,8	5,1	90,1	9,9
Srednja škola				58,9	28,2	8,9	4,0	89,8	9,2
VŠS				48,8	35,1	7,8	8,3	88,2	11,8
VSS i više				45,7	31,2	16,1	7,0	83,7	16,3
<i>Obraz. ispitanika</i>	$\chi^2=35,29$			$\chi^2=85,85$				$\chi^2=28,87$	
OŠ i manje	82,4	11,7	5,9	75,3	14,9	5,9	3,9	94,1	5,9
Ind./zanat. škola	76,2	19,1	4,7	70,1	21,8	5,3	2,8	89,8	10,2
Srednja škola	68,9	23,8	7,3	51,7	30,9	11,1	6,3	84,7	15,3
VŠS, VSS i više	64,8	27,1	8,1	59,2	31,0	7,9	1,9	95,4	4,6
<i>Mjesto stanovanja</i>	$\chi^2=21,38$			$\chi^2=92,11$				$\chi^2=43,32$	
Selo	77,0	17,3	5,7	72,2	19,1	5,8	2,9	94,4	5,6
Mali grad	76,1	18,9	5,0	61,1	26,0	7,8	5,1	92,1	7,9
Veliki grad	68,0	26,7	5,1	57,3	30,8	8,0	3,9	85,8	14,2
Zagreb	66,7	23,1	10,2	42,9	32,1	15,8	9,2	80,7	19,3
<i>Reg. pripadnost</i>				$\chi^2=151,75$				$\chi^2=71,72$	
Sjev. Hrvatska				72,2	18,1	5,9	3,8	94,4	5,6
Sred. Hrvatska				66,3	24,2	8,7	0,8	94,1	5,9
Istra i Primorje				54,5	55,7	11,4	8,4	83,7	16,3
Ist. Hrvatska				79,8	16,1	3,2	0,9	97,0	6,0
Dalmacija				54,3	32,6	7,8	5,3	87,6	12,4
Zagreb				43,1	31,8	15,9	9,2	80,8	19,2
<i>Religioznost</i>	$\chi^2=35,46$			$\chi^2=71,48$				$\chi^2=37,98$	
Religiozni	78,4	16,7	4,9	69,3	21,2	6,8	2,7	92,7	7,3
Neodlučni	64,2	25,9	9,9	51,8	32,0	9,1	7,1	85,1	14,9
Nereligiozni	65,8	26,1	8,1	44,9	33,1	12,8	9,2	80,8	19,2
<i>Bračni status</i>	$\chi^2=19,99$			$\chi^2=39,86$					
Neoženjeni	75,3	17,9	6,8	59,0	26,2	9,8	5,0		
Oženjeni	69,1	28,1	2,8	76,2	19,7	3,1	1,0		
UKUPNO	73,7	20,1	6,2	62,5	24,5	8,5	4,5	89,9	10,1

Kao što se vidi u tablici 9, (potencijalni) konzumenti “lakih” i “teških” droga identičnih su socijalnih karakteristika. Radi se, prije svega, o mladima iz visokourbaniziranih sredina i to, uz Zagreb, onima iz Dalmacije, Istre i Primorja, onima čiji je otac natprosječno obrazovan, dok su sami poglavito srednjeg obrazovanja, o studentima, muškarcima, onima u dobi između 20. i 24. godine, te ispitanicima koji nisu u braku (što je, doduše, važno samo u pogledu korištenja “lakih” droga) i nisu religiozni. Ovakav socijalni profil je vrlo simptomatičan i jasno ukazuje da se eksperimentiranju s drogom više okreću mladi iz viših društvenih slojeva i urbaniziranih sredina. Moguće je, dakako, spekulirati da se iz sličnih skupina regrutiraju i potencijalni ovisnici, jer droga košta i djeca iz bolje stojećih obitelji lakše mogu kupiti željenu dozu. Isto tako ne iznenađuje da su u primorskim područjima očito narkotici dostupniji, a na to upozoravaju i epidemiološke studije (Sakoman, 1999). Po utjecaju dobi moglo bi se reći da su najrizičnija skupina postadolescenti – a tu se poglavito radi o studentima – koji su iz djetinjstva u mladost prelazili upravo u ratno doba. Drugim riječima, radi se o generaciji koja je bila više izložena ekstremnoj egzistencijalnoj nesigurnosti i agresivnijem nastupu narko-tržišta, za razliku od starijih skupina mladeži. Hoće li danas najmlađa skupina mladeži za nekoliko godina pokazati iste rezultate kao što ih sad postiže od nje nekoliko godina starija mladež ili će doći do suzbijanja širenja kušanja i uživanja droge, pokazat će vrijeme. No, budući da su to trendovi prisutni u suvremenom svijetu, čiji je Hrvatska integralni dio, može se dogoditi da se širenje narkomanije nastavi i to u smjeru zahvaćanja sve mlađih dobnih skupina.

Podaci o korisnicima psihofarmatika pokazuju neke sličnosti s potencijalnim konzumentima droga. Ovdje se radi o nezaposlenima (nasuprot učenicima), prosječno obrazovanijima i onima koji nisu religiozni, pri čemu je riječ o najstarijoj mladeži (suprotno najmlađima) i onima koji su u braku. Čini se da ulazak u svijet odraslih kod dijela mladih ne prolazi bez stresa, čemu nastoje doskočiti i uzimanjem psihoaktivnih supstancija, ali ovoga puta legalno i vjerojatno pod kontrolom liječnika.

Zanimljivo je da su mladi koji su skloniji kušanju ili konzumiranju alkohola (tablica 10) po socijalnim karakteristikama identični onima koji iskušavaju droge. Ta tendencija upućuje na pretpostavku da konzumiranje alkohola i droga nisu u alternaciji nego su komplementarni. Drugim riječima, oni koji se ne libe probati neku drogu skloniji su uživati i alkohol. Budući da je u ovom dijelu svijeta konzumiranje alkohola razmjerno raširena pojava kojoj su skloni i stariji moguće je spekulirati da će tijekom života današnja mladež ostati vjernija alkoholu negoli, primjerice, “lakim” drogama.

Tablica 10: Korištenje alkohola i duhana s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika (%)

Sociodem. obilježja	Korištenje alkohola				Korištenje duhana			
	Nisu probali	Probali su	Rijetko koriste	Često koriste	Nisu probali	Probali su	Rijetko koriste	Često koriste
<i>Spol</i>	$\chi^2=129,15$							
Žene	17,3	39,2	37,8	5,7				
Muškarci	7,8	22,0	53,1	17,1				
<i>Dob</i>	$\chi^2=25,24$				$\chi^2=30,56$			
15-19 godina	15,4	36,2	38,8	9,6	28,2	31,1	11,9	28,8
20-24 godine	8,9	27,0	52,1	12,0	18,9	28,9	12,0	40,2
25-29 godina	12,1	29,14	47,1	11,7	19,8	24,7	13,1	42,4
<i>Socioprof. status</i>	$\chi^2=52,94$				$\chi^2=58,47$			
Zaposleni	10,7	30,1	47,8	11,4	19,7	23,8	13,2	43,3
Nezaposleni	13,1	33,7	39,0	14,2	21,0	23,9	13,0	42,1
Učenicima	17,3	37,2	36,8	8,7	32,2	32,3	11,8	23,7
Studenti	8,9	22,0	57,1	12,0	18,9	33,7	12,1	35,3
<i>Obrazovanje oca</i>	$\chi^2=49,87$							
OŠ i manje	19,8	40,1	32,9	7,2				
KV/VKV	11,1	31,2	46,6	11,1				
Srednja škola	13,7	29,1	45,1	12,1				
VŠS	9,6	27,2	52,2	11,0				
VSS i više	6,7	26,3	52,2	14,8				
<i>Obraz. ispitanika</i>	$\chi^2=52,65$				$\chi^2=40,18$			
OŠ i manje	16,4	39,2	34,7	9,7	30,4	29,1	11,9	28,6
Ind./zanat. škola	14,7	30,1	42,0	13,3	22,1	23,7	11,1	43,1
Srednja škola	8,9	25,8	53,1	12,2	17,2	27,8	13,8	41,2
VŠS, VSS i više	10,9	28,1	49,8	11,2	25,6	33,9	13,3	30,2
<i>Mjesto stanovanja</i>	$\chi^2=31,23$							
Selo	14,2	34,8	39,9	11,1				
Mali grad	11,8	27,1	48,0	13,1				
Veliki grad	10,9	30,7	51,2	7,2				
Zagreb	7,8	26,0	52,1	14,1				
<i>Religioznost</i>	$\chi^2=33,51$							
Religiozni	13,4	34,3	43,6	8,7				
Neodlučni	10,1	28,1	46,7	16,1				
Nereligiozni	9,8	21,0	51,1	18,1				
<i>Bračni status</i>	$\chi^2=26,15$							
Neoženjeni	10,8	29,1	47,1	13,0				
Oženjeni	18,3	35,2	41,8	4,7				
UKUPNO	12,3	30,7	45,6	11,4	22,6	28,2	12,5	36,7

Što se pušenja tiče, ono je toliko rašireno među svim segmentima mladih, da je teško govoriti o nekakvim specifičnim socijalnim obilježjima. Jedini su utjecaji, naime, registrirani u pogledu socioprofessionalnog statusa, obrazovanja ispitanika i dobi. Kao što se moglo i očekivati, nešto manje pušača ima među

najmlađom skupinom ispitanika i to učenicima, te onima koji su završili ili osnovnu školu ili fakultet. Najintrigantniji je potonji podatak, jer upućuje na mogućnost da je višegodišnja antipušačka kampanja najvećeg odjeka imala među najobrazovanijom mladeži iz čega se može pretpostaviti da će dio današnjih studenata koji puše uskoro možda odustati od te nezdrave navike. Ako je ova hipoteza točna, čini se da bi kontinuirana i podjednako agresivno vođena antialkoholičarska kampanja mogla polučiti pozitivne efekte kao i antipušačka kampanja. A s obzirom na raširenost i društvenu toleranciju alkoholizma u nas, takva kampanja ne bi bila suvišna.

4. Zaključna razmatranja

Ispitivanje interesa i slobodnoga vremena mladih omogućilo je uvid u neke značajke svakodnevnoga života mladih, njihove preokupacije i ponašanja. Dobiveni rezultati najvećim dijelom bitno ne odstupaju od nalaza poznatih iz ranijih istraživanja hrvatske omladine. Komparacija podataka iz 1986. i 1999. godine pokazala je da su promjene primjetno zahvatile distribuciju interesa i aktivnosti u slobodnom vremenu mladih na način da je porastao interes za većinu promatranih fenomena, a oslabila participacija u većini uspoređenih aktivnosti. Ta diskrepancija pokazuje da se o današnjoj generaciji mladih ne može govoriti kao o letargičnoj mladeži, nego prije kao o prisilno pasiviziranoj i osiromašenoj generaciji. Porast interesa za istodobno smanjenje participacije u nizu aktivnosti upućuje, naime, na osujećenost da se mladi u svom slobodnom vremenu posvete onom što ih zanima, a što je zacijelo povezano s općim padom životnog standarda stanovništva Hrvatske. Pritom depriviranost da se sudjeluje u željenim aktivnostima zacijelo povećava interes za određene fenomene koji su s tim aktivnostima u bliskoj vezi. Drugim riječima, što je neke interese teže zadovoljiti, to oni postaju važniji. S druge strane, u hijerarhiji analiziranih interesa i aktivnosti zbile su se male promjene, kao i u strukturiranju promatranih fenomena. Iako su se u proteklom desetljeću zbile krucijalne promjene, relativna stabilnost strukture interesnih orijentacija i stilova života ne iznenađuje, jer se radi o fenomenima koji nisu toliko diktirani društveno-političkim i socioekonomskim okvirima koliko ukupnim civilizacijskim i sociokulturnim odrednicama.

Rekapitulacija dobivenih rezultata u najkraćem se može svesti na isticanje činjenice da je i suvremena generacija hrvatske mladeži primarno zainteresirana za fenomene koji nedvojbeno pripadaju sferi privatnosti (prijateljstva i poznanstva, zabava i razonoda, seks i ljubav, putovanja) dok je istodobno interes za sferu javnosti i tzv. velike ideološke teme (politika, vojska, nacija) još manji nego je bio ranije kada je ionako bio na niskoj razini. Analogno izostanku promjena u interesnim orijentacijama, ni u obrascima provođenja slobodnog vremena mladih nema bitnih promjena: i nadalje je najrašireniji urbani kulturni

obrazac (izlasci u kafiće i disco-klubove, druženja, tulum, ljenčarenje i odlasci na koncerte), dok se prava polarizacija zbiva između onih koji zastupaju elitni i ruralni kulturni obrazac. Iz toga slijedi da je dominantna funkcija slobodnoga vremena i nadalje zabava i razonoda, dok su sadržaji koji potencijalno pridonose razvoju ličnosti u drugom planu.

Interesne orijentacije i obrasci provođenja slobodnog vremena mladih u određenoj mjeri koincidiraju i po svom sadržaju i po socijalnom profilu mladih koji se u pojedinim orijentacijama i stilovima života najbolje prepoznaju. Tako se na jednu stranu mogu svrstati spoznajna i dobrim djelom socijalna interesna orijentacija zajedno s elitnim i urbanim kulturnim obrascem, dok su na drugoj strani tradicionalistička i kompeticijska interesna orijentacija i ruralni kulturni obrazac provođenja slobodnoga vremena mladih. Prvu apostrofiranu skupinu orijentacija i obrazaca poglavito preferira tzv. socijalno kompetentnija mladež, tj. mladi višeg socijalnog porijekla i boljeg obrazovanja (najviše studenti) koji su socijalizirani u urbanim sredinama. Kao njihov antipod javljaju se mladi nižeg socijalnog porijekla koji su školovanje okončali stjecanjem kvalifikacija za neko od radničkih ili obrtničkih zanimanja i koji su vezani za ruralni milje, a to su oni koji se bolje prepoznaju u tradicionalističkoj interesnoj orijentaciji i ruralnom kulturnom obrascu. Gledano iz rakursa dinamike i socijalnih značajki ispitanika, može se pretpostaviti da će se tijekom života veći dio mladih koji se sada ponajbolje prepoznaju u socijalnoj interesnoj zajednici i urbanom kulturnom obrascu prikloniti spoznajnoj interesnoj orijentaciji i elitnom kulturnom obrascu, ali ostaje otvoreno pitanje koje će nove kvalitete unijeti u tu orijentaciju i obrazac i kakve će to promjene izazvati. Ovome treba dodati da se zaokupljenosti medijima, glazbom, sportom i društvenim radom pokazuju kao specifični interesi u slobodnom vremenu koji su uvjetovani nekim specifičnim značajkama mladih. Njihova uska profiliranost i razmjerna homogenost ispitanika ne upućuju na prepoznatljive stilove života.

Kada se deklarirani interesi i aktivnosti u slobodnom vremenu promatraju integralno pokazuje se i koja obilježja najviše diskriminiraju mlade. Najutjecajnija su, svakako, socioprofesionalni i obrazovni status ispitanika, te stupanj obrazovanja oca i rezidencijalni status. Kombinacija ovih značajki neosporno upućuje na dominantan utjecaj socijalizacijskih agensa i procesa. To praktički znači da bolje socijalno porijeklo nije samo jedan od najpouzdanijih jamaca postizanja većih obrazovnih postignuća i višeg društvenog statusa nego i da umnogome diktira stil života mladih izvan njihovih svakodnevnih obveza. Dakako, šanse mladih iz lošijeg socijalnog miljea da u kasnijoj dobi zauzmu bolje društvene pozicije i žive kvalitetnijim stilom života nisu izgubljene, ali dosadašnje spoznaje govore o tome da su socijalne razlike vidljive na svakom planu i da se socijalne prednosti ili inhibicije u mladenačkoj dobi u znatnoj mjeri perpetuiraju tijekom cijeloga života. Otuda je teško očekivati da će se današnja

mladež koja preferira tradicionalističke vrijednosti i ruralni obrazac provođenja slobodnog vremena u kasnijoj životnoj dobi preusmjeriti na spoznajnu orijentaciju te elitne i urbane sadržaje i oblike dokolice.

Nešto slabiju, ali još uvijek značajnu diskriminacijsku snagu pokazala su ostala promatrana obilježja ispitanika: spolna i regionalna pripadnost, religiozna samoidentifikacija, te dob i bračni status. Utjecaj spola je signifikantan, jer indicira dva trenda: opstojnost razlika u nekim afinitetima između mladih žena i muškaraca, ali i uzmak tradicionalnih spolnih razlika u ovdje promatranoj domeni svakodnevnoga života. Dakako, taj uzmak je upitan utoliko što se radi o mladoj populaciji koja većinom još nije zasnovala vlastitu obitelj, pa bi se o eventualno osporenom tradicionalnom konceptu spolnih uloga meritorno moglo govoriti tek kada se današnjoj mladeži promijene životne okolnosti u kojima će funkcionirati na njima primjeren način, pri čemu ima indicija da će veći teret obiteljskih obveza pasti na mlade žene (Leinert Novosel, 1999). No, ukoliko se i pretpostavi da će današnje djevojke preuzimanjem uloga supruga i majki morati u stanovitoj mjeri odustati od novoosvojenih prostora slobode moguće je također pretpostaviti da to neće učiniti u potpuno radikalnom obliku kao i to da će svoje potomstvo nastojati odgajati u duhu vlastitog, modernijeg životnog stila. Utjecaj regionalne pripadnosti ispitanika simptomatična je utoliko što se jasno diferenciraju Zagreb, Istra i Primorje nasuprot Istočnoj i Sjevernoj Hrvatskoj, a što upućuje na polarizaciju između razvijenih i urbanih regija, s jedne, i razmjerno nerazvijenih i ruralnih regija, s druge strane. Religiozna samoidentifikacija mladih djeluje u očekivanom smjeru, jer je religiozna mladež ta koja se bolje prepoznaje u tradicionalizmu i ruralnim oblicima dokolice. Iz toga slijedi da religijska uvjerenja imaju stanovitoga utjecaja na kreiranje stila života, ali ne u tolikoj mjeri da bi se moglo govoriti o sveprožimajućem utjecaju religije. Dapače, povezanost religiozne samoidentifikacije s određenim socijalnim okolnostima (niže porijeklo i obrazovanje, ruralna sredina) sugerira da je većim dijelom riječ o utjecaju specifičnih sociokulturnih čimbenika tradicionalističke provenijencije nego o uže gledano vjerskim uvjerenjima.

Utjecaj bračnog statusa kao situacijske okolnosti u velikoj je mjeri povezan sa životnim ulogama i dobi ispitanika. Konkretno, bračni status se uglavnom pokazao kao restriktivno obilježje koje ograničava participaciju mladih u onim aktivnostima koje se obavljaju izvan kuće i preusmjerava socijalne interese ka tradicionalističkim vrijednostima. Utvrđeni utjecaj bračnog života ne čudi, jer dvije trećine ispitanika koji su u braku ujedno imaju i djecu, a ta životna okolnost bitno mijenja i prioritete i raspoloživo slobodno vrijeme. Na koncu, prilično slab utjecaj dobi ispitanika upućuje na dva momenta. Prvo, čini se da se interesna struktura i obrasci provođenja slobodnog vremena stvaraju već u ranijoj adolescentskoj dobi i da tijekom mladosti nisu podložni jako značajnim promjenama. Drugo, promjenama su podložni oni interesi i aktivnosti čija je

gotovo isključiva funkcija druženje i zabava, a što se uglavnom odvija izvan (roditeljskog) doma. Očito je da se stjecanjem punoljetnosti dobiva primjetno više slobode u raspolaganju vlastitim vremenom i odabiru aktivnosti, a što se nešto kasnije reducira zbog promijenjenih životnih okolnosti kada mladi počinju raditi i zasnivaju obitelj. Utoliko se socijabilna interesna orijentacija i urbani kulturni obrazac mogu promatrati kao "tipično" mladenačke zaokupljenosti koje se u znatnoj mjeri napuštaju integracijom u svijet odraslih. To ne znači da sva druženja i zabava nestaju, no čini se da kao stil života i razmišljanja ulaskom u zreliju fazu života bivaju potisnuti u drugi plan kao i kod većine starijih.

Za razliku od interesnih orijentacija i obrazaca provođenja slobodnog vremena, dob – uz socioprofesionalni status i obrazovanje ispitanika – igra jednu od ključnih uloga kada je u pitanju sklonost mladeži različitim drogama i stimulansima. Pritom je zanimljivo da su za kušanje i korištenje narkotika, psihofarmatika, alkohola i duhana najprijemljiviji mladi u dobi između 20. i 24. godine, oni koji imaju srednju stručnu spremu i studiraju. Uočljivo je to da se radi upravo o onoj dobnoj skupini koja više od ostalih zastupa socijabilnu interesnu orijentaciju i urbani kulturni obrazac provođenja slobodnog vremena zbog čega bi se analogno i u ovom slučaju moglo pretpostaviti da će izlaskom iz te dobi i životnih okolnosti znatan dio mladih prestat i s eksperimentima i uživanjem različitih psihoaktivnih supstancija. No, ostaje činjenica da je u proteklih deset-petnaest godina došlo do porasta upotrebe svih promatranih stimulansa, a što je rezultat specifičnih društveno-povijesnih okolnosti u kojima se Hrvatska našla, ali i svojevrsni danak modernizaciji i globalizaciji s kojima se nužno javljaju i nepoželjni fenomeni.

Literatura

- Božović, R. (1979): *Iskušenja slobodnog vremena*. Beograd: Mladost.
- Burns, T. (1973): *Leisure and Society in Britain*. London: Allen Lane.
- Dumazedier, J. (1967): *Toward a Society of Leisure*. New York: Free Press.
- Dumazedier, J. (1972): Rad i slobodno vrijeme, u: Friedmann, G.; Naville, P.: *Sociologija rada*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Goja, J. (2000): Neki aspekti religioznosti hrvatske mladeži 1986. i 1999. godine. *Politička misao* 37(1):148-160.
- Ilišin, V. (1988): Interesi i slobodno vrijeme, u: Radin, F. (prir.): *Fragmentsi omladine*, Zagreb: RK SSOH / IDIS.
- Ilišin, V. (1991): Interesi i slobodno vrijeme studenata, u: Magdalenčić, I. (prir.): *Društveni profil zagrebačkih studenata krajem osamdesetih*. Zagreb: IDIS.

- Ilišin, V. (1999): Mladi i televizijski medij. *Napredak* 140(2):143-153.
- Ilišin, V. (1999a): Slobodno vrijeme mladih s obzirom na ruralno-urbani kontinuum. *Sociologija sela*. 37(1):21-44.
- Lalić, D.; Nazor, M. (1997): *Narkomani: smrtopisi*. Zagreb: Alinea.
- Leinert Novosel, S. (1999): *Žena na pragu 21. stoljeća*. Zagreb: TOD.
- Lefebvre, H. (1988): *Kritika svakidašnjeg života*. Zagreb: Naprijed.
- Martinić, T. (1977): *Slobodno vrijeme i suvremeno društvo*. Zagreb: Informator.
- Moren, E. (1979): *Duh vremena I, II*. Beograd: BIGZ.
- Mučalo, M. (2000): Prikaz rezultata analize programskih sadržaja radijskih postaja na području Zagreba i Zagrebačke županije. *Politička misao* 37(4):113-128.
- Nastran Ule, M. i drugi (1996): *Predah za studentsko mladino*. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za mladino.
- Pantić, D. (1980): *Priroda interesovanja*. Beograd: IIC.
- Parker, S. (1975): The sociology of leisure: progress and problems. *The British Journal of Sociology* 26(1):91-101.
- Parker, S. (1985): *Leisure and Work*. London: George Allen.
- Puhovski, Ž. (1979): *Kontekst kulture*. Zagreb: Kulturni radnik.
- Rapaport, Rh. and Rapaport, R. N. (1974): Four themes in the sociology of leisure. *The British Journal of Sociology* 25(2):215-229.
- Sakoman, S. (1999): Zloporaba droga, strategija i suzbijanje s posebnim osvrtom na studentsku populaciju. *Anali Studentskog centra* 1(1):119-140.
- Skledar, N.; Marinović Jerolimov, D. (1997): Uloga religije i religioznosti u integracijskim procesima u Hrvatskoj. *Politička misao* 34(2):177-191.
- Smolić-Krković, N. (1970): O interesu i metodama njegova ispitivanja. *Pedagoški rad* 16(1-2):36-45.
- Žugić, Z. (2000): *Sociologija sporta*. Zagreb: Fakultet za fizičku kulturu.

REKAPITULACIJA REZULTATA I ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Između 1986. i 1999. – godina u kojima su provedena istraživanja vrijednosnih sustava i nekih oblika ponašanja mladih – u Hrvatskoj su se zbile radikalne i dalekosežne promjene. Da bi se one mogle jasnije uočiti, treba se podsjetiti kakva je Hrvatska bila sredinom osamdesetih godina, a kakva koncem minuloga stoljeća.

Hrvatska je u vrijeme prvoga istraživanja bila, uz Sloveniju, najrazvijenija republika u sklopu tadašnje državne zajednice, SFR Jugoslavije. Po nacionalnom je sastavu bila razmjerno heterogena, jer gotovo četvrtina stanovništva nije pripadala Hrvatima kao većinskom narodu. Politički poredak, kao i u cijeloj ondašnjoj Jugoslaviji, normativno je bio definiran kao samoupravni socijalizam. Ideološko-politički postulati na kojima se taj politički sustav zasnivao uključivali su, između ostaloga, bratstvo i jedinstvo (konstitutivnih) naroda i narodnosti, društveno vlasništvo, radničko samoupravljanje, socio-klasno beskonfliktno društvo koje jamči relativno visok minimum socijalnih prava (zaposlenje, te na temelju njega, zdravstveno i mirovinsko osiguranje, pa i pravo na stan), te monopol vlasti Saveza komunista kao “avangarde” radničke klase i glavnog promicatelja kulta ličnosti J. Broza Tita. Takvo je totalitarno društvo sredinom osamdesetih bilo suočeno s ekonomskom i političkom krizom koja se, nakon odlaska Tita s političke scene, stalno produbljivala. Nestanak autokratskog vođe partije i zajedničke države, koji je gotovo četiri decenije bio neupitni politički autoritet i arbitar, pospješio je izbijanje na površinu dotad potiskivanih antagonizama kao i nedogmatskih ideja. Bilo je to zapravo vrijeme stanovite političke liberalizacije, vidljive kroz smanjivanje ideoloških pritisaka i dovođenje u pitanje socijalističkog projekta kao najboljeg mogućeg oblika društveno-političkog uređenja zajednice, ali i eskalacije nacionalnih sukoba koji će u konačnici dovesti do disolucije zajedničke države i oružanih sukoba između naroda uključenih u dotadašnju federativnu zajednicu. Istodobno, na socijalnom planu, unatoč rastućoj ekonomskoj krizi i postupnom rastu nezaposlenosti, širokim slojevima stanovništva još je bio osiguran socijalni minimum, razmjerno solidna zdravstvena zaštita i jednakost obrazovnih šansi, premda su i socijalne razlike, dotad prikrivene, bivale sve izraženije. Socijalna promocija sve više je postajala rezultat obrazovnih postignuća, a sve manje tzv. moralno-političke podobnosti, ali su istodobno i razne neformalne veze, kao izravni transfer iz tradicionalnog u (polu)moderno društvo, trajno igrale vrlo važnu ulogu. Mladi su i dalje socijalizirani kao nastavljači zacrtanog društveno-političkog razvoja, a karakteriziralo ih je usporeno socioekonomsko osamostaljivanje – ponajviše zbog nezaposlenosti i

nemogućnosti rješavanja stambenog problema – i sve veće distanciranje od vladajuće ideologije i politike. Otvorenost tadašnje Jugoslavije omogućila je neposredan uvid mladih u način života u razvijenom europskom okruženju, što ih je dodatno uvjeravalo u deficite društva i poretka u kojemu žive. Dapače, mladi su bili ona društvena grupa koja je potkraj osamdesetih godina pokazivala najveći otklon od proklamiranih vrijednosti i službene politike, kao i najveću spremnost za prihvaćanje korjenitih društvenih promjena.

Niz očekivanih promjena ubrzo se i dogodio, pa slika Hrvatske početkom 1999. godine izgleda znatno drukčije nego trinaest godina ranije. Tako je koncem devedesetih godina Hrvatska samostalna država u kojoj preko devet desetina stanovništva čine pripadnici većinskog naroda. Društvo se razmjerno sporo oporavlja od rata završenog sredinom tog desetljeća. Uspostavljen je novi politički poredak koji se nominalno zasniva na liberalno-demokratskim vrijednostima što, među ostalim, podrazumijeva prihvaćanje i razvijanje tržišnog gospodarstva, političkog pluralizama i tolerancije, te poštivanje ljudskih i manjinskih prava. Stvarno je, pak, dominirala ideja i praksa uspostave etnički homogene države, potpomognuta promicanjem nacionalne integracije i revitalizacijom tradicionalističkih vrijednosti – kao suprotnosti onome što je simboliziralo socijalistički sustav – a tome se pridružilo i gospodarsko nazadovanje. Velika očekivanja s početka tranzicijskog razdoblja za desetak su se godina preobrazila u široko rasprostranjeno nezadovoljstvo prirodom, dosegom i tempom ostvarenih promjena. Na političkom planu, unatoč institucionalno instaliranom višestranačju, traje gotovo desetogodišnji monopol vlasti jedne političke stranke i njezinog autoritarnog vođe kao utemeljitelja i predsjednika države. Pod tim političkim patronatom provedeno je podržavljenje društvenog vlasništva, koje se potom privatizira uz brojne zloupotrebe, koje su se pretvorile gotovo u model. Učinci pretvorbe vlasništva i prestrukturiranja gospodarstva bili su poražavajući, jer su doveli do značajnog pada standarda najširih slojeva stanovništva, masovnog gubitka radnih mjesta i enormnog produbljivanja socijalnih nejednakosti. Uz retoriku o ostvarenju liberalno-tržišne koncepcije društva, demontirana je nekadašnja socijalna sigurnost, znatno su smanjena socijalna prava, pogoršana je kvaliteta zdravstvene zaštite i otežano školovanje djece iz socijalno depriviranih slojeva. Nedovoljna demokratizacija hrvatskog društva i neke dvojbene vojne operacije, posebno u susjednoj Bosni i Hercegovini, rezultirale su i primjetnom vanjskopolitičkom izolacijom Hrvatske. Zbog svih tih okolnosti i procesa komparativne prednosti Hrvatske s početka tranzicije nepovratno su iščezle i zemlja se po (ne)uspješnosti transformacije našla pri dnu liste tranzicijskih država. Stoga ne čudi da je koncem devedesetih godina većina građana Hrvatske, uključivši i mlade, ponovo očekivala društvene promjene i bila spremna za njih.

Kako su se društvene i političke mijene tijekom devedesetih godina odrazile na suvremenu hrvatsku mladež, govore i nalazi našeg istraživanja. Na najvažnije trendove ukazat će rekapitulacija rezultata koja slijedi.

Prvo treba reći da mladi drže da mladost traje gotovo do 29. godine života, pri čemu su se diferencirali na mladocentrično i odraslocentrično orijentirane. Mladocentrično usmjerenje tek je blago poraslo u usporedbi s osamdesetim godinama, a i nadalje ga obilježava želja mladih da što dulje budu u tom statusu i ostanu drukčiji od odraslih, isticanje socioekonomske neovisnosti kao najvažnijeg kriterija odraslosti, naglašavanje prednosti mladih zbog njihove fleksibilnosti i inovativnog potencijala, te težnja da se gornja granica mladosti pomakne u tridesete godine. Prije svega takvoj su produženoj mladosti okrenuti mladi boljega socijalnog porijekla koji pripadaju mlađim dobnim podskupinama i koji se još školuju ili su već stekli akademsko obrazovanje, te studenti i učenici. S druge strane, odraslocentrično orijentirana mladež ne smatra da se razlikuje od starijih, sklonija je prihvaćanju paternalističkog odnosa društva spram mladih i više uvažava tradicionalne kriterije odraslosti. Ti mladi najčešće su se već približili tridesetim godinama života, nižeg su socijalnog porijekla i s nekim radničkim zanimanjem, te su zaposleni ili nezaposleni. Odnos prema budućnosti pak upućuje na opstojnost diskrepancije između naglašenog optimizma mladih u pogledu osobne budućnosti i polovičnog optimizma što se tiče budućnosti društva. Pritom pesimističko viđenje osobne budućnosti blago raste s dobi ispitanika i njihovim ulaskom u svijet rada, a osobito zbog statusa nezaposlenosti. No, intrigantno je to da je iskazani pesimizam i optimizam mladih devedesetih godina ostao isti kao i osamdesetih, iako su se društvene okolnosti njihova odrastanja bitno promijenile.

Hijerarhije i strukture vrijednosti mladih pratile su osnovne društvene promjene, na način da se sve što je bilo posljedica sužavanja životnih resursa i perspektiva, u rezultatima istraživanja manifestiralo kao još izraženije zastupanje vrijednosti privatnosti i individualne afirmacije. Time je odaslana jasna poruka mladih da oni svoju budućnost sve više vide kao cilj koji se može postići isključivo oslanjanjem na vlastite snage i na podršku obitelji i bližnjih, uz veliko nepovjerenje prema institucijama društva, posebno onim političkim. Zbog toga su najveće razlike između istraživanja iz 1986. i 1999. godine one koje se odnose na materijalni položaj i na samosvojnost, zatim na profesionalni uspjeh, a veliki uspon pokazuju i vrijednosti vezane uz tradiciju, posebno nacionalnost i vjera. Zanimljivo je da snažno raste i vrijednost vlasti, koja je vjerojatno shvaćena kao jedna od realnih mogućnosti da se poboljša materijalni i društveni položaj pojedinca. Zapravo, sve ponuđene vrijednosti su koncem devedesetih zastupljenije nego sredinom osamdesetih godina, što je ujedno i pokazatelj velikog emotivnog značenja koje imaju za mladog pojedinca, možda i zbog toga što se njihova realizacija čini tako dalekom. Iznimka je političko potvrđivanje, koje je još manje prihvaćeno nego 1986. godine. Ti su rezultati u skladu sa saznanjem o sve većem distanciranju mladih (i ne samo njih) iz cijele Europe od politike, a što može imati dalekosežne posljedice.

Vrijednost vjere je porasla, a i prema dobivenim rezultatima istraživanih pokazatelja religioznosti, mladi danas iskazuju mnogo veću religioznost nego prije petnaestak godina. Porast je utvrđen u svim promatranim dimenzijama, pri čemu razlike detektirane na interdimenzionalnoj razini – od najviše rasprostranjene konfesionalne samoidentifikacije do najmanje raširene obvezne religijske prakse – pokazuju da mladi u tom smislu ne odstupaju od starije populacije. Tako i kod njih dominiraju oblici tradicionalne religioznosti, dok je aktualna religioznost manje razvijena. S obzirom na sociodemografske pokazatelje, odrednice njihove veće religioznosti su, prije svega, ambijentalne i socijalizacijske, u smislu više tradicionalne ili više moderne okoline i načina života. Mladi su u značajnom opsegu religijski socijalizirani i u obitelji i kroz vjeronauk, a isto tako odgajaju (ili su spremni odgajati) i svoju djecu, motivirani najviše potrebom održanja vjere, ali i pozitivnim odgojnim utjecajem koji prepoznaju u religiji. Na razini vrijednosti (kao što uostalom paralelno prihvaćaju crkvena i izvancrkvena vjerovanja) mladi očito ne doživljavaju nespojivim smatrati se religioznima, a imati stavove suprotne stavovima svoje religije i Crkve u području seksualnosti i morala. Sekularne ideje i vrijednosti usvajaju se i egzistiraju uz religijske vrijednosti, što ukazuje na svojevrsni vrijednosni relativizam, odnosno na istodobnu zastupljenost vrijednosnih orijentacija koje na teorijskoj razini mogu biti sasvim suprotne. Povijesno prisutna i široko rasprostranjena tradicionalna crkvena religioznost u Hrvatskoj, izmijenjeni položaj religije i Crkve u društvu, sloboda iskazivanja religioznosti, institucionalno podupiranje religiozne orijentacije koncentrirano upravo na mlade uvođenjem konfesionalnog vjeronauka u škole, te odrastanje u društvu opterećenom tragičnim ratnim zbivanjima s neujednačenim društvenim i političkim razvojem, siromaštvom i konfuzijom, uz sužene perspektive, posebno za mlade – društvene su koordinate tako narasle religioznosti. U kontekstu nedostatka općeprihvaćenih i koherentnih vrijednosnih uporišta, postavlja se pitanje da li je tako narasla religioznost mladih (a i ostale populacije) velikim dijelom upravo izraz prihvaćanja jedinog “ponuđenog” tradicionalnog (nacionalno-religijskog) vrijednosnog, odnosno identifikacijskog obrasca? U mjeri u kojoj je religioznost dio obiteljske i šire kulturne i nacionalne tradicije, te poticaja koji su u tom smislu dolazili ili dolaze iz društva i Crkve, može se pretpostaviti i stabiliziranje vjerničke strukture mladih. No, u isto vrijeme, takva bi se religioznost mogla naći pred velikim izazovima s kojima se u zapadnim modernim (i postmodernim?) društvima već našla.

Izloženi različitim utjecajima društvene sredine mladi diferencirano reaguju i kada je u pitanju njihov odnos prema naciji. Istraživanje tog odnosa ukazalo je na heterogenu strukturu nacionalne svijesti mladih u svim analiziranim dimenzijama: stavovima prema vlastitoj naciji, europskim integracijskim procesima te drugim europskim nacijama. U sustavu vrijednosti već se pokazao porast vrednovanja nacionalnosti, a u skladu s time je i u odnosu spram vlastite nacije tijekom devedesetih indiciran pomak prema stavovima koji iskazuju čvršću

vezanost mladih uz vlastitu naciju nego u osamdesetim godinama. Iako je registriran pad atraktivnosti kozmopolitski orijentiranih tvrdnji i veća rasprostranjenost onih nacionalno obojenih, pa i etnocentrističkih, u populaciji mladih su i devedesetih godina prevladavali stavovi koji pored vezanosti za vlastitu naciju istodobno "čuvaju" otvorenost prema svijetu i utjecajima drugih kultura. Mladi se različito odnose i prema uključivanju Hrvatske u europske integracijske procese. Paralelno s proeuropskim egzistiraju i antieuropski stavovi, oni koji ukazuju na kritički, ali i na nekritički odnos mladih prema osposobljenosti Hrvatske za europske integracije. Bez obzira na indiciranu rezerviranost i strah od Europe, ona je ipak za veliku većinu mladih atraktivan socijalni prostor koji i Hrvatskoj i njima osobno omogućuje bolje razvojne uvjete. Kritički odnos mladih prema osposobljenosti Hrvatske za uključivanje u europske integracije, što se naročito tiče stupnja demokratiziranosti društvenog života, upućuje na to da su mladi usprkos nacionalnoj homogenizaciji, interiorizirali vrijednosti demokratskog i pluralističkog društva. Ovaj nalaz je tim važniji, jer je riječ o populaciji koja će nositi buduću razvoj društva. Analiza je također pokazala da na odnos mladih prema vlastitoj naciji i europskim integracijama značajno utječu promatrana sociodemografska obilježja. Pri tome se još jednom pokazalo da modernizacijske varijable (obrazovanje, te urbana i ekonomski razvijena sredina) pogoduju razvoju mladih kao slobodnih individua koje se ne vežu isključivo za jednu grupu, nego imaju višestruk identitet i otvoreni su za komunikaciju u različitim smjerovima. Nešto drugačiju sliku nacionalne svijesti mladih pokazuju podaci o njihovoj socijalnoj distanci prema konkretnim nacijama. Oni upućuju na to da mladi imaju veću distancu prema istočnim i ne-katoličkim nacijama, osobito Bošnjacima, Srbima i Albancima, nego prostorno daljim zapadnoeuropskim i katoličkim nacijama. Navedena socijalna distanca jasnije nego prethodno analizirane dimenzije nacionalne svijesti reflektira utjecaj vladajuće političke ideologije etničkog nacionalizma i njemu svojstvene hijerarhijske diobe na zapadne i istočne, odnosno razvijene i nerazvijene nacije i kulture, a koja je dominirala devedesetih godina. Zaključno se ipak može reći da su mladi u Hrvatskoj, usprkos izloženosti procesima snažne etničke homogenizacije i pokazanih pomaka prema čvršćoj vezanosti za vlastitu naciju, sačuvali tipično generacijska obilježja: kritičnost i otvorenost za pluralizam društvenog prostora i svijeta oko sebe.

Jedna od hrvatskih posebnosti u prvoj tranzicijskoj dekadi jest visoka politiziranost nacionalne i religijske komponente. No, to tek djelomice utječe na odnos mladih spram politike kojeg primarno određuje njihovo naglašeno distanciranje od te sfere javnoga života. Pritom mladi demonstriraju razmjerno solidno razumijevanje društvene stvarnosti, zadovoljavajući demokratski potencijal i načelnu suglasnost da bi oni, mladi, trebali biti prisutniji u političkom životu Hrvatske. Kao najveće probleme hrvatskog društva i vlastite generacije mladi ističu probleme socioekonomske naravi (nezaposlenost, nedovoljan gospodarski razvoj), kao političke prioritete određuju suzbijanje nezaposlenosti te ostvari-

vanje socijalne pravde i sigurnosti, a na planu društvenih nejednakosti najčešće percipiraju postojanje socijalnih nejednakosti. Većina mladih prihvaća temeljne demokratske vrijednosti i razumije pravila demokratskog života, inklinira harmoničnom shvaćanju politike i iskazuje nepovjerenje prema najvišim institucijama državne vlasti. Mladi su skloniji socijalnom nego političkom aktivizmu, a drže da su politički marginalizirani prije zbog nepovjerljivog odnosa društva spram njihove generacije nego zbog vlastite nekompetentnosti. Njihove stranačke preferencije primjetno su se mijenjale tijekom desetogodišnjeg tranzicijskog razdoblja, i to u pravilu jedan ili dva izborna ciklusa ranije nego što bi se takve promjene zbile među starijima. Međutim, među mladima egzistiraju identične polarizacije kao i među ostalim građanima: na jednoj su strani pristaše SDP-a i LS-a, na suprotnoj su strani simpatizeri HDZ-a i HSP-a, dok su glasači HSLS-a i HSS-a smješteni između ta dva stranačka pola. Dobiveni rezultati pokazali su da mladi nisu homogeni u svom shvaćanju politike pri čemu se mogu prepoznati dvije osnovne skupine. S jedne strane je tzv. sociokulturno kompetentnija mladež (obrazovaniji, zreliji, studenti urbanog domicila i boljeg socijalnog porijekla, nereligiozni te pristaše SDP-a i LS-a) koja demonstrira veći demokratski potencijal, manje je zadovoljna generacijskom političkom participacijom i utjecajem te rjeđe pristaje na paternalistički odnos društva spram mladih. S druge je strane tzv. sociokulturno inferiornija mladež (mladi nižeg obrazovanja i socijalnog porijekla, učenici, najmlađi, ruralnog domicila, religiozni i simpatizeri HDZ-a i HSP-a) koja pokazuje slabije razumijevanje demokratskih pravila, sklonija je vlastitu generaciju promatrati kao nekompetentnu i u većoj mjeri prihvaća tutorski odnos društva prema mladima. Ti trendovi upućuju na zaključak da što su mladi sociokulturno kompetentniji i bliži ulasku u svijet odraslih raste i njihova svijest o vlastitoj političkoj važnosti pa, sukladno tomu, i nezadovoljstvo marginalnim generacijskim društvenim i političkim statusom.

U suvremenom se društvu obrazovanje prvenstveno povezuje s mladima, jer je ono i obveza i odrednica koja značajno determinira njihov budući život. Naime, kako škola priprema mlade za život u odrasloj dobi, to o obrazovnom postignuću ovisi ostvarivanje individualnih ciljeva i kvaliteta budućeg života pojedinca. Dosadašnja su se istraživanja rijetko bavila pitanjem kako mladi vrednuju obrazovanje, a mi smo se ovdje koncentrirali upravo na taj problem. Rezultati našeg istraživanja pokazuju da mladi u Hrvatskoj imaju relativno visoka očekivanja od obrazovanja. Oni u njemu prije svega vide sredstvo vlastitog individualnog razvoja, naročito onih sposobnosti koje im omogućuju da po završetku školovanja na zadovoljavajući način riješe elementarne egzistencijalne probleme, kao što su dobivanje željenog posla i socioekonomsko osamostaljivanje. Važnost obrazovanja kao sredstva socijalne promocije (stjecanje boljeg materijalnog standarda i prestižnog društvenog statusa) u drugom je planu. Mladima je najmanje važna socijalizacijska funkcija škole koja razvija interes za sudjelovanjem i preuzimanjem odgovornosti za razvoj političkog i društvenog

života. Mada se ovakva hijerarhija očekivanja od obrazovanja može pripisati fokusiranosti mladih na vlastite probleme kao generacijskoj osobini mladih, ona istodobno upozorava i na neizbalansiranost funkcija škole, pri čemu socijalno-integracijska zaslužuje posebnu pažnju i preispitivanje. Podaci također upućuju na to da su mladi u svojim očekivanjima prilično racionalni, jer su primarno usmjereni na ona očekivanja koja su u funkciji rješavanja neposrednih životnih problema nakon završetka školovanja. Naime, kako podaci pokazuju, oni nemaju iluzija o stvarnim dometima obrazovanja u ostvarivanju njihovih životnih ciljeva. Mladi su svjesni granica utjecaja obrazovanja na rješavanje njihovih životnih problema, društvene podcijenjenosti obrazovanja i snage drugih društvenih faktora koji utječu na njihov ekonomski i društveni položaj ili pak mogućnosti individualnog razvoja i napredovanja. No, navedeno mišljenje ne dijele svi mladi u podjednakoj mjeri. Karakteristično je da su mladi s visokim obrazovanjem, koji žive u razvijenim i urbanim sredinama te u obiteljima s visokoobrazovanim roditeljima, znatno kritičniji prema obrazovanju i rezerviraniji u pogledu procjene važnosti obrazovanja za njihovu profesionalnu i društvenu promociju, od mladih suprotnih sociodemografskih obilježja (niže obrazovanje, ruralni rezidencijalni status, niže obrazovani roditelji). Ovakav nalaz ukazuje na to da se manje kritička, visoka očekivanja od obrazovanja češće javljaju kod ekonomski i kulturno depriviranog segmenta mladih kojima obrazovanje, u nedostatku drugih mehanizama, još uvijek predstavlja glavno, ako ne i jedino sredstvo ekonomske i socijalne promocije. Time se u tranzicijskom razdoblju dodatno aktualizira problem uloge škole u smanjivanju društvenih nejednakosti.

Uz obrazovni proces, podjednako učestala tema povezana s mladima tiče se problema rada i zapošljavanja. Kada je riječ o radnim vrijednostima mladih i promjenama koje su nastale od sredine osamdesetih do konca devedesetih godina, potvrđena je pretpostavka da će kod mladeži jačati ekstrinzična motivacija uslijed sve nepovoljnijeg društvenog položaja i posljedica dugoročne nezaposlenosti. Unutar hijerarhije radnih vrijednosti ekspresivno značenje rada izjednačilo se s instrumentalnim, a uočen je i indikativan porast vrijednosti socijalne interakcije i vrednovanja rada s pozicija aspirativnog statusa, koji se potvrdio i kao zasebna vrijednosna orijentacija. Ova koegzistencija različitih vrijednosnih usmjerenja prema radu naziva se i paralelnom interiorizacijom humanističkih i ekstrinzičnih vrijednosti, odnosno bliskom pozicijom divergentnih težnji. No, uza svu heterogenost prisutnu u vrednovanju rada, samoostvarenje u radu i materijalna orijentacija predstavljaju dva najvažnija elementa ovog procesa. Analiza utjecaja pojedinih sociodemografskih činilaca pak pokazala je da mladi nisu izrazito diferencirani s obzirom na prihvaćanje pojedinog viđenja uloge rada. Razlike, koje nisu ni mnogobrojne niti osobito snažne, i dalje su najprisutnije kod najfrekventnijeg vrijednosnog stava o radu kao mogućnosti za samoaktualizaciju kroz razvoj vlastitih potencijala. I naše je istraživanje još jednom potvrdilo utjecaj obrazovanja pri prihvaćanju takve tipično intrinzične vrijednosti.

Iako je od sredine osamdesetih do konca devedesetih godina došlo do bitnih promjena u strukturi nezaposlenih – prije svega s obzirom na opadanje udjela osoba mlađe dobi – kretanje stope nezaposlenosti unutar najmlađe radno-aktivne populacije i dalje upućuje na nezaposlenost kao najizrazitiji problem mlade generacije. Ove porazne činjenice svjesni su i naši ispitanici, a analiza njihovih stavova jasno govori o tome da su mladi precizno detektirali ne samo najveće probleme hrvatskog društva, poput nezaposlenosti i odsutnosti gospodarskog razvoja, nego i neprimjerenu reakciju države, ali i društva, na rezistentnu pojavu masovne i dugoročne nezaposlenosti te mnogostruke socijalne i sociopsihološke posljedice koje odatle proizlaze. Razumljiva je stoga ne samo frustracija do koje dolazi zbog nemogućnosti realiziranja radne uloge kao važnog socijalizacijskog čimbenika u procesu prijelaza iz mladosti u odraslost, nego i apatija koja zahvaća mlade, a manifestira se u zaobilaženju društvenog i političkog angažmana i gubljenja povjerenja u važne institucije sustava, ali i povećanoj spremnosti za napuštanjem zemlje u potrazi za zaposlenjem. Pritom valja podsjetiti da odlazak najproduktivnijeg i najobrazovanijeg dijela građana znači ogroman gubitak ne samo za gospodarski nego i ukupan društveni razvoj. Uz povećanu kritičnost spram društva zbog njegova odnosa prema nezaposlenima, promjene u usporedbi sa sredinom osamdesetih godina vidljive su i iz smanjenja udjela mladih koje izdržava obitelj i porasta broja onih koji su prinuđeni snalaziti se na bilo koji način kako bi osigurali osnovna sredstva za život. Procjene radnih perspektiva mladih i nadalje su izrazito negativne, dok njihova percepcija glavnih razloga visoke nezaposlenosti ukazuje na realno sagledavanje temeljnih obilježja hrvatskog društva krajem devedesetih godina.

Gotovo dvije petine mladih sudjelovalo je u nekom obliku rada na crno, a analiza njihovih sociodemografskih obilježja pokazala je da na temelju dobivenih rezultata možemo skicirati profil “tipičnog” pripadnika mlade generacije koji najčešće sudjeluje u nekom od oblika sive ekonomije. Riječ je o urbanim, zaposlenim ili nezaposlenim mladićima iz starije dobne podskupine sa završenom srednjom školom. Ova obrazovna skupina, kao što je to dobro poznato, ujedno je i najprisutnija unutar skupine nezaposlene mladeži. Mladi koji su uključeni u rad na crno po svojim se stavovima o nezaposlenosti ne razlikuju od cjelokupne anketirane populacije. I oni, kao i najveći dio svih ispitanika, smatraju da je nezaposlenost danas u Hrvatskoj najvažniji problem te da smanjenje nezaposlenosti treba biti jedan od najvažnijih ciljeva hrvatske politike. Isto je zabilježeno i kada se radi o ocjeni odnosa društva prema rješavanju ovog, još uvijek, dominantnog problema mlade generacije.

Treći kompleks problema koji se najčešće veže uz mlade jest pitanje njihovih interesa i načina provođenja slobodnoga vremena. Rezultati dobiveni u ovom istraživanju pokazali su da je u proteklih petnaestak godina porastao interes mladih za većinu promatranih fenomena, a da je pritom njihova hierarhijska strukturiranost ostala nepromijenjena. Tako su mladi i nadalje

primarno zainteresirani za pojave i zbivanja koja konstituiraju privatnu sferu života (prijateljstva i poznanstva, zabava i razonoda, seks i ljubav, putovanja), dok je interes za sferu javnosti (politika, vojska) još manji nego ranije. Ti se interesi strukturiraju u četiri prepoznatljive orijentacije: spoznajnu, socijabilnu, tradicionalističku i kompeticijsku, pri čemu su mladi zamjetno međusobno diferencirani. Istodobno, participacija u većini aktivnosti slobodnoga vremena je oslabila s time da je i nadalje najrašireniji urbani obrazac provođenja slobodnoga vremena (druženja, izlasci u kafiće i disco klubove, odlasci na tulum i koncerte). Kao manje prihvaćeni egzistiraju elitni i ruralni obrazac, koji ujedno predstavljaju i svojevrzne antipode u načinu provođenja slobodnoga vremena mladih. Njihovo slobodno vrijeme karakterizira još i zaokupljenost medijima, sportom, glazbom i društvenim radom, a konstanta je da dokolica mladih dominantno ostvaruje funkciju zabave i razonode, pri čemu su aspekti razvoja ličnosti u drugom planu. Analiza upućuje na to da sociokulturno kompetentnija mladež (obrazovanija, urbanog rezidencijalnog statusa, boljeg socijalnog porijekla) tendira prihvaćanju spoznajne i socijabilne interesne orijentacije te urbanog i elitnog stila života, dok je na drugoj strani sociokulturno inferiornija mladež koja preferira tradicionalističku i kompeticijsku interesnu orijentaciju zajedno s ruralnim obrascem provođenja slobodnoga vremena.

Na koncu, ovisnosti su jedan od onih društvenih problema koji se prije svega pripisuje mladima. U ovom istraživanju ta je tema tek informativno prisutna i kao takva ilustrira promjene koje su se zbile na tom planu. Pokazalo se tako da je, u skladu s očekivanjima, tijekom devedesetih godina porasla (zlo)upotreba različitih psihoaktivnih supstancija: duhana, alkohola, psihofarmatika i tzv. lakih i teških droga. U tom su pogledu kao rizična skupina detektirani mladi u dobi između 20 i 24 godine, i to studenti urbanog domicila. Međutim, istodobno su dobivene indicije da velika većina od onih koji su s narkoticima eksperimentirali ili ih povremeno uzimali, ulaskom u zreliju omladinsku dob odustaje od tog tipa ponašanja.

Prethodni, sažeto navedeni rezultati upućuju, dakle, na osnovne promjene koje su se u promatranom razdoblju zbile među mladima. Kao prvo, dobiveni su jasni indikatori da se ukupan društveni položaj mladih koncem devedesetih znatno promijenio u odnosu na sredinu osamdesetih godina prošloga stoljeća, pri čemu se u nekim važnim segmentima i pogoršao. O tome svjedoči porast nezaposlenosti, opadanje kvalitete svakodnevnog života i širenje potencijalno devijantnih oblika ponašanja. Tako se tranzicijsko društvo potvrdilo kao društvo naglašenog rizika i socijalne nesigurnosti, no još uvijek bez novih i širih perspektiva. Mladi na takve izazove odgovaraju još izrazitijim povlačenjem u privatnost i još uočljivijim distanciranjem od društvenih i političkih poslova nego ranije. Istodobno, oni pokazuju da nisu izgubili vjeru u osobnu perspektivu, pri čemu se pouzdaju prvenstveno u vlastite snage. U tom pogledu mladi ne računaju ozbiljno na društvenu pomoć, premda su primjetno nezadovoljni zbog njezina

izostanka. Pritom je vidljivo da među mladima prevladava pragmatičan odnos prema društvenoj realnosti i mogućnostima realizacije vlastitih potencijala.

Postojeća individualizacija životnih usmjerenja nije plod samo nepovoljnih društvenih okolnosti, nego je i pokazatelj procesa modernizacije koji obuhvaća znatan dio suvremene hrvatske mladeži. Po toj tendenciji mladi Hrvatske slični su mladima iz drugih tranzicijskih zemalja, ali i razvijenih europskih društava. Međutim, kako je istodobno u Hrvatskoj na djelu bio i proces retradicionalizacije, njegov se učinak manifestira kroz iskazivanje naglašeno tradicionalističkog usmjerenja značajnog dijela suvremene mladeži. Otuda se za mlade u Hrvatskoj može reći da su polarizirani na modernistički i tradicionalistički orijentirane, pri čemu ta konstatacija važi i za stariju populaciju. No, mladi se od starijih razlikuju ponajprije po tome što su modernizacijskim procesima više i dublje zahvaćeni.

Ovo je istraživanje potvrdilo da mladi nisu homogena društvena grupa, pri čemu treba napomenuti da to nije osobitost mladih, nego svih relativno većih društvenih grupa. Hrvatska se mladež unutar sebe znatno razlikuje po obrazovnim postignućima, socioprofesionalnom statusu, stupnju zrelosti, socijalnom porijeklu, te tipu socijalizacije s obzirom na spolnu pripadnost, socijalni status obitelji, urbaniziranost uže sredine i razvijenost šire regije u kojoj žive. Ta sociostrukturalna i sociokulturna obilježja jasno diskriminiraju mlade, a što rezultira njihovim diferenciranjem u prihvaćanju različitih vrijednosti i formiranju različitih sustava vrednota, kao i usvajanju različitih obrazaca ponašanja.

Premda je naše istraživanje zahvatilo širok dijapazon problema, dobiveni rezultati ne dopuštaju tvrdnje o jednoznačno prepoznatljivoj i specifičnoj generaciji hrvatske mladeži. Dapače, postojeće razlike, smještene u realan društveni kontekst obilježen posvemašnjom potisnutošću mladih s javne scene, prije upućuju na hipotezu da će se fragmentiranje mladih i društveno zapostavljanje njihovih interesa i problema nastaviti u mjeri u kojoj će se nastaviti i razvojna kriza hrvatskog društva. Takva situacija tendencijski ne vodi selektiranju, artikuliranju i promoviranju zajedničkih generacijskih interesa, a još manje konstituiranju jedne generacije ili generacijskih jedinica unutar današnjeg naraštaja mladih koje bi se na kulturnoj, socijalnoj ili političkoj sceni mogle pojaviti kao relevantni društveni akteri.

Napokon, ne treba previdjeti činjenicu da je naše istraživanje provedeno prije tri godine, a da su se u međuvremenu u Hrvatskoj ponovo dogodile značajne političke promjene. Smjena vlasti početkom 2000. godine pokazala se, sa stajališta većine ispitanih mladeži, očekivanom i poželjnom, ali ostaje otvoreno pitanje koje su promjene mladi još očekivali, a one se nisu dogodile. Sve to u većoj ili manjoj mjeri utječe na percepciju društvene stvarnosti zbog čega se može pretpostaviti da se neki stavovi mladih već danas razlikuju od onih kakvi su bili početkom 1999. godine.

SUMMARY

This book – *Youth on the Eve of the Third Millennium* – presents the results of the empirical research *Value System of Youth and Social Changes in Croatia* that researchers from the Institute for Social Research in Zagreb conducted in 1999. The polling was done on a sample of 1700 young people aged 15 to 29 on the entire Croatian territory. In the interpretation of results we have compared them with the findings of the research project *Position, Perceptions and Behavior of the Croatian Young Generation*, conducted by the same research team in 1986 on an identically structured sample of young people. Instruments with the same indicators were used in both research projects, which enabled a valid comparison of young generations in Croatia in the observed period of time.

Between 1986 and 1999 in Croatia, radical and far-reaching conversions occurred, presumed to have considerably affected the changes in the attitudes and behavioral patterns of the young. To perceive these changes more clearly, we need a reminder of Croatia in the middle 1980's and at the end of the past century.

At the time of the first research, Croatia was, along with Slovenia, the most developed republic in the former state, the Socialist Federate Republic of Yugoslavia. Its ethnic composition was relatively heterogeneous since almost a quarter of the population was not part of the majority – Croatian. The political system, like in rest of Yugoslavia, was normatively defined as self-management socialism. The ideological-political postulates this political system was based on, included, among others, the brotherhood and unity of (the constitutional) nations and ethnic groups, social ownership, workers' self-management, socio-class conflict-free society guarantying a relatively high minimum of social rights (employment, and due to it, health and retirement insurance, and even the right to public housing), and on the monopoly of the Communist Party authority, as the working class's "avant-garde" and the main promoter of the J. Broz Tito's cult. Such a totalitarian society, during the mid 1980's, faced an economic and political crisis that constantly deepened after Tito's withdrawal from the political arena. The disappearance of the autocratic party and state leader, who was the unquestionable political authority and arbiter for almost four decades, hastened the surfacing of, up to then, suppressed antagonisms as well as non-dogmatic ideas. It was actually a period of certain political liberalization, visible in the decreasing of ideological pressures and in questioning of the socialist project as

the best possible form of social and political system for a community, but also in the escalation of national conflicts that would, in the end, bring about the disillusion of the state and a war between nations, included into the earlier federate community. At the same time, on the social plan, in spite of the growing economic crisis and the gradual increase of the unemployment rate, the wider strata of the population still had a guaranteed minimum of social rights, relatively solid health care and equal chances for education, even though the social differences, hidden before, now grew more pronounced. Social promotion became more and more the result of educational achievements, and less of the so-called moral-political suitability, but at the same time, different informal relationships, as a direct transfer from the traditional into a (half) modern society, played a permanently important role. The young were still being socialized as the ones who will continue the mapped out social and political development, and characterized by the slow reaching of socio-economic autonomy – mostly as a result of unemployment and impossibility of solving their housing problem – and ever greater distancing from the ruling ideology and politics. The openness of Yugoslavia then, enabled the young to gain a direct insight into the way of life in the developed European environment, which additionally convinced them of the deficits in the society and system they were living in. Indeed, the young were the social group that, at the end of the 1980's, showed the greatest deviation from the proclaimed values and the official politics, as well as the greatest readiness to accept radical social changes.

A succession of expected changes occurred soon after, making the image of Croatia at the beginning of 1999 quite different from the one thirteen years ago. Thus, at the end of the 1990's Croatia is an independent state where over nine tenths of the population are members of the majority nation. The society is recovering rather slowly from the effects of the war, which ended in the middle of the decade. A new political system has been established, nominally based on liberal-democratic values, which, among others, implies the acceptance and development of market economy, political pluralism and tolerance, and respect for human and minority rights. In reality, though, what dominated was the idea and practice of creating of an ethnically homogenous state, enhanced by the promotion of national integration and revitalization of traditionalist values, representing the opposite of what the socialist system symbolized, and joined by economic deterioration. On the political level, in spite of the institutionally installed multi-party system, there persisted an almost ten-year long monopoly of authority by one political party and its authoritarian leader as the founder and president of the state. Under that political patronage, a nationalization of social ownership was conducted, afterwards privatized with numerous malfeasances, which had almost transformed into a model. The effects of ownership

privatization and of economy restructuring were devastating, because they brought about a considerable fall in the standard of the widest strata of the population, a mass loss of employment and an enormous deepening of the social inequalities. Along with the rhetoric about the fulfillment of the liberal-market conception of society, the former social security was demolished, the social rights were considerably reduced, the quality of health care worsened and the education of children coming from the socially deprived strata aggravated. The insufficient democratization of the Croatian society and some dubious military operations, especially in the neighboring Bosnia and Herzegovina, resulted in the noticeable international isolation of Croatia. Due to all these circumstances and processes, the comparative advantages Croatia had at the beginning of the transitional process, had irrevocably disappeared, and the country found itself at the bottom of the list of the transitional countries' compared by the (un) successfulness of the transformation. Thus, it is no surprise that at the end of the 1990's, most Croatian citizens, including the young ones, expected new social changes and were prepared for them.

How the social and political transformations in the 1990's reflected on the contemporary Croatian youth, is what our research findings state. The following recapitulation of the results will indicate the most important trends.

For starters, we need to point out the fact that the young think youth lasts up to 29 years of age, but they differentiate into those that are youth-centric and those that are adult-centric oriented. The youth-centric direction has only mildly increased compared to the 1980's, and it is still characterized by the young's desire to keep that status and stay different from the adults for as long as possible, the emphasis on the socio-economic independence as the most important criterion of adulthood, the accentuation of advantages of youth, like flexibility and potential for innovation, and the tendency to move the upper limit of youth into the thirties. Oriented toward this type of prolonged youth are mostly the young with better social origin, belonging to younger age cohorts, still in the educational system, or with finished academic education, and students and pupils. On the other side, the adult-centric oriented youth does not think it differs from the older population; it is more prone to accepting a paternalistic attitude of the society toward the young and more considerate toward the traditional criteria of adulthood. Those young people are most often close to their thirties, of a lower social origin and holding a blue-collar employment, and are either employed or unemployed. The relationship toward the future, in turn, points to the survival of the discrepancy between the youth's pronounced optimism when it comes to their personal future, and superficial optimism regarding the future of the society. In that vein, the pessimistic view of their personal future increases mildly with the age of the respondents and their

entrance into the working life, and especially because of the unemployment status. But, what is intriguing is that the stated pessimism and optimism of the young in the 1990's remained the same as in the 1980's, although the social circumstances of their coming of age had changed essentially.

The hierarchies and value structures of the young followed the basic social changes, in the manner that everything that was the consequence of life resources' and perspectives' narrowing, was manifested in the results, as an even more accentuated belief in the values of privacy and individual affirmation. That way, the young sent a clear message that they see their future more and more, as a goal which can be achieved exclusively by depending on one's own strengths and support of friends and family, with great distrust toward the institutions of the society, especially the political ones. It is for this reason that the greatest differences between the 1986 and the 1999 research are the ones relating to material status and independence, then, professional achievement, and the values relating to tradition, especially nationality and religion show a big increase as well. It is interesting to notice a strong rise in the value of political power, probably understood as one of the real possibilities of improving the material and social status of an individual. Actually, all the offered values were more represented at the end of the 1990's than in the mid 1980's, which is also an indicator of the great emotional meaning they have for a young individual, maybe because their realization seems so distant. The exception is political affirmation, which is even less accepted than in 1986. These results are in accord with the knowledge about the growing distance of young people (and not just them), in the entire Europe, from politics, which might have far-reaching consequences.

The value of religious belief grew, and according to the obtained results of the investigated religiousness indicators, the young today are much more religious than fifteen years ago. The increase has been determined on all the dimensions observed, whereas the differences detected on the inter-dimensional level – from the most common confessional self-identification to the least common compulsory religious practice – show that the young in that regard do not deviate from the older population. Thus, the traditional forms of religiousness predominate, while actual religious belief is less developed. Considering the socio-demographic indicators, the guidelines of their higher religiousness are, most of all, the result of the ambient and socialization, meaning more traditional or more modern environment and lifestyle. The young are, to a considerable extent, religiously socialized through both the family and organized religious education, and raise (or are prepared to raise) their children in the same manner, they are motivated mostly by the need to sustain religion, but also by the positive edifying influence they recognize in religion. On the

value level (as they obviously accept the Church and non-church beliefs at the same time) the young do not seem to perceive it is incompatible to consider themselves religious, and to have attitudes opposing the attitudes of their religion and the Church in the field of sexuality and moral. The secular ideas and values are internalized and exist alongside the religious ones, which points to a type of value relativism, that is, to the simultaneous maintenance of value orientations that on a theoretic level can be completely opposite. The historically present and widespread, traditional church religiousness in Croatia, the changed position of religion and the Church in the society, the freedom to express religious beliefs, the institutional support of a religious orientation concentrated precisely on the young population through confessional religious education in schools, and growing up in a society burdened by the tragic events of the war, with an uneven social and political development, poverty and confusion, with narrowed perspectives, especially for the young – these are the social coordinates of such an increased religiousness. In the context of lack of generally accepted and coherent value strongholds, the question is raised, if such an increase in the youth's religiousness (and that of the rest of the population) is in the most part an expression of acceptance of the only "offered", traditional (national-religious) value or identification pattern. To the extent in which religiousness is part of the family and a wider cultural and national tradition, and of the incentives that in that regard arrived, or still arrive, from the society and the Church, we could presume the stabilization of youth's religious structure. But, at the same time such a religious structure could face great challenges that it already faced in the Western, modern (and postmodern?) societies.

Exposed to different influences of the social environment, the young react in different manners, even when the relationship toward the nation is in question. The research of this relationship pointed to a heterogeneous structure of youth's national awareness in all the analyzed dimensions: attitudes toward one's own nation, the European integration processes and other European nations. An increase of the validation of nationality has already been detected in the value system, and, in accord with this, in the relation toward one's own nation during the 1990's there is an indicative shift toward the attitudes stating firmer attachment of the young to their nation than in the 1980's. Although a decrease in the attractiveness of cosmopolitan oriented statements, and a greater diffusion of the nationally, even ethnocentric tinted ones, was registered, the attitudes that, with attachment to their own nation, "preserve" openness toward the world and the influence of other cultures at the same time, prevail in the young population in the 1990's. The young also relate differently toward the inclusion of Croatia into the European integration processes. Parallel to pro-European exist anti-European attitudes, those indicating both a critical as well as an uncritical

relationship toward the ability of Croatia for European integrations. Regardless of the indicated reserve and fear toward it, Europe still represents an attractive social space for most young people that to Croatia and to them personally offers better development conditions. The critical relationship of the young toward the readiness of Croatia for inclusion into the European integration, especially regarding the degree of democratization of the social life, points to the fact that the young have, in spite of the national homogenization, internalized the values of a democratic and pluralistic society. This finding is that much more valuable, because it concerns the population that will carry the future development of the society. Analysis also showed that the relation of the young toward their own nation and the European integration are considerably affected by the observed socio-demographic characteristics. With that, one more time the modernization values (education, and an urban, economically more developed environment) were proven favorable to the development of young people as free individuals not tied exclusively to one group, but with multiple identities and openness to communication in different directions. The data about the young people's greater social distance toward the Eastern, non-catholic nations, especially the Bosnians, the Serbs and the Albanians, than toward the geographically distant Western European and catholic nations, give a somewhat different picture of their national awareness. The stated social distance, much more clearly than the previous dimensions of national awareness, reflects the influence of the predominant political ideology of ethnical nationalism during the 1990's, and its pertaining hierarchical division into West and East, that is, developed and undeveloped nations and cultures. As a conclusion, it can still be said that the young in Croatia, despite their exposure to the processes of strong ethical homogenization and indicated shifts toward a firmer attachment to one's own nation, preserved typical generational characteristics: criticism and openness for pluralism of the social space and the world around them.

One of the Croatian specifics in the first decade of transition is a high politicization of the national and religious component. But, this only partially influences the relation of the young toward politics, which is primarily defined by their pronounced distancing from that sphere of public life. In this connection, the young demonstrate a relatively solid understanding of the social reality, a satisfactory democratic potential and a principle consent that they, the young, should be more present in Croatia's political life. As the greatest problems of the Croatian society and their own generation, the young emphasize the problems of socio-economic nature (unemployment, insufficient economic development), as the political priorities they determine the fight against unemployment and the accomplishment of social justice and security, and they most often perceive the existence of social inequalities. Most young accept the

basic democratic values and understand the rules of democratic life, incline toward a harmonious understanding of politics and show distrust toward the highest institutions of state authority. The young are more inclined to social than political activism, and they believe they are politically marginalized more because of the distrustful relationship of the society toward their generation than because of their own incompetence. Their party preferences have changed noticeably during the ten-year transitional period, and, as a rule, this would occur one or two election cycles earlier than such changes happened among the older population. But, the polarizations among the young population are identical to those among the rest of the citizens: on the one side there are the supporters of SDP and LS, on the other the sympathizers of HDZ and HSP, while the voters of HSLs and HSS lie in between those two party poles. The obtained results have shown that the young are not homogenous in their understanding of politics, and two basic groups can be recognized. On the one hand, there are the so called, socio-culturally more competent young (better educated, more mature, students from urban domicile and higher social origin, non-religious and supporters of SDP and LS) which demonstrate a higher democratic potential, are less satisfied with the generational political participation and influence, and rarely accept the paternalistic behavior of the society toward the young. On the other hand, there are the so called, socio-culturally inferior young (less educated, of lower social origin, pupils, the youngest, of rural domicile, religious and sympathizers of HDZ and HSP) that show weaker understanding of the democratic rules, are more prone to see their own generation as incompetent, and, to a larger extent, accept the tutorial relation of the society toward the young. These trends point to the conclusion that, the more competent and closer to entering the adult world, the young are, their awareness of their own political importance grows and, in accordance with this, so does their dissatisfaction with their marginal, generational social and political status.

In the modern society, education is primarily related to the young, because it is their obligation and the reference that greatly determines their future life. In other words, since school prepares the young for their adult living, the achievement of individual goals and the quality of an individual's future life, depend on the educational achievement. The researches have insofar rarely dealt with the question of how the young evaluate education, and here we have concentrated exactly on this issue. The results of our research show that the young have relatively high expectations from education. In it, they most of all, see a means for personal development, especially of those abilities enabling them to solve elementary existential problems in a satisfactory manner, at the end of education, like getting a desired job and becoming socio-economically

independent. The importance of education as a means of social promotion (gaining a better material standard and a prestigious social status) is not as pronounced. The young least care for the socialization function of the school, which develops an interest for participation and taking responsibility for the development of political and social life. Even though such a hierarchy of expectations from education could be ascribed to the focus of youth on their own problems as a generational characteristic, it, at the same time, warns of the imbalance of the school functions, where the socially integrative one deserves special attention and revalidation. The data also points to the fact that the young are, in their expectations, quite rational because they are primarily focused on those expectations that are in the function of resolving immediate problems of life after the end of education. In other words, as the results show, they have no illusions about the real limits of education in the achievement of their life goals. The young are aware of the limitations of the influence of education on solving their existential problems, of the social underestimation of education, and of the strength of other social factors influencing their economic and social status, or the possibility of individual development and advancement. But, not all young people share the stated opinion in the same amount. It is peculiar that the young with higher education, living in developed urban areas and in families with highly educated parents, are much more critical and reserved when it comes to evaluating the importance of education for their professional and social promotion, than the young of opposite social characteristics (lower education, rural residential status, lower education of parents). This finding indicates that less critical, and higher expectations from education appear in the economically and culturally deprived segment of youth, to whom education, in the absence of other mechanisms, still presents the main, if not the only means of economic and social promotion. This additionally actualizes the problem of the role of schools in reducing the social inequalities in the transitional period.

Along with the process of education, the second most frequent issue related to youth has to do with the problems of work and employment. Regarding the work values of youth and the changes that took place since the mid 1980's to the end of the 1990's, the presumption was confirmed that the extrinsic motivation would increase, due to the ever more adverse social position of youth and the consequences of long-term unemployment. Within the work values hierarchy, the expressive meaning of work became equal to the instrumental one, and we observed an indicative increase in the values of social interaction, and validation of work from the position of the aspirate status that was also confirmed as a separate value orientation. This coexistence of different value orientations toward work is also known as parallel internalization of humanistic and extrinsic values, that is, positional proximity of divergent aspirations. But, with all the

heterogeneousness present in the validation of work, the self-realization through work and the material orientation are the two most important elements of this process. The analysis of influence of specific socio-demographic factors showed that the young were not in fact extremely different in regard to the acceptance of a specific view of the role of work. The differences, neither numerous nor especially strong, are still the most obvious in the most frequent attitude about work as a possibility for self-actualization through the development of one's own potentials. Our research has once more confirmed the influence of education in the acceptance of such a typical intrinsic value.

Even though considerable changes happened from the mid 1980's to the end of the 1990's in the structure of unemployment – primarily in the decrease of the share of people of younger age – the growth of the unemployment rate within the youngest work-active population still indicates that unemployment is the most pronounced problem of the younger generation. Our respondents are aware of this devastating fact, and the analysis of their attitudes clearly states that the young have precisely detected not only the greatest problems of the Croatian society, but also the inappropriate reaction of the state, as well as society, to the resistant manifestation of mass and long-term unemployment and multiple social and socio-psychological consequences it brings about. It is, therefore, easy to understand not only the frustration from not being able to realize the working role, as an important socializing factor in the process of the transition from youth into adulthood, but also the apathy engulfing the young, and manifested in avoiding social and political engagement and losing trust in important institutions of the system, and in increased preparedness to leave the country in search for employment, as well. A reminder is necessary that the leaving of the most productive and educated part of the population means a huge loss not only for the economic but also for the entire social development. With increased criticism toward the society because of its relation to the unemployed, changes compared to the mid 1980's are visible from the decrease in the share of young people that provide for a family and an increase in the number of those forced to make do in any way available, to ensure basic means for living. The evaluations of youth's employment perspectives are still extremely negative, while their perception of the main reasons for high unemployment indicates a realistic insight into the basic characteristics of the Croatian society at the end of the 1990's.

Almost two fifths of the young have participated in some form of unregistered employment, and the analysis of their socio-demographic characteristics shows that, based on the obtained results, we can paint a profile of a "typical" member of the young generation, that most often participates in some of form of gray economy. They are usually urban, employed or

unemployed young men from the older age cohort, which had finished high school. This education group, as is well known, is also the most represented within the unemployed youth. The young included into unregistered employment do not differ from the entire questioned population in their attitudes toward unemployment. They, just like most respondents, believe that unemployment is the most important problem in Croatia today and that its reducing should be one of the most important goals of the Croatian policy. The same was noted in the evaluation of the relationship of society toward resolving this still dominant, problem of the young generation.

The third complex of problems most often connected to the young is the question of their interests and ways they spend their leisure time. The results obtained in this research showed that in the last fifteen years there has been an increase in the young people's interest in most investigated phenomenon, but that their hierarchical structure stayed unchanged. Thus, the young are still primarily interested in the manifestations and events that constitute the sphere of private life (friends and acquaintances, fun and entertainment, sex and love, travel), while the interest in the public sphere (politics, army) is even smaller than before. These interests are structured into four recognizable orientations: cognitive, sociable, traditionalist and competitive, where the young are notably different from each other. At the same time, the participation in most leisure activities has weakened, and the most common pattern of spending leisure time is the urban one (socializing, outings to cafés and discos, going to parties and concerts). The elite and rural patterns are less accepted, and they, at the same time, represent poles apart in the way the young spend leisure time. Their free time is also characterized by preoccupation with the media, sport, music and social work, and the young's spare time constantly and dominantly fulfills the function of fun and entertainment, where the aspects of personality development are of secondary importance. The analysis indicated that the socio-culturally more competent youth (higher educated, of urban residential status, of better social origin) tends to accept the cognitive and sociable interest orientations and urban and elite lifestyle, while the socio-culturally more inferior youth preferring the traditionalist and competitive interest orientation, along with the rural pattern of spending leisure time, is on the other side.

Finally, addiction is one of those social problems, before all, ascribed to the young. In this research, this issue is present for informational value only, and as such, illustrates the changes that took place. It was shown that, as expected, the use of different psychoactive substances: tobacco, alcohol, psycho-pharmatics and the so-called, soft and hard drugs, increased during the 1990's. In this view, the young between the age of 20 and 24, especially students of the urban domicile, were detected as the risk group. But, at the same time, there are

indications that most of those that experimented or occasionally took drugs, gave that type of behavior up with entrance into the more mature age.

The previous, summarized results point to the basic changes that occurred in the observed period among the young people. First of all, clear indicators that the general social position of the young at the end of the 1990's changed considerably when compared to the mid 1980's, were obtained, whereas their position, in some important segments, worsened. Witnesses to that are the increase of unemployment, the decrease in the quality of everyday life and the spreading of potentially deviant forms of behavior. Thus, the transitional society has been confirmed as a society of pronounced risk and social insecurity, and yet without new, wider perspectives. The young respond to such challenges with an even more pronounced retreat into privacy and even more visible distancing from the social and political affairs than earlier. At the same time, they show that they have not lost faith in their personal perspective, but they mostly confide in their own strengths. In this regard, the young do not count especially on social help, although they are obviously discontent because of its absence. At that point, the prevailing of a pragmatic relationship toward the social reality and the possibilities to realize their own potentials is visible among them.

The existing individualization of lifestyles is not just a result of unfavorable social circumstances, but also an indicator of the modernization process that encompasses a considerable portion of the contemporary Croatian youth. In this tendency the Croatian youth is similar to the youth of other transitional countries, as well as the developed European societies. But, since the process of re-traditionalization was simultaneously at work in Croatia, its effect is manifested through the expression of a pronouncedly traditionalist direction of a considerable portion of the contemporary youth. Hence the youth in Croatia can be labeled as polarized into the modern and the traditionally oriented, where that statement is valid for the older population as well. But, the young differ from the old primarily by being more and deeper affected by the modernization processes.

This research confirmed that the young are not a homogenous social group, where we need to accent that this is not a specific trait of the young, but also of all relatively larger social groups. The Croatian young considerably differ among themselves, in regard to their educational achievements, and type of socialization dependent on gender, the social position of the family, the urbanization of their environment and the development of the region they live in. These socio-structural and socio-cultural characteristics clearly discriminate the young, which results in their differentiation in the acceptance of various values and the forming of various value systems, as well as the internalization of various behavioral patterns.

Although our research involved a wide range of problems, the obtained results do not allow statements about an unequivocally recognizable and specific generation of the Croatian youth. Indeed, the existing differences, placed in the real social context, marked by the thorough elimination of youth from the public scene, point more to the hypothesis that the fragmentation of youth and social negligence of their interests and problems shall continue, in the measure in which the development crisis of the Croatian society continues. Such a development does not tend to lead to the selection, articulation and promotion of common generational interests, much less to the constitution of a single generation or generational units within today's youth, that might show up as a relevant social protagonist on the cultural, social, or political scene.

At last, we should not oversee the fact that our research was conducted three years ago, and that considerable political changes took place in the meantime Croatia. The shift of power in the beginning of 2000 was shown to be, from point of view of most of the questioned youth, expected and desired, but the question remains, what are the other changes that the young had expected but had not occurred. All this, more or less, influences the perception of social reality, which is why we can presume that some of the attitudes of the young today already differ from the ones in the beginning of 1999.

PRILOG – Upitnik

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu

Zagreb, Amruševa 11

tel.: 48 10 264; 49 22 299

Vrijednosni sustav mladih i društvene promjene u Hrvatskoj

Ovo istraživanje provodi Institut za društvena istraživanja u Zagrebu (IDIZ). Istraživački projekt je odobrilo i financira Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske, a sufinancira Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

Ispitivanjem se nastoje prikupiti podaci o vrijednostima i nekim oblicima ponašanja mladeži u Hrvatskoj. Usporedbom dobivenih podataka s podacima iz osamdesetih godina nastojat će se ustanoviti kakve su se promjene dogodile među mladima. Anketiranje se obavlja na uzorku od 2000 mladih (od 15. do 29. godine života) iz cijele Hrvatske.

Anonimnost ispitanika u potpunosti je zajamčena, a dobiveni rezultati koristit će se isključivo u znanstvene svrhe. Molimo te da na postavljena pitanja odgovaraš iskreno i potpuno jer se jedino na taj način može osigurati uspješnost i znanstveni karakter istraživanja.

Zahvaljujemo na susretljivosti i suradnji.

Broj upitnika: !_!_!_!_!_!

Šifra naselja: !_!_!_!_!_!_!_!_!_!_!_!_!_!_!_!

Napomena: Za svako pitanje navedeni su postoci odgovora, a u intervalnim ljestvicama i skalarni prosjeci (aritmetičke sredine).

0. Županije

1. Zagrebačka	6,1
2. Krapinsko-zagorska	1,8
3. Sisačko-moslavačka	5,4
4. Karlovačka	3,9
5. Varaždinska	4,1
6. Koprivničko-križevačka	2,8
7. Bjelovarsko-bilogorska	3,2
8. Primorsko-goranska	7,2
9. Ličko-senjska	1,5
10. Virovitičko-podravska	2,1
11. Požeško-slavonska	2,8
12. Brodsko-posavska	3,6
13. Zadarska	4,7
14. Osječko-baranjska	7,2
15. Šibensko-kninska	3,3
16. Vukovarsko-srijemska	4,7
17. Splitsko-dalmatinska	9,6
18. Istarska	3,7
19. Dubrovačko-neretvanska	2,6
20. Međimurska	2,7
21. Grad Zagreb	17,1

1. Da li si:

1. Zaposlen/a	34,2
2. Nezaposlen/a	19,7
3. Učenik/ca	23,2
4. Student/ica	21,6
5. Poljoprivrednik/ca	1,4

2. Spol

Zenski	49,7
Muški	50,3

3. Dob

1. 15 do 19 godina	33,5
2. 20 do 24 godine	33,3
3. 25 do 29 godina	33,2

4. Stalno mjesto boravka

1. Selo	46,3
2. Mali grad	23,3
3. Veliki grad	13,6
4. Zagreb	16,8

5. Gdje si rođen/a ti i tvoji roditelji?

	A Ti	B Otac	C Majka
1. Na selu	15,2	52,4	48,3
2. U malom gradu	38,7	28,2	29,6
3. U velikom gradu	28,3	12,3	13,8
4. U Zagrebu	17,8	7,1	8,2

6. Koje ste škole završili ti, tvoj otac i majka?

Stupanj obrazovanja	A Ti	B Otac	C Majka
1. Bez školske spreme, nezavršena OŠ	0,5	2,4	4,1
2. Završena osnovna škola	27,6	13,4	26,7
3. Škola za KV, VKV radnike (ŠUP, zanatske i radničke škole)	19,1	38,9	21,7
4. Ostale srednje škole	42,4	17,6	26,2
5. Viša škola	4,2	11,7	10,9
6. Fakultet	6,0	12,4	8,5
7. Magisterij, specijalizacija, doktorat znanosti	0,3	3,3	1,5
8. Ostalo	0,0	0,3	0,3

7. U koju od navedenih skupina možeš svrstati svog oca i majku prema poslu kojeg obavljaju (ako su u mirovini ili su umrli, navedi posljednji posao koji su obavljali)? (Zaokruži odgovarajući broj za svakog roditelja)

Zaposlenje	A Otac	B Majka
1. Nije zaposlen/a	4,1	23,0
2. Individualni poljoprivrednik/ca	5,0	4,5
3. Radnik/ca	37,6	27,8
4. Službenik/ca	8,9	19,6
5. Stručnjak s VŠS ili VSS, ali nije rukovodilac	9,7	9,6
6. Rukovodilac odjela, pogona i slično	10,9	3,5
7. Direktor, pomoćnik direktora i sl.	4,9	1,0
8. Samostalno obavlja djelatnost	6,4	3,4
9. Vlasnik ili suvlasnik radnje sa zaposlenicima	2,1	1,3
10. Poslodavac, vlasnik ili suvlasnik poduzeća	3,5	1,9
11. Ostalo	6,8	4,5

8. Koje ste nacionalnosti ti i tvoji roditelji?

	A Ti	B Otac	C Majka
1. Hrvat/ica	95,8	93,8	95,0
2. Srbin/kinja	1,0	2,6	1,8
3. Musliman/ka (Bošnjak/inja)	1,0	1,2	1,3
4. Crnogorac/ka	0,1	0,4	0,2
5. Čeh/inja	0,2	0,2	0,2
6. Mađar/ica	0,2	0,4	0,1
7. Nijemac/ica	0,0	0,0	0,1
8. Makedonac/ka	0,0	0,0	0,1
9. Rusin/ka	0,0	0,1	0,0
10. Slovenac/ka	0,0	0,2	0,1
11. Talijan/ka	0,5	0,4	0,4
12. Neopredijeljeni	1,0	0,6	0,5
13. Ostali	0,2	0,2	0,2

9. Kako stanuješ?

1. Kao podstanar	8,3
2. U internatu ili domu	0,8
3. S roditeljima u njihovom stanu ili kući	76,6
4. U vlastitom ili supružnikovom stanu ili kući	12,3
5. Ostalo	2,0

10. Tvoje bračno stanje

1. Neoženjen/neudana	79,8
2. Oženjen/udata, bez djece	4,2
3. Oženjen/udata, s jednim ili više djece	12,7
4. Rastavljen/a	0,7
5. Živimo zajedno, ali nismo vjenčani	2,4
6. Nešto drugo	0,2

11. Da li si osoba s invaliditetom?

1. Ne	97,5
2. Da, vojni sam invalid	1,5
3. Da, civilni sam invalid	1,0

12. Mladi se ljudi na različit način odnose prema mladosti. Neki bi htjeli što duže ostati mladi. Kako se ti osjećaš?

1. Osjećam se drukčiji/a od odraslih i želim što duže takav/a ostati	24,1
2. Osjećam se drukčiji/a od odraslih i želim biti takav/a još neko vrijeme	29,7
3. Osjećam se drukčiji/a od odraslih, ali bih htio/la što prije postati kao odrasli	4,3
4. Ne osjećam se drukčiji/a od odraslih	41,9

13. Što je po tvom mišljenju najvažniji pokazatelj da je netko postao potpuno odrasla osoba? (Zaokruži odgovarajući stupanj važnosti za svaku okolnost)

Pokazatelji	3			a.s.
	Najvažnije	Važno	1 Nevažno	
1. Izlazak iz puberteta i spolno sazrijevanje	10,2	54,2	35,6	1,75
2. Stalno radno mjesto odnosno zaposlenje	33,4	56,6	10,0	2,23
3. Ženidba ili udaja	12,3	44,8	43,0	1,69
4. Ekonomska nezavisnost	50,9	40,9	8,2	2,43
5. Slobodno raspolaganje svojim slobodnim vremenom (odlaziti kući kada se želi, družiti se s kim se želi i slično)	22,3	41,0	36,7	1,86
6. Postati roditelj	31,2	46,6	25,2	2,06

14. Koliko si imao/la godina kada se dogodilo sljedeće, ili što misliš koliko ćeš imati godina kada će se to dogoditi? (Uz svaki događaj upiši životnu dob. Ako ne znaš kada bi se nešto moglo dogoditi umjesto dobi upiši 00, a ako smatraš da se to nikada neće dogoditi upiši 99)

	0	Do 15	16	17	18	19 - 30	99	a.s.
1. Prvo seksualno iskustvo	20,3	10,8	13,5	19,0	16,5	19,5	0,3	17,5

	0	Do 17	18 - 19	20 - 21	22 - 24	25 - 35	99	a.s.
2. Zarada novca za vlastito izdržavanje	23,5	11,9	24,5	15,2	13,9	10,5	0,5	20,3

	0	Do 17	18 - 19	20 - 24	25 - 30	99	a.s.
3. Završetak školovanja	13,5	12,6	34,8	26,6	12,0	0,5	20,4

	0	Do 14	15 - 19	20 - 24	25 - 40	99	a.s.
4. Preuzimanje radnih obveza u obitelji	31,1	13,0	23,4	18,9	12,3	1,3	19,0

	0	Do 14	15 - 18	19 - 30	Ostalo	a.s.
5. Biti sposoban/a kuhati za sebe	18,9	15,2	38,9	23,1	3,9	17,2

	0	Do 13	14	15	16	17 - 24	99	a.s.
6. Prvi odlazak u disco	4,2	13,7	20,2	26,2	20,5	14,6	0,6	14,9

Prilog

	0	Do 16	17 - 18	19 - 20	21 - 24	25 - 30	Ostalo	a.s.
7. Prvo zaposlenje	22,0	10,2	21,3	22,6	15,3	8,1	0,5	19,7

	0	Do 21	22 - 24	25 - 29	30 - 40	Od 40	a.s.
8. Sklapanje braka	46,0	8,3	11,7	25,4	6,7	1,8	25,3

	0	Do 21	22 - 24	25 - 27	28 - 40	Od 40	a.s.
9. Zajednički život sa svojim partnerom/icom	44,2	14,2	16,5	17,1	7,1	1,0	24,0

	0	Do 24	25 - 29	30 - 40	Od 40	a.s.
10. Postati prvi put majka/otac	48,0	13,8	24,6	12,0	1,6	26,4

15. Po tvom mišljenju, do koje se godine života za nekoga može smatrati da pripada skupini mladih?

0	Do 18	19 - 24	25 - 29	30 - 34	Preko 35	a.s.
0,3	6,1	13,1	32,9	40,4	7,4	28,6

16. Koliko se slažeš s tvrdnjama o mladima koje se ovdje navode? (Zaokruži odgovarajući broj za svaku tvrdnju)

Tvrdnje	4	3	2	1	a.s.
	Potpuno se slažem	Uglavnom se slažem	Uglavnom se ne slažem	Uopće se ne slažem	
1. Najvažnija stvar za mlade je da su poslušni svojim roditeljima u kući, svojim nastavnicima u školi i svojim rukovodiocima na radnom mjestu.	19,3	51,1	19,5	10,1	2,80
2. Najgore je kad mladež samo oponaša starije i ponaša se isto onako kao i stariji.	28,2	41,5	22,6	7,7	2,90
3. Društvo se može održati i razvijati samo ako mladež u cijelosti poštuje ono što su stvorile starije generacije.	16,1	40,6	30,7	12,6	2,60
4. Mladima treba omogućiti da se rasonode i zabavljaju te uče i rade i zaraduju ali da se na miješaju mnogo u odlučivanje o društvenim pitanjima.	13,6	26,7	33,9	25,8	2,28
5. Najveća vrijednost mladih je u tome što mladi nisu robovi navika i šablona već mogu stvarati i razvijati nove odnose.	63,0	30,6	5,2	1,2	3,56
6. Samo mladi ljudi mogu izvući naše društvo iz teškoća u koje su ga uvukli stariji.	30,9	44,2	18,9	6,0	3,00

17. Koliko se slažeš odnosno ne slažeš s navedenim tvrdnjama? (Zaokruži odgovarajući broj za svaku tvrdnju)

Tvrdnje	4	3	2	1	a.s.
	Potpuno se slažem	Uglavnom se slažem	Uglavnom se ne slažem	Uopće se ne slažem	
1. Pojedinač postiže bolje rezultate ako radi i uči u suradnji s grupom prijatelja i kolega.	28,9	50,3	14,3	6,5	3,02
2. Treba nastojati što više stvari podijeliti s prijateljima i kolegama.	26,0	56,6	14,7	2,7	3,06
3. Bolje je da čovjek svoje važnije odluke donese nakon detaljnog savjetovanja s prijateljima i kolegama.	22,3	50,1	22,4	5,1	2,90

4. U zemljama gdje svatko gleda svoj posao živi se bolje i slobodnije.	21,3	35,2	31,7	11,7	2,69
5. Bez obzira kakav posao radiš najvažnije je da nisi sam i da se dobro slažeš i surađuješ s ljudima oko sebe.	53,0	38,9	6,7	1,4	3,45
6. Čovječanstvo napreduje na osnovi rada i požrtvornosti izuzetnih pojedinaca a ne narodnih masa.	18,1	35,6	32,0	14,3	2,58
7. Kako je "čovjek čovjeku vuk" treba se prije svega brinuti o sebi i braniti svoje interese.	21,1	39,2	29,2	10,4	2,71
8. Pojedinaac mora ako je to potrebno žrtvovati osobne interese za dobrobit kolektiva.	11,3	43,9	33,9	10,8	2,56
9. Individualna i privatna inicijativa uvijek omogućava bolje rezultate od kolektivnog zajedničkog rada.	9,5	35,8	45,6	9,1	2,46
10. Kolektivni uspjesi vredniji su za pojedinca od individualnih zato što radost postignutoga može dijeliti s drugima.	18,4	45,8	26,8	9,0	2,73
11. Zašto da cijeli život izdvajam dio plaće za zdravstvo ili obrazovanje? Neka se moj rad dobro novčano vrednuje a o rješavanju eventualnih problema pobrinut ću se sam/a.	12,5	22,3	37,6	27,6	2,20
12. Kolektivno odlučivanje znači smrt individualne slobode.	11,4	26,5	44,3	17,8	2,31
13. Žena treba u brak ući nevinu jer se stoljećima težilo tome i jer je to garancija da će svu svoju ljubav posvetiti suprugu.	6,9	12,0	21,5	59,7	1,66
14. Stvaranje čvrste i skladne obitelji treba biti osnovni cilj života i rada pojedinca.	36,2	40,9	16,0	6,9	3,06
15. Mudrost naših predaka u mnogome je premašivala današnji način mišljenja.	14,9	35,9	36,1	13,1	2,53
16. Djecu treba odgajati u duhu poslušnosti. Većina ljudi koji skreću s pravog puta nisu u djetinjstvu naučili što je red i disciplina.	26,2	39,0	23,9	10,9	2,81
17. Poslije svake promjene u društvu stvari postaju gore nego što su bile.	12,4	27,0	45,9	14,8	2,37
18. Spreman/a sam u svakom trenutku braniti čast moje obitelji makar i silom.	47,9	36,7	12,7	2,6	3,30
19. Većina poslova u domaćinstvu po svojoj prirodi više odgovara ženama.	19,1	36,1	28,5	16,3	2,58
20. Ljubav prema Bogu temelj je i začetak svih ostalih oblika ljubavi.	31,8	34,3	20,0	13,9	2,84
21. Pobačaj (abortus) je sramotan čin koji bi trebalo zakonom zabraniti.	18,5	17,3	27,2	36,9	2,18
22. Izuzetno sam poslušan/a i discipliniran/a.	10,2	51,0	27,9	10,9	2,61

18. Koliko se slažeš s navedenim tvrdnjama?

Tvrdnje	4	3	2	1	a.s.
	Potpuno se slažem	Uglavnom se slažem	Uglavnom se ne slažem	Uopće se ne slažem	
1. Pobačaj je sramotan čin.	23,0	20,2	22,3	34,5	2,32
2. Pobačaj bi trebalo zakonom zabraniti.	18,2	14,7	22,7	44,5	2,06

19. Označi stupanj točnosti koji pridaješ navedenim tvrdnjama. (5 označava najveću, a 1 najmanju točnost. Zaokruži odgovarajući broj za svaku tvrdnju)

Tvrdnje	5	4	3	2	1	a.s.
1. Poslušnost i poštivanje autoriteta su najvažnije odlike koje djeca trebaju naučiti.	27,0	29,8	27,5	9,9	5,9	3,62
2. Svaki čovjek treba potpuno vjerovati u neku natprirodnu silu čijim se odlukama pokorava bez pogovora.	6,0	10,7	22,2	19,9	41,2	2,20
3. Ono što je mladima najpotrebnije to je stroga disciplina bezobzira odlučnost i volja da radi i bori se za porodicu i domovinu.	11,2	19,6	26,9	21,0	21,1	2,79
4. Danas kada se ljudi najrazličitijih vrsta kreću na sve strane i toliko međusobno miješaju čovjek mora obratiti pažnju i paziti da ne dobije neku zaraznu bolest.	39,1	24,6	19,4	9,7	7,2	3,79
5. Ono što je ovoj zemlji potrebnije od zakona i političkih programa je nekoliko hrabrih, neumornih, odanih vođa u koje narod može imati povjerenje.	30,9	21,7	19,9	12,8	14,7	3,41
6. Ne postoji ništa gore od čovjeka koji ne osjeća veliku ljubav, zahvalnost i poštovanje prema svojim roditeljima.	42,2	28,8	17,9	7,3	3,8	3,98
7. Vjerojatno će jednog dana biti dokazano da se astrologijom (čitanjem iz zvijezda) mogu objasniti mnoge stvari.	9,9	17,7	29,4	19,7	23,3	2,71
8. Svi ratovi i svi socijalni problemi mogu jednog dana biti okončani nekim zemljotresom ili poplavom koja će uništiti cijeli svijet.	24,6	20,5	20,2	16,3	18,4	3,17
9. Homoseksualci nisu bolji od kriminalaca i treba ih oštro kažnjavati.	11,4	6,4	13,7	16,6	51,9	2,09
10. Nikada nitko nije naučio nešto što stvarno vrijedi osim kroz patnju.	15,6	21,5	30,3	14,5	18,0	3,02
11. Često mi dođe da nekoga udarim.	13,9	11,5	23,4	25,5	27,8	2,60
12. Ja se nikome ne sklanjam s puta.	7,7	14,4	32,2	24,1	21,6	2,63
13. Znam da su mnogi nesposobni ljudi na visokim položajima.	56,6	23,3	12,8	5,0	2,3	4,72
14. Ponekad mi dođe da bih razbijao/la stvari.	12,9	14,2	19,2	24,5	29,2	2,57
15. Koji put sam morao/la biti grub/a s drskim ili dosadnim ljudima.	25,0	25,4	26,4	15,6	7,5	3,45
16. Ne podnosim da se itko petlja u moje poslove.	28,6	28,3	28,5	9,6	5,0	3,66
17. Razljutim se kad mi netko daje savjete a da ga nisam pitao/la.	18,0	20,2	30,2	18,0	13,6	3,11
18. Mrzim kukavice.	25,4	22,6	25,4	16,2	10,4	3,36
19. Često sam stidljiv/a u prisutnosti osoba suprotnog spola.	9,3	14,2	19,8	21,9	34,9	2,41
20. Osjećam tremu pred nepoznatim ljudima	9,5	16,1	23,7	23,7	27,0	2,57
21. Postajem nervozan/a i nesiguran/a kad prilazim nastavniku ili rukovoditelju.	7,4	14,2	24,3	24,9	29,2	2,46
22. Zabrinut/a sam za ono što će mi se dogoditi	14,2	19,2	27,6	21,2	17,8	2,91
23. Često se moram boriti da ne pokažem da sam stidljiv/a.	7,4	13,8	21,6	23,4	33,8	2,38
24. Teško mi je započeti razgovor kad upoznam nove ljude.	8,7	13,7	21,4	21,6	34,5	2,40
25. Bilo bi mi vrlo neugodno uzeti riječ pred većim skupom ljudi.	18,1	20,4	23,0	19,1	19,5	2,98
26. Često brinem nisam li nečim što sam rekao/la učinio/la nešto glupo ili neprilično.	13,7	17,6	28,2	24,1	16,5	2,88

20. Da li koristiš navedene droge ili stimulanse? (Zaokruži odgovarajući broj za svako sredstvo)

Droga ili stimulans	4	3	2	1
	Često koristim	Rijetko koristim	Probao/la sam	Nisam probao/la
1. Hašiš, marihuana i sl.	4,5	8,5	24,5	62,5
2. Heroin, ecstasy, kokain i sl.	0,4	1,3	8,4	89,9
3. Tablete za smirenje, koncentraciju i sl.	0,8	5,4	20,1	73,7
4. Alkohol	11,4	45,6	30,7	12,3
5. Cigarete, duhan	36,7	12,5	28,2	22,6

21. Označi koliko su ti neprihvatljiva navedena ponašanja? (5 označava potpunu prihvatljivost, a 1 potpunu neprihvatljivost. Zaokruži odgovarajući broj za svako ponašanje)

Ponašanje	5	4	3	2	1	a.s.
1. Korištenje javnog prijevoza bez plaćanja	22,3	15,8	28,7	14,5	18,7	3,09
2. Izostajanje s posla prikazujući se bolesnima	7,5	8,4	20,2	22,9	40,9	2,19
3. Uzimanje nečeg u dućanu bez plaćanja	4,6	3,1	7,4	13,6	71,3	1,56
4. Seksualni odnosi prije braka	58,7	16,0	13,8	3,7	7,7	4,14
5. Homoseksualna iskustva	7,4	5,3	10,3	9,8	67,2	1,76
6. Ljubavni odnos s osobom koja je već u braku	12,1	8,3	22,0	15,7	41,9	2,33
7. Razvod	21,0	12,9	28,1	12,5	25,4	2,92
8. Prisvajanje tuđeg novca na "inteligentan" način	9,8	8,9	16,9	18,4	46,9	2,15
9. Davanje mita	5,1	5,8	16,7	17,7	54,6	1,89
10. Primanje mita	6,4	3,8	14,9	15,2	59,6	1,82
11. Korištenje veza i poznanstava	25,9	21,3	31,1	12,4	9,3	3,42
12. Dodvoravanje utjecajnim ili nadređenima (poltronstvo)	2,5	4,4	19,6	24,4	49,0	1,87
13. Smještaj roditelja u starački dom	5,8	7,0	19,9	19,1	48,2	2,03
14. Rađanje izvanbračne djece	14,7	12,7	21,2	15,7	35,7	2,55
15. Izbjegavanje plaćanja poreza	14,9	10,9	21,5	19,9	32,8	2,55
16. Život u izvanbračnoj zajednici	27,9	12,2	19,2	12,2	28,5	2,99

22. Koju važnost pridaješ svakoj od dolje navedenih vrijednosti? (5 označava vrlo veliku, a 1 nikakvu važnost. Zaokruži odgovarajući broj za svaku vrijednost)

Vrijednost	5	4	3	2	1	a.s.
1. Rad	64,9	26,1	7,9	0,7	0,4	4,54
2. Znanje	70,7	21,8	6,9	0,5	0,1	4,63
3. Obitelj	74,0	18,1	6,7	1,2	0,1	4,65
4. Prijateljstvo	78,8	16,6	4,0	0,3	0,3	4,73
5. Red	40,5	31,8	22,1	4,1	1,5	4,06
6. Moć	23,6	23,8	32,7	10,6	9,3	3,42
7. Novac	39,8	37,8	18,7	2,7	0,9	4,13
8. Udoban život	50,9	32,8	14,4	1,7	0,3	4,32
9. Vjera	44,6	24,1	18,3	7,5	5,5	3,95
10. Ljubav	82,7	13,6	3,1	0,3	0,2	4,78
11. Nacija	23,9	23,7	27,2	10,9	14,2	3,32
12. Politička angažiranost	4,1	8,8	25,8	25,4	35,8	2,20
13. Zabava i razonoda	47,3	34,5	15,6	1,7	0,8	4,26
14. Samopotvrđivanje	24,9	33,6	30,6	7,0	3,9	3,69
15. Poštenje	73,2	19,1	5,8	1,5	0,4	4,63
16. Snalažljivost	65,4	25,9	7,4	1,0	0,4	4,55
17. Individualna poduzetnost	44,4	31,6	19,4	3,0	1,6	4,14
18. Slobode i prava pojedinca	75,5	16,4	6,0	1,1	1,1	4,64

23. Mladi ljudi na različite načine ocjenjuju stvari i okolnosti u društvenom životu. Naznači koliko ti osobno smatraš poželjnim ili nepoželjnim sljedeće okolnosti i situacije. (Zaokruži odgovarajući broj za svaku tvrdnju)

Okolnosti	4	3	2	1	a.s.
	Vrlo poželjno	Uglavnom poželjno	Uglavnom nepoželjno	Potpuno nepoželjno	
1. Dobar materijalni položaj (dosta novca, stan i sl.)	59,5	38,3	1,3	0,8	3,57
2. Ugledan društveni položaj	33,3	55,6	8,4	2,7	3,20

Prilog

3. Postati poznat/a u svom zanimanju ili struci po rezultatima svoga rada	50,5	40,8	7,4	1,4	3,40
4. Doći na rukovodeći položaj	28,8	48,9	17,7	4,6	3,02
5. Iskazivati svoju nacionalnu pripadnost i biti vjeran/a nacionalnoj tradiciji	19,8	44,6	23,7	11,9	2,72
6. Potvrditi se u radu političkih stranaka i institucija	4,7	19,7	40,9	34,7	1,94
7. Razonoditi se i zabavljati po volji	49,5	42,7	6,5	1,2	3,41
8. Biti svoj gospodar i baviti se onim što se želi	52,7	37,2	8,8	1,3	3,41
9. Postati poznat/a u sportu, glazbi i zabavi	22,6	33,8	28,8	14,8	2,64
10. Živjeti mirno u krugu obitelji	54,0	36,9	7,3	1,7	3,43
11. Živjeti u skladu s učenjem svoje vjere	30,6	45,9	14,3	9,3	2,98

24. Kako ti osobno gledaš na bližu budućnost i to svoju i našeg društva? (Zaokruži odgovarajući broj za oba slučaja)

	A Tvoja	B Društva
1. Budućnost će biti mnogo gora od sadašnjosti	39,7	18,1
2. Budućnost će biti samo nešto gora od sadašnjosti	39,9	35,1
3. Budućnost će biti ista kao i sadašnjost	13,6	21,6
4. Budućnost će biti nešto bolja od sadašnjosti	4,0	14,5
5. Budućnost će biti mnogo bolja od sadašnjosti	2,0	10,7
a.s.	4,10	3,35

25. Koje su ti osobine važne kod sklapanja prijateljstva i izbora bračnog partnera? (Zaokruži odgovarajući broj za svaku navedenu karakteristiku)

Karakteristike	A – Prijatelji				B – Bračni partner			
	3 Vrlo znač.	2 Donekle znač.	1 Beznač.	a.s.	3 Vrlo znač.	2 Donekle znač.	1 Beznač.	a.s.
1. Socijalno porijeklo	5,3	28,2	66,6	1,39	12,2	42,3	45,5	1,67
2. Obrazovanje	13,6	50,1	36,4	1,77	28,4	53,3	18,3	2,10
3. Nacionalnost i nacionalna pripadnost	15,9	32,2	51,9	1,64	35,4	2,89	35,7	2,00
4. Vjera	18,7	31,2	50,1	1,69	39,7	29,3	31,0	2,09
5. Politička uvjerenja	5,8	24,9	69,3	1,37	9,0	30,5	60,5	1,49
6. Shvaćanje života	52,3	38,0	9,7	2,43	72,5	22,8	4,7	2,68
7. Način (stil) života	42,7	44,1	13,2	2,29	67,8	27,6	4,6	2,63
8. Moralne vrline (poštenje, pomoć u slučaju potrebe, iskrenost)	86,9	11,4	1,7	2,85	91,5	7,8	0,7	2,91
9. Pamet, inteligencija, duhovitost	57,2	39,5	3,4	2,54	73,5	24,6	1,9	2,72

26. Pažljivo pročitaj sljedeće tvrdnje i zaokruži za svaku koliko se s njom slažeš odnosno ne slažeš.

Tvrdnje	5 Potpuno se slažem	4 Uglavnom se slažem	3 Niti se slažem niti ne slažem	2 Uglavnom se ne slažem	1 Uopće se ne slažem	a.s.
1. Svaka nacija treba obnavljati i njegovati svoje nacionalne ideje.	32,6	38,3	22,7	3,8	2,6	3,95
2. Svi pripadnici moje nacije trebali bi uvijek i u svakom pogledu više cijeniti vlastitu naciju od drugih.	49,4	27,4	25,9	13,9	13,3	3,26

3. Ja se u istoj mjeri osjećam pripadnikom svoje nacije i općeljudske zajednice.	42,4	32,8	18,0	4,3	2,6	4,08
4. Nijedna bitna osobina čovjeka ne proizlazi iz njegove nacionalne pripadnosti.	33,2	25,9	25,4	11,3	4,2	3,73
5. Osjećam se pripadnikom svoje nacije i tom osjećaju dajem prioritet.	18,7	30,8	30,7	11,6	8,1	3,40
6. Čovječanstvo predstavlja jedinu pravu ljudsku zajednicu i stoga je svaka podjela na nacije ili štetna ili besmislena.	21,8	23,2	32,4	14,4	8,2	3,36
7. Nacionalno mješoviti brakovi unaprijed su osuđeni na propast.	4,7	9,9	26,4	22,3	36,7	2,23
8. Prema drugim nacijama treba uvijek biti oprezan i suzdržan, čak i kada su ti prijatelji.	7,6	12,5	26,1	23,7	30,1	2,44
9. Za svaku naciju je nužno da bude otvorena prema svijetu i utjecaju drugih kultura.	40,8	35,3	18,2	4,2	1,4	4,10
10. Treba voljeti čak i nedostatke svoje nacije	17,9	25,1	29,5	13,3	14,2	3,19
11. Otvorenost prema svijetu donosi svakoj naciji više štete nego koristi.	2,7	7,6	28,0	24,8	36,9	2,14

27. U sljedećoj tablici navedeni su razni odnosi koje možemo imati s ljudima različitih nacionalnosti. Kada bi bio/la u prilici da odlučuješ koje bi od tih odnosa prihvatio/la? (Označi X za onu naciju i odnos koji prihvaćaš)

Nacionalnost	A	B	C	D	E	F	G
	Da stalno žive u mojoj zemlji	Da stanuju u mom susjedstvu	Da mi budu suradnici na poslu	Da mi budu pretpostavljeni na poslu	Da se s njima družim i posjećujem	Da obavljaju čelne funkcije u političkom životu	Da budemo u bliskom srodstvu (brak i sl.)
1. Albanci	32,7	26,3	24,6	14,1	23,3	10,6	11,9
2. Amerikanci	46,9	48,9	53,7	31,7	54,0	21,9	35,9
3. Bošnjaci (Muslimani)	31,3	26,3	25,5	14,5	25,7	11,4	13,7
4. Crnogorci	29,4	25,0	22,9	14,0	23,0	10,8	14,2
5. Česi	37,2	35,1	31,6	18,5	34,1	13,0	20,2
6. Hrvati	84,3	73,0	72,3	68,1	74,6	70,4	79,9
7. Francuzi	40,5	41,1	41,0	23,2	45,8	15,6	30,6
8. Talijani	44,3	44,0	41,9	23,3	48,9	16,4	32,2
9. Mađari	38,5	34,3	31,3	17,8	34,0	12,8	20,4
10. Makedonci	33,4	29,3	26,9	15,6	28,9	11,8	16,5
11. Nijemci	45,6	44,4	49,9	31,5	47,3	21,2	31,6
12. Rusi	30,9	27,5	25,7	15,0	27,1	10,9	16,3
13. Slovenci	35,8	32,2	31,0	17,5	34,1	12,7	21,2
14. Srbi	27,5	22,4	21,5	12,4	21,5	9,9	13,2

Pred sobom imaš četiri puta po dvanaest ljestvica koje na krajevima sadrže pridjeve suprotnog značenja. Gore iznad svake ljestvice nalazi se crtom označeno mjesto na koje trebaš upisati riječ (pojam) koji ću ti reći. Nakon toga tvoj će zadatak biti da pročitaš svaki par pridjeva i da zaokružiš onaj broj koji, prema tvom mišljenju, bolje pristaje uz pojam zadan za ocjenjivanje. Ako se kod neke ljestvice nikako ne možeš odlučiti za jedan pridjev, molimo te da zaokružiš nulu (0).

Primjera radi, uzet ćemo jedan pojam kojeg poslije nećeš trebati procijeniti. Neka taj pojam bude SMRT. Prva ljestvica na obrascu je sljedeća:

TOPLO ! ! ! ! ! HLADNO
3 2 1 0 1 2 3

Ako te pojam “smrti” jako podsjeća na toplo, zaokružiti ćeš brojku “3” uz pridjev TOPLO. Ako te jako podsjeća na hladno, zaokružiti ćeš brojku “3” blizu HLADNO. Ako te smrt ne podsjeća ni na jako toplo ni na jako hladno, nego na jedan od tih pridjeva samo do određenog stupnja, označi taj stupanj s “1” ili “2” (ovisno o jačini) na strani pridjeva koji je prema tvom mišljenju bliži zadanom pojmu. Ako te smrt uopće ne podsjeća ni na toplo ni na hladno, zaokruži “0”. Radi tako za svaku zadanu ljestvicu i to na osnovi prvog utiska, što brže i bez mnogo razmišljanja.

28. MOJ OTAC	1 3	2 2	3 1	4 0	5 1	6 2	7 3		a.s.
Toplo	49,1	23,7	8,8	8,9	3,1	3,2	3,3	Hladno	2,16
Jako	44,4	27,2	9,8	11,5	2,5	2,9	1,7	Slabo	2,16
Prljavo	1,3	2,4	3,3	16,5	7,9	21,7	46,9	Čisto	5,80
Sporo	4,7	6,4	10,2	24,8	12,4	17,8	23,6	Brzo	4,82
Svijetlo	40,3	24,2	9,7	16,3	4,5	3,1	1,8	Mračno	2,37
Maleno	2,2	4,1	4,0	17,7	8,9	24,6	38,4	Veliko	5,55
Lijepo	43,7	22,7	11,4	15,7	2,8	2,0	1,7	Ružno	2,24
Grubo	3,5	6,5	9,5	21,0	12,2	19,5	27,7	Nježno	5,01
Napeto	10,2	12,8	13,0	19,2	10,0	13,9	21,0	Opušteno	4,32
Plitko	2,6	3,2	4,8	33,3	10,9	20,0	25,2	Duboko	5,08
Daleko	9,4	6,7	7,3	16,9	9,3	16,4	34,0	Blizu	4,95
Slatko	23,1	17,5	13,1	35,4	5,3	2,9	2,8	Gorko	3,02
29. JA	1 3	2 2	3 1	4 0	5 1	6 2	7 3		a.s.
Toplo	42,1	24,7	10,1	15,7	2,8	2,5	2,1	Hladno	2,28
Jako	32,5	27,4	13,6	16,4	4,3	3,6	2,3	Slabo	2,52
Prljavo	1,1	1,2	2,9	16,9	9,1	20,1	48,7	Čisto	5,87
Sporo	3,3	4,0	7,1	20,4	11,7	23,7	29,8	Brzo	5,23
Svijetlo	34,8	26,2	12,2	17,9	4,2	2,9	1,7	Mračno	2,46
Maleno	4,7	4,3	6,3	23,8	14,7	23,7	22,6	Veliko	5,01
Lijepo	30,3	27,0	15,1	22,7	2,4	1,3	1,1	Ružno	2,48
Grubo	2,1	3,7	5,5	20,3	13,5	22,5	32,5	Nježno	5,37
Napeto	9,5	10,5	12,2	21,6	9,6	17,0	19,6	Opušteno	4,41
Plitko	2,1	2,1	3,4	34,6	10,8	21,9	25,2	Duboko	5,16
Daleko	5,4	4,5	4,4	30,3	8,5	16,6	30,3	Blizu	5,03
Slatko	26,1	19,7	12,9	34,5	3,4	2,2	1,1	Gorko	2,81
30. BOG	1 3	2 2	3 1	4 0	5 1	6 2	7 3		a.s.
Toplo	59,8	14,2	5,9	14,2	1,6	1,7	2,6	Hladno	1,99
Jako	63,0	11,9	6,5	13,3	1,7	1,8	1,8	Slabo	1,91
Prljavo	0,6	0,7	1,2	15,3	4,6	7,5	70,0	Čisto	6,25
Sporo	7,1	3,6	4,3	38,4	4,6	9,4	32,7	Brzo	4,89
Svijetlo	69,4	9,9	5,2	12,2	0,9	0,7	1,7	Mračno	1,74
Maleno	1,3	0,8	1,1	14,4	4,4	8,5	69,5	Veliko	6,23
Lijepo	63,2	11,2	5,6	18,0	0,9	0,4	0,8	Ružno	1,84
Grubo	1,3	1,2	1,9	25,2	7,1	11,7	51,5	Nježno	5,77
Napeto	2,6	1,3	2,6	29,2	5,2	9,7	49,3	Opušteno	5,60

Plitko	2,0	1,1	1,7	27,1	4,9	8,8	54,3	Duboko	5,75
Daleko	49,4	4,0	3,3	21,1	4,7	8,7	38,9	Blizu	4,69
Slatko	39,5	9,8	7,9	39,2	1,8	0,9	0,9	Gorko	2,60
31. DRŽAVNOST	1 3	2 2	3 1	4 0	5 1	6 2	7 3		a.s.
Toplo	22,5	18,0	13,6	26,9	4,5	5,2	9,3	Hladno	3,26
Jako	24,9	19,2	15,5	23,8	6,3	3,4	6,8	Slabo	3,05
Prljavo	6,6	4,7	8,4	34,1	12,5	15,6	18,2	Čisto	4,61
Sporo	8,4	6,5	9,5	47,9	8,7	10,6	8,4	Brzo	4,07
Svijetlo	16,9	16,9	15,8	32,0	7,9	5,1	5,4	Mračno	3,34
Maleno	5,8	4,5	7,3	28,2	11,7	17,4	25,2	Veliko	4,88
Lijepo	26,5	16,8	14,3	30,0	5,5	3,0	4,0	Ružno	2,96
Grubo	6,4	6,0	9,4	49,2	9,0	10,1	9,8	Nježno	4,18
Napeto	1,29	11,3	10,8	42,1	7,0	7,8	8,0	Opušteno	3,75
Plitko	11,2	7,7	9,9	36,3	10,3	11,4	13,4	Duboko	4,14
Daleko	8,0	6,3	6,8	39,1	10,1	12,9	16,8	Blizu	4,43
Slatko	12,1	10,1	8,1	53,1	6,3	3,9	6,3	Gorko	3,68

32. Ovdje je navedeno nekoliko različitih mišljenja o radu kao zanimanju i profesiji. Označi ona koja najbolje izražavaju tvoje mišljenje. (Najviše 3 odgovora)

1. Rad je nužno zlo i u njemu nema nikakvog zadovoljstva.	2,9
2. Rad je način da se osigura egzistencija. Što više radiš, više ćeš novca zaraditi i tako više zadovoljiti svoje materijalne potrebe.	51,4
3. Rad je način da se osigura određeno mjesto u društvu. Njime se postiže ugled, prestiž i društveni položaj. Rad je mjera uspjeha koji čovjek postigne u životu.	31,3
4. Rad je izvor zadovoljstva. Ja volim raditi i sretan/a sam kad to činim. Ne razumijem ljude koji stalno kukaju i žale se zbog toga što moraju raditi.	26,8
5. Rad je aktivnost kroz koju se čovjek samodokazuje i samopotvrđuje. Kroz rad se ispoljavaju i razvijaju sposobnosti, znanja, vještine, a time osmišljava i čovjekov život.	52,4
6. Rad je dužnost, doprinos društvu. Kroz rad čovjek čini ono što je korisno i za druge ljude i za društvo u cjelini.	20,9
7. Rad je aktivnost kroz koju čovjek upoznaje druge ljude, druži se s njima i ostvaruje prijateljstva.	32,2
8. Rad je navika. Svi rade i čovjek bi bio različit od drugih kada ne bi radio. Rad nije ni zadovoljstvo ni nezadovoljstvo, on je jednostavno sastavni dio života.	25,3
9. Rad je dobar način da se pobjegne od raznih životnih problema i svakodnevnih briga. Osim toga, radom se čovjek oslobađa viška energije pa je onda manje napet i nervozan.	22,6

33. Koji su glavni razlozi velike nezaposlenosti u Hrvatskoj? (Zaokruži najviše 2 odgovora)

1. Naslijeđeni gospodarski problemi iz socijalizma	13,8
2. Prijelaz iz društvenog u privatno vlasništvo	22,3
3. Posljedice rata i agresije na Hrvatsku	30,8
4. Puno ljudi radi na crno pa nezaposlenost i nije toliko visoka	4,5
5. Pad proizvodnje i nedovoljni gospodarski razvoj	29,4
6. Država ne poduzima ništa da smanji nezaposlenost i otvori nova radna mjesta	37,1
7. Visoki porezi i doprinosi na plaće zaposlenih sprečavaju razvoj poduzetništva i novo upošljavanje	25,4
8. Veliko otpuštanje radnika uslijed privatizacije poduzeća	25,9
9. Nešto drugo	5,4

34. Kako se naše društvo danas, po tvom mišljenju, odnosi prema nezaposlenosti i nezaposlenima?

1. Društvo se brine o nezaposlenosti i čini sve što je moguće u sadašnjim prilikama da se smanji nezaposlenost i pomogne nezaposlenima.	8,4
---	-----

Prilog

2. Samo se puno govori o nezaposlenosti, ali su to sve prazne riječi iza kojih ne stoji volja i namjera da se nezaposlenima stvarno pomogne da nađu posao.	52,1
3. Nezaposleni su prepušteni sami sebi i svojoj sudbini i nitko se ne brine da im osigura posao te da im pomogne.	27,0
4. Nisam o tome razmišljao/la.	12,6

35. Da li si do sada zarađivao/la sredstva za život obavljajući neke poslove na crno (u “fušu”)?

1. Ne								61,5	
2. Da, radio/la sam								38,5	
2a	Godina	1	2	3	4	5	6 i više.	a.s.	
		36,3	26,8	15,9	5,6	6,6	8,9	2,74	
2b	Mjeseci	1	2	3	4	5	6	7 i više	a.s.
		9,9	17,0	16,6	6,7	8,0	19,3	22,5	4,81

36. Navedi najvažniji razlog zbog kojeg prihvaćaš raditi poslove na crno?

1. Zato što je to jedini način da pribavim sredstva za život	12,0
2. Radom na crno doprinosim obiteljskom budžetu	5,1
3. Na taj način zarađujem za džeparac i osobne potrebe	19,8
4. Nešto drugo	2,5
5. Nisam radio/la na crno	60,6

37. Da li si te poslove obavljao/la uglavnom u području:

1. Građevinarstva	6,3
2. Trgovine	7,2
3. Poljoprivrede	1,5
4. Ugostiteljstva	9,8
5. Intelektualnih usluga	3,5
6. Sitnijih pomoćnih radova (u stanovima, vrtovima i sl.)	3,5
7. Nešto drugo	5,0
8. Nisam radio/la na crno	63,2

38. Da li si radio/la na crno kod jednog poslodavca ili više njih?

1. Kod jednog								20,7
2. Više njih								17,9
	Koliko?	1	2	3	4	5	6 i više.	a.s.
		0,3	38,8	31,8	14,8	9,8	4,5	3,17
3. Nisam radio/la na crno								61,4

39. Da li bi ti rado išao/la na duže vrijeme ili zauvijek u inozemstvo?

1. Ne bih išao/la na duže vrijeme, ni zauvijek	18,3
2. Ne bih išao/la zauvijek, ali bih išao/la na duže vrijeme	40,0
3. Išao/la bih zauvijek kad bi mi se pružila odgovarajuća prilika	18,3
4. Išao/la bih zauvijek bez obzira na sve	3,1
5. O tome nisam razmišljao/la	20,3

40. Da možeš birati u kakvom mjestu bi želio/la raditi?

1. Na selu	7,3
2. U malom gradu	38,2
3. U velikom gradu	35,7
4. U Zagrebu	18,8

41. Ljudi različito misle o tome koji činitelji ili koje su osobine najvažnije za napredovanje u društvu, za postizanje željenog društvenog položaja. Što ti misliš o tome? (Uz svaku od navedenih osobina, odnosno činitelja, navedi koliko je ona važna u našem društvu)

Činitelji i osobine	5	4	3	2	1	a.s.
	Jako važno				Potpuno nevažno	
1. Sreća, sretan slučaj, povoljan stjecaj okolnosti	40,0	35,1	20,3	3,7	0,9	4,10
2. Visoka obrazovanost	34,4	34,3	23,5	4,7	3,0	3,93
3. Podmićivanje onih na visokim položajima (korupcija)	14,9	17,9	25,6	18,8	22,9	2,83
4. Zalaganje na radu, dobro obavljanje posla	47,1	32,0	15,5	4,3	1,1	4,20
5. Osobne ili obiteljske veze i poznanstva	31,2	34,9	23,6	6,3	4,1	3,83
6. Aktivnost u političkim strankama	16,3	21,1	26,4	16,0	20,2	2,97
7. Vlastite sposobnosti	55,6	28,2	11,1	3,2	1,8	4,33
8. Poštenje, pravednost i strpljivost te korektan odnos prema drugima	44,4	24,1	18,5	7,9	5,0	3,95
9. Novac, imetak	30,3	31,1	25,7	6,9	6,1	3,73
10. "Snalažljivost" pod svaku cijenu, lukavost, "promućurnost"	38,4	28,7	20,3	7,8	4,8	3,88
11. Poslušnost i pokornost pretpostavljenima	14,7	28,2	35,4	14,2	7,5	3,28
12. Politička podobnost	19,7	21,3	24,6	15,2	19,1	3,07
13. Nacionalna pripadnost	23,9	26,0	24,0	9,7	16,3	3,31

42. Ovdje su navedene različite tvrdnje o obrazovanju (školovanju). Molimo te da uz svaku tvrdnju navedeš koliko se s njom slažeš ili ne slažeš.

Obrazovanje je važno, jer omogućuje:	4	3	2	1	a.s.
	Potpuno se slažem	Uglavnom se slažem	Uglavnom se ne slažem	Uopće se ne slažem	
1. bolji materijalni standard (bolje plaćen posao, veći stan)	39,8	45,7	11,7	2,8	3,22
2. ugledan društveni položaj i prestiž	26,9	51,5	17,6	4,0	3,01
3. uspješnije rješavanje životnih problema općenito (na poslu, u obitelji, u odnosu s drugima i sl.)	31,1	46,3	18,1	4,5	3,04
4. stjecanje novih znanja i razvijanje sposobnosti pojedinca	58,0	36,1	4,7	1,2	3,51
5. emancipaciju (osamostaljivanje) mladih	45,2	41,8	10,8	2,2	3,30
6. da se mladi čovjek uopće može zaposliti	36,6	39,7	18,5	6,2	3,06
7. razvoj osobnosti (osobnog identiteta) mladih	42,0	45,2	11,1	1,7	3,28
8. razvoj društvene odgovornosti i interesa mladih za sudjelovanje u političkom i društvenom životu	18,6	49,2	24,7	7,6	2,79
9. dobivanje željenog zaposlenja	42,5	38,4	14,0	5,1	3,18
10. da se mladi lakše i bolje ukllope u društvo u kojem žive	26,0	46,3	21,8	5,8	2,93
11. da se mladi lakše i bolje prilagode čestim promjenama (ekonomskim, tehnološkim, društvenim, itd.) u današnjem društvu	28,4	46,0	21,1	4,5	2,98

43. Molimo te da zaokruživanjem odgovarajućeg broja kod svake tvrdnje navedeš koliko se s njom slažeš ili ne slažeš.

Obrazovanje danas nije važno jer:	4 Potpuno se slažem	3 Uglavnom se slažem	2 Uglavnom se ne slažem	1 Uopće se ne slažem	a.s.
1. u društvu bolje uspijevaju oni koji su snalažljivi, politički podobni ili bogati.	47,1	37,0	12,4	3,4	3,28
2. mladi sve teže mogu dobiti posao za koji su se obrazovali.	55,8	35,3	6,9	2,0	3,45
3. obrazovanje nije dovoljno cijenjeno u društvu (više obrazovani često manje zarađuju od manje obrazovanih).	43,4	38,6	14,1	4,0	3,21
4. škola ne daje mladima ona znanja koja su potrebna za rad i život u suvremenom društvu.	20,1	35,9	33,3	10,7	2,65

44. Dolje je navedeno nekoliko institucija i grupa koje utječu na razvoj mišljenja mladih o čovjeku i društvu. Molimo te da zaokružiš koliko svaka od njih utječe na razvoj tvog mišljenja.

Institucije i grupe	4 Vrlo utječe	3 Uglavnom utječe	2 Uglavnom ne utječe	1 Uopće ne utječe	a.s.
1. Prijatelji	34,3	49,5	14,2	2,0	3,16
2. Škola	18,9	49,7	23,9	7,5	2,80
3. Obitelj	49,6	40,0	8,5	1,8	3,37
4. Televizija	13,2	35,8	35,8	15,3	2,47
5. Crkva (vjerska zajednica)	16,9	35,4	29,7	17,9	2,51
6. Filmovi	8,5	28,8	42,0	20,7	2,25
7. Knjige	16,5	41,4	31,9	10,1	2,65
8. Tisak za mladež	8,7	32,1	35,6	23,6	2,26
9. Internet	8,9	24,9	28,2	37,9	2,05

45. Koliko se u Hrvatskoj poštuju ljudska i civilna prava i slobode građana?

1. Poštuju se u potpunosti	3,3
2. Uglavnom se poštuju	31,6
3. Uglavnom se ne poštuju	29,6
4. Uopće se ne poštuju	9,5
5. Ne znam, ne mogu procijeniti	25,9

46. Označi koliko svaka od navedenih institucija i grupa pridonosi ostvarivanju ljudskih prava u Hrvatskoj? (Zaokruži odgovarajući odgovor za svaku instituciju)

Institucije i grupe	4 Vrlo pridonosi	3 Uglavnom pridonosi	2 Uglavnom ne pridonosi	1 Uopće ne pridonosi	a.s.
1. Vlada	12,0	44,4	31,4	12,2	2,56
2. Sabor	10,0	46,8	31,3	11,9	2,55
3. Predsjednik Republike	14,2	35,5	27,2	23,1	2,41
4. Stranka na vlasti	11,6	32,5	31,8	24,0	2,32
5. Oporba	8,5	52,0	31,0	8,2	2,60
6. Nevladine organizacije (Helsinški odbor, Amnesty International i sl.)	18,4	43,9	26,3	11,4	2,69
7. Ugledne nepolitičke osobe	12,6	43,8	30,2	13,4	2,56
8. Crkva (vjerska zajednica)	24,7	46,5	21,0	7,8	2,88

47. U svakom društvu postoji određeni stupanj neravnopravnosti između pojedinih društvenih skupina. Molimo te da procijeniš kakav je odnos između navedenih skupina kod nas. (Zaokruži odgovarajući odgovor za svaku skupinu)

Društvene skupine	3 U boljem su položaju	2 U istom su položaju	1 U lošijem su položaju	a.s.
1. Pripadnici nacionalnih manjina u odnosu na pripadnike hrvatskog naroda	15,3	48,8	35,9	1,79
2. Članovi oporbenih političkih stranaka u odnosu na članove vladajuće stranke	5,5	29,0	65,4	1,40
3. Siromašni u odnosu na bogate	2,6	4,4	93,1	1,10
4. Stanovnici sela u odnosu na stanovnike grada	10,0	35,8	54,2	1,56
5. Nezaposleni u odnosu na zaposlene	2,7	6,8	90,5	1,12
6. Mladi u odnosu na starije	17,1	48,7	34,2	1,83
7. Neobrazovani u odnosu na obrazovane	4,8	30,3	64,8	1,40
8. Žene u odnosu na muškarce	4,2	66,9	28,9	1,75
9. Ateisti u odnosu na vjernike	3,7	69,0	27,3	1,76

48. Molimo te da za svaku od dolje navedenih tvrdnji zaokružiš da li se s njom slažeš ili ne slažeš.

Tvrdnje	Da	Ne
1. Svatko ima pravo zastupati svoje mišljenje, premda većina misli drukčije od njega.	98,0	2,0
2. Svaki građanin ima pravo, u slučaju nužde, izraziti svoje uvjerenje na ulici.	79,0	21,0
3. Interesi cijelog naroda moraju biti iznad svih posebnih interesa.	68,3	31,7
4. Sukobi različitih interesnih skupina u našem društvu škode općem interesu države.	57,8	42,2
5. Građani nemaju pravo na štrajk ako time ugrožavaju javni red.	32,0	68,0
6. U svakom društvu postoje sukobi koji se moraju riješiti silom.	24,7	75,3
7. Prava demokracija nije zamisliva bez opozicije.	80,7	19,3
8. Svaka politička stranka mora imati šansu da dođe na vlast.	74,8	25,2
9. Zadaća opozicije nije kritiziranje vlade, nego podržavanje njezina rada.	35,2	64,8
10. Naš hrvatski ustav ima slabosti, ali je u usporedbi s drugima ipak najbolji.	22,1	77,9
11. U dosadašnjem radu Sabor je onoliko koliko je zakonski predviđeno kontrolirao ono što je činila Vlada.	38,6	61,4
12. Predsjednik Republike je onoliko koliko je zakonski predviđeno kontrolirao ono što je činila Vlada.	44,4	55,6
13. Predsjednik Republike, Sabor i Vlada dijelili su vlast u našoj Republici u skladu sa zakonom.	39,9	60,1

49. Molimo te da izabereš TRI najvažnija cilja (prioriteta) hrvatske politike danas

1. Osiguranje individualnih prava i sloboda	39,6
2. Jačanje vojne obrambene moći i osiguranje reda u državi	18,4
3. Skladan život Hrvata i nacionalnih manjina	26,0
4. Proizvodnja hrane	8,9
5. Razvoj privatnog poduzetništva	21,2
6. Integracija Hrvatske u Europsku uniju	35,4
7. Smanjenje nezaposlenosti	60,0
8. Socijalna pravda i sigurnost za sve	46,4
9. Zaštita prirodnog okoliša	13,3
10. Duhovna obnova	8,8
11. Poticanje populacijskog rasta	9,9
12. Razvoj regionalnih posebnosti	6,6

50. Označi koliko su ti važne sljedeće vrijednosti društvenog i političkog poretka.
(*Zaokruži odgovarajući broj za svaku vrijednost*)

Vrijednosti	4	3	2	1	a.s.
	Vrlo važno	Uglavnom važno	Uglavnom nevažno	Potpuno nevažno	
1. Sloboda	91,2	8,3	0,2	0,3	3,90
2. Jednakost	74,2	22,6	2,1	1,0	3,70
3. Nacionalna ravnopravnost	58,1	33,7	6,2	2,0	3,48
4. Mirotvorstvo	67,4	27,4	4,0	1,2	3,61
5. Socijalna pravda	75,7	21,5	1,8	1,0	3,72
6. Poštivanje prava čovjeka	87,8	10,8	0,7	0,6	3,86
7. Nepovredivost vlasništva	64,9	29,5	4,4	1,1	3,58
8. Očuvanje prirode i čovjekova okoliša	72,8	23,2	3,4	0,5	3,68
9. Vladavina prava	55,2	34,2	8,2	2,4	3,42
10. Demokratski i višestranački sustav	60,8	29,3	7,0	2,9	3,48

51. Koji su, po tvom mišljenju, najvažniji problemi hrvatskog društva danas?
(*Zaokruži najviše 3 odgovora*)

1. Gospodarski problemi	51,4
2. Socijalne razlike	24,4
3. Nerad, nedisciplina i neodgovornost	10,8
4. Kriza morala	16,5
5. Nezaposlenost	59,7
6. Školski i obrazovni sustav	6,2
7. Zagađenost ljudske okoline	6,3
8. Pojava organiziranog kriminala	11,8
9. Nepostojanje pravog višestranačja	9,2
10. Međunacionalni odnosi	3,7
11. Kriminal u pretvorbi i privatizaciji	31,6
12. Stambeni problemi	7,4
13. Alkoholizam, narkomanija i slično	21,5
14. Nepoštivanje ljudskih prava i sloboda	14,1
15. Vjerski problemi	0,7
16. Loše vrednovanje rada i znanja	15,5
17. Nešto drugo	1,7

52. Koji su, po tvom mišljenju, najvažniji problemi mladih u našem društvu danas?
(*Navedi najviše 3 problema*)

1. Narkomanija	51,4
2. Alkoholizam	30,9
3. Nezaposlenost	64,8
4. Gospodarsko-socijalno stanje u zemlji	37,6
5. Kriza morala	9,9
6. Školski i obrazovni sustav	8,6
7. Nedovoljna integracija mladih u društvo	11,5
8. Kriminal u pretvorbi i privatizaciji	10,9
9. Neprihvatljiva ponašanja mladih	15,0
10. Ostalo	20,4

53. Ovdje je navedeno nekoliko tvrdnji zašto je poželjno uključivanje Hrvatske u europske institucije i integracije. (Zaokruži odgovarajući broj za svaku tvrdnju)

Uključivanje Hrvatske u europske institucije i integracije je poželjno jer omogućuje:	4	3	2	1	a.s.
	Potpuno se slažem	Uglavnom se slažem	Uglavnom se ne slažem	Uopće se ne slažem	
1. kvalitetniji i brži gospodarski razvoj	57,7	38,3	3,0	0,9	3,53
2. bržu demokratizaciju društva	41,3	48,5	8,8	1,4	3,30
3. viši životni standard ljudi	52,2	39,3	7,3	1,2	3,42
4. bolju zaštitu ljudskih i manjinskih prava	46,9	42,9	7,9	2,4	3,34
5. bolje upoznavanje kultura i religija drugih naroda	19,2	46,0	19,9	4,8	3,00
6. bolje mogućnosti zapošljavanja	46,8	41,0	10,6	1,6	3,33
7. bolje i kvalitetnije obrazovanje	41,7	42,8	13,3	2,3	3,24
8. bolju vojnu zaštitu hrvatske	25,1	42,4	23,3	9,2	2,83
9. veće mogućnosti za putovanja i sklapanja prijateljstva	36,4	43,1	15,3	5,2	3,11

54. Ovdje je navedeno nekoliko tvrdnji o tome zašto je nepoželjno uključivanje Hrvatske u europske institucije i integracije. (Zaokruži odgovarajući broj za svaku tvrdnju)

Uključivanje Hrvatske u europske institucije i integracije nije poželjno jer:	4	3	2	1	a.s.
	Potpuno se slažem	Uglavnom se slažem	Uglavnom se ne slažem	Uopće se ne slažem	
1. ugrožava nacionalni identitet hrvatskog naroda	4,8	15,7	38,5	41,0	1,84
2. narušava suverenitet hrvatske države	3,8	14,7	38,7	42,7	1,80
3. povećava mogućnost gospodarske eksploatacije Hrvatske	9,3	27,6	38,0	25,0	2,21
4. čini Hrvatsku ovisnom o razvijenim europskim zemljama (kulturno, politički, gospodarski, itd.)	10,3	27,6	37,1	25,0	2,23
5. ekonomskim standardima i mjerama ograničava gospodarski razvoj Hrvatske	6,0	19,3	39,4	35,3	1,96

55. Označi koliko navedene okolnosti otežavaju uključivanje Hrvatske u europske institucije i integracije. (Zaokruži odgovarajući broj za svaku okolnost)

Okolnosti	4	3	2	1	a.s.
	Vrlo otežava	Uglavnom otežava	Uglavnom ne otežava	Uopće ne otežava	
1. Nedovoljna gospodarska razvijenost Hrvatske	35,0	48,4	13,3	3,3	3,15
2. Nedovoljno demokratiziran društveni politički sustav u Hrvatskoj	41,4	42,3	13,1	3,2	3,22
3. Prestrogi kriteriji koje Europska unija postavlja budućim članicama	17,1	39,0	34,3	9,5	2,64
4. Nepravedno nametnuti uvjeti Hrvatskoj za uključivanje u europske integracije	15,4	35,2	35,4	13,9	2,52
5. Nedovoljno poštivanje ljudskih i manjinskih prava u Hrvatskoj	24,7	37,9	27,3	10,1	2,77
6. Interes nekih vladajućih grupa u zemlji da se Hrvatska ne uključi u europske integracije	21,5	39,1	28,5	10,9	2,71
7. Nesposobnost vlasti da se prilagodi zahtjevima i standardima europskih institucija i integracija	35,7	37,4	19,7	7,2	3,02

56. Neovisno o tome imaš li pravo glasa, za koju bi stranku glasovao/la da su sada izbori?

1. ASH (Akcija socijaldemokrata Hrvatske)	0,3
2. DA (Dalmatinska akcija)	0,2
3. HČSP (Hrvatska čista stranka prava)	0,3
4. HDZ (Hrvatska demokratska zajednica)	12,1
5. HKDU (Hrvatska kršćanska demokratska unija)	0,5
6. HNS (Hrvatska narodna stranka)	2,2
7. HPS (Hrvatska pučka stranka)	0,2
8. HSS (Hrvatska seljačka stranka)	6,5
9. HSLŠ (Hrvatska socijalno liberalna stranka)	11,3
10. HSNZ (Hrvatska stranka naravnog zakona)	0,1
11. HSP (Hrvatska stranka prava)	4,9
12. HSP 1861 (Hrvatska stranka prava 1861.)	0,8
13. IDF (Istarski demokratski forum)	0,1
14. IDS (Istarski demokratski sabor)	0,9
15. LS (Liberalna stranka)	4,9
16. PGS (Primorsko goranski savez)	0,2
17. RDS (Riječki demokratski savez)	0,1
18. SBHS (Slavonsko-baranjska hrvatska stranka)	0,3
19. SDP (Socijaldemokratska partija Hrvatske)	20,1
20. SRP (Socijalistička radnička partija)	0,1
21. SDU (Socijaldemokratska unija)	0,1
22. SDSS (Srpska demokratska samostalna stranka)	0,1
23. SU (Stranka umirovljenika)	0,3
24. ZDS (Zagorska demokratska stranka)	0,3
25. Neka druga stranka	1,9
26. Ne može se odlučiti	14,8
27. Ne podržava ni jednu stranku	15,9
28. Oporba	0,4

**57. Da li su u političkom životu Hrvatske dovoljno zastupljene navedene skupine?
(Zaokruži odgovarajući broj za svaku skupinu)**

Skupine	3	2	1	a.s.
	Da	Ne znam	Ne	
1. Žene	20,7	37,4	41,9	1,79
2. Mladi	8,8	30,6	60,6	1,48
3. Nacionalne manjine	21,9	54,5	23,6	1,98

58. Poznato je da se mali broj mladih bavi politikom, a to se objašnjava raznim razlozima. Molimo te da uz svaku navedenu tvrdnju zaokružiš svoj stupanj slaganja s njom.

Tvrdnje	4	3	2	1	a.s.
	Potpuno se slažem	Uglavnom se slažem	Uglavnom se ne slažem	Uopće se ne slažem	
1. Mladi smatraju da je politika nepoštena i zato ne žele sudjelovati u tome.	29,8	45,8	18,3	6,0	2,99
2. Mladi su zaokupljeni egzistencijalnim problemima i nemaju vremena za politiku.	29,2	49,6	17,1	4,0	3,04
3. Mladima je politika dosadna i mnogo više ih zanimaju druge stvari.	32,7	42,1	19,5	5,7	3,02
4. Mladi se osjećaju nedovoljno iskusnima i osposobljenima za bavljenje politikom.	13,3	34,7	36,4	15,5	2,46
5. Mladi se žele baviti politikom, ali stariji im ne poklanjaju dovoljno povjerenja.	21,2	46,9	25,2	6,6	2,83

6. Mladi smatraju da je potpuno prirodno da se samo stariji bave politikom.	10,0	25,9	39,9	24,2	2,22
7. Mladi smatraju da se politički akteri ne bave problemima koje oni (mladi) smatraju važnima i da njihova aktivnost to ne bi promijenila.	21,1	46,9	25,5	6,5	2,82

59. Koji oblici političke organiziranosti i djelovanja mladih omogućuju da mladi lakše mogu realizirati svoje posebne interese u društvu?

Oblici djelovanja	Da	Ne
1. Samostalne političke stranke mladih	71,0	29,0
2. Pomladci unutar postojećih političkih stranaka (stranačke mladeži)	65,7	34,3
3. Individualna uključenost u postojeće političke stranke	59,5	40,5
4. Individualna uključenost u nevladine udruge	56,0	40,5
5. Uključenost u različite interesne udruge mladeži	81,7	18,3
6. Zakonsko uvođenje obvezne zastupljenosti (tzv. kvote) mladih u tijelima vlasti na svim razinama	58,7	41,3
7. Nikakvo političko organiziranje mladih nema smisla	18,8	81,2
8. Nešto drugo	16,2	83,8

60. Da li si član/ica i aktivan/a u nekoj od navedenih organizacija i skupina? (Zaokruži odgovarajući broj za svaku organizaciju)

Organizacija ili skupina	4 Član/ica sam i aktivan/a	3 Član/ica sam ali nisam aktivan/a	2 Aktivan/a sam ali nisam član/ica	1 Nisam ni član/ica ni aktivan/a	a.s.
1. Politička stranka	2,7	3,5	2,1	91,7	1,17
2. Organizacija za zaštitu ljudskih prava	1,7	1,5	5,7	91,1	1,14
3. Organizacija za zaštitu ženskih prava	1,0	1,2	4,2	93,6	1,10
4. Mirotvorna organizacija	1,6	1,3	4,5	92,5	1,12
5. Organizacija za zaštitu okoline	2,7	2,5	10,5	84,3	1,24
6. Sindikat	2,0	7,1	2,6	88,3	1,23
7. Sportska udruga ili skupina	13,0	6,9	13,3	66,8	1,66
8. Kulturna ili umjetnička skupina	9,7	3,7	8,8	77,8	1,45
9. Udruga mladeži	5,1	3,4	5,9	85,5	1,28
10. Neka druga	2,8	2,0	1,3	94,0	1,13

61. Na koji način bi se po tvom mišljenju moglo povećati sudjelovanje žena u političkom životu Hrvatske?

1. Političke stranke trebale bi isticati više ženskih kandidata na svojim listama i u izbornim jedinicama.	23,5
2. Žene bi trebale pokazati više inicijative i interesa, uključiti se u rad političkih stranaka i unutar njih izboriti se za visoke položaje na kojima se donose odluke.	23,2
3. Trebalo bi zakonski propisati obavezan postotak zastupljenosti (tzv. kvote) žena u svim političkim tijelima (Saboru, Vladi, Županijskim skupštinama te Gradskim i Općinskim vijećima).	10,0
4. Žene bi trebale osnovati vlastitu političku stranku.	4,2
5. Novine i televizija trebale bi puno više prostora posvećivati ovom pitanju.	3,9
6. Nezavisne ženske organizacije trebale bi u izbornoj kampanji pomagati ženskim kandidatima	0,9
7. Kućanske poslove i brigu o djeci ravnomjerno trebaju dijeliti supružnici kako bi žene imale više vremena za bavljenje politikom.	5,2
8. Ne smatram da je potrebno povećati prisutnost žena u politici.	8,8
9. Nešto drugo.	0,4
10. Ne znam, ne mogu procijeniti.	19,8

62. Ako bi preciznije trebao/la opisati svoj odnos prema religiji, kako bi to uradio/la?

1. Uvjereni/a sam vjernik/ica i prihvaćam sve ono što moja vjera uči.	33,2
2. Religiozan/a sam premda ne prihvaćam sve što moja vjera uči.	33,4
3. Dosta razmišljam o tome, ali nisam na čistu da li vjerujem ili ne vjerujem.	14,0
4. Prema religiji sam ravnodušan/a.	5,8
5. Nisam religiozan/a iako nemam ništa protiv religije.	12,2
6. Nisam religiozan/a i protivnik sam religije.	1,4
a.s.	2,35

63. Kako u školi treba predavati religiju?

1. Kao vjeronauk	40,7
2. Kao religijsku kulturu	29,1
3. Kao i jedno i drugo	17,8
4. Ne treba ni jedno	12,4

64. Što misliš zašto danas ljudi kod nas idu više u crkvu nego ranije?

1. Jer mogu slobodnije iskazivati svoja vjerska uvjerenja i osjećaje.	35,0
2. Zato što njihovi prijatelji i znanci češće idu u crkvu.	12,2
3. Zato što je to danas poželjno.	38,3
4. Ljudi kod nas ne idu češće u crkvu nego ranije.	10,5
5. Nešto drugo	4,0

65. Kojoj vjeroispovijesti pripadaš ti i tvoji roditelji?

Vjeroispovijest	A Ti	B Otac	C Majka
1. Katoličkoj	88,6	88,9	90,8
2. Pravoslavnoj	1,2	2,9	2,0
3. Islamskoj	1,0	1,5	1,5
4. Niti jednoj	8,2	6,4	5,2
5. Ostalo	1,0	0,3	0,6

66. Da li si u obitelji poučavan/a u vjeri?

1. Da, jesam	76,7
2. Ne, nisam	23,3

67. Da li si išao/la ili ideš na vjeronauk?

1. Da	79,1
2. Ne	20,9

68. Da li bi slao/la (ili šalješ) svoju djecu na vjeronauk?

1. Da	69,5
2. Ne	10,1
3. Ne znam	20,4

69. Ako si rekao/la "DA", navedi najvažniji razlog iz kojeg to činiš (ili bi činio/la kada bi imao/la djecu)?

1. Radi održavanja vjere i vjerskog odgoja	50,9
2. Da bi djeca bila bolje odgojena	15,9
3. Da ne bi bila prepuštena sama sebi i ulici	4,3
4. Zato što i drugi šalju svoju djecu	0,9
5. Nisam o tome razmišljao/la	13,6
6. Ostalo	5,0
7. Ne šaljem (ne bih slao/a) svoju djecu na vjeronauk	9,4

70. Ako si religiozan/a, što ti vjera znači? (Zaokruži najviše 2 odgovora)

1. Daje mi odgovor o postanku čovjeka i svijeta	10,2
2. Ona mi je uputa i pomoć da živim pravilno i pošteno	34,4
3. Pomaže mi da svladam životne teškoće	20,5
4. Daje mi nadu za život poslije smrti	12,7
5. Bez vjere bih osjećao/la prazninu, izgubljenost i osamljenost	20,0
6. Povezuje me preko crkve s drugim ljudima	2,4
7. Ona je za mene nacionalna i društvena tradicija	10,9
8. Teško mi je odgovoriti, premda život teško mogu zamisliti bez religije	14,9
9. Ne znam, nisam razmišljao/la o tome	12,4
10. Nisam religiozan/a	12,7

71. Što je po tvom mišljenju za tvoju religiju (Crkvu) najvažnije? (Zaokruži najviše 2 odgovora)

1. Održavanje i jačanje vjerske organizacije	52,8
2. Uključivanje u politiku i društvena zbivanja	11,8
3. Očuvanje vjere	46,2
4. Očuvanje nacije	4,5
5. Razvijanje ljubavi prema bližnjima	46,4
6. Briga za moral ljudi	20,6
7. Briga za mir i suradnju u svijetu	23,3
8. Nešto drugo	3,2

72. Ideš li u crkvu na misu?

1. Više puta tjedno	3,0
2. Jednom tjedno	23,9
3. 1-2 puta mjesečno	15,2
4. Samo o većim blagdanima	37,5
5. Ne idem	20,4

73. Da li vjeruješ, sumnjaš ili ne vjeruješ u sljedeće? (Zaokruži odgovarajući broj za svaku tvrdnju)

Tvrdnje	3	2	1	a.s.
	Vjerujem	Sumnjam	Ne vjerujem	
1. Postoji Bog.	77,2	15,8	7,0	2,70
2. Postoji život poslije smrti.	61,5	30,8	7,7	2,54
3. Postoje raj i pakao.	50,6	33,1	16,4	2,34
4. Svi će ljudi uskrsnuti.	33,2	41,3	25,4	2,08
5. Bog je stvorio svijet.	63,2	22,2	14,6	2,49
6. Bog je stvorio čovjeka.	62,0	22,9	15,1	2,47
7. Bog je izvor moralnih propisa i dužnosti.	57,2	26,6	16,2	2,41

Prilog

8. Postoji neka viša sila (nešto) izvan ovog svijeta.	70,5	21,7	7,7	2,63
9. Postoji sudbina.	60,5	29,4	10,1	2,50
10. Dogodila su se neka ukazanja i čudesa.	57,4	29,4	13,2	2,44

74. Koliko je bilo djece u obitelji u kojoj si odrastao/la (uključujući i tebe)?

1. Jedno	16,8
2. Dvoje	51,8
3. Troje	21,3
4. Četvero i više djece	10,1
5. Nisam odrastao/la u obitelji	0,0

75. Koliko bi djece želio/la imati?

1. Jedno	7,9
2. Dvoje	53,7
3. Troje	26,9
4. Više od troje	9,4
5. Ne želim imati djecu	2,1

76. Koje sredstvo za zaštitu i kontracepciju najčešće koristiš ti i/ili tvoja/partner/ica?

1. Nemam seksualne odnose.	24,2
2. Prekinuti snošaj.	10,8
3. Prezervativ..	31,2
4. Neko drugo mehaničko sredstvo (spirala, pjena i sl.).	1,7
5. Kontracepcijske pilule.	9,9
6. Vodimo računa o sigurnim danima.	6,9
7. Ne koristim nikakvu kontracepciju.	15,2

77. Kakvo je tvoje mišljenje o pobačaju?

1. Pobačaj treba potpuno zakonom zabraniti	9,7
2. Pobačaj treba zakonom zabraniti, osim u medicinski opravdanim slučajevima	29,2
3. Pobačaj treba biti zakonom dopušten (legalan)	51,3
4. Ne znam, nemam određeno mišljenje	9,7

78. Što bi najviše pridonijelo smanjenju broja pobačaja? (Zaokruži naviše 2 broja)

1. Uvođenje spolnog odgoja u škole	51,1
2. Pобољшanje materijalnog položaja obitelji	27,6
3. Osnivanje većeg broja savjetodavnih ustanova koje bi žene odvrćale od pobačaja	18,9
4. Populariziranje i laka dostupnost kontracepcijskih sredstava	39,5
5. Krivično gonjenje izvršioaca i počinitelja pobačaja	2,9
6. Nešto drugo	1,7
7. Ne znam, nisam siguran/a	13,1

79. U kakvoj zajednici žive tvoji roditelji (ako je jedno od roditelja umrlo, zaokruži u kakvoj su zajednici živjeli)?

1. U braku	88,7
2. U izvanbračnoj zajednici	1,7
3. Razvedeni su	7,6
4. Živim sa samohranim roditeljem	1,6
5. Nešto drugo	0,4

80. Ako tvoji roditelji žive zajedno, kako procjenjuješ njihov zajednički život?

1. Vrlo uspješan	25,5
2. Uspješan	39,9
3. Osrednji	20,5
4. Loš	3,2
5. Nepodnošljiv	1,1
6. Moji roditelji ne žive zajedno	9,7

81. Kako procjenjuješ svoju komunikaciju s majkom i ocem? (Zaokruži odgovarajući broj za svakog roditelja)

Komunikacija	A S ocem	B S majkom
1. Vrlo uspješna	25,50	37,0
2. Uspješna	34,8	41,8
3. Osrednja	27,2	17,4
4. Loša	7,4	2,7
5. Nemam kontakata	3,9	0,5

82. Koliko se slažeš sa sljedećim tvrdnjama? (Zaokruži odgovarajući broj za svaku tvrdnju)

Tvrdnje	4 Potpuno se slažem	3 Uglavnom se slažem	2 Uglavnom se ne slažem	1 Uopće se ne slažem	a.s.
1. Muškarac bi trebao dobiti veću plaću za izdržavanje obitelji, jer je normalno da se žena brine o djeci i domaćinstvu.	18,6	26,9	29,7	24,8	2,39
2. Žene i muškarci trebaju biti ravnopravni u zapošljavanju u struci, ali ako žene žele ostati kod kuće i brinuti se o obitelji država bi im trebala dati odgovarajuću materijalnu naknadu.	54,7	36,8	7,2	1,3	3,45
3. Žena treba imati iste mogućnosti za rad i napredovanje u svojoj struci kao i muškarac, a brigu o djeci i kućanske poslove trebaju dijeliti zajednički.	61,0	30,3	7,1	1,6	3,51
4. Žena treba imati iste mogućnosti za rad i napredovanje u svojoj struci, ali ipak treba voditi i glavnu brigu o djeci i kućnim poslovima.	23,9	43,3	26,1	6,7	2,84
5. Iako su pred zakonom u pravima izjednačene s muškarcima, žene moraju raditi daleko više kako bi u svojoj profesiji postigle isto kao i muškarac.	27,6	40,5	22,3	9,6	2,86
6. Ženama je puno teže postići uspješnu političku karijeru nego muškarcima.	40,0	40,1	13,1	6,9	3,13

83. Označi koliko se slažeš da navedene okolnosti mogu pridonijeti smanjenju broja razvoda braka? (Zaokruži odgovarajući broj za svaku okolnost)

Tvrdnje	4 Potpuno se slažem	3 Uglavnom se slažem	2 Uglavnom se ne slažem	1 Uopće se ne slažem	a.s.
1. Zakonske mjere koje otežavaju postupak razvoda.	10,2	25,4	29,6	34,9	2,11
2. Zakonske mjere koje otežavaju sklapanje maloljetničkih brakova.	25,4	41,0	20,3	13,3	2,78

Prilog

3. Uvođenje obveznog stručnog savjetovaništa za buduće supružnike.	28,7	39,7	20,5	11,1	2,86
4. Pohadanje predbračnih predavanja u crkvi	20,8	31,2	25,3	22,7	2,50
5. Zajednički predbračni život budućih supružnika radi boljeg upoznavanja.	38,2	42,0	13,9	5,9	3,12
6. Izbjegavanje upošljavanja žena izvan domaćinstva da bi se mogle potpuno posvetiti bračnom partneru i obitelji.	5,8	13,1	35,2	45,9	1,79
7. Isticanje vrijednosti braka i obitelji putem medija, školskog odgoja, posebnih predavanja i sl.	23,3	44,5	23,1	9,1	2,82
8. Razvod je isključivo stvar bračnih partnera i društvo se ne treba miješati u njihove odluke.	53,1	31,6	10,7	4,6	3,33

84. Što misliš, što bračni partneri trebaju učiniti kada je njihov odnos ozbiljno poremećen?

1. Trebaju ostati u braku pod svaku cijenu.	4,9
2. Trebaju potražiti stručnu pomoć (bračna savjetovaništa, psihoterapije i slično) da bi spasili brak.	72,1
3. Trebaju se razvesti.	23,0

85. Dolje su navedene neke tvrdnje o tome koja je osnovna svrha i smisao sklapanja braka i zasnivanja obitelji. Označi svoj stupanj slaganja sa svakom navedenom tvrdnjom.

Brak i obitelj su važni:	4	3	2	1	a.s.
	Potpuno se slažem	Uglavnom se slažem	Uglavnom se ne slažem	Uopće se ne slažem	
1. zbog ljubavi, bliskosti i razumijevanja među članovima obitelji.	73,3	23,8	2,4	0,5	3,70
2. zbog stvaranja potomstva.	34,9	45,3	14,1	5,8	3,09
3. zbog socioekonomske sigurnosti.	15,3	42,3	30,8	11,3	2,62
4. jer se u obiteljskom krugu čovjek može jedino i najbolje potvrditi.	19,4	38,2	30,8	11,6	2,65
5. jer je obitelj normalna i prirodna pojava o kojoj ne treba ni diskutirati.	41,5	35,2	16,8	6,5	3,12
6. jer je čvrsta i skladna obitelj temelj harmonične društvene zajednice.	46,8	38,5	11,3	3,4	3,29
7. jer je društvo još uvijek takvo da s neodoljivim gleda na one koji žive sami.	13,8	30,3	34,2	21,7	2,36
8. mislim da se braku i obitelji pridaje prevelika važnost i da čovjek može dobro i sretno živjeti i sam.	13,4	28,0	37,2	21,4	2,33

86. Kako najčešće doživljavaš obiteljske obveze?

1. Kao dužnost i žrtvovanje	20,8
2. Kao teret kojeg je bolje izbjeći	8,5
3. Kao dosadu	8,2
4. Kao radost zajedničkog života	62,5

87. Navedi stupanj svog interesa za svaku od navedenih pojava!

Pojava	3	2	1	a.s.
	Veliki	Srednji	Nikakav	
1. Vojska i vojne stvari	12,9	33,2	53,8	1,59
2. Sport i sportska zbivanja	41,2	47,2	11,6	2,30
3. Školovanje i obrazovanje	53,6	40,7	5,7	2,48
4. Tehnika i tehnička dostignuća	34,9	49,4	15,7	2,19

5. Politika i politička zbivanja	9,2	41,8	49,1	1,60
6. Zabava i razonoda	71,1	27,5	1,4	2,70
7. Rad i posao	54,2	43,1	2,7	2,52
8. Vjera i vjerski život	29,0	48,9	22,0	2,07
9. Seks i ljubav	70,9	27,5	1,5	2,69
10. Prijateljstva i poznanstva	85,5	13,8	0,6	2,85
11. Znanost i znanstvena dostignuća	37,6	52,4	10,0	2,28
12. Umjetnost i kultura	32,1	52,3	15,6	2,17
13. Nacionalna prošlost i sudbina vlastite nacije	17,9	56,9	25,2	1,93
14. Putovanja	66,8	29,9	3,3	2,64
15. Obiteljski život, brak i djeca	63,9	30,6	5,5	2,58

88. Da li si i u 1998. godini išao/la na zimovanje i/ili ljetovanje ili neki drugi oblik odmora i druženja?

1. Da	38,2
2. Ne	61,8

89. Koliko prosječno dnevno imaš slobodnog vremena (onog vremena u kojem se posvećuješ aktivnostima po slobodnom izboru)?

1. Uopće nemam slobodnog vremena	8,7
2. Do 2 sata dnevno	24,4
3. 3 do 4 sata dnevno	32,2
4. Preko 4 sata dnevno	34,8

90. Mladi na različite načine provode slobodno vrijeme. Navedi koliko često ti obavljáš navedene aktivnosti? (Zaokruži odgovarajući broj uz svaku aktivnost)

Aktivnost	3	2	1	a.s.
	Često	Ponekad	Nikada	
1. Posjećujem sportske priredbe.	15,2	55,1	29,7	1,86
2. Posjećujem disco-klubove i druge plesnjake.	33,5	51,3	15,2	2,18
3. Slušam radio.	65,2	31,7	3,1	2,62
4. Slušam rock i sl. glazbu.	55,3	35,2	9,5	2,46
5. Slušam narodnu glazbu.	18,2	34,6	47,2	1,71
6. Slušam klasičnu glazbu.	11,1	41,3	47,6	1,63
7. Idem na koncerte.	14,9	60,2	25,0	1,90
8. Idem u kazalište.	7,3	46,4	46,3	1,61
9. Idem na kino-predstave.	21,1	65,0	13,9	2,07
10. Idem na tulumbe i slično.	31,0	53,5	15,5	2,16
11. Idem u kavane, kafiće i slično.	58,1	36,4	5,4	2,53
12. Gledam televiziju i video.	70,9	27,3	1,8	2,69
13. Čitam knjige (beletristika i ostala neobavezna literatura).	29,0	50,4	20,6	2,08
14. Sudjelujem u igrama na sreću (tombola, loto, sportska prognoza...).	8,2	40,2	51,6	1,57
15. Idem na izlete i šetnje.	22,0	63,3	14,7	2,07
16. Posjećujem javne tribine.	3,2	24,1	72,7	1,31
17. Posjećujem umjetničke izložbe.	5,8	35,6	58,6	1,47
18. Spavam ili se izležavam.	26,8	57,3	16,0	2,11
19. Aktivno se bavim sportom.	16,2	38,8	45,1	1,71
20. Družim se s prijateljima i/ili mladićem/djevojkom.	76,5	21,6	1,9	2,75
21. Čitam dnevne i/ili tjedne novine.	46,0	47,2	6,7	2,39
22. Idem u crkvu (mise, predavanja, propovijedi).	22,2	49,1	28,7	1,94
23. Igram kompjutorske i video igre, radim na kompjutoru.	18,7	34,6	46,7	1,72
24. Bavim se političkim aktivnostima.	1,6	7,5	90,9	1,11
25. Bavim se humanitarnim i sličnim radom.	2,9	20,1	76,9	1,26
26. Sudjelujem u kućnim i obiteljskim poslovima.	48,0	44,4	7,6	2,40

Prilog

91. Koje od sljedećih naprava visoke tehnologije posjeduješ (ti ili obitelj)? (Zaokruži odgovarajući broj za svaku napravu)

Naprava	2	1
	Posjedujem/o	Ne posjedujem/o
1. Kompjutor	33,8	66,2
2. CD-ROM	25,0	75,0
3. DVD-ROM	4,2	95,8
4. Printer	19,5	81,5
5. Mobitel	19,4	81,6
6. Fax	15,3	84,7

92. Koje od sljedećih naprava visoke tehnologije osobno koristiš? (Zaokruži odgovarajući broj za svaku napravu)

Naprava	4	3	2	1
	Stalno	Povremeno	Rijetko	Ne koristim
1. Kompjutor	19,6	22,7	14,5	43,3
2. CD-ROM	13,5	12,2	8,3	66,0
3. DVD-ROM	1,8	1,9	4,3	92,0
4. TV karticu	3,2	3,2	4,9	88,7
5. Printer	9,4	15,0	9,0	66,6
6. Mobitel	6,7	10,3	12,7	70,3
7. Fax	6,7	10,3	9,3	73,7

93. Za koje svrhe najčešće koristiš kompjutor? (Zaokruži odgovarajući broj za svaku svrhu)

Svrha	4	3	2	1	a.s.
	Često	Rijetko	Nikada	Ne koristim kompjutor	
1. Za igranje	23,9	26,2	7,3	42,5	2,32
2. Za pisanje	26,4	22,2	6,5	44,8	2,30
3. Za učenje, vježbanje	14,8	19,0	17,1	49,1	1,99
4. Za crtanje, grafiku	10,9	18,6	19,8	50,8	1,90
5. Za internet	14,3	12,8	20,3	52,5	1,89
6. Za programiranje	5,8	11,9	28,9	53,3	1,70
7. Za gledanje TV programa	1,5	4,4	37,1	57,0	1,50
8. Za nešto drugo	6,2	3,4	24,7	65,7	1,50

94. Za koje svrhe koristiš internet? (Zaokruži odgovarajući broj za svaku svrhu)

Svrha	4	3	2	1	a.s.
	Često	Rijetko	Nikada	Ne koristim internet	
1. Za surfanje	12,3	11,3	5,4	71,1	1,65
2. Za dopisivanje (e-mail)	10,1	10,6	7,4	71,9	1,59
3. Za komunikaciju (chat, grupne diskusije, konferencije, itd.)	4,7	8,4	14,0	72,9	1,45
4. Za izradu web stranica	2,0	5,1	18,9	74,0	1,35
5. Za korištenje usluga određenih kanala (channels)	3,9	7,7	14,9	73,5	1,42
6. Za telefoniranje	2,1	4,9	19,1	73,8	1,35
7. Za kupovanje	1,2	3,3	20,7	74,9	1,31
8. Za nešto drugo	1,7	1,8	15,6	80,9	1,24

95. Koliko sati na dan, u prosjeku, koristiš kompjutor?

	a.s. (u satima)	
1. Ne koristim	58,8	—
2. Samo kompjutor	24,1	2,41
3. Internet	0,3	1,17

SAMO ZA NEZAPOSLENE**96. Koliko si vremena prijavljen/a u Zavodu za zapošljavanje?**

1. Godina	48,4								
	0	1	2	3	4	5 i više	a.s.		
	33,1	15,8	16,5	11,5	8,6	14,4	2,25		
2. Mjeseci	28,2								
	0	1	2	3	4	5	6	7 i više	a.s.
	36,1	10,1	6,5	10,2	5,9	5,7	11,1	14,4	2,96
3. Nisam prijavljen/a	23,1								

97. Da li ti je do sada Zavod za zapošljavanje ponudio bilo kakvo radno mjesto ili prekvalifikaciju?

1. Do sada mi nije ponudio nikakvo zaposlenje.	71,2
2. Ponudio mi je samo zaposlenje izvan mjesta stalnog boravka.	5,9
3. Ponudio mi je zaposlenje koje mi nije odgovaralo.	12,9
4. Ponudio mi je samo posao na određeno vrijeme.	8,0
5. Zavod mi je ponudio prekvalifikaciju.	2,0

98. Koliko će vremena proći dok ne dobiješ stalni posao?

1. Od nekoliko mjeseci do godine dana	17,5
2. Oko dvije godine	4,6
3. Tri i više godina	2,1
4. Ne mogu procijeniti	75,8

99. Kako se pretežno izdržavaš za vrijeme nezaposlenosti?

1. Izdržavaju me roditelji	32,5
2. Izdržavaju me roditelji a povremeno i sam/a zarađujem	26,1
3. Izdržava me zaposleni supružnik	20,1
4. Snalazim se na različite načine - radom na crno	19,0
5. Nešto drugo	2,4

100. Koliko si se puta dosada javljao/la na oglase za slobodna radna mjesta?

1	2	3	4	5
0 puta	1-5 puta	6-10 puta	11-15 puta	preko 15 puta
8,1	32,7	32,8	13,8	19,1

101. Da li si se natjecao/la samo u mjestu stalnog boravka ili i u drugim mjestima?

1. Samo u mjestu gdje živim	50,4
2. U mjestu stalnog boravka i bližoj okolici	33,7
3. U mjestu stalnog boravka i većim gradovima	7,6
4. Svugdje, bez razlike	8,4

102. Pod kojim uvjetima bi prihvatio/la posao izvan mjesta stalnog boravka?

1. Ako je posao vrlo dobro plaćen	47,3
2. Ako je posao zanimljiv i poticajan	8,8
3. Ako su dobri uvjeti rada	17,3
4. Ako je osiguran i posao za supružnika	7,3
5. Ako se nudi rješenje stambenog pitanja	7,9
6. Ako se posao nudi u velikom gradu	1,7
7. Ni pod kojim uvjetima ne bih prihvatio/la posao izvan mjesta gdje živim	9,8

103. Navedi 2 najvažnija razloga zbog kojih ne bi prihvatio/la posao izvan mjesta stalnog boravka?

1. Ne bih ga prihvatio/la zbog obiteljskih razloga	40,3
2. Zato što očekujem da ću dobiti posao u mjestu gdje živim	42,0
3. Smatram da u mome mjestu postoje bolje mogućnosti za napredovanje u poslu	13,4
4. U mome mjestu su veće mogućnosti kulturnog i zabavnog života	8,6
5. Mogu se snaći za vrijeme čekanja zaposlenja u svome mjestu	25,3
6. Nešto drugo	12,9

104. Da li si se do sada natjecao/la samo za ona radna mjesta za koja se traži tvoje zanimanje ili i na natječaje za druge poslove?

1. Natjecao/la sam se za ona radna mjesta gdje se traži moje zanimanje	29,2
2. Natjecao/la sam se i za druge poslove ali istog stupnja stručnosti	25,4
3. Javljao/la sam se na različite natječaje, za bilo koji posao	45,4

105. Pod kojim uvjetima bi prihvatio/la posao izvan vlastite struke?

1. Ako je posao vrlo dobro plaćen	45,5
2. Ako je posao zanimljiv i poticajan	20,3
3. Ako su dobri uvjeti rada	24,0
4. Ako se nudi rješenje stambenog pitanja	6,2
5. Ni pod kojim uvjetima	2,8
6. Nešto drugo	1,3

106. Da li bi prihvatio/la dobro plaćen posao u inozemstvu?

1. Prihvatio/la bih samo ako se radi o poslu mog stupnja stručnosti	20,1
2. Odmah bih prihvatio/la bilo koji posao	29,4
3. Ne znam, ne mogu procijeniti	50,5

107. Da li si do sada radio/la na određeno vrijeme?

1. Nisam radio/la							57,4
2. Radio/la sam							42,6
2a	Godina	1 0	2 1 god.	3 2 god.	4 3 god.	5 4 god. i više	a.s.
		50,4	20,9	15,7	7,4	5,7	1,05
2b	Mjeseci	0 - 3	4 - 6	7 i više			a.s.
		54,8	29,7	15,6			3,55

108. Da li si do sada u potrazi za zaposlenjem bio/la prinuđen/a koristiti:

	A	B
	Veze i utjecajna poznanstva	Mito
1. Da, koristio/la sam	44,3	1,7
2. Nisam i nemam namjeru	27,6	83,6
3. Do sada nisam ali ću ubuduće morati pokušati	28,1	14,6

109. Navedi DVA najvažnija razloga zbog kojih ne možeš naći posao.

1. Sve je više otpuštenih radnika, a sve manje novih radnih mjesta	72,0
2. Moje zanimanje nitko ne traži	18,2
3. Nemam veze i utjecajna poznanstva	28,8
4. Ne želim prihvatiti bilo kakav posao već onaj za koji sam se školovao/la	14,0
5. Ne želim prihvatiti posao koji nije dobro plaćen	20,0
6. Ne želim prihvatiti posao izvan mog mjesta	3,5
7. Nešto drugo	8,0

3

EDITION science and society

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
Zagreb, Amruševa 11
tel: +385 1 4810 264; fax: +385 1 4810 263
e-mail: idez@idi.hr

Uredništvo

Mladen Labus – *glavni urednik*
Petar Bezinović
Katarina Prpić
Dušica Seferagić
Nikola Skledar

Lektura

Ante Vujičić

Prijevod na engleski jezik

Ivona Mendeš

Oblikovanje korica

Igor Kuduz
Mario Aničić

Prijelom

Relja Bosanac

Tisak i uvez

Čvorak d.o.o., Zagreb

Naklada

2000 primjeraka